

Підкарпаття

Словаччина

Свина

Шурпа

Стужиця

Кострини

Вишка

Воложанка

Великий Березний

Малий Березний

Чорноголова

Буковець

Перечин

Заріччє

Турі Ремети

Туря Поляна

Біласовиця

В'єб'яж

Нижній Ворота

Ужгород

Туря

Туря Пасіка

Плоске

Воловець

Гукли

Туря Бистра

Поляна

Ганьковиця

Річка

Дрляка

Кальник

Верхня Визниця

Латориця

Свалява

Чоп

Ракошин

Кольчише

Мукачеве

Кереськи

Липа

Чорний Потік

Кушів

Ільниця

Богосава

Довге

Берегове

Іршава

Білки

Великий Раковець

Липа

Велика Копаня

Монастирець

Іза

Сєв'яш

Королево

Хуст

Бор

Тиса

Новоселиця

Солжар

Тиса

Тиса

Видкове

Буш

Орщина

Фегерлябат

Тур

Криве

Самш

Серія
«ПОЛІТИЧНІ ПОРТРЕТИ»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ СЕРІЇ ВИДАНЬ
«ПОЛІТИЧНІ ПОРТРЕТИ»

Олег РАФАЛЬСЬКИЙ
(голова)

Юрій ШАПОВАЛ
(заступник голови)

Ярослав ГРИЦАК

Леонід ГУБЕРСЬКИЙ

Володимир КИСЛЯК

Олександр МАЙБОРОДА

Микола РЯБЧУК

Валерій СМОЛІЙ

Ігор ЩУПАК

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ
І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМ. І. Ф. КУРАСА
ЦЕНТР ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ

Микола Вегеш
Степан Віднянський

АВГУСТИН ВОЛОШИН —

*Будівничий
української
державності
за Карпатами*

Видання друге

*Вельмишановний
Андрію
на добрий день
і наш спільний
співак
з
18. 11. 2021.*

Київ
Парламентське видавництво
2021

Серія
«Політичні портрети»

Заснована в 2018 році

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України
(протокол № 4 від 19 червня 2018 року)*

Вегеш М. М., Віднянський С. В.

В26 Августин Волошин — будівничий української державності за Карпатами. — Вид. 2-ге. — Київ : Парлам. вид-во, 2021. — 472 с. + Іл., ім. пок. (Серія «Політичні портрети»).

ISBN 978-966-922-177-3

У книзі висвітлюється життєвий шлях і багатогранна діяльність Августина Волошина (1874–1945) — Героя України (2002), президента Карпатської України (1939), видатного культурного, громадсько-політичного і державного діяча, загальноповизнаного лідера українського національно-культурного напрямку в міжвоєнному Закарпатті, з іменем якого цілком закономірно пов'язують національне відродження закарпатських українців у першій половині ХХ ст. Розповідається про історичні умови формування світогляду, національно-культурної орієнтації та політичних поглядів А. Волошина, його церковно-релігійну, культурно-освітню, педагогічну і громадсько-політичну працю та діяльність на чолі автономного уряду Підкарпатської Русі — Карпатської України і внесок у розбудову карпато-української державності напередодні Другої світової війни, а також про життя в еміграції і останні дні президента Карпатської України, закатованого 75 років тому в радянських в'язницях. Автори акцентують увагу на дискусійних питаннях, пов'язаних насамперед з політичною діяльністю Волошина та оцінкою Карпатської України як одного з етапів українського державотворення і феномену української історії.

Розрахована на широке коло читачів, усіх, хто цікавиться історією України, роллю і місцем у ній політичних постатей.

УДК 94(437.7)''190/194''+32-051(437.7)(092)Волошин

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- АЗС — Автономно-землеробський союз
ВКП(б) — Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
ДАЗО — Державний архів Закарпатської області
ЗАППР — Землеробська автономна партія Підкарпатської Русі
ЗУНР — Західноукраїнська Народна Республіка
КПЧ — Комуністична партія Чехословаччини
КТП — Карпаторусская трудовая партія
МДБ — Міністерство державної безпеки
НАН — Національна академія наук
НКВС — Народний комісаріат внутрішніх справ
ОУН — Організація українських націоналістів
ПЗС — Підкарпатський землеробський союз
ПУН — Провід українських націоналістів
РНАП — Руська національно-автономна партія
РФ — Російська Федерація
РХ(з)П — Руська хліборобська (земледільська) партія
СДППР — Соціал-демократична партія Прикарпатської України
СРЗППР — Селянсько-республіканська землеробська партія Підкарпатської Русі
СРСР — Союз Радянських Соціалістичних Республік
США — Сполучені Штати Америки
УВУ — Український вільний університет
УГА — Українська галицька армія
УГКЦ — Українська греко-католицька церква
УНО — Українське національне об'єднання
УНП — Угорська народна партія
УНР — Українська Народна Республіка
УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка

-
- УССД — Українська Соборна Самостійна Держава
УЦНР — Українська центральна народна рада
ХНТ — Християнсько-народна партія
ЦАМГБ — Центральный архив Министерства государственной
безопасности
ЦРНР — Центральна Руська Народна Рада
ЧНП — Чехословацька народна партія
ЧСР — Чехословацька республіка

ПЕРЕДНЕ СЛОВО

У яскравій когорті визначних людей Закарпаття і України вагоме місце посідає світла постать Августина Волошина (17 березня 1874 — 19 липня 1945). З його іменем, зокрема, пов'язане піднесення рівня національної свідомості закарпатців, поступове самоусвідомлення угорських русинів закарпатськими українцями, частиною єдиного українського народу. Як Олександр Духнович вважається великим будителем закарпатських русинів-українців у ХІХ ст., так Августин Волошин — найвизначніша постать «Срібної Землі» ХХ ст. «Паралельність рис А. Волошина та О. Духновича, — відзначав один із близьких соратників Волошина Августин Штефан, — показується не лише в тому, що їх обох народ назвав "Батьком", але й в інших прикметах і особливостях. Обидва були віддані своїй Церкві священики... Духнович був послом в мадярському Парламенті в Братиславі, Волошин — послом в чеській Парламенті в Празі. Обидва були мучені, Духнович мадярськими і польськими вояками, Волошин — советськими смершовцями. Та понад усе — як А. Волошин, так і О. Духнович, були щирі й вірні патріоти і беззастережні оборонці карпатських українців. Двадцятье сторіччя дало поневоленим народам нові можливості. А. Волошин бачив і розумів це й став народним провідником тієї боротьби, яка веде Карпатську Україну на широкі шляхи свободи у вільній Соборній Українській Державі».

Дійсно, з іменем Августина Волошина пов'язані найвизначніші політичні й культурні здобутки закарпатських українців у перших чотирьох десятиліттях ХХ ст., народу, який, на його переконання,

«є цілком так інтелігентний, як і інші європейські народи». Він спричинився до піднесення національно-визвольного руху в 1918–1919 рр., коли Всенародний конгрес угорських русинів-українців 21 січня 1919 р. прийняв рішення про возз'єднання краю з Україною. Протягом усього міжвоєнного періоду перебування Закарпаття в складі Чехословацької республіки Августин Волошин відстоював інтереси закарпатців на якій посаді не знаходився б. З його іменем пов'язано утворення акціонерного товариства «УНІО» і розвиток видавничої справи та журналістики в Закарпатті, заснування товариства «Просвіта», Педагогічного товариства, Учительської громади, перших в Закарпатті банку, кооперативного союзу, театру тощо.

Августин Волошин був всесторонньо розвиненою особистістю, високоосвіченою людиною. Його внесок як педагога, теоретика й практика педагогічної думки, організатора культурно-освітнього руху в Закарпатті, талановитого вченого, публіциста-видавця й письменника і врешті-решт визначного церковно-релігійного, громадсько-політичного й державного діяча важко переоцінити. «Для Закарпаття, — писав про А. Волошина відомий український учений-літературознавець, член-кореспондент НАН України Олекса Мишанич, — впродовж майже півстоліття він був цілим педагогічним університетом, щедрою рукою невтомно сіяв зерно просвіти і науки, був гідним продовжувачем культурно-просвітньої національно-релігійної справи свого великого попередника — Олександра Духновича».

Нарешті, з ім'ям Волошина пов'язані найяскравіші героїчні й водночас трагічні сторінки боротьби закарпатців за автономію Закарпаття в межах новоутвореної Чехословацької республіки, куди воно увійшло після Першої світової війни згідно з рішенням Паризької мирної конференції 1919–1920 рр., діяльність автономних урядів Підкарпатської Русі — Карпатської України у жовтні 1938 — березні 1939 рр., оборона автономного краю від угорських та польських терористів, вибори до першого в історії Закарпаття крайового парламенту (Сойму) і проголошення ним 15 березня 1939 р. Карпатської України незалежною державою, республікою з президентом Августином Волошином на чолі та визнання української мови державною на її території, затвердження синьо-жовтого прапора, герба «Тризуб» і державного гімну «Ще не вмерла України...».

Значення постаті А. Волошина в історії Закарпаття і України несправедливо замовчувалося або відверто спотворювалося радянською історіографією, в якій якщо і згадувалося його ім'я, то лише в негативному контексті — як «буржуазного націоналіста», «запеклого ворога народу», «політичного авантюриста», «слуги кількох господарів» тощо. Ба і сьогодні з'являються публікації окремих закарпатських авторів — прибічників неорусинства, які голосливо твердять про «насильну українізацію корінного населення краю — русинів — чужими йому силами ззовні», що Карпатська Україна в 1938–1939 рр. — це «лише галицько-гітлерівський проект штучного пов'язання Закарпаття з Україною», що А. Волошин був призначений прем'єром другого автономного уряду Підкарпатської Русі — Карпатської України за наполяганням гітлерівської Німеччини, що взагалі до 1944 р. «Закарпаття не мало спільної з Україною історії», а закарпатці нібито особливий, окремішний від українського, русинський етнос тощо.

Утім уже з кінця 1980-х рр., коли почала відроджуватися незалежна Українська держава і відкриватися раніше заборонені фонди державних архівів, з'являються перші об'єктивні дослідження життєвого шляху, творчості й діяльності Волошина, видання/перевидання його педагогічних праць, художніх творів, а також документальних і мемуарних джерел з історії розбудови Карпатської України за його активної участі й за тридцять років завдяки цілеспрямованій та наполегливій науково-пошуковій роботі українських дослідників, насамперед істориків Закарпаття, перед нами постав «у всій своїй трагічній величі один із найвидатніших борців за українську національну ідею за Карпатами, президент Карпатської України».

Нині українці шанують і цінують Августина Волошина як видатного культурно-національного і громадсько-політичного діяча Закарпаття, який в умовах іноземного панування зумів консолідувати закарпатських українців на боротьбу за свою державність, інтегрувати їх у загальноукраїнський національно-визвольний рух і цим заявити перед усім світом про існування карпатоукраїнського народу та його державотворчі змагання. «Ці події, — писав у 2009 р. з нагоди 70-річчя проголошення Карпатської України голова Українського інституту національної пам'яті академік Ігор Юхновський, — увійшли до нашої національної історії як зразок боротьби за право

Из материалов дела видно, что Волошин никогда не являлся гражданином СССР и свою деятельность на территории Советского Союза не проводил, был арестован и содержался под стражей, обвинение ему было предъявлено в совершении контрреволюционного преступления по политическим мотивам, уголовное дело в отношении него прекращено не по реабилитирующим признакам.

Задержан « 15. » м. в. я 1945 года.

Отпущен « 19. » и. ю. д. я 1945 года. умер.

Содержался под стражей, в местах лишения свободы, на принудительном лечении (неужное подчеркнуть):

. 0 . . лет, 2 . . месяцев, 4 . . дней.

Находился в ссылке лет, месяцев, дней.

Данные о репрессированном или его родственниках: Данных о живых родственниках Волошина в деле не имеется.

На ВОЛОШИНА Августина Ивановича
(ф. и. о.)

распространяется действие ст. 1 Закона Украинской ССР «О реабилитации жертв политических репрессий на Украине» от 17 апреля 1991 года _____

Начальник Следственного отдела КГБ УССР

полковник юстиции _____

В.И. Пристайко

1/0. Начальник отдела по надзору за следствием в органах госбезопасности Прокуратуры УССР Государственный советник юстиции 3-го класса _____

« 30. » августа 1991 года.

П.Г. Кушнир

ПРИМЕЧАНИЕ: справка о реабилитации _____

(фамилия, инициалы)

_____ 1991 года направлена

(степень родства, ф. и. о.)

по адресу: _____

Подпись _____

Исп. Корягин

№ 0002-1991 г.

Висновок про реабілітацію Августина Волошина.

30 серпня 1991 р.

українського народу жити у власній незалежній державі бодай на малій частині українських етнографічних земель. Творили Карпатську Україну о. Августин Волошин та його оточення... а також сотні і тисячі українців...».

Блаженніший Любомир Гузар справедливо зауважив, що «у загальний контекст державницьких змагань ХХ століття вписуються також події на Закарпатті, на так званій Срібній Землі — частині української етнографічної території, котра, знаходячись під різними займанщинами, все ж таки зберегла свою національну ідентичність, що проявилось у другій половині тридцятих років ХХ ст. Провідником цього національного пробудження був отець Августин Волошин... У нашій історичній та церковній традиції небагато прикладів, коли духовні особи ставали на чолі політичних чи визвольних рухів. Але тут маємо неординарну постать, котра вартує на особливу увагу, щоб зрозуміти мотивацію його дій не тільки як окремої особи, але й через те, що він є уособленням мотивації усіх будителів Закарпаття періоду тридцятих років. Як особа та чільний представник того, що діялося, отець Августин є уособленням певних мрій і намагань, певного довготривалого процесу, який завершився і яскраво проявився під його проводом у ці часи... На підставі цих подій минулого ми можемо не тільки вчитися, але й прогнозувати, що могло би, і що повинно б статися у майбутньому розвитку нашої державності». До цих пророчих слів важко щось додати.

Лише в 1990 р. Августина Волошина і Карпатську Україну офіційно вшанували на Закарпатті. 12 вересня 1991 р. Прокуратура УРСР, розглянувши матеріали кримінальної справи президента Карпатської України, прийняла рішення про його реабілітацію. Дещо пізніше в Ужгороді на будинку по вулиці А. Волошина, де він жив, встановлено кам'яну, а на стіні юридичного факультету Ужгородського національного університету — металеву меморіальні дошки. Його іменем названо Карпатський університет. 26–27 лютого 1993 р. Восьмий конгрес координаційного осередку українських громадських установ у Європі звернувся до кардинала І. Любачівського з проханням порушити перед Святим Престолом питання про канонізацію А. Волошина. У 2001 р. у Закарпатському краєзнавчому музеї в Ужгороді створена меморіальна кімната-музей А. Волошина, яка постійно поповнюється новими експонатами. 15 березня 2002 р. Указом Президента України «за визначну особисту роль

*Пам'ятник Августину Волошину
в Ужгороді*

вий шлях і багатогранна діяльність добре відомі землякам, у містах і селах області йому встановлені пам'ятники і меморіальні дошки, його ім'ям названі вулиці, площі, навчальні заклади, обласна просвітянська премія тощо, то в Україні українському читачеві по цей бік Карпат про життя і працю президента Карпатської України, його внесок в загальноукраїнську національно-визвольну справу, на жаль, маловідомі. Заповнити цю прогалину в знаннях історії українських земель й України загалом і покликана пропонована авторами науково-популярна книга.

у боротьбі за утвердження української державності» Волошину Августину Івановичу присвоєно посмертно звання Герой України з удостоєнням ордена Держави. 22 серпня того ж року в Ужгороді на набережній Незалежності встановлено пам'ятник президенту Карпато-Української держави. Теплі слова про Августина Волошина сказав тодішній єпископ Української греко-католицької церкви Іван Маргітич: «Сьогодні наш духовний і громадський провідник і діяч дивиться на нас уже з вічності, як мученик за Божу віру й за свій український народ. Напевно, він там, у вічності, тішиться, що маємо Незалежність. У чому є і його особиста заслуга...».

Однак, якщо на малій батьківщині Августина Волошина — в Закарпатті, його ім'я, життєвий

Розділ I
«ЗЕМЛЯ БЕЗ ІМЕНІ» –
БАТЬКІВЩИНА
МАЙБУТНЬОГО
ПРЕЗИДЕНТА
КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

«Злочином є те, якщо хто-небудь
не намагається розкрити минуле своєї
батьківщини, коли він міг би це зробити».

Іван Орлай

«Бо свої то за горами – не чужі,
Русь єдина, мисль одна у всіх в душі».

Олександр Духнович

Вивчаючи життя й діяльність Августина Волошина, з'ясовуючи, зокрема, фактори, що впливали на формування його світогляду, національно-культурну орієнтацію та політичні погляди, неможливо обійтися без принаймні загальної характеристики історичних, політичних, економічно-господарських, національно-культурних, соціально-ментальних і міжнародних особливостей розвитку його батьківщини — «Землі без імені» або «Срібної Землі», «Країни раненого брата», «Країни див», «Краю з тілом покрайним» тощо, як метафорично й поетично в минулому відомі письменники й поети називали нинішнє Закарпаття — смугу українських етнічних земель на південних схилах Карпатських гір від верхів'я річки Тиси до річки Попрад на заході (сучасна Словаччина), а на півночі й сході окреслену гірськими хребтами Карпат, яка тривалий час не мала офіційної географічної і політичної назви.

Проміжне географічне положення історичного Закарпаття та його помірковано-континентальний клімат і природні багатства здавна притягали різних завойовників. Уже з часів неоліту тут проживали племена боїв і галлів, даків і фракійців, кельтів і сарматів, проходили через територію краю авари, анти, гуни, гети, гепіди, готи та ін. За археологічними пам'ятками з II ст. н. е. тут міцно осіло хліборобське слов'янське населення — білі хорвати, матеріальна й духовна культура яких була тісно пов'язана з культурою тих східнослов'янських племен, які населяли Прикарпаття, Волинь, Придністров'я і Придніпров'я, зокрема з Трипільською культурою.

Характерною особливістю складного етнополітичного, національно-культурного та суспільно-економічного розвитку Закарпаття протягом багатьох століть було те, що корінне, автохтонне

східнослов'янське населення цього південно-західного історико-етнокультурного регіону України було географічно й політично відірване від головних центрів свого етносу й перебувало під владою іноземних поневолювачів. «Підгірська карпатська країна, — писав про Закарпаття Михайло Грушевський, — остаточно прийшла до Угорської держави ледве чи скоріше середини XI в.; перед тим вона, разом з галицьким підгір'єм, правдоподібно, входила в круг політичного впливу Києва, бодай часами. Але з кінця XI в. належала вона до Угорщини, і відтоді Карпати звуться на Русі Угорськими горами вже в кінці XI і на початку XII в., з огляду на їх політичну приналежність»¹. Упродовж багатьох століть територія нинішнього Закарпаття, що дійсно певний час — з другої половини X ст. — перебувала у сфері впливу Київської Русі, входила до різних державних організацій — Болгарії, Польщі, Угорщини, Австрії, Трансильванії, Австро-Угорщини, Чехословаччини, Румунії і була розмежована штучними кордонами, але вона формувалася й залишалася однією цілісною структурою, не втрачаючи свого східнослов'янського, руського, а в новітні часи — українського характеру. Зокрема, після захоплення впродовж XI–XIII ст. усієї території краю Угорщиною зберегти свою мову й національну самобутність закарпатцям вирішальним чином допомагала їхня релігійна окремішність у католицькому соціально панівному середовищі угорців.

Історики різних поколінь вважали, що закарпатські землі входили до складу Галицько-Волинського князівства. Оцінюючи авторитет Лева Даниловича на міжнародній арені, українська дослідниця Н. Полонська-Василенко недвозначно стверджувала: «Лев був одним із видатних державних діячів XIII ст. Його держава і він сам були добре відомі в Західній Європі. В анонімному географічному трактаті 1308 р., який переходить у Парижі, сказано: "Рутенія — величезна країна, сусідня з Грецією та Болгарією, ця країна... тепер платить данину татарам, а князь її — Лев"»².

Близько 1281 р. Лев заволодів закарпатськими землями і приєднав їх до Галицько-Волинського князівства. В «Ілюстрованій

¹ Детальніше про Угорську Русь див.: Грушевський М. Історія України-Руси. Т. II. XI–XIII вік. Київ : Наук. думка, 1992. С. 485–504.

² Полонська-Василенко Н. Історія України. Т. 1. До середини XVII століття. 2-ге вид. Київ : Либідь, 1993. С. 209.

історії України», посилаючись на угорські, чеські, польські й німецькі джерела, Михайло Грушевський припускав, що за часів Лева Даниловича Закарпаття входило до складу його держави. Лев «пробував заволодіти... закарпатською угорською Україною, користуючись з замішань на Угорщині, і, здається, якийсь час володів нею, бо в однім документі Григорій надзупан бережської столиці називає себе його урядником». Заразом учений писав, що придбані Левом Даниловичем закарпатські території були незначними³.

Більш детально про володіння Лева Даниловича за Карпатами М. Грушевський писав у багатотомній «Історії України-Руси»: «З одної грамоти нового короля Володислава Половця з 1281 р. випадково довідуємося, що військо Льва перед тим було напало й спустошило землі верхньої Тиси, положені досить далеко від границі. Потім в руських джерелах маємо звістку про якийсь похід чи подорож Льва на Угорщину 1283 р., але звістка ця загальна, що з неї не можна догадатися, чи то був ворожий похід, чи приятельська подорож. Але судячи з того, що в поході Татар на Угорщину, що стався скоро потім (на початку 1285 р.) руські князі брали участь не радо, тільки з наказу татарського, і Лев випросився з сього походу йно перейшовши угорську границю, — треба думати, що відносини до Угорщини тоді вже були полагожені. Потім маємо звістку, що в війні кор. Андрія III (останнього з Арпадів) з герцогом австрійським помагали йому “русини” разом з “татарами”»⁴.

Знову повертаючись до грамоти березькому жупану Григорію, М. Грушевський відзначає: «Коли зведемо до купи сю згадку з тим руським походом, що заходив в Угочанський комітат, сам

³ Вегеш М. М. Історичне минуле Закарпаття в працях М. Грушевського. *Тези доповідей та повідомлень науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження академіка Михайла Грушевського* / Виконком Івано-Франк. обл. ради народн. депутатів; Івано-Франк. держ. пед. ін-т ім. В. Стефаника; Івано-Франківськ, 1991. С. 55–56; Вегеш М. М. Лев Данилович (помер близько 1300 р.). *Вчені, письменники і політичні діячі про Україну*: Зб. наук. праць / Ужгород. держ. ун-т; Ужгород. культ.-осв. і благодійницьке т-во «Карпатське братство». Ужгород, 1996. Вип. 2. С. 34–39.

⁴ Грушевський М. *Історія України-Руси*. Т. III. До року 1340. Київ: Наук. думка, 1993. С. 99–100.

М. Грушевський

собою проситься вивід, що Лев був загорнув сю частину Угорської Русі й задержав за собою по угоді з угорським королем. Чи так дійсно було — годі сказати; так само зможемо сказати, чи угорсько-руська провінція Галичина, коли дійсно була здобута Львом, довше належала до Галичини. З р. 1307 маємо грамоту того ж наджупана Григорія уже без того титулу, що могло б вказувати на те, що залежність сього краю від Галичини скінчилася.

Другу відомість, більш певну і категоричну про галицькі володіння в Угорщині маємо на одній пізнішій грамоті кор. Кароля Анжу, з неї довідуємося про якийсь замок, захоплений руськими князями за останніх Арпадовичів: він належав до руських князів до 1320-х рр., коли його пробував відібрати кор. Кароль, і мабуть таки відібрав. Близших вказівок на місце сього замку і на великість того галицького аннекса грамота не дає ніяких. Можна лише гіпотетично шукати його в західній частині Угорської Русі, де сидів в тім часі жупан Петро, що пробував втягнути галицького князя в угорські справи. Володів ним, судячи з тих слів грамоти, ще Лев, і сю згадку можна також зв'язувати з його угорською політикою»⁵.

Іван Крип'якевич вважав, що в кінці XII ст. Закарпаття входило до складу Галицько-Волинського князівства. В «Історії України» він пише про взяття Левом комітату Березь, хоча вченому не вдалося з'ясувати, як це сталося. Можливо, будучи зятем Бели IV, утримуючи окремі землі нинішнього Закарпаття, підкреслював І. Крип'якевич, Лев підтримував добросусідські відносини з Угорщиною, але згодом вони погіршились і розпочалася війна, під час якої князь захопив ще деякі землі. Як доказ він теж

⁵ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. III. До року 1340. С. 99–100.

наводить грамоту 1299 р. І Крип'якевичу не судилося з'ясувати, на яких правах галицький князь володів цими землями, і це він визнавав у своїх працях⁶.

Вищезгадану проблему намагався вирішити і Василь Пачовський. «Коли до приходу половців в Угорщину, — писав він, — там зміцніла реакція проти слов'янщини, галицько-волинський князь Лев Данилович зайняв Закарпатську Русь у 1280 р. за короля Володислава IV. Він вважає себе управненим до того, бо як оженений з угорською королівною Констанцією, донькою Бели IV, дістав у віно за Констанцією посілості після Ростислава Михайловича на Закарпатті. Військо Льва напало на Угорщину й опустошило поріччя Тиси та забрало всю Карпатську Україну під владу Галицько-Волинської держави»⁷. А ось що писав з приводу цієї проблеми автор праці «Історія Підкарпатської Русі» І. Кондратович: «...войско Льва напало на Угорщину и пустошило верхное пореча Тиси от повночної граници аж до Вишкова». Можливо, процитовані дослідники і мають рацію, коли твердять про захоплення Левом Даниловичем частини Закарпаття, але, як би там не було, це проблема дискусійного характеру і для її вирішення необхідні нові факти.

А ось якої думки щодо цього дотримуються сучасні дослідники. Михайло Троян писав, що до Галицько-Волинського князівства була приєднана Західна частина Закарпаття — від нинішнього Берегового до гори Маковиця. Ці землі сорок років (з 1281 до 1321 р.) перебували у складі держави Лева Даниловича та його наступника. Є ще один доказ такої думки. Він стосується міста Сольви (Сваляви), невеликого поселення, яке до 1264 р. знаходилося «по другий бік засіки» (тобто в складі Галицько-Волинського князівства). На боці сучасних дослідників також усна народна

⁶ Вегеш М. М., Задорожний В. Є. Іван Крип'якевич (1886–1967). *Вчені, письменники і політичні діячі про Україну* : Зб. наук. праць / Ужгород. держ. ун-т; Ужгород. культ.-осв. і благодійницьке т-во «Карпатське братство». Ужгород, 1996. Вип. 1. С. 78–82; Вип. 2. С. 86–90.

⁷ Вегеш М. М., Міщанин В. В. Найдавніша історія Закарпаття в інтерпретації Василя Пачовського і сучасна українська історична наука. *Василь Пачовський у контексті історії та культури України* : наук. збірник / Ужгород. нац. ун-т; Конгрес укр. інтелігенції; Закарп. обл. відділення. Ужгород : Закарпаття. 2001. С. 275–282.

творчість, яка зберегла згадку про «свобідні ворота». Пригадуючи ті часи, коли між Закарпаттям і Галицько-Волинським князівством не було кордону, а значить, був вільний перехід через карпатські перевали («ворота»), парубок звертається до свого сивого коня з такими словами:

*Скажи мені, сивий коню,
Де суть літа, де той час?
Де суть часи слави світа
І свободні ворота?*

Галицько-Волинський літопис, описуючи карпатські перевали, теж кілька разів називає їх «воротами». Серед найновіших досліджень заслуговує на увагу ґрунтовна праця Л. Войтовича⁸ та монографії М. Котляра⁹.

Сучасні дослідники давньої історії Закарпаття С. Пеняк і П. Пеняк дотримуються думки, що «до монголо-татарського вторгнення у Карпатську улоговину (1241–1242 рр.) вони (давньоруські пам'ятки Закарпаття. — *Авт.*) мало в чому змінили своє попереднє обличчя. Прибулі угорці зі своєю кочово-скотарською культурою не могли вплинути на осілих слов'ян-землеробів, навпаки, кочівники перетворились в осілих скотарів-землеробів. Цей період випав з поля зору археологічної науки. Іа виявлених у 70–80-х роках ХХ ст. поселеннях і могильниках (християнських) давньоруського часу не проводились розкопки. Сьогодні про них знаємо менше, ніж про поселення і могильники VIII–IX ст. Це упущення повинні виправити представники нової плеяди закарпатських археологів»¹⁰.

Християнство східного обряду поширилося Закарпаттям, вірогідно, ще за часів перебування цієї землі в межах Першого Болгарського царства, під впливом діяльності св. братів Кирила й Мефодія у другій половині IX ст. 1491 р. датується перша документальна згадка про православну єпархію в Мукачеві. У 1646 р. внаслідок

⁸ Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2006. 784 с.

⁹ Котляр М. Галицько-Волинська Русь. Київ : Альтернативи, 1998. 336 с.; Котляр М. Данило Галицький: Біографічний нарис. Київ : Альтернативи, 2002. 328 с.

¹⁰ Пеняк С. І., Пеняк П. С. Археологія Закарпаття: історія дослідження. Ужгород : Красвиди Карпат, 2013. С. 237.

Ужгородської церковної унії священство західної частини Закарпаття прийняло католицизм у східному обряді: служба Божа правилася на Закарпатті, як і на Західній Україні, руською (українською) та церковнослов'янською мовами. Однак після прийняття унії почалися конфлікти між православними й уніатами. Твердиною православ'я деякий час залишалася східна частина Закарпаття — Марамарощина, яка до 1720 р. в політичному відношенні належала Трансільванії. Від кінця XVIII ст. унія була запроваджена по всьому Закарпаттю.

Упродовж століть формувалася й культура Закарпаття як регіональна руська (карпаторуська) культура одного народу, об'єднаного мовою, звичаями, віруваннями, способом життя й веденням господарства. Незважаючи на різні деформації, котрих вона під тиском політичних чинників зазнавала як і культура будь-якого малого бездержавного народу, відірваного від основних економічних і культурно-національних центрів свого етносу, вже у XIX ст. вона створила певний сектор культури всього українського народу. Цьому сприяли тісні зв'язки Закарпаття з іншими українськими землями на сході від Карпат, що ніколи не переривалися. Загалом край у духовно-культурному й соціально-економічному відношеннях розвивався переважно тим самим шляхом, що й українські землі на сході від Карпат. За доби середньовіччя, наприклад, із Києва, Галича та інших руських міст через карпатські перевали у Закарпаття потрапляли церковні книжки, котрі потім переписувалися в Мукачівському, Грушівському й інших монастирях краю. Закарпатці приїжджали до Києва, вчилися чи вчили слов'янській грамоті у Києво-Печерській лаврі. Церковно-релігійні зв'язки Закарпаття з Галичиною та Києвом, де, як правило, висвячувалися закарпатські священники, згодом розвивалися й на культурному та суспільно-політичному тлі. З початку XVIII ст. постачання різних підручників та інших книг з України і Росії у Закарпаття набрало масового характеру.

Розширенню зв'язків Закарпаття з іншими руськими землями й розвиткові східнослов'янської культури та православ'я сприяв також переселенський рух до краю населення з іншого боку Карпат, що розпочався ще з часів Київської Русі й Галицько-Волинського князівства і не припинявся ніколи. Угорські королі, починаючи з Андрія, який у 1015 р. одружився з донькою Ярослава

Ф. Корятович.

XVIII ст.

Мудрого Анастасією (загалом дослідники нарахували 15 шлюбів між Рюриковичами й угорськими Арпадовичами), а також Коломан, Бела IV, Володислав, Сигізмунд (Жигмунд) запрошували і сприяли переселенню до свого королівства русинів для участі у війнах, виконання господарських, адміністративних і навіть державних функцій¹¹. Досить згадати прихід і поселення в Мукачівській домінії наприкінці XIV ст. подільського князя Федора Корятовича з великою дружиною і челяддю, який належав до найближчого оточення короля Угорщини Сигізмунда, збудував у Мукачеві замок та мо-

настир, поширив свою владу на Земплин і Марамарош, був захисником православного (руського) населення краю, і за правління якого за Карпати стало тікати від лихоліття чимало уродженців Галичини, Волині, Поділля, заселяючи Марамарошину, Бережанщину, Ужанщину та інші тамтешні землі¹².

Під впливом давньоруської культури, користуючись живою народною (українською) мовою, розвивалося на Закарпатті письменство, як і освіта (монастирські школи), що мали переважно релігійний характер. Із кінця XVIII ст. розгортають активну літературну і громадсько-культурну діяльність закарпатські «будителі» — М. Андрелла, І. Базилович, В. Довгович, М. Лучкай, О. Духнович, А. Добрянський, А. Кралицький, О. Павлович та ін., що черпали ідейно-художні та суспільно-політичні імпульси

¹¹ Див.: Зубанич Л. Княгині Київської Русі в історії Угорщини. *Україна — Угорщина: спільне минуле та сьогодні* : матеріали міжнар. наук. конференції (Київ, 14–16 квітня 2005). Київ, 2006. С. 56–61; Аржевітін С. М. Карпатська Україна: епоха в добі. Передумови утворення, доба незалежності, спогади і документи. Вінниця, 2013. С. 20–22.

¹² Див.: Федака С. Д. «Ми, Федір Корятович, з ласки Божої князь із Мункача...»: істор. нарис. Ужгород, 2017.

Закарпатські «будителі»

І. Базилівич

М. Лучкай

А. Кралицький

О. Павлович

М. Балудянський

І. Орлай

переважно з прогресивних традицій, політико-публіцистичних творів російської та української літератури. Окремі з них, не знайшовши пристосування своїх інтелектуальних сил у Закарпатті, переїхали працювати до Росії, України та інших європейських країн, де стали визнаними діячами науки й культури (П. Лодій, В. Кукольник, І. Земанчик, М. Балудянський, І. Орлай, Ю. Гуца-Венелін та ін.). У 1850 р., наприклад, уродженець Закарпаття А. Дешко, працюючи в Києві, ознайомив наукову громадськість із багатьма «почтеними іменами карпатських уродженців», котрі «являються уже весьма сильными умами», які працюють як вдома, так і «прославивших себя и родину служением в империи русской».

Саме передова частина першого покоління закарпатської національної інтелігенції, котра, за визначенням Івана Франка, не порвала тісних зв'язків із простим народом і його мовою, а була згуртована і прагнула служити йому, очолила в XIX ст. процес національно-культурного відродження краю й опір політиці мадяризації та латинізації панівних кіл Угорщини. Щоправда, цей процес через низку причин набув сильного русофільського забарвлення, аж до прийняття літературною мовою так званої русинської (яка була, по суті, «язичієм» — сумішшю церковно-слов'янської, російської, української та деяких інших мов), що негативно вплинуло на становлення національної самосвідомості корінного населення Закарпаття, яке практично до початку XX ст. не визнавало самоназву «українці» і за традицією називало себе «руснаками», «карпаточи угро-россами», «русинами», «руськими людьми», а свій край — «Угорською Руссю».

Водночас завдяки діяльності будителів досить великого поширення серед населення Закарпаття, особливо під впливом революційних подій 1848–1849 рр. в Габсбурзькій монархії, набули ідеї слов'янської взаємності, кровної спорідненості закарпатців зі східними братами та їх об'єднання в боротьбі проти національного та соціального гноблення. У 1849 р., наприклад, член Головної руської ради у Львові Адольф Добрянський порушував питання про об'єднання Карпатської (Угорської) Русі з Галицькою в окремий автономний округ і навіть подав на розгляд австрійського імператора петицію (відома під назвою «Пам'ятник русинів угорських») про розподіл монархії за національними дистриктами та об'єднання, зокрема, «руських коронних областей» (Східної Галичини, Буковини й Закарпаття) в окрему адміністративну одиницю, посилаючись заразом на «кровну спорідненість» та «історичні права русинів». Згодом, після завершення парламентської діяльності у 1868 р., А. Добрянський став активно відстоювати ідею перебудови Австро-Угорської імперії на федерацію рівноправних національних автономій. Основні лінії федеративної перебудови монархії Габсбургів були накреслені талановитим русинським політиком у «Проекті політичної програми для Русі австрійської» (1871) і в праці «Про сучасне релігійно-політичне становище австро-угорської Русі» (1885). Зокрема, Добрянський різко критикував австро-угорський компроміс 1867 р., наполягав

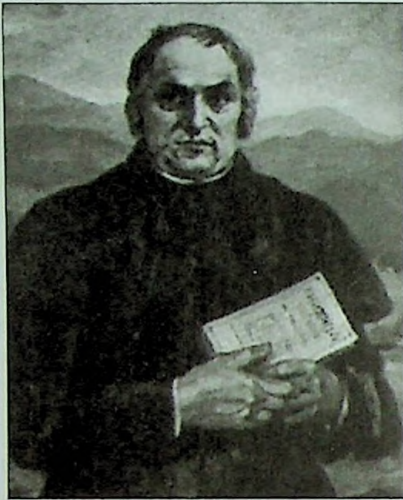
на необхідності ліквідації домінування в дуалістичній державі угорців і поляків, що проводили політику тотальної асиміляції — мадяризацію та колонізацію — інших національностей, насамперед русинів, виступав з ідеєю поділу федеративної держави на автономні адміністративно-територіальні одиниці, які б формувалися на основі національного принципу. За його проектом, після ліквідації дуалізму й коронних областей, майбутня федерація мала б поділитися на вісім національно-адміністративних районів зі своїми окремими парламентами (ландтагами) та намісництвами. Одним із таких районів мав стати Галицько-руський (охоплював би неополячену частину Галичини й Буковини, а також землі північно-східної Угорщини (Закарпаття), за винятком румунських частин Марамороського й Угочанського комітатів.

А інший відомий закарпатський будитель — Олександр Духнович, якому належать поетичні та пророчі слова «Бо свої то за горами — не чужі, Русь єдина, мисль одна у всіх в душі», в статті у львівському журналі «Вестник» 1 березня 1850 р. писав: «И бачу, як еднаються... віддалені родички, мені нещасний Бескід (Карпати) невисоким і не крутим уже бачиться горбиком, котрий досі як непрохідний Атлас мені здавався і рідних братів єдиної великої матері синів розлучав». Водночас він закликав редакторів журналу докласти всіх зусиль до об'єднання русинів монархії, тому що «если препною і дальше время будет нам нещасний Бескід, тогда останиме в веке века в прежнем состоянии, сами себя уничижим..., а если совокупимся, тогда страшний Бескід взаимним будет нам Олимпом»¹³.

А. Добрянський

¹³ Див.: Майор Р. І. «Федералістські програми А. Добрянського як шлях розв'язання національного питання у Габсбурзькій монархії (1871–1901 рр.). Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Історія. Ужгород. 2013. Вип. 1 (30).

О. Духнович

Інша справа, що етнонаціональне самоусвідомлення корінних жителів краю значно відставало від таких процесів у Наддніпрянській Україні, Галичині та навіть Буковині. Науковцями, зокрема істориками Закарпаття, переконливо доведено, що поряд з іншими причинами внутрішнього й зовнішнього характеру, гальмування процесу етнічного самоусвідомлення русинів-українців краю спричинялося, не останньою чергою, політикою держав, до складу яких у різні часи входило Закарпаття. Правлячі кола цих країн воліли сприймати жителів краю рутенами, угро-ру-

сами, русинами, руснаками, карпато-русинами але не українцями, всіляко перешкоджали культурному й політичному зближенню закарпатців із галичанами. Наприклад, регентський комісар окупованої Королівством Угорщина Карпатської України М. Козма у 1940 р. відверто заявляв, що «угорський уряд ніколи не визнавав існування української нації на Закарпатті»¹⁴. Відповідна політика, зокрема мовна, мала на меті полегшити асиміляцію автохтонного русинського населення Закарпаття шляхом його відокремлення від основного етнічного масиву, котрий мешкав на схід від Карпат, де на зміну спільному етноніму «русини» поступово утверджувався інший — «українці». Мадярські, чеські, словацькі, румунські, а також згодом і радянські правлячі кола намагалися інтегрувати русинську інтелігенцію в етнокультурний і політичний простір їхніх держав і зробити її провідником своєї асиміляційної політики.

Досить нагадати про політику «мадяризації» — цілеспрямовану державну політику угорського уряду періоду дуалістичної

С. 80–83; Виднянский С. В. Идея славянского единства в исторической концепции А. В. Духовича; *Культурные и общественные связи Украины со странами Европы*: сб. науч. труд. Киев, 1990. С. 127–128.

¹⁴ Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918–1945). Ужгород, 1995. С. 490.

Австро-Угорщини 1867–1918 рр. щодо «немадярських» (насамперед слов'янських) етнічних груп і національних меншин, що становили майже половину населення угорської частини багатонаціональної монархії, серед яких були і близько 500 тис. карпатських русинів-українців. Ця політика була започаткована прийняттям угорським парламентом у 1868 р. нібито ліберального закону «Про рівноправність національностей», який переслідував головну мету — формування «єдиної угорської політичної нації», та дискримінаційними заходами щодо національних меншин угорського уряду К. Тиси (1875–1890). А апогеєм мадяризації стало прийняття пакета законів про шкільну освіту 1907–1908 рр., який увійшов в історію як «закони Аппоні» (за ім'ям міністра освіти й культур графа Альберта Аппоні): усі школи, навіть недержавні початкові національні, зобов'язувалися викладати всі предмети угорською мовою і виховувати в учнів «почуття належності до мадярської батьківщини й мадярської нації». Цілеспрямована мадяризація русинського населення Закарпаття здійснювалася також через підтримку владою греко-католиків, заміну кирилиці латинським алфавітом, змінення русинських імен і прізвищ на угорський лад під час заповнення метрик тощо.

Після підкорення Закарпаття Угорським королівством, часткової колонізації його східної частини волохами (румунами), а західної — німцями і словаками, угорські феодали з метою захисту своїх нових земель від монголо-татарських набігів у ХІІ–ХІV ст. замість киево-руської системи оборонних засік почали будувати тут замки, пристосовані витримувати тривалі облоги. Навколо побудованих Ужгородського, Невицького, Мукачівського, Королівського, Хустського та інших замків формувалися великі королівські володіння — домінії. Поступово в краї поширювалася адміністративно-територіальна система Угорщини (жупи — комітати): територія Закарпаття і прилеглі землі в ХІV–ХVІ ст. було поділено між 7 жупами, і тільки 2 з них — Угочанська та Березька — охоплювали лише закарпатські землі. З роками угорського панування на Закарпатті поглиблювався процес феодалізації, утворювалися магнатські землеволодіння, щодалі більше зростала феодальна залежність селян, посилювався процес їх закріпачення, причому панива верства населення в краї складалася з угорців, а кріпаками тут були русини (українці). За підрахунками фахівців, у другій

*Закарпатські
селяни*

половині XVI ст. десяти магнатським родинам належали 524 населені пункти Закарпаття. Не випадково закарпатські русини-українці брали активну участь у повстаннях проти угорських феодалів, зокрема в повстаннях на чолі з Петром Петунєю у 1315 р. і Дердем Дожею у 1514 р., у так званому опришківському антифеодальному спротиві, які зародились у Карпатах наприкінці XVI — на початку XVII ст., та в національно-визвольній війні, очоленій трансільванським князем Ференцом II Ракоці (1703–1711), за що дістали від останнього почесну назву «найвірнішого народу».

Основи феодального ладу залишалися непорушними й після часткових імператорських реформ Марії Терезії та Йосифа II у другій половині XVIII ст. Закарпатське селянство продовжувало перебувати в тяжких умовах. Його бідною після ліквідації кріпацтва у 1848 р. стали малоземелля й повна залежність від угорських поміщиків і лихварів. У складі Австро-Угорської монархії (1867–1918) Закарпаття було найвідсталішим куточком імперії. Це змушувало багатьох селян Закарпаття емігрувати в пошуках кращої долі до Північної та Південної Америки. Не запобігла зубожінню закарпатців і так звана верховинська господарська акція угорського уряду 1897–1902 рр., спрямована на піднесення економіки гірського краю й поліпшення становища селянства Закарпаття. Едмунд Еган, ініціатор цієї акції, якому угорський уряд доручив керівництво нею, у меморандумі до уряду про економічне

Закарпатські
селяни

становище руських селян в Угорщині писав: «Як в абсолютистській Угорщині... ніхто не дбав про економічні відносини в цих краях, так і тепер, у конституційну еру, наш уряд обмежується утриманням сякого-такого державного ладу в комітатах, а економічне становище жителів йому байдуже... Неспросто дивитися на сей вимираючий нарід. Нині можна уже передбачити день, коли останній русин утече зі свого краю... Сі карпатські верховини були колись пралісом. Ті, що викорчували ліс і створили тут угіддя, ті, що тисячу літ зрошували їх потом і, жиючи тут, сповнювали сумлінно свої громадські і патріотичні обов'язки перед державою в мирні чи воєнні часи, заслуговують на державну поміч у сю тяжку для себе годину»¹⁵.

Кінець XIX — початок XX ст. були позначені на Закарпатті не лише скрутним соціально-економічним становищем краю та його корінного населення — русинів, посиленням націоналістичної асиміляторської політики угорського уряду, а й новою хвилею москвофільської пропаганди з боку діячів Галичини та Росії і виникненням так званої народовецької (української) течії в культурному житті краю завдяки прагненню частини нечисленної національної інтелігенції — Ю. Жатковича, А. Волошина,

¹⁵ Цит. за: Еган Е. Економічне становище руських селян в Угорщині. Меморандум. Ужгород, 2001.

І. Франко

Г. Стрипського, В. Гаджеги, Л. Чопея та інших — писати народною українською мовою, не останньою чергою під впливом творчості М. Драгоманова, В. Гнатюка, І. Франка, І. Верхратського, С. Томашівського, Ф. Вовка та інших діячів України, які зацікавилися на ту пору закарпатською тематикою. Зокрема, Закарпаття в різні часи з науково-ознайомчою метою відвідували наддніпрянці Т. Флоринський та М. Драгоманов, слобожанин І. Срезневський, багато відомих галицьких учених, які, звичайно, безпосередньо спілкувалися з місцевими культурними

діячами, що не могло не позначитися на світогляді й національно-культурних уподобаннях останніх. У 1895 і 1896 рр., наприклад, на Закарпатті тричі проводив наукові дослідження Володимир Гнатюк, який зібрав там велику кількість етнографічного матеріалу, опублікованого в шести томах у Львові в 1897–1911 рр. Значний інтерес до історії Закарпаття виявляв Іван Франко, зробивши вагомий внесок у вивчення його духовного багатства. Під час відвідин Закарпаття у 1875 і 1876 рр. Михайлом Драгомановим склалися дружні творчі зв'язки українського вченого і громадського діяча з ігуменом Мукачівського монастиря А. Кралицьким. А у 1896 р. близько 50 відомих культурних діячів Східної Галичини й Буковини (І. Франко, М. Павлик, В. Гнатюк, О. Терлецький та ін.) виступили з публічною заявою-зверненням — «І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття», яким було засуджено колоніальну політику угорської влади в Закарпатті, що «вело за собою економічну руїну, духовну темноту і безпомічність півмільйонної маси народу» і стало виявом їхньої солідарності з братами-русинами по той бік Карпат¹⁶.

¹⁶ Див.: Данилюк Д. Д. Історія Закарпаття : навч. посіб. Ужгород, 2013. С. 164–165.

Зупинимось детальніше на думках, які висловив про Закарпаття Михайло Драгоманов¹⁷. Прослідковуючи його концепцію щодо історичного минулого Закарпаття, ми не можемо не помітити певної чіткості й послідовності. Його думки надзвичайно глибокі, в них більше філософії, ніж історичності. Драгоманов вважав, що Закарпаття — слов'янська земля. Угорці прийшли на Срібну Землю тільки тоді, коли тут вже йшло повним ходом суспільне життя. «Закарпатську Україну (країну, яка звалася давно Мукачівщина), — писав М. П. Драгоманов, — ще в X ст. захопила держава Угорська»¹⁸.

Яким було становище закарпатців під час тисячолітнього поневолення їх Угорщиною, а потім Австро-Угорщиною? У статті «Переднє слово» до «Громади» 1878 р. М. П. Драгоманов так описав становище закарпатців: «...Далеко гірше стоять наші земляки в Угорщині. Тут дуже вже давно наші люди дістались під руку панів угорських». На його думку, феодалний гніт на Закарпатті особливо посилювався у XVIII ст., коли, за словами М. П. Драгоманова, «панство угорське міцніше й густіше засіло». Багатовіковий гніт призвів до того, що «загірні люди наші одбились од нас, та й у нас так затихла думка про них, що навіть вчений складач “Истории Малой России” Бантиш писав, як темну чутку, що тут проживають люди, відомі під іменем “карпаторосів”»¹⁹. Найголовніша мета іноземних загарбників — роз'єднати великий український народ не тільки кордонами, але відбити навіть бажання до єдності. Переслідування всього українського, навіть назви «українець», спричинило те, що під час перепису населення 1930 р. із 725 294 опитаних записалися українцями тільки 2 355, тоді як 455 тисяч записалися русинами²⁰.

М. П. Драгоманов звернув увагу на ще один наслідок колонізації Закарпаття — мадяризацію. Місцева інтелігенція, намагаючись

¹⁷ Драгоманов М. П. Вибране («...мії задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / упор. та автор історико-біограф. нарису Р. С. Міщук. Київ : Либідь. 1991. 688 с.

¹⁸ Там само. С. 278.

¹⁹ Там само. С. 291–292.

²⁰ Чучка П. П. Поширення термінів «Україна» і «українець» на Закарпатті та в суміжних регіонах. *Тези доповідей I народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Михайла Лучкая*. Ужгород. 1990. С. 162.

уникнути переслідувань, мадяризувалась, а на думку Драгоманова, саме вона повинна була сіяти визвольні ідеї. Тим самим Драгоманов підтвердив спостереження просвітителя Я. Головацького, який відвідав Закарпаття у 40-х рр. ХІХ ст. Це стосується і духовенства, яке в ХІХ ст. «підлягло зовсім угорському начальству й потроху перебилось зовсім на нове панство, майже зовсім угорське, котре й говорить між собою не інакше, як по-угорському й не має іншої думки, як жити з наших людей та вслугувати начальству й панству угорському»²¹. Довівши, що інтелігенція і духовенство Закарпаття змадяризувались і зовсім перестали цікавитися просвітою в народі, М. П. Драгоманов змушений був дійти висновку, що ця місія (визволення від гніту угорських панів. — *Авт.*) буде під силу самому трудовому люду. Однак це зовсім не значить, що закарпатський народ не має своїх будителів. До них Драгоманов відносив О. Духновича, І. Раковського, О. Павловича та ін. Їхнім недоліком Драгоманов вважав те, що вони «змагались писати все більше попівські речі та мовою мовби то московською, як панською серед усіх руських, котрі однако ніхто в них не вміє, бо не чує ніколи. Через те писачі ті ніколи й не зігріли до своєї рушниці, про котру рідко з письменних людей по тих сторонах і дума»²².

Довготривале перебування Закарпаття на колоніальному становищі призвело до затушовування визвольних змагань, і лише в 1848 р., коли почалася буржуазна революція в Австрії та Угорщині, відбулося певне зрушення. Характеризуючи ті події, М. Драгоманов правильно відзначив, що «мужики ж зразу стали за цісаря», а не підтримали «угрів» (повстанців. — *Авт.*). Це пояснюється передусім їхніми «цісарськими ілюзіями, сподіванням одержати поля, ліси, пасовиська». У своїй статті «Малороссія в ее словесности» М. П. Драгоманов наводить фрагмент з народної пісні:

²¹ Детальніше див.: Вегеш М. М., Задорожний В. Є. Історія Закарпаття кінця ХVІІІ — першої половини ХІХ століття в працях М. Драгоманова. *Історик, етнограф, педагог* : матеріали міжвузівської наук. конф., присвяченої 150-річчю від дня народження Юліана Целевича / обл. держ. адміністрація; Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника; Управл. освіти обл. держ. адміністрації; Тисменицька районна держ. адміністрація; Івано-Франк. філіал Наук. т-ва ім. Т. Шевченка; Івано-Франк. обл. організація Всеукр. спілки краєзнавців. Івано-Франківськ, 1993. С. 58–61.

²² Там само.

*Слава Богу, же нам гаразд
Тепер сесі літа,
Аже би наш тісар здоров,
Та й жив многі літа.
Бога просим за тісаря,
Ще чес, ще години,
Нам панщину подарував,
Абих не робили,
Бога просім за тісаря
Сараки-руснаки²³.*

Під час революційних подій 1848–1849 рр. галичани намагалися підштовхнути закарпатських русинів на боротьбу. Про спільність із закарпатцями йшлося в прокламації «До братів угорських русинів», яку видала у 1849 р. Головна Руська Рада у Львові: «І ви, браття є русини, дійсні, правдиві русини як і ми, ви кров і тіло наше... Ваші предки були колись свобідним народом. Вашим батькам мадяри забрали найліпшу землю і вложили на них панщину та інші тягарі і так вас давили цілих 1000 літ. Мадяри хотіли бути в краю самі, якби лише для них ту землю Бог створив... Ви й Ваш язик були зовсім понижені, бо так далеко дійшло, що вам казали ганьбитися, що ви русини. Тепер буде інакше...». Інакше не стало. Стало ще гірше, особливо закарпатцям. Революція була потоплена в крові, і не без участі російського царизму. М. П. Драгоманов писав, що «мужики тут дістали ще менше, ніж в Галичині, а згодом цісар мусів помиритися з уграми, і панн угорські знов забрали силу по всій тій країні над нашими людьми та ще й тепер стали лютішими до них...»²⁴. Такого висновку дійшов і відомий вчений В. І. Вернадський, який довів, що селянські ділянки скоротилися, а податки зросли в п'ять разів.

М. П. Драгоманов, на відміну від соціалістів-утопістів, які не бачили виходу з такого становища, чітко заявив: «...явно значить, що тут вже й крихти надії не може бути на що-небудь, окрім самих мужицьких громад, котрі самі по собі мусять помогти, вибравши

²³ Драгоманов М. П. Назв. праця. С. 38.

²⁴ Вереш М. М., Задорожний В. Є. Історія Закарпаття кінця XVIII – першої половини XIX століття в працях М. Драгоманова. С. 60.

М. Драгоманов

свою землю од чужих людей...». Він вважав, що закарпатцям необхідно бути «в спілці з сусідами, котрих доля така ж сама, як і їхня: з словаками, сербами, волохами і т. і. та з своїми братами-галичанами й у нас. Це спілка з людьми, котрим самим того ж треба, що й русинам закарпатським...». Висновок М. П. Драгоманова про те, що «нашим людям найліпше: стати спільно, щоб дійти до сього, щоб жити по своїй волі на своїй землі», не втратив актуальності і по цей день. Тепер, як ніколи, ми близькі до того, щоб побудувати нову Україну — демократичну і правову. Цю місію можна виконати тільки

тоді, коли ми єдині, бо в єдності — сила народу²⁵.

Утім найбільшим імпульсом для посилення проукраїнської орієнтації закарпатців, важливим геополітичним чинником, який прискорив інтеграцію русинів-українців з українською етнонацією, стала Перша світова війна, котра принесла українцям, як справедливо наголошують історики, не лише важкі випробування, а й нові можливості, зокрема для національного державотворення та реалізації соборницьких прагнень.

Наприкінці жовтня 1918 р. внаслідок воєнної поразки у Першій світовій війні та під тиском національно-визвольної боротьби народів, які населяли Австро-Угорщину, одна з наймогутніших в Європі монархій розпадається. На її руїнах у результаті національно-демократичних революцій виникають нові держави — Австрія, Угорщина, Чехословаччина та Королівство сербів, хорватів

²⁵ Вереш М. М., Задорожний В. Є. Історія Закарпаття кінця XVIII — першої половини XIX століття в працях М. Драгоманова. С. 61. Див. також: Відомий-невідомий Михайло Драгоманов : наук. зб. до 170-річчя від дня народження М. П. Драгоманова / упоряд. В. Погребенник, С. Шевчук, Н. Осьмак. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. 382 с.

і словенців. Проголошують Західноукраїнську Народну Республіку галицькі українці, за рахунок території колишньої монархії відроджується Польща, розширяється Румунія. Відкриваються можливості для національного самовизначення і перед закарпатськими русинами-українцями, які, як уже зазначалося, зазнавали значних утисків з боку угорської влади, що проводила щодо них політику мадяризації, особливо після 1867 р. Щоправда, розв'язання питання про самовизначення й державно-правовий статус Закарпаття ускладнювалося військово-політичною ситуацією в краї і загостренням міжнародних відносин навколо нього після розпаду Австро-Угорщини, а також розходженнями й суперечностями щодо шляхів його вирішення серед нечисленної місцевої інтелігенції і громадсько-політичних діячів, їхньою недосвідченістю, на відміну від провідників інших пригноблених народів монархії, та неготовністю закарпатського суспільства загалом до швидких кардинальних рішень і дій у цьому напрямі.

Після початкового хаосу й невизначеності в перші місяці після розпаду Австро-Угорської монархії в Закарпатті відбувається помітне політичне піднесення. У процесі обговорення наболілих питань розвитку Закарпаття на численних мітингах, народних зборах поступово викристалізуються дедалі більш чіткі політичні орієнтації щодо майбутнього краю. Оскільки плебісцит чи референдум у Закарпатті в ту пору не проводився, то найбільш певним показником суспільної думки стосовно самовизначення й державності краю були численні резолюції, звернення та петиції різних народних (руських) рад. Вони масово створювалися на місцях наприкінці 1918 – на початку 1919 рр. під час буржуазно-демократичної революції в Угорщині як органи політичного життя різних прошарків населення краю, що висували злободенні соціальні й національно-культурні вимоги, зокрема й щодо нового державного статусу Закарпаття. Найбільш впливовими серед народних рад краю виявилися Пряшівська, Хустська й Ужгородська, які однак дотримувалися різних позицій.

Аналіз рішень та резолюцій народних рад на Закарпатті показує, що головний, визначальний напрям політичної орієнтації русинів-українців краю був проукраїнський. Єднання зі своїми братами-українцями по той бік Карпат, злуки з Україною (причому як з УНР у Києві, ЗУНР у Львові, так і з радянською Україною

в Харкові) вимагали численні ради, починаючи із Старолубовнянської (пізніше — Пряшівської), що прийняла одне з перших таких рішень ще 8 листопада 1918 р. — «Маніфест до русинів Угорщини», і до історичної за своєю значимістю резолюції Всенародного з'їзду (конгресу, зборів) угорських русинів 21 січня 1919 р. у Хусті.

Це бажання закарпатців вийти зі складу Угорщини і возз'єднатися зі своїми братами-українцями було цілком природним, обумовленим етно-історичними та національно-культурними факторами. До цього їх спонукали також й інші обставини. По-перше, важке соціально-економічне становище в краї (масове безробіття і злидні, безземелля й великі податки тощо), який протягом століть посідав останнє місце в економічному розвитку Угорщини і з якого, зокрема, чи не половина населення — понад 300 тисяч чоловік — до Першої світової війни виїхала за океан у пошуках праці. По-друге, повне політичне безправ'я: у Закарпатті не було жодної політичної партії чи організації, які б захищали права й інтереси, потреби корінного українського населення краю. Ба більше, до 1918 р. цей край не мав визначених кордонів і навіть своєї назви. Були визначені лише жупи-комітати, в яких проживали «угорські рутени» чи «карпаторусини», як називалося місцеве населення в Угорщині. По-третє, напередодні й під час Першої світової війни у Закарпатті відбувалася посилена мадяризація українського населення. Майже повністю була змадяризована інтелігенція, що складалася переважно зі священників, учителів і дрібних службовців, були закриті школи з народною (українською) мовою навчання, заборонено руський алфавіт і календар, які нагадували б українцям про їхнє слов'янське походження, здійснювалася мадяризація назв міст і сіл, особистих прізвищ корінних мешканців. По-четверте, мобілізація угорцями чоловічого населення краю, репресії проти нього та воєнні дії в Карпатах під час війни вицент розорили Закарпаття²⁶.

²⁶ Див.: Віднянський С. Закарпаття у складі Чехо-Словацької республіки: переломний етап у національно-культурному й етнополітичному розвитку русинів-українців. *Культура українських Карпат: традиції і сучасність*. Матеріали міжнар. наук. конф. Ужгород, 1994. С. 132; Заставний Ф. Д. Українська діаспора (розселення українців у зарубіжних країнах). Львів, 1991. С. 13–17; Субтельний О. Україна: історія. Київ, 1991. С. 466–467; Українська еміграція. Історія і сучасність. Львів, 1992. С. 369–377.

І, нарешті, наприкінці 1918 р. додому в Закарпаття повернулося понад 5 тис. закарпатців – військовослужбовців колишньої австро-угорської армії, що перебували в полоні в Росії, зокрема на території України. Вони не лише стали свідками революційних подій, а й мали можливість ознайомитися з життям, культурою, побутом галицьких та наддніпрянських українців і відчули до себе прихильне ставлення з боку східних братів-слов'ян і після повернення додому розповідали землякам про те, що тамтешній народ говорить і молиться так само, як і тутешні люди, що українські землі багаті та хлібні, їх роздають селянам і т. ін., що сприяло зміцненню почуттів спорідненості й симпатій закарпатців до українців по той бік Карпат. Не випадково про це із застереженням писала тогочасна угорська преса, а місцеві державні, жандармські й військові органи інформували вищі інстанції про те, що колишні солдати австро-угорської армії, що побували в російському полоні, здебільшого були «пройняті більшовицькими ідеями», а також поширювали в краї «українські ідеї», «прославляли Україну» і тим самим «тягнуть народ у церковному відношенні до Львова, а у політичному – до Великої України»²⁷. Колишні військовополонені активно долучилися до суспільно-політичного життя краю, зокрема, часто були ініціаторами створення в селах і містах Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, що вимагали проведення революційних перетворень та возз'єднання Закарпаття з Україною і Росією. Наприклад, у селі Ясіня на Мараморощині 8 листопада 1918 р. на загальних зборах населення за ініціативою колишніх солдатів австро-угорської армії на чолі з С. Клочураком було обрано Українську народну раду, її Головну управу й різні комісії, а також ухвалено рішення про з'єднання з Україною²⁸. Проукраїнська орієнтація народних рад східного та південно-східного районів Закарпаття пояснюється, не останньою чергою, відносною моноетнічністю русинсько-українсько-го населення цього регіону, слабкістю тут угорської адміністрації

²⁷ Див.: Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918–945). С. 38, 46–53; Терпистий шлях до України: Збірник архівних документів і матеріалів «Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946». Ужгород, 2007. С. 15, 50–53.

²⁸ Див.: Вереш М. М. Історичні дослідження. Т. IV. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 2000. С. 58–62.

та близькістю Галичини з розвинутим у неї українським національно-визвольним рухом.

Однак українська орієнтація не була єдиною в Закарпатті: були й інші погляди щодо майбутнього краю. Зокрема, досить широкі верстви інтелігенції та переважно міського населення — угорців, євреїв, німців, змодяризованих русинів Ужгорода, Мукачева, Берегового — прагнули залишити Закарпаття у складі Угорщини. Тим більше, що в країні в результаті буржуазно-демократичної революції була повалена монархія, і 16 листопада 1918 р. проголошена Угорська Народна Республіка. До влади прийшов ліберальний уряд на чолі з М. Карої, програма якого передбачала «всім народам надати максимальну волю та права, але в єдиній Угорщині»²⁹. Так, створена на початку листопада 1918 р. в Ужгороді так звана Рада угорських рутенів, куди увійшли переважно священники греко-католицької церкви, ухвалила рішення про цілісність Угорщини і програму розвитку Закарпаття в її складі із забезпеченням прав «нашого угорорусского народа»³⁰.

Подібні рішення в листопаді — грудні 1918 р. було схвалено на зборах у Мукачеві, Береговому, Вілоку та інших населених пунктах Закарпаття. А в західних регіонах краю, зокрема на Пряшівщині, було чимало тих, хто вимагав приєднання до Чехословаччини. Нарешті, були і такі політичні діячі (у східних районах краю), які доводили доцільність приєднання Закарпаття до Румунії або створення окремої держави русинів³¹.

Не було єдності щодо долі Закарпаття і серед численної, особливо у США (близько 400 тис. осіб), карпаторуської еміграції, яка у 1918–1919 рр. проявила неабияку політичну активність і відіграла досить значну роль у вирішенні питання про державну належність і статус рідного краю. Зокрема, в середовищі закарпатської еміграції у США були впливові сили, які виступали за приєднання Закарпаття до Росії, і лише жовтневий більшовицький переворот 1917 р. і вихід Росії зі світової війни зробили їхні

²⁹ Нариси історії Закарпаття. С. 54.

³⁰ Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. Пряшів, 1979. Т. 1. (1918–1938). С. 61.

³¹ Див.: Культура українських Карпат: традиції і сучасність. С. 132; Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура /україномовний варіант українсько-угорського видання. Ужгород, 2010. С. 46–47.

наміри примарними. Були прихильники возз'єднання Закарпаття з Україною, а також і ті, що відстоювали необхідність залишення Закарпаття у складі Угорщини чи створення незалежної держави.

На травень 1918 р. припадають перші контакти лідерів закарпатської еміграції з провідниками національно-визвольного руху чехів і словаків, зокрема з Т. Г. Масариком, який перебував тоді в США, і починає визрівати чехословацький варіант щодо майбутнього Закарпаття. Згодом прийняття підкарпатських русинів до «Демократичної унії Середньої Європи», утвореної в жовтні 1918 р. у Філадельфії, переговори керівників Американської народної ради угорських русинів із головою унії Т. Масариком і президентом США В. Вільсоном сприяли тому, що під час плекбіситу, проведеного в США 13 листопада 1918 р., 67,2 % представників закарпатської еміграції проголосували за приєднання Закарпаття до Чехословаччини на правах широкої автономії (за об'єднання краю з Україною висловилося 28,5 % делегатів, за його повну незалежність — 2,5 %, а за залишення у складі Угорщини — лише 0,8 %) ³².

Щоб зберегти у цій складній ситуації Закарпаття в складі Угорщини, уряд М. Карої змушений був швидко реагувати на розвиток подій. На початку грудня 1918 р. він опублікував указ про право всіх неугорських народів на самовизначення і, зокрема, призначив уродженця Закарпаття О. Сабова спеціальним міністром у справах русинів. Йому було доручено разом зі створеною в Будапешті проугорською Руською народною радою підготувати законопроект про автономію Закарпаття. Для обговорення і схвалення законопроектів про утворення у складі Угорщини нової адміністративної одиниці — Руської Країни — 10 грудня в Будапешті було скликано нараду. На неї прибуло майже 200 представників закарпатської інтелігенції (за деякими даними в нараді загалом брало участь близько 500 делегатів, серед яких були професори університету, державні службовці, священники і вчителі) ³³.

³² Віднянський С., Петрише П. Політична діяльність закарпатської еміграції в США наприкінці ХІХ-го — на початку ХХ-го ст. та її вплив на долю рідного краю. *Українська діаспора*. Київ: Чикаго, 1993. Ч. 4. С. 11–12.

³³ Худаніч В., Боднар В. Руська Країна в 1918–1919 роках. *Культура українських Карпат: традиції і сучасність*. С. 275; *Нариси історії Закарпаття*. С. 54–55.

Це зібрання ще раз засвідчило розходження в поглядах і водночас зростання національної самосвідомості й активізацію політичних позицій передової інтелігенції Закарпаття. Більшість учасників наради піддала критиці законопроект і вимагала його обговорення та вирішення долі рідного краю в самому Закарпатті, зокрема на народних зборах у Мукачеві або Хусті. Хоч угорський уряд і погодився на це, але під впливом посилення на той час антиугорських настроїв у закарпатському суспільстві, що засвідчили, між іншим, рішення про злуку з Україною народних зборів (рад) у Хусті, Сваляві, Мараморош-Сігеті та інших містах Закарпаття, 21 грудня 1918 р. видає закон № 10 «Про національну автономію русинів, що проживають в Угорщині»³⁴.

Цим актом, що набув чинності в день його опублікування, передбачалося створення із жуп Мараморош, Угоча, Берег і Унг, заселених русинами, так званої автономної Руської Країни (щодо впорядкування території, заселеної також переважно русинами в жупах Земплин, Шарош, Абауй-Торна та Спіш, і на яку претендувала Словаччина³⁵, то це питання залишалося відкритим до укладення загального миру). У законі наголошувалося, що «нації русинів (рутенів), що проживають в Угорщині, належить повне право самоврядування в питаннях внутрішньої адміністрації, юстиції, освіти, виховання, релігії і використання мови як в законодавстві, так і в управлінні», і що «Руська Країна всі свої автономні справи вирішує власними органами». Декларувалося, що державні землі, шахти, ліси переходять у володіння законного представництва руської політичної нації, але залишаються власністю Угорщини. Закон визначив таку структуру законодавчих органів Руської Країни: верховна влада належить руським народним зборам, що обираються на підставі загального, таємного, рівного і прямого голосування. Спільні з Угорською Народною Республікою справи (закордонні, військові, фінансові, господарські, цивільно-громадянські та кримінально-правові тощо) вирішує угорський парламент, в якому мають бути представлені й депутати від Руської Країни. Виконавчими органами управління автономного краю стали створене в Будапешті під керівництвом О. Сабова

³⁴ Ванат І. Назв. праця. С. 67–68.

³⁵ Там само. С. 68.

міністерство Руської Країни та адміністрація, очолювана губернатором. Ним був призначений адвокат А. Штефан. Адміністрація Руської Країни, місцем перебування якої стало Мукачево, перебувала під наглядом і контролем міністерства в Будапешті³⁶.

Закон № 10 УНР був, безперечно, кроком уперед у розвитку угорської державності: вперше за майже тисячолітній період співжиття угорців і русинів в одній державі ним де-юре надавалися автономні права закарпатським русинам-українцям. Однак автономія, переважно культурно-національна, що надавалася закарпатцям цим законом, була досить обмеженою. Адміністрація автономного краю перебувала під постійним контролем міністра Руської Країни, що повинен був «керувати автономними справами» із Будапешта і був підзвітний урядові УНР, а більшість принципово важливих справ державного будівництва залишалася в компетенції угорських властей. Як зазначав один із учасників тих подій закарпатський дослідник І. Кондратович, «ся автономія була лиш на папері, бо мадари в дійсності не хотіли видати владу (*imperium*) до рук руського міністра»³⁷. Не була чітко визначена законом і територія Руської Країни як один із необхідних атрибутів державності: до автономії були включені лише чотири з восьми жуп Закарпаття, а вирішення долі інших територій відкладалося на потім.

Тому не дивно, що закон про автономію Закарпаття у складі Угорщини не знайшов підтримки в більшості населення краю, яке після багатовікового угорського поневолення втратило будь-яку довіру обіцянкам Будапешта. У містах і селах Закарпаття поширювався рух за проведення реформ у галузі сільського господарства і промисловості, за демократизацію суспільного життя й кардинальне вирішення питання про належність краю. Повсюдно лунали вимоги про приєднання Закарпаття до України³⁸. А в Ясіні, де серед населення панували найбільш радикальні настрої, наприкінці грудня 1918 р. навіть відбулося антиугорське повстання, і 8 січня 1919 р. Українська народна рада проголосила самостійну й незалежну Гуцульську Республіку та у спеціальному зверненні закликала населення

³⁶ Нариси історії Закарпаття. С. 56.

³⁷ Кондратович І. История Подкарпатской Руси для народа. Ужгород, 1924. С. 107.

³⁸ Див.: Нариси історії Закарпаття. С. 62–65.

Закарпаття до збройного опору угорському пануванню. Це звернення закінчувалося словами: «Най живе один великий український народ від Тиси аж по Чорне море і гори Кавказ! Най живе і пишається наша велика одноцільна Українська Республіка!»³⁹.

Важливим зовнішнім чинником, що сприяв зростанню української національної свідомості серед закарпатців, підживлював українську політичну орієнтацію в Закарпатті, було виникнення українських державних утворень — Української Народної Республіки в Києві, а згодом і Західноукраїнської Народної Республіки у Львові. Українські політичні сили завжди наполягали на тому, що Закарпаття, чи «Угорська Русь», як воно тоді називалося, має входити до складу Української держави. Це засвідчують, наприклад, статті Тимчасового основного закону ЗУНР від 13 грудня 1918 р., у другому артикулі якого про територію ЗУНР було записано: «Простір Західноукраїнської Народної Республіки покривається з українською суспільно-етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії — є з українською частиною бувших австрійських коронних країн Галичини з Владимирією і Буковиною та з українськими частинами бувших угорських столиць (комітатів) Спиш, Шариш, Земплин, Унг, Берег, Угоча і Мараморош як вони означені на етнографічній карті австрійської монархії...», а також політична, моральна й навіть військова допомога уряду ЗУНР українським силам Закарпаття. Зі свого боку представники УНР теж відстоювали історичне й природне право цього краю перебувати у складі Української держави. Про це йшлося й на переговорах української делегації із Центральними державами у Брест-Литовському на початку 1918 р., і в історичному Акті про Злуку українських земель 22 січня 1919 р., і в дипломатичних нотах представників УНР учасникам Паризької мирної конференції в 1919–1920 рр.⁴⁰

Однак найвагомим й історично обумовленим виявом національно-державницьких змагань корінного населення Закарпаття, його проукраїнських симпатій стали Всенародні збори угорських русинів-українців, що відбулися 21 січня 1919 р. в Хусті.

³⁹ Ключурак С. До волі. Спомини. Нью-Йорк, 1978. С. 138–139.

⁴⁰ Див.: Історія Української Конституції. Київ, 1993. С. 125; Ференц П. Вплив геополітичних факторів на включення Закарпаття до складу Чехословаччини. *Carpatica – Карпатика*. Ужгород, 1999. Вип. 6. С. 86–87.

Підготовка до їх скликання розпочалася після звернення Мараморош-Сігетської Ради до інших народних рад Закарпаття 18 грудня 1918 р., в якому, зокрема, зазначалося: «Треба нам зійтися на великі збори до Хуста у вівторок, 21 січня 1919 року. Там ми скажемо, з ким маємо жити. Запрошуємо на ті збори увесь руський народ. Просимо кожен сільську і кожен громадську Раду, щоб на ці збори вислала... своїх послів-делегатів, котрих народ обере... Обранці мають принести від сільської Ради посвідчення, що вони є послами... Це тут зробим — як маємо жити подумаєм, аби наші нащадки на нас не нарікали. Щоб ми славу і честь заслужили руським народом і перед усім світом. Покажимо, що і ми такі люди, як другі! Самі будуймо свою майбутність!». У відповідь на це звернення, в якому пропонувалося від кожної тисячі жителів обирати одного делегата, повсюдно на Закарпатті наприкінці 1918 — на початку 1919 р. проходили збори. На них обиралися делегати на з'їзд у Хусті з настановою вимагати приєднання краю до України⁴¹.

Незважаючи на різні труднощі як військово-політичного, так і економічного характеру, на 21 січня 1919 р. до Хуста прибуло 420 чоловік, делегованих від 175 (з понад 400) населених пунктів Марамороського, Березького, Угочанського та Ужанського комітетів Закарпаття, а також близько тисячі гостей із навколишніх сіл. Отже, якщо ці збори в Хусті й не були справді всенародними (адже делегати представляли лише частину населення Закарпаття — переважно його центральні та східні райони), все ж безперечним є факт, що вони стали найбільш представницьким політичним форумом закарпатців у доленосний для їхнього краю час⁴².

Доступні джерела, насамперед спогади учасників тих подій, свідчать, що на зборах панували урочиста обстановка і практична одностайність настроїв їхніх учасників. Так, один із очевидців згадує: «Голова зборів, доктор Михайло Брацайко (адвокат із Рахова, голова Хустської народної ради. — *Авт.*)... запитав народ: Куди ми хочемо прилучитися? До Угорщини? Чи, може, до Чехо-Словацьчини?»

⁴¹ Див.: Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. С. 50.

⁴² Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами (Матеріали до історії суспільно-політичних відносин). Ужгород, 1993. С. 15–20; Нариси історії Закарпаття. С. 65–66.

Чи до України? — До України! — закричали делегати»⁴³. Практично кожен, хто виступав, рішуче вимагав возз'єднання Закарпаття з Україною.

З огляду на це слід зазначити, що для переважної більшості закарпатців Україна з її столицею — стародавнім Києвом — була державою, де споконвіку жили їхні брати по крові. Один з активних учасників тих подій у Закарпатті — А. Штефан у своїх спогадах із цього приводу писав: «Київ — святість, про яку не вільно було голосно говорити, хіба в чотири очі з Богом. Київ — це тайна, недосяжна, незрозуміла, але наша. Тайна, схована в глибині душі, щоб не знайшла її профана цікавість. Ця тайна довго-довго дозрівала в душах. І коли дозріла — стала словом. Могутнім словом. Воно потрясло всією Карпатською Україною. Було це 21 січня 1919 року в Хусті»⁴⁴.

Історична за своїм значенням резолюція Хустського з'їзду була прийнята одноголосно і складалася, як свідчить віднайдений і наведений без скорочень дослідниками Закарпаття лише в роки незалежності України «Протокол всенародних зборів угро-руського народу», із семи пунктів:

«I. Всенародні збори угорських русинів-українців з дня 21-го януара 1919 року висказують з'єднати всіх русинів-українців з комітатів Мараморош, Угоча, Берег, Унг, Земплин, Шариш, Спіш і Абауй-Торна і прилучення русинами-українцями заселених земель до Соборної України, просячи, щоби нова держава при виконуванню (переведенню) сеї злуки узгляднила особливе (окремішне) положення угорських русинів-українців. Для того Всенародні збори заявляють, що русько-український нарід Угорщини X (десятий) закон про Руську Країну, даний в Будапешті з року 1918-го, не признають законом, бо повстав без його волі і без заступництва народу.

II. З огляду на повисше рішення постановляють збори, що руський народ не пішле послів своїх до угорського парламенту.

III. Всенародні збори просять, щоби українські війська засіли землі, заселені русинами-українцями на Угорщині, і щоби засмотрили населення, живуче серед тяжких харчових відносин, поживою.

⁴³ Химинець Ю. Мої спостереження із Закарпаття. Нью-Йорк, 1984. С. 33.

⁴⁴ Закарпатська правда. 1990. 21 берез.

IV. Всенародні збори витають всі ви-
зволені народи австро-угорської монархії:
Чехословаків, Югославян, Румунів, Поля-
ків і Німців.

V. Далше витають збори мадярське
народне правительство на демократич-
них основах, що признало право самооз-
начення (саморозпорядження) народів
і не уживало ніяких насильств проти полі-
тичного організованя его правдивої волі.

VI. Далше висказують збори подяку
всім державам Антанти і їх союзникам,
що боронили демократичний їх рух і вибо-
роли пригнобленим народам свободу і про-
сять, щоби помозли здійснити ухвалу Все-
народних зборів.

VII. Народні збори вибирають для веденя справ русько-укра-
їнську народню Центральну Раду із сто членів і уповномочують її
заступати русинів на Угорщині все і всюди де сього потрібно про-
ти інших народів і зробити все, що кожного часу в інтересі русько-
українського народу уважає за потрібне...

По сему одноголосно вибрано Центральну Народню Раду. Пред-
седатель: Др Михайло Брацайко. Заступники пред. Єміліян Неви-
цький, духовник з Уяку (Шаріш), Євген Пуза, сотник із Ізи і Іван Во-
лощук, господар з Нанкова»⁴⁵.

На Всенародних зборах у Хусті була сформована делегація
у складі Є. Пузи, І. Климчуша і С. Клочурака для ознайомлення
української влади в Києві з волевиявленням закарпатців. Утім де-
легація змогла дістатися лише до Станіславіва, де була прийнята
головою Національної Ради ЗУНР Є. Петрушевичем, якому від
імені закарпатських українців було передано «їхню тверду волю
приеднати до України землю, на якій вони споконвіку живуть, як
невід'ємну частку України»⁴⁶.

М. Брацайко

⁴⁵ Веген М. М. Громадсько-політичні взаємовідносини Східної Галичини і Закарпаття в 1918–1919 роках. (Матеріали до спецкурсу для студентів історичного факультету). Ужгород, 1996. С. 28–30.

⁴⁶ Клочурак С. Назв. праця. С. 128–129.

С. Ключурак

За деякими даними, про рішення Хустського з'їзду було повідомлено і Київ, зокрема телеграмою від Ю. Брацайка, і навіть владу радянської України в Харкові⁴⁷. Наступного після Хустських зборів дня, 22 січня 1919 р., на Соборній площі в Києві, де відбувався історичний акт Злуки, представники ЗУНР уже говорили і від імені Закарпаття, хоча про рішення закарпатців у Хусті могли ще й не знати.

Отже, за злуку з Україною Закарпаття проголосувало ще 100 років тому, хоча, на думку дослідників, тоді широким масам ще не була притаманна стійка українська етнонаціональна свідомість, а рішення зборів у Хусті було найімовірніше стихійним вибухом антиугорського спрямування, але водночас і природним проявом етнокультурної та етноісторичної пам'яті. Проте цим історичним рішенням закарпатців не судилося тоді втілитися в життя і возз'єднання Закарпаття з Україною було зірвано. Доля краю, зокрема, була вирішена за його межами, і вирішальний вплив на це мали зовнішні, геополітичні фактори.

Після Першої світової війни проблема Закарпаття набула досить широкого міжнародного звучання: чимало держав претендували на присутність у цьому важливому геополітичному регіоні й були зацікавлені у вирішенні питання про державну належність Закарпаття згідно зі своїми уявленнями про післявоєнний устрій Європи і власними національними інтересами. Зрозуміло, перші ролі у розв'язанні цього питання, як і у формуванні нового післявоєнного устрою цілої Європи, відігравали країни переможної Антанти, якими в січні 1919 р. в Парижі була скликана конференція для вироблення мирних договорів із переможеними країнами.

Щодо долі Закарпаття, то серед паризьких миротворців, не останньою чергою завдяки активній дипломатичній діяльності чехословацької делегації, уже із самого початку роботи

⁴⁷ Вереш М. М. Горомадсько-політичні взаємовідносини Східної Галичини і Закарпаття в 1918–1919 роках. С. 31.

конференції утвердилася спільна думка — Закарпаття має стати частиною новоутвореної Чехословацької республіки (ЧСР). За згодою держав Антанти чехословацькі війська вже 12 січня 1919 р. зайняли західні регіони краю — до річки Уж, включаючи й м. Ужгород. Румунські власті своєю чергою протягом січня — березня 1919 р. самовільно захопили східні райони Закарпаття у верхів'ях р. Тиси, мотивуючи це тим, що там проживає більшість румун, які бажають жити в складі Румунії.

У цій складній військово-політичній ситуації і в самому Закарпатті посилюється прочехословацька орієнтація щодо подальшої долі краю. 7 січня 1919 р. спочатку частина Пряшівської народної ради на чолі з А. Бескидом висловилася за злуку з ЧСР. Незабаром його було включено до складу офіційної чехословацької делегації на мирній конференції у Парижі, до якої, крім прем'єр-міністра ЧСР К. Крамаржа та міністра закордонних справ Е. Бенеша, вже входили керівники Американської ради угорських русинів Г. Жаткович і І. Гардош⁴⁸. Наприкінці січня 1919 р. до Ужгорода прибули представники президента ЧСР капітани Ф. Пісецький і В. Вака, які проінформували діячів Ужгородської народної ради про діяльність Т. Масарика в США, його переговори з керівниками закарпатської еміграції та рішення американських русинів про приєднання Закарпаття до Чехословаччини. А на початку березня вже Жаткович і Гардош докладно інформують членів Ужгородської народної ради про перебіг обговорення питання про Закарпаття у США і на Паризькій мирній конференції та закликають закарпатців підтримати рішення американських русинів щодо приєднання Закарпаття до Чехословаччини⁴⁹.

Ю. Брацайко

⁴⁸ Болдижар М. Входження Закарпаття до складу Чехословаччини та його державно-правовий статус. *Державно-правовий статус Закарпаття у складі Чехословаччини у 1919–1945 роках*: матеріали наук. конф. Ужгород, 1997. С. 7–8.

⁴⁹ Волошин А. Спомини. С. 92–93.

На остаточне вирішення питання про долю Закарпаття вплинули і події в Угорщині, де внаслідок політичної кризи й мирної соціалістичної революції, підтриманої російськими більшовиками, 21 березня 1919 р. було проголошено Угорську радянську республіку. Упродовж кількох днів влада Рад — так звана диктатура пролетаріату на зразок більшовицьких порядків у Росії — була встановлена по всій країні, зокрема і в Закарпатті, за винятком територій, окупованих військами Чехословаччини й Румунії. У складі Угорської радянської республіки Закарпаття одержало територіальну крайову автономію: створювалася нова адміністративна одиниця — Руська Країна зі столицею у м. Мукачеві. Однак радянська влада на Закарпатті невдовзі була ліквідована: вона проіснувала лише 40 днів (з 21 березня до 29 квітня 1919 р.), а в Угорщині — 133 дні.

Країни Антанти, стурбовані поширенням комуністичних ідей і соціалістичної революції в Європі, спрямували проти Угорської радянської республіки війська союзних держав. Зокрема, 16 квітня 1919 р. румунські, а 23 квітня і чехословацькі війська почали займати опорні пункти в Закарпатті. На початку травня ними була окупована вся територія краю. А 19 червня 1919 р. більшість делегатів обраного з'їзду Рад Угорщини прийняла ультиматум Ж. Клемансо про відведення угорських революційних військ — Червоної армії — «за призначені Угорщині кордон»⁵⁰.

Бурхливий розвиток воєнно-політичних подій у Центральній та Східній Європі і складний процес розгляду питання про Закарпаття на Паризькій мирній конференції⁵¹ змусили об'єднатись усі політичні угруповання краю і нарешті визначитися щодо його майбутнього. 8 травня 1919 р. в Ужгороді зібралися представники трьох найвпливовіших у Закарпатті народних рад — Пряшівської, Ужгородської і Хустської (близько 200 делегатів), які об'єдналися в Центральну Руську Народну Раду (ЦРНР) — голова А. Бескид, заступники голови А. Волошин, М. Брацайко, М. Стрипський — і одноставно прийняли резолюцію про підтримку рішення Америкапської народної ради угро-русинів про об'єднання з чехословацьким народом на основі повної національної автономії.

⁵⁰ Нариси історії Закарпаття. С. 74–81.

⁵¹ Там само. С. 105–113.

«Подкарпатські русини, — зазначалося в резолюції, — як автономна одиниця самовольно приключаються до Чехословацької республіки с тем, что руська автономна країна в заграничних, военных и финансовых делах спольно управлялася, а в прочих делах управляє собою самостойно, своими урядами и своим сеймом. Требуем, чтобы до территории сней країны принадлежали и западные жупи»⁵².

На наступних засіданнях ЦРНР обговорювалися питання про статус і кордони Закарпаття у складі Чехословаччини, а також було вирішено рекомендувати американського громадянина Г. Жатковича — уродженця закарпатського с. Голубино на Свалявщині, який на початку ХХ ст. із батьками переселився до США і став одним із лідерів русинської міграції, на посаду «повноважного міністра штату». Ці вимоги були викладені у спеціальному меморандумі, який 20 травня 1919 р. делегація ЦРНР у складі 112 осіб в урочистій обстановці передала в Празі президенту ЧСР Т. Масарику. При тому вітальні промови виголосили А. Бескид, Г. Жаткович, А. Волошин, а також Т. Масарик, який російською мовою висловив радість у зв'язку з добровільним приєднанням Закарпаття до ЧСР і, між іншим, заявив: «Ви, русини, стільки прав будете мати, скільки виборете для себе»⁵³.

Приєднання Закарпаття до ЧСР було оформлено в міжнародно-правовому полі на Паризькій мирній конференції Сен-Жерменським договором з Австрією від 10 вересня 1919 р. Згідно зі статтями 10–13 цього договору Чехословаччина зобов'язувалася «встановити територію русинів на південь від Карпат у кордонах, визначених головними союзниками і дружніми державами, як автономну одиницю в рамках Чехословацької держави, із найвищим ступенем самоуправи, який тільки можливий при збереженні єдності Чехословацької держави»⁵⁴. Входження Закарпаття до складу Чехословаччини було підтверджено і спеціальним параграфом (48) Тріанонського мирного договору з Угорщиною від

⁵² Кондратович І. Назв. праця. С. 109–110.

⁵³ Камнінській Й. Т. Г. Масарикъ и Подкарпатская Русь. *Карпатскій свѣтъ*. Ужгород, 1930. Ч. 1–2. С. 780.

⁵⁴ Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Репринтне вид. Львів, 1994. С. 21.

4 червня 1920 р., де зазначалося: «Угорщина визнає, як уже були вирішили держави, союзні і об'єднані, повну незалежність Чехословацької держави, до неї ж включено автономну територію Південнокарпатських русинів»⁵⁵.

Слід зазначити, що до складу цього автономного утворення була включена не вся територія історичного Закарпаття. Згідно із Сен-Жерменським мирним договором західна частина Закарпаття (Пряшівщина) увійшла до складу Словаччини, а згідно з Тріанонським договором Мармароський комітат був розділений між Чехословаччиною й Румунією по річці Тиса — до останньої відійшло 2/5 території комітату з 14 русинсько-українськими селами⁵⁶.

З огляду на це цілком природно постає питання, наскільки правомірним та історично обумовленим було рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини, чи було воно добровільним, демократичним вирішенням долі краю, чи відповідало воно справжнім інтересам, національно-державницьким прагненням його корінного населення?

Зазначимо, що окремі дослідники, насамперед представники радянської історіографії, а також деякі автори з української діаспори (Ю. Химинець) та більшість угорських істориків дотримуються того погляду, що Закарпаття було окуповане Чехословаччиною за згодою країн Антанти, інші — як активні учасники тих подій (Т. Масарик, Е. Бенеш, Г. Жаткович, А. Волошин), так і сучасні вчені (О. Субтельний, окремі чеські та словацькі автори) — наголошують на добровільному приєднанні Закарпаття до ЧСР. Є і дещо відмінні думки з цього питання. Зокрема, словацький учений І. Ванат пише, що «Чехословаччина придбала Закарпаття дипломатичним шляхом», а його братиславський колега М. Барновський доводить, що «включення Підкарпатської Русі до нового державного утворення Чехо-Словаччини не було наслідком якої-небудь довгочасної програмної мети національно-визвольного руху, але результатом міжнародних змін».

Немає однастайності щодо цього питання й серед науковців Закарпаття. Наприклад, якщо професор Ужгородського університету

⁵⁵ Болдижар М. Державність на Закарпатті: правда історії та вигадки фальсфікаторів. Перші кроки. Ужгород, 2004. С. 29.

⁵⁶ Закарпаття в етнополітичному вимірі. Київ, 2008. С. 232.

М. Болдижар уважає, що «Закарпаття ввійшло до складу Чехословаччини на найдемократичніших засадах», а професор І. Поп переконаний, що «входження до складу Чехословацької республіки на правах автономного краю стало для Закарпаття оптимальним варіантом», то їхні колеги І. Король, Ю. Баб'як і Ю. Бисага стверджують, що «включення Закарпаття на основі Сен-Жерменського договору від 10 вересня 1919 р. до складу Чехо-Словаччини означало автоматичне позбавлення краю історичного права на національний суверенітет і державно-правове самовизначення».

На наш погляд, оцінюючи характер процесу входження Закарпаття до ЧСР, слід відзначити, що воно було здійснене без участі широких народних мас краю і не відбивало історичних прагнень значної більшості закарпатських русинів-українців з'єднатися з Україною, тобто воно не було насправді добровільним. По-перше, делегати від карпаторусинської еміграції у США, що проголосували під час плебісциту 13 листопада 1918 р. за приєднання Закарпаття до Чехословаччини і на рішення яких насамперед посилалися чехословацькі дипломати в Парижі, висловлювали позицію лише близько 10 % американських русинів; по-друге, Центральна Руська Народна Рада, яка 8 травня 1919 р. підтримала таке рішення земляків-русинів у США, складалася з представників тільки трьох, нехай і впливових, рад, не обиралася всенародно й не могла, таким чином, репрезентувати все населення Закарпаття; по-третє, на її рішення не могла вплинути присутність в Ужгороді чехословацьких окупаційних військ, не говорячи вже про те, що на той час доля краю на користь Чехословаччини була вже практично вирішена в Парижі.

Отже, приєднання Закарпаття до ЧСР сталося внаслідок збігу ряду обставин, насамперед міжнародних, серед яких найважливішими були: поразка у війні та розпад Австро-Угорщини й загальноєвропейський негативізм у ставленні до Відня й Будапешта, перемога більшовицької революції в Росії, невдачі українського державотворення, а також неспроможність українських держав — ЗУНР і УНР — відстояти рішення українців Закарпаття про злику із Соборною Україною і, нарешті, прочехословацька орієнтація в цьому питанні країн Антанти, особливо Франції, яка влаштувала практично всіх учасників Паризької мирної конференції

і була підтримана ними насамперед з геополітичних міркувань (концепція Малої Антанти тощо)⁵⁷.

Однак загалом, з урахуванням усіх тодішніх обставин, можливостей і альтернатив історичного розвитку, слід визнати, що об'єднання закарпатських русинів-українців із сусідніми слов'янськими народами — словаками і чехами — у складі новоутвореної, чи не найдемократичнішої на той час в Європі, Чехословацької республіки, яка до того ж обіцяла закарпатцям надати гарантовані державами-переможцями широкі автономні права (тобто закарпатські русини-українці, єдині з національних меншин ЧСР, ставали її державотворчим елементом), було єдиним реальним і водночас оптимальним варіантом, позаяк відкривало нові можливості для соціально-економічного й національно-культурного розвитку цього, одного з найбільш відсталих на початку 20 століття регіонів Європи. Із приводу цього Августин Волошин, майбутній президент Карпатської України, сказав так: «Про чехів як народ ми дуже мало знали, але це був в той час самотній реальний вихід із положення — зв'язати нашу долю із слов'янським народом»⁵⁸.

Включення Закарпаття до складу ЧСР спричинило різке несприйняття в Угорщині, котра розглядала рішення Паризької мирної конференції щодо своїх кордонів як цілком несправедливе, трагедію для угорського народу, вимагаючи, зокрема, перегляду угорсько-чехословацького кордону. «У той день, — пише з цього приводу угорський історик Ласло Контлер, — коли був підписаний Тріанонський договір, сотні тисяч протестуючих громадян вийшли на вулиці Будапешта. Цей день перетворився на кошмар, який завжди переслідував свідомість і пам'ять угорців. Самі масштаби втрат не було з чим навіть порівнювати, хіба що з турецькими завоюваннями у XVI ст., причому грабіж цей тепер обкладався різного роду сумнівною аргументацією, нібито покликаною його виправдати, що лише ще більше озлоблювала серця угорців»⁵⁹.

⁵⁷ Див.: Вегеш М. М., Віднянський С. В. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939). Київ ; Ужгород, 1998. С. 54–57.

⁵⁸ Цит. за: Тернистий шлях до України: Збірник архівних документів і матеріалів. С. 19.

⁵⁹ Контлер Ласло. История Венгрии. Тысячелетие в центре Европы / пер. с англ. Москва, 2002. С. 446.

Приєднанням Закарпаття до ЧСР у 1919 р. було покладено початок новому, багато в чому суперечливому, але важливому і загально значно позитивнішому, порівняно з минулими, етапові в розвитку цього самобутнього українського краю. Щоправда, ще й тепер цей невеликий період у багатомістовій історії Закарпаття оцінюється по-різному: від тверджень деяких сучасних чеських авторів, що «перша Чехословацька республіка знаменувала для Підкарпатської Русі період громадянської свободи, гарантувала національний розвиток, почали вирішуватися економічні проблеми, нагромаджені в австро-угорському минулому» і що «протягом 20 років пережила ця територія найбільший національний, культурний і, на кінець, й економічний розквіт за всю свою історію», і до висновків окремих українських дослідників про те, що чехословацький уряд повністю ігнорував міжнародні зобов'язання, свої обіцянки та національні й соціальні інтереси закарпатців, ставився до Закарпаття як до колоніальної провінції, безжалісно експлуатуючи природні ресурси й населення краю, проводячи стосовно нього, як і його попередниця — угорська влада — денационалізаторську політику.

Між ними діаметрально протилежними твердженнями є й досить розважливі судження, насамперед учених з української діаспори, які, на нашу думку, більше відповідають реальній ситуації у міжвоєнному Закарпатті. Зокрема, оцінюючи майже 20-річний період перебування Закарпаття у складі Чехословаччини, більшість дослідників переконана, що, наприклад, «хоч як важко йшло життя на Підкарпатській Русі (під такою назвою Закарпаття увійшло до складу ЧСР. — *Авт.*) під управою чеської бюрократії, та все ж воно розвивалося під кожним оглядом краще, як за Мадярів» (В. Пачовський), «що включення Закарпаття в рамки ЧСР — це була, безперечно, зміна на краще» (П. Стерчо), що «доля українців Закарпаття в цей час значно поліпшилася», тому що «чехи дозволили карпатоукраїнцям більшу міру політичної та культурної самореалізації, ніж вони будь-коли мали», а «чеський уряд у свої населені українцями території вкладав більше коштів, ніж вилучав» (О. Субтельний), що «чеське панування на Закарпатті позначилося рядом реформ, більшість яких мала позитивні наслідки» (В. Маркусь), що «в умовах демократичного режиму Чехословацької республіки “Підкарпатська Русь”... прискореним

темпом проходила початковий етап буржуазно-демократичного розвитку, доганяючи центральну частину регіону і наближаючись до західних зразків культури й організації суспільства» (І. Поп)⁶⁰.

Утім уже сам процес визначення головних напрямів, пріоритетів, форм, методів і навіть мети та ідейних засад чехословацької політики щодо Закарпаття був дуже складним і суперечливим. Як свідчать численні документи, ці питання неодноразово обговорювалися й гостро дискутувалися і в уряді, і в парламенті, і в керівництві різних політичних партій та блоків, і в оточенні президента ЧСР. І це зрозуміло, адже спадщина після багатовікового угорського панування на цій землі й світової війни дісталася Чехословацькій республіці досить жалюгідна: до її складу відійшла «територія із багатонаціональним, соціально слабо структурованим, політично нерозвиненим і національно недоконституційованим суспільством, якому треба було пройти антипатріархальну революцію, зробити господарство закарпатського селянина товарним, втягнути його в систему економічного самозахисту від капіталістичних форм фінансового визиску, лихварства, що поставили в кінці ХІХ ст. закарпатське село на коліна...»⁶¹.

Отже, з включенням Закарпаття до складу ЧСР перед молодю державою постало нове додаткове завдання, яке розглядалося її керівниками як сукупність політичної, адміністративної, господарської і культурної проблем приєднаного краю. Про те, що правлячі кола ЧСР були загалом добре обізнані з цими проблемами й зацікавленими в їх розв'язанні, свідчить, зокрема, промова в Ужгородському жупанаті президента країни Т. Г. Масарика під час його відвідин Закарпаття 23 вересні 1921 р. «Задовго ще до війни я уважно стежив за вашими справами, — говорив президент ЧСР. — ...Люд Підкарпатської Русі був дуже довго політично і суспільно утискуваний, а духовно просто закріпачений. Через це сталося так, що між людом і т. з. інтелігенцією постала глибока прірва. Ваша інтелігенція має тепер спеціальне і тяжке завдання. Інтелігенція без духовного зв'язку з людом, без національного коріння легко розпадається на численні, що ворогують між

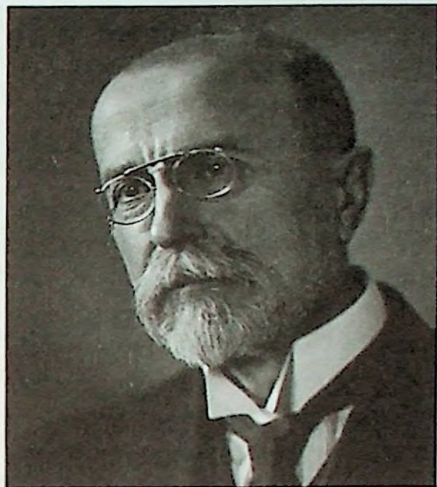
⁶⁰ Див.: Вегеш М. М., Віднянський С. В. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939). С. 58.

⁶¹ Поп І. Від безвісті до державності. *Карпатський край*. 1991. 10 верес.

собою, партії і фракції, з яких кожна має мету, зовсім не зрозумілу для люду. Цьому мусимо запобігти. Культурне і господарське піднесення руського люду є через це таким нагальним завданням. Відчувається потреба інтенсивної праці шкільної, виховної, гігієнічної і народногосподарської. Політична автономія Підкарпатської Русі забезпечена мировою угодою і конституцією. Я бажаю, щоб найширші верстви якнайшвидше змогли брати участь в адміністрації. Але автономія цілої країни не повинна бути пануванням одного напрямку. Я апелюю до руської інтелігенції, щоб вона енергійно взялася за своє тяжке і почесне завдання для добра люду. Будьте ж усі переконані, що я широко зацікавлений у добробуті Підкарпатської Русі та її люду»⁶².

Серед ключових проблем, пов'язаних із входженням Закарпаття до складу ЧСР, було визначення його територіально-адміністративних меж та обсягу обіцяної автономії, створення автономних органів управління. Зокрема, територіальна невизначеність меж «території русинів на південь від Карпат» суперечила умовам Сен-Жерменського договору і стала одним із приводів для зволікання з виконанням керівництвом ЧСР взятих на себе зобов'язань щодо надання краю автономії.

Питання визначення кордонів Закарпаття, насамперед зі Словаччиною, неодноразово обговорювалися як в урядових колах і парламенті ЧСР, так і на міжнародному рівні, в тому числі й за участю представників закарпатського національно-визвольного руху. Наприклад, 29 липня 1919 р. в Парижі відбулася нарада

*Томаш Масарик —
перший президент
Чехословацької республіки*

⁶² Цит. за: Бочковський О. І. Т. Г. Масарик: національна проблема та українське питання. (Спроба характеристики та інтерпретації). Подєбради, 1930. С. 194–95.

президента Чехословаччини Т. Масарика, міністра внутрішніх справ А. Швегли та представника закарпатців Г. Жатковича, де обговорювалися основні принципи встановлення закарпатсько-словацького кордону й організаційна структура адміністрації автономії. Територіально до складу Підкарпатської Русі мали увійти Старолюбовнянський округ, північна частина Шариської та Земплинської і майже вся територія Ужанської жуп. Інша частина території, на яку претендували закарпатці й яка була визнана спірною, за загальною згодою сторін вважалася тимчасово нейтральною і повинна була управлятися центральними органами ЧСР. Через дев'ять місяців на спірних землях передбачалося провести перепис населення під контролем змішаної словацько-української комісії, який став би підставою для розв'язання питань кордонів. Утім ця домовленість не була реалізована⁶³.

Складність встановлення українсько-словацького кордону була пов'язана з тим, що внаслідок мадяризації краю національна свідомість русинсько-українського і словацького населення була надзвичайно низькою. Однією з головних ознак, що відрізняла русинів (українців) від словаків, була приналежність перших до греко-католицької церкви, а останніх — переважно до римо-католицького та протестантських віросповідань. У північних округах Земплинської, Шариської та Спишської жуп кількісно переважали русини, а у південних — словаки. Частина греко-католиків (русинів) в умовах співжиття з угорцями і словаками мовно асимілювалася, сприйнявши національну ідентифікацію своїх сусідів. Решта греко-католиків південних округів названих жуп залишалася вірними своїй релігії, мові, національним традиціям і підтримувала включення цих територій до автономії, про що свідчать десятки відповідних звернень сільських громад⁶⁴.

Однак це питання, незважаючи на численні вимоги закарпатських діячів та населення краю, залишалося нерозв'язаним упродовж усього періоду його перебування у складі Чехословаччини. Однією з причин цього була також незацікавленість керівництва

⁶³ Вапат І. Державно-правове становище українців Пряшівщини в рамках ЧСР (1919–1939 рр.). *Закарпатська Україна у складі Чехословаччини (1919–1939)*. Пряшів, 2000. С. 21.

⁶⁴ Див.: Закарпаття в етнополітичному вимірі. С. 235–236.

ЧСР у збереженні етнотериторіальної цілісності Закарпаття та повноцінної реалізації автономістської програми.

Головною метою чехословацької політики щодо Закарпаття було втримання і поступова інкорпорація (інтеграція) краю до суспільно-політичної й соціально-економічної систем та відносин республіки з урахуванням його історично-національних особливостей. Для організації адміністрації краю в Ужгороді вже в липні 1919 р. створюється Цивільне управління на чолі з чеським адміністратором Я. Брейхом, з яким у Закарпаття прибули перші чехословацькі чиновники, як правило, високоосвічені фахівці в різних галузях економіки й культури. Утім уся повнота влади на території приєднаного до ЧСР краю спочатку належала військовим, підпорядкованим верховному команданту Підкарпатської Русі французькому генералові Е. Енпоку. Ним у листопаді 1919 р. був введений стан військової диктатури на всій території краю. Це було викликано наслідками угорської революції, зокрема посиленням проявів ірредентизму серед колишніх угорських урядовців, а також комуністичною загрозою з Галичини, де зі вступом Червоної армії влітку-восени 1920 р. відбулося більшовицьке повстання, що знайшло підтримку серед певної частини закарпатців та українських емігрантів у ЧСР⁶⁵. І хоча військова диктатура тривала до кінця 1922 р., вона не стала перешкодою на шляху створення в Закарпатті цивільних структур влади.

Згідно із Сен-Жерменським мирним договором, як уже зазначалося, Закарпаття входило до складу Чехословацької держави як автономна одиниця й діставало в ній найширші права: автономний сейм з юрисдикцією в питаннях мови, освіти, релігії і місцевого управління, губернатора, що призначався президентом ЧСР, представництво в парламенті республіки. Визначений договором автономний статус Підкарпатської Русі був закріплений у внутрішньому законодавстві Чехословацької республіки.

Першим нормативним актом, який визначав правовий статус органів державного управління на території краю і дав йому офіційну назву, став затверджений 7 листопада 1919 р. Радою міністрів ЧСР і проголошений в Ужгороді 18 листопада «Генеральний статут про організацію адміністрації Підкарпатської Русі.

⁶⁵ Культура українських Карпат: традиції і сучасність. С. 137–138.

приєднаної Паризькою конференцією до Чехословацької Республіки». Його перша частина гарантувала виконання основних положень Сен-Жерменського договору щодо Закарпаття, зокрема наголошувалося, що «територія Русинів буде мати свій сойм».

За другою частиною Генерального статуту встановлювалася демаркаційна лінія між словаками й русинами. Зокрема, передбачалося, що до складу Словаччини відійдуть міста Чоп і Перечин, а також окремі населені пункти, розташовані на захід від залізничної колії Чоп — Ужгород — Ужок. Тимчасовою демаркаційною лінією між Словаччиною і «автономною територією» Підкарпатської Русі стала річка Уж. Статут допускав можливість вносити зміни в розмежування на основі переговорів між словаками й закарпатськими русинами. Водночас зазначалося: «Оскільки частина русинського народу становить на словацькій території, визначеній мирною конференцією, національну меншість, то чехословацький уряд запропонував представникам обох народів домовитися про можливе включення суцільної частини русинської території до складу русинської автономної території». Йшлося також і про південний кордон краю з Румунією та Угорщиною.

У третій частині цього документа йшлося про мовні та освітні питання, а також про назву приєданого краю. Наголошувалося, що аж «до юридичного визначення вибраним соймом буде вживатися історична назва “Підкарпатська Русь”; паралельно цьому може вживатися назва “Русинсько”», а «в школах народна мова буде мовою навчання, як і офіційною мовою взагалі». Також гарантувалася діяльність шкіл угорської меншини.

Відповідно до положень четвертої частини статуту празький уряд мав право іменувати тимчасового адміністратора, в розпорядження якого виділялася необхідна кількість урядників, а також призначати «тимчасову русинську автономну директорію» як дорадчий орган «по законодавству і управлінню в усіх мовних, шкільних і релігійних питаннях та в питаннях місцевого управління», у виборі та заміщенні чиновників і службовців адміністративних структур тощо⁶⁶.

⁶⁶ Державно-правовий статус Закарпаття у складі Чехословаччини у 1919–1945 роках : матеріали наук. конф. 3–4 жовт. 1996 р. Ужгород, 1997. С. 12–13; Нариси історії Закарпаття. С. 117–118.

До складу Директорії Підкарпатської Русі, яку очолив Г. Жаткович, увійшли відомі закарпатські діячі Ю. Брацайко, А. Волошин, Ю. Гаджега, О. Торонський та К. Прокоп, якого пізніше замінив Є. Пуза. Директорія, члени якої, до речі, були вкрай незадоволені змістом Генерального статуту, який навіть не був опублікований у збірнику законів і розпоряджень Чехословацької республіки, а отже, не набув згідно з чинною тоді юридичною нормою законної сили, розпочала свою діяльність з ряду політичних та соціально-економічних вимог. Однак більшість з них ігнорувалась як Цивільним управлінням, так і празькою владою. На знак протесту вже 19 лютого 1920 р. спочатку Г. Жаткович, а незабаром й інші члени Директорії подали у відставку, яку уряд ЧСР не прийняв⁶⁷.

Г. Жаткович

29 лютого 1920 р. була схвалена конституція Чехословацької республіки під назвою «Конституційна Грамота», яка складалася з трьох частин — Вступного закону до Конституційної хартії, власне Конституційної хартії та Закону про принципи мовного права. Усі ці частини містили положення, що регулювали різні аспекти правового статусу Підкарпатської Русі. Зокрема, Вступний закон до Конституційної хартії у статті 2 визначав, що закони сойму території Підкарпатської Русі, як і закони ЧСР, не повинні суперечити Конституційній хартії, її частинам і законам, які змінюють або доповнюють її, а приймати рішення з цього приводу буде Конституційний суд.

У Конституційній хартії, своєю чергою, параграфом 3 були сформульовані правові норми, що регулювали структуру державного устрою Чехословацької республіки й місце Закарпаття в ньому:

⁶⁷ Нариси історії Закарпаття. С. 120.

«1. Територія Чехословацької республіки творить єдине й неподільне ціле, кордони якого можуть змінюватися тільки конституційним законом.

2. Невід'ємною частиною того цілого є, на підставі добровільного приєднання згідно з договором між головними союзниками і тими, що об'єдналися, державами, з одного боку, і Чехословацькою республікою, з іншого, підписаного в Сен-Жермені ан Ле 10 вересня 1919 року, самоврядна територія Підкарпатської Русі, яка буде мати найширшу автономію, сумісну з єдністю Чехословацької республіки.

3. Територія Підкарпатської Русі має власний сойм, який обирає свою президію.

4. Сойм Підкарпатської Русі є правомочним видавати закони в справах, які стосуються мови, освіти, релігії, а також в усіх тих, які можуть бути передані в його відання законами Чехословацької республіки. Закони, прийняті соймом Підкарпатської Русі, затверджуються президентом республіки і публікуються в спеціальному збірнику за підписом губернатора.

5. Підкарпатська Русь буде представлена в Національних Зборах відповідною кількістю представників (сенаторів) згідно з виборчою системою Чехословаччини.

6. На чолі Підкарпатської Русі є губернатор, який призначається президентом Чехословацької республіки на пропозицію уряду і відповідальний також перед соймом Підкарпатської Русі.

7. Чиновники Підкарпатської Русі будуть обиратися по можливості з місцевого населення.

8. Подробиці, що стосуються права обирати і бути обраним до сойму, визначаються окремим законом.

9. Закон Національних Зборів, який визначить кордони Підкарпатської Русі, складатиме частину Конституційної хартії».

Отже, Чехословаччина, згідно з її конституцією, репрезентувала себе як демократична централізована (унітарна) президентсько-парламентська республіка, в якій лише Підкарпатська Русь мала дістати самоврядність у формі автономії: іншим землям республіки — Богемії, Моравії, Сілезії, Словаччині — автономні права не надавалися. Підкарпатська Русь мала і свої державні символи: прапор, який у рівних частинах складався з верхнього жовтого та нижнього синього полів, а також герб — у формі щита,

розділеного навпіл по вертикалі, де в правому синьому полі були три золоті смуги, а в лівому срібному полі — червоний ведмідь, який дивиться праворуч.

Третя складова частина конституції ЧСР — Закон про принципи мовного права — також містила положення, що регулювали зазначену сферу суспільних відносин у Підкарпатській Русі. У параграфі 6 цього закону зазначалося: «Сойміві, створеному на території Підкарпатської Русі, надається право врегулювати питання про мову для цієї території способом, сумісним із єдністю Чехословацької держави (стаття 10 Сен-Жерменського договору). До часу, поки таке врегулювання не здійснюється, застосовується цей закон із врахуванням особливих правових умов цієї території». Це означало, що в Підкарпатській Русі так звана чехословацька мова тимчасово набувала статусу «офіційної державної мови», хоча права національних меншин застережувалися, наприклад, зобов'язаннями прокуратури республіки «формулювати публічне звинувачення проти звинуваченого, який говорить іншою мовою, також і цією мовою, а при нагоді тільки цією мовою»⁶⁸. 8 червня 1923 р. чехословацький парламент стосовно мови діловодства на Закарпатті ухвалив рішення, згідно з яким «до того часу, поки Сойм Підкарпатської Русі не вирішить інакше, урядовою мовою є мова державна». Тобто чеська мова запроваджувалася в усіх адміністративних і громадських установах.

Загалом, конституція Чехословацької республіки, на думку фахівців, була однією з найдемократичніших у післявоєнній Центральній Європі й забезпечувала своїм громадянам винятково широкі права і свободи, узаконені в 5-й главі⁶⁹. Це насамперед рівність усіх перед законом, незалежно від мови, національності, віросповідання; свобода особи і майна, тобто право поселитися на будь-якій території, набувати нерухомості й займатися там діяльністю, що приносить прибуток у рамках загальноправових норм; недоторканність житла; свобода друку, зборів і право збиратися мирно і без зброї та створювати товариства; право петицій; таємниця листування; свобода викладання і совісті, свобода висловлення думок

⁶⁸ Державно-правовий статус Закарпаття у складі Чехословаччини у 1919–1945 роках. С. 21–23.

⁶⁹ Див.: Нариси історії Закарпаття. С. 121.

тощо. Основний закон ЧСР передбачав також наявність органу контролю в особі Конституційного суду, склад та механізм функціонування якого регламентувався законом про Конституційний суд, прийнятим Національними зборами 9 березня 1920 р.

Щодо Закарпаття, то згідно з конституцією ЧСР воно, по-перше, в державно-правовому плані дістало де-юре автономні права, передбачені Сен-Жерменським мирним договором. По-друге, конституційне законодавство створило досить досконалий механізм гарантій вільного розвитку національних і релігійних меншин. До останніх у Підкарпатській Русі належали не тільки русини-українці (62 % всього населення), а й угорці (17,2 %), євреї (13,4 %), німці (1,8 %), румуни та представники інших національностей⁷⁰. У Конституційній хартії зазначалося: «Оскільки загальні закони надають громадянам республіки право створювати і вести за свій рахунок благодійні, релігійні й соціальні установи, школи та інші виховні заклади, всі громадяни без різниці національності, мови, релігії або раси є рівними і мають право вільно користуватися своєю мовою і відправляти свою релігію в цих закладах». А в районах компактного проживання представників національних меншин їхні установи передбачалося фінансувати з державного бюджету. У хартії особливо наголошувалося, що «всякого роду примусова денационалізація забороняється. Порушення цього принципу може визначатися законом як кримінальний вчинок»⁷¹.

По-третє і найголовніше, поширення на Закарпаття дії конституційного законодавства ЧСР принесло на цю українську землю демократичний політичний режим з усіма його правовими інститутами. Права і свободи громадянина, багатопартійність і плюралізм, парламентаризм і принцип поділу влади — все це, раніше невідоме місцевому населенню, увійшло в життя краю в перші роки після приєднання до Чехословаччини і поклато початок політизації та соціальної структуризації закарпатського суспільства, становленню в ньому елементів й інститутів громадянського суспільства.

На підставі конституції ЧСР 26 квітня 1920 р. уряд видав розпорядження «Про зміну Генерального статуту Підкарпатської Русі»,

⁷⁰ Копчак В., Копчак С. Населення Закарпаття за 100 лет. Львов, 1977. С. 83.

⁷¹ Державно-правовий статус Закарпаття у складі Чехословаччини у 1919–1945 роках. С. 23.

яким ліквідовувалася Директорія, юридично закріплювався інститут Цивільного управління, а замість посади адміністратора вводилися посади губернатора та віце-губернатора. У ньому, зокрема, зазначалося, що «на чолі Підкарпатської Русі є тимчасовий губернатор, що призначається президентом Чехословацької республіки за пропозицією уряду на термін, встановлений Сеймом Підкарпатської Русі».

5 травня 1920 р. тимчасовим губернатором Підкарпатської Русі було призначено Г. Жатковича, а віце-губернатором — чеського урядника П. Еренфельда. Якщо між губернатором і віце-губернатором виникали розходження, то їх розв'язання покладалося на празький уряд. Загалом, за винятком посад губернатора (ним призначався представник місцевого населення) і віце-губернатора (ним ставав чеський урядовець, якому підпорядковувалися всі реферати-відділи Цивільного управління і практично належала вся повнота влади в краї), структура і повноваження державної адміністрації у Закарпатті майже не відрізнялися від таких в інших регіонах республіки, що загалом регулювалися законом «Про організацію жупних і окружних урядів ЧСР» від 29 лютого 1920 р. Провідні посади в урядових структурах на Підкарпатській Русі також посідали чехи.

Нова редакція Генерального статуту обмежувала й ті «автономні» права краю, котрі надавалися конституцією ЧСР. Наприклад, вона не включала положення про автономний Сейм, замість якого створювався представницький орган — Губернаторська рада. До її складу входили губернатор як голова ради, заступник голови, десять обраних членів ради та чотири члени, які призначалися урядом Чехословаччини за поданням губернатора. Права самого губернатора були урізаними, для нього залишалися в основному представницькі функції. Отже, по суті в Закарпатті створювалася чеська адміністрація, і реальним найвищим органом влади на території краю залишався уряд ЧСР, який, зокрема, наділявся правом (після консультації із губернатором) розпустити Губернаторську раду або звільнити окремих її членів. Це, звичайно, спричинило невдоволення місцевих політичних діячів, яких намагався об'єднати навколо своєї програми щодо збереження цілісності території Закарпаття та реалізації його автономного юридичного статусу губернатор Підкарпатської Русі Г. Жаткович. Зокрема, сподіваючись

на проведення виборів до крайового Сейму, він підготував проект виборчого закону, а також розробив проекти конституції Підкарпатської Русі та пропозиції щодо вирішення питання кордону зі Словаччиною. У жовтні 1920 р. підготовлені Жатковичем документи щодо реалізації права Закарпаття на автономію були подані на розгляд уряду Чехословаччини. Небажання їх розглядати на урядовому рівні й постійні зволікання Праги щодо справедливих вимог закарпатців спричинилися до того, що 16 березня 1921 р. Г. Жаткович вдруге подав у відставку з посади губернатора. Після безрезультатних переговорів у Празі 16 квітня 1921 р. його відставка була прийнята (невдовзі Жаткович повернувся до США), що викликало хвилю протесту серед громадськості краю.

Протягом двох наступних років управління краєм залишалося в руках віце-губернатора П. Еренфельда, а 14 листопада 1923 р. новим губернатором краю було призначено амбітного закарпатського діяча А. Бескида — голову русофільської Центральної народної ради і Руської народної партії Пряшівщини. Тоді ж новим віце-губернатором був призначений лідер Чехословацької аграрної партії на Підкарпатській Русі А. Розспал, який зосередив у своїх руках усю повноту влади і став активним провідником пражської політики в краї.

Процес удосконалення системи державного управління в Чехословаччині з метою її уніфікації на території всієї республіки тривав і надалі. З метою подальшої централізації влади та обмеження самоуправління територіальних громад у 1925 р. в ЧСР розпочалася адміністративна реформа. Зокрема, в липні 1926 р. три жупи, створені у 1921 р. з центрами в Ужгороді, Мукачеві й Севлюші, були об'єднані й замінені однією округою з центром у Мукачеві. Край був поділений на дванадцять районів, кожен з яких мав управлінську раду. В Ужгороді було створено провінційну раду в складі 24 осіб, дві третини яких обиралися, а решта призначалася. Віце-губернатор ставав президентом провінції — головою місцевої ради, набувши право призначати голів районних рад. Як наслідок, у руках віце-губернатора зосереджувалося ще більше реальної влади⁷².

⁷² Вегеш М. М., Гіря В. І., Король І. Ф. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918–1939 рр.). Ужгород, 1998. С. 128.

Реформа завершилася прийняттям 14 липня 1927 р. закону ЧСР «Про організацію політичного управління», згідно з яким держава складалася з чотирьох земель: Чехії, Моравії-Сілезії, Словаччини і Підкарпатської Русі. Скасовувалися жупи, утворювалися нові округи, а на чолі земель стояли земські президенти і створювалися представницькі органи — земські заступництва (збори). У Підкарпатській Русі вони склалися з 12 обраних і 6 призначених членів. Тобто Закарпаття позбавлялося автономного статусу навіть формально, його майже зрівняли в правах з іншими територіальними одиницями республіки. Після цієї адміністративної реформи «Земля Підкарпаторуська» (офіційна назва) стала звичайною, четвертою провінцією ЧСР, що складалася з 13 округів, а ті — з 130 нотаріальних районів. На активні протести проти централізаторської політики влади в Закарпатті місцевих політичних діячів, масові страйки робітників краю празький уряд не звертав уваги⁷³.

Отже, замість конституційно узаконеного самоврядування, у Закарпатті на практиці в 1920-х рр. почалося запровадження централізованої адміністративної системи управління. Насамперед, були обмежені права губернатора та законодавчого органу — Сойму: губернатор не призначався чи обирався Соймом, а іменувався президентом ЧСР за поданням уряду. Вся виконавча влада належала віце-губернатору, посаду якого обіймала особа чеської національності і яка практично була довіреною людиною президента й уряду республіки. Обіцяне самоврядування чехословацький уряд підмінив режимом адміністративного апарату шляхом введення при окремих міністерствах посад референтів для Підкарпатської Русі.

По-друге, не дотримувалося й конституційне положення про комплектування державної служби в краї переважно місцевими фахівцями: роздутій адміністративно-управлінській апарат Підкарпатської Русі (до 20 тис. чиновників) на 70–80 % складався з чеських і словацьких урядників, хоча чехи й словаки становили в середині 1930-х рр. всього 4,5 % населення Закарпаття (близько 30 тис. осіб). У 1922 р., наприклад, три з чотирьох жупанатів краю (Ужгородський, Мукачівський і Берегівський) очолювали особи чеської національності, серед 19 окружних начальників було лише

⁷³ Див.: Закарпаття в етнополітичному вимірі. С. 254.

З русини, правління жупанатського уряду в Мукачеві в 1927 р. складалося з 23 чехів, 7 русинів і 4 угорців, у Президії Цивільного управління в Ужгороді працювало 12 чехів і 2 русини і т. д. На це були, як слушно відзначають фахівці з історії Закарпаття, як свої об'єктивні причини — відсутність місцевих управлінців і освічених кадрів, зокрема достатньої кількості гуманітарної і технічної інтелігенції, так і суб'єктивні — прагнення центральної влади чим скоріше інтегрувати Підкарпатську Русь у чехословацьке суспільство, здійснити, зокрема, її капіталістичну модернізацію⁷⁴.

По-третє, певною дискримінацією населення Закарпаття в політико-правовому сенсі була відсутність його представників у Національних зборах ЧСР, утворених на основі конституції у квітні 1920 р. Лише в березні 1924 р. закарпатці вперше взяли участь у виборах до парламенту республіки, коли обрали 9 послів (депутатів) і 5 сенаторів, хоча згідно із законодавством і з урахуванням кількості населення краю мали обирати відповідно 13 і 6 представників. Мали місце й інші порушення конституційних прав закарпатців. Наприклад, під час проведення перепису населення в грудні 1930 р. чехословацькими урядовцями здійснювався гиск на закарпатців під час визначення ними своєї національності. Спостерігалося також насильне запровадження чеської мови в державних установах, школах краю тощо.

Проте головним було те, що реалізація автономних прав Закарпаття всіяко затягувалася центральною владою. На численні вимоги й скарги закарпатців щодо небажання Чехословаччини запроваджувати автономію краю празькі урядовці посилалися на те, що, наприклад, «південно-карпатський народ ще не дозрів» для автономного правління, що відсутні потрібні кадри з місцевого населення, яке у своїй масі ще політично незріле, що цьому заважають складна й нестабільна політична ситуація та гострота проблем і невизначеність національно-культурного розвитку в Закарпатті, а також зазіхання на цей край з боку сусідніх держав тощо⁷⁵.

⁷⁴ Див.: Вегеш М. М., Віднянський С. В. Названа праця. С. 63; Бель В. Політико-правове становище Закарпаття у складі Чехословацької республіки (1919 — березень 1939 рр.). *Carpatica — Карпатика*. Ужгород, 2000. Вип. 7. С. 136; Державно-правовий статус Закарпаття у складі Чехословаччини у 1919–1945 роках. С. 27–29.

⁷⁵ Див. Бенеш Э. Речь о подкарпаторусской проблеме. Ужгород, 1934.

І хоча така аргументація не була цілком безпідставною, однак головна причина зволікання Праги в наданні автономії Закарпаттю всупереч своїм міжнародним і конституційним зобов'язанням полягала в тому, що як багатонаціональна держава ЧСР боялася створити прецедент для інших національних груп, убачала в цьому загрозу національно-державним інтересам і цілісності республіки.

Водночас входження Закарпаття — Підкарпатської Русі до складу ЧСР ознаменувалося глибинними зрушеннями в етнонаціональній і громадсько-політичній свідомості русинів-українців. Становлення й функціонування державно-політичної системи ЧСР сприяли активізації суспільно-політичного руху в Закарпатті, який під час поступових демократичних перетворень у політичній, культурній і соціальній сферах ставав щодалі вагомішим чинником загальнодержавного громадсько-політичного життя. Мало того, демократичні засади чехословацької конституції створювали сприятливі можливості й умови для розгортання процесів політизації і структуризації закарпатського суспільства, зокрема для виникнення й діяльності політичних партій, громадських об'єднань, культурно-освітніх товариств та інших інститутів громадянського суспільства (у міжвоєнні роки в Закарпатті діяли понад 30 політичних партій і 150 громадських організацій найрізноманітніших напрямів діяльності). Головним напрямом їхньої діяльності була боротьба за автономію, яка тривала протягом майже всіх двадцяти років перебування краю у складі Чехословаччини. У ній брали участь практично всі політичні партії, громадські об'єднання й національно-культурні товариства Закарпаття, що були активною опозицією центральній владі. Однак політично-класові й особливо національно-культурні розбіжності їхніх програм, зокрема гостре протистояння русофільського, русинського й українського напрямів у суспільно-політичному житті краю, були саме тим фактором, який полегшував правлячим колам ЧСР тривалий час утримувати цей масовий патріотичний рух у безпечних для Праги рамках.

Виходячи з демократичних засад будівництва молодої держави, офіційна Прага, долаючи угорську шовіністичну спадщину, не розробляла спеціальної і чіткої державної національно-культурної програми для Закарпаття, точніше, намагалася прямо не втручатися в цей складний, але природний для кожного

народу процес і проведення політики в цій галузі віддавала у відання місцевих органів влади. Зокрема, конституційний закон «Про принципи мовного права в Чехословацькій Республіці» 1920 р. не встановлював мови врядування в Підкарпатській Русі й залишав остаточне рішення з цього питання за соймом краю. А у «Генеральному статуті про організацію та адміністрацію Підкарпатської Русі» 1919 р. стверджувалося, що «у всіх школах народна мова буде мовою навчання, як офіційною мовою взагалі». З огляду на це постало питання тлумачення «народної мови». На прохання місцевих урядовців і з метою сприяння скорішому розв'язанню цього питання чехословацький уряд пішов на не зовсім звичний крок — скликав 4 грудня 1919 р. в Міністерстві шкільництва та народної освіти ЧСР нараду за участю 14 відомих учених-мовознавців Чеської академії наук і мистецтв (професорів Полівки, Бідло, Махала, Славіка та ін.) і після обговорення (сам факт якого спричинив здивування науковців) ухвалив спеціальне розпорядження міністерства стосовно літературної мови на Закарпатті, в якому зазначалося: «Тому що місцеве русинське наріччя в Карпатській Русі є, безумовно, наріччя малоруське, слід визнати літературною мовою місцевого населення літературну мову малоруську, яку уживають його найближчі сусіди й одноплем'яниці, тобто галицьку українську мову... Визнання літературної української мови мовою навчання в Карпатській Русі полегшить значно організацію і діяльність шкіл, бо можна буде використати книги, а також вчителів з Галичини. Побоювання, що тим підтримувалася б на Підкарпатській Русі українська ірредента, не є виправдане. Скоріше поживавилася б вона штучним відокремленням населення цього краю від народного шня, якого є природною частиною». Водночас у заключному пункті рекомендацій стверджувалося: щоб русини не втрачали свідомості того, що вони «як українці належать до великого російського народу», у середніх школах необхідно вивчати російську мову, поряд із чеською і словацькою⁷⁶.

Це розпорядження міністерства, а точніше — висновок чеських учених про український характер мови населення Підкарпатської

⁷⁶ Цит. за: З історії міжнародних зв'язків України: наука, освіта (XIX — 30-ті роки XX ст.): Документи і матеріали. Київ, 1999. С. 96–97.

Закарпатська
школа.
1938 р.

Русі і його приналежність до малоруського (українського) народу мало позитивне значення для культурного розвитку краю, сприяло запровадженню викладання українською мовою з етимологічним правописом у початкових школах (у 1938 р. в Закарпатті з 809 народних шкіл 469 були з українською мовою викладання), стимулювало культурно-просвітницьку діяльність ще нечисленних прихильників українофільської національно-культурної орієнтації. Зокрема, не останньою чергою завдяки йому перші часописи в Закарпатті — «Русин», «Наш рідний край», «Пчілка» почали виходити українською мовою, а в травні 1920 р. було засновано товариство «Просвіта», що розгорнуло активну національно-культурну діяльність⁷⁷.

Однак нечітке розуміння чеськими урядовцями й науковцями етніонаціонального статусу русинів, як і українців, що полягало у сприйнятті їх як частини росіян, лише загострювало в краї «мовну боротьбу». Цьому сприяло й рішення найвищого адміністративного суду ЧСР від 28 червня 1925 р., яким українська мова була визнана «чужою» для корінного населення Закарпаття. А згідно із законом про пресу від 30 травня 1924 р. було заборонено на території Закарпаття поширювати українську періодичну пресу

⁷⁷ Див.: Національне пігання в Україні ХХ — початку ХХІ ст. : історичні нариси. Київ, 2012. С. 299; Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців. Ужгород, 2002. С. 123.

УСРР, не дозволялося навіть вживати назву «Закарпатська Україна» і «український», «українець» до населення краю. Прийнятий у 1923 р. закон ЧСР «Про охорону республіки» (параграф 14) розцінював порушення цих вимог як підбурювання проти цілісності держави. Найчастіше звинувачувалися в цьому комуністи Закарпаття (Крайовий комітет Компартії Чехословаччини), які через свої офіційні друковані органи з 1926 р. згідно з настановами Комінтерну здійснювали, як стверджувала офіційна влада, «політику інтенсивної українізації Підкарпаття», пропагували «єдність мови Підкарпатської Русі з Україною», поширювали думки про те, що «на Підкарпатській Русі ані русинів, ані руснаків немає, а є тільки українці» і що «нібито Підкарпатська Русь є частиною Великої радянської України, яка простягається від Дніпра до Татр»⁷⁸.

Як загроза цілісності Чехословацької республіки з кінця 1920-х рр. розглядалася Прагою й активна діяльність у Закарпатті українських емігрантів із Наддніпрянської України й Галичини (а їх за різними даними і в різні роки нараховувалося в краї від 3 до 11 тис. осіб, в основному вчителі й представники творчих професій), які, за словами С. Наріжного, сприяли «національному відродженню Срібної Землі й чудодійному перетворенню Підкарпатської Русі в Карпатську Україну... підкарпатські русини оставили свій глибокий сон і приобшилися до загальної української революції»⁷⁹. Деяких активних українських діячів з числа емігрантів було навіть «видворено» з краю і Чехословаччини, наприклад педагога Л. Бачинського, історика В. Пачовського, поетесу М. Підгірянку та ін.

Утім незаперечним залишається той факт, що за роки перебування у складі ЧСР (1919–1939), насамперед завдяки трьом важливим факторам — більшій політичній свободі, значним державним інвестиціям на розбудову краю, зокрема культурно-освітню, а також активній діяльності в Закарпатті українських емігрантів, які в міжвоєнні роки підтримувалися Прагою, велика частина корінного населення Підкарпатської Русі — Карпатської України

⁷⁸ Див.: Закарпаття в етнонаціональному вимірі. С. 265–266; Тернистий шлях до України. Збірник архівних документів і матеріалів. С. 122–127.

⁷⁹ Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. I. Прага, 1942. С. 321.

пройшла шляхом самоусвідомлення від самоназви «угорські русини (русини)» до «карпатських (закарпатських) українців», від прийняття резолюції Всенародного конгресу угорських русинів у Хусті 21 січня 1919 р про з'єднання краю з Україною і прохання, «щоб нова держава при виконанні цієї злуки узглядила окремішне положення угорських русинів» до розбудови автономної Карпато-Української держави в складі федеративної ЧСР наприкінці 1938 — початку 1939 рр. і проголошення 15 березня 1939 р. незалежності Карпатської України як «найменшої вітки українських земель».

Усвідомлюючи сукупність політичних, адміністративних, господарських і культурних проблем Закарпаття, керівники ЧСР, як уже зазначалося, бачили своє головне завдання в поступовій інтеграції приєднаного краю в державно-політичну й соціально-економічну системи молодій республіки. Утім, якщо зусилля чехословацької влади з впровадження в життя краю політичної системи, заснованої на засадах демократії, громадянського суспільства та принципах верховенства права значною мірою мали успіх, то економічні умови життя більшості закарпатських українців у часи чехословацького правління хоча й дещо змінилися, але не зазнали значного покращення, а економіка Закарпаття протягом 20-річного міжвоєнного періоду так і не інтегрувалася скільки-небудь значною мірою в єдиний господарський комплекс міжвоєнної Чехословаччини.

З огляду на це слід наголосити, що до складу новоутвореної Чехословаччини увійшли лише 21 % території і 26 % населення Австро-Угорщини, але майже 70 % усієї промисловості колишньої монархії, яка протягом двох-трьох повоєнних років була повністю відновлена й мала значний експортний потенціал. І хоча економічне становище Чехословацької республіки було підірване світовою економічною кризою 1921–1923 рр., їй вдалося на відміну від інших країн регіону досить швидко й успішно вийти із кризи, насамперед завдяки подоланню інфляції та зміцненню чехословацької валюти — крони, яка стала однією з найбільш стабільних валют в Європі. Уже в 1924 р. виробництво промислової продукції на 7 %, а валовий національний продукт більше ніж на 10 % перевищили довоєнний рівень. На середину 20-х рр. стабілізується й економіка ЧСР, починається її значне піднесення, формується єдиний господарський комплекс з розгалуженою промисловою структурою,

зростаючим сільським господарством, з активними міжнародними торговельними зв'язками. Зокрема, на початок 1929 р. промислові показники збільшилися на 41 %, а сільськогосподарські – на 28 %. Не випадково другу половину 20-х рр. ХХ ст. прийнято називати «золотими роками» Чехословаччини, маючи на увазі насамперед її економічне становище. На ту пору це була вже розвинена індустріально-аграрна держава з модернізованим виробництвом і сучасною інфраструктурою, в якій понад 40 % самодіяльного населення було зайняте в промисловості, торгівлі й на транспорті, а 37 % – у сільському господарстві, і яка посідала 15 місце у світі за величиною національного прибутку на душу населення, а в 1930-ті рр. увійшла в першу десятку індустріально розвинутих держав світу⁸⁰.

Соціально-економічна політика всіх урядів Першої Чехословацької республіки була спрямована насамперед на зміцнення позицій національної буржуазії. Уже на середину 1920-х рр. чеським і словацьким підприємцям вдалося відтиснути своїх німецьких і угорських конкурентів із панівних позицій в економіці країни. Цьому сприяли аграрна і грошова реформи, спрямовані проти інонаціональних землевласників та капіталу, закони про введення високого мита на імпортовані товари, залучення значних іноземних кредитів та інвестицій для економічної інтеграції окремих історичних регіонів, створення розвинутого внутрішнього ринку й реструктуризації промисловості, розвитку розгалуженої транспортної мережі, електрифікації країни тощо. Інтенсивно розвивався процес концентрації виробництва й капіталу, створення національних картелів і синдикатів, що призвело до того, що понад 80 % всього капіталу було зосереджено у чверті акціонерних компаній. Провідне місце в економіці ЧСР посіли такі величезні підприємства, як військово-промисловий концерн «Шкода», Вітковіцькі металургійні заводи, Празьке металургійне товариство, концерн із виробництва взуття Т. Баті та інші, а 8 найбільших банків країни володіли майже 70 % усього банківського капіталу.

Водночас найбільш серйозною господарською проблемою Чехословаччини протягом усього міжвоєнного періоду було те, що

⁸⁰ Див.: Lacina Vlastislav. Zlatá léta československého hospodářství 1918–1929. Praha, 2000. S. 23; Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории: в 2 кн. Москва, 2005. Кн. 1. С. 117, 135.

економічний потенціал різних частин республіки був далеко не однаковим, і процес їхньої інтеграції відбувався дуже складно. Наприклад, на середину 20-х рр. ХХ ст. питома вага зайнятих у промисловості була у Словаччини вдвічі, а в Закарпатті більше ніж у 4 рази нижчою, ніж у Чехії. Зокрема, Закарпаття, на яке припадало 9 % території і близько 5 % населення країни, мало ледве 0,67 % виробничих потужностей, споживало в 25 разів менше електроенергії на душу населення, ніж у Чехії та Моравії⁸¹. Воно було патриархальною і землеробською за своїм укладом частиною країни, багатою місцевими продуктами, шкірою та іншою сировиною, але не мала жодного підприємства з переробки сировини, шкіри, м'яса тощо, що вивозилися для переробки в інші частини республіки, а потім як продукт ввозилися знову в Закарпаття і реалізовувалися за високими цінами.

Ця нерівномірність економічного розвитку продовжувала зберігатися й надалі, незважаючи на спроби чехословацького уряду поліпшити ситуацію. За даними перепису населення 1930 р., наприклад, 71,6 % з усього працездатного населення Закарпаття була зайнята в сільському господарстві чи на роботах, пов'язаних із лісом (а серед русинів-українців краю цей показник був ще вищим — 82 %) і лише менше 11 % — у промисловості й ремеслі. До того ж, майже всю торгівлю і дрібну промисловість було зосереджено в руках місцевих угорців і євреїв, які становили відповідно 15,4 % та 12,8 % населення краю, або чехів, які на той час становили вже майже 3 % населення Закарпаття. Чеський та іноземний фінансовий капітал дедалі активніше проникав у всі сфери економічного життя краю, насамперед у ті галузі, що з найменшими затратами давали найвищі прибутки. У 1931 р., наприклад, у Словаччині й на Закарпатті діяли 14 іноземних акціонерних товариств із статутним капіталом у 283 млн крон та 425 змішаних (і з чеським капіталом) акціонерних компаній з капіталом у 1,3 млн крон⁸².

Серед основних заходів чехословацького уряду, спрямованих на поліпшення економічної ситуації у Закарпатті, найважливішою була аграрна реформа. Проведення земельної реформи було

⁸¹ Lacina Vlastislav. Zlatá léta československého hospodářství 1918–1929. S. 41–7.

⁸² Див.: Нариси історії Закарпаття. С. 151; Магочій П.-Р. Історія України. Київ, 2007. С. 517; Česko-slovenská historická ročenka 1997. S. 101.

найголовнішою потребою для населення краю, основним заняттям якого, що забезпечувало йому засоби для існування, й надалі залишалося сільське господарство. Аграрне питання було надзвичайно складним, адже більше половини всієї земельної площі Закарпаття належало великим австро-угорським землевласникам, державі та церкві (лише одному графові Шенборну-Бухгейму належало близько 133 тис. га землі, державі — понад 322 тис. га, а церква володіла понад 15 тис. га найродючішої землі, на якій селяни працювали переважно безоплатно зі своїм інвентарем), а інша частина — трохи більше 600 тис. га — дрібним сільським господарям, яких налічувалося понад 410 тис. душ (приблизно 63 тис. селянських господарств), тобто на одного дрібного землероба припадало близько 0,67 га землі. Безземелля змушувало закарпатських селян масово вдаватися до кабальної оренди, здольщини, відробіток за мізерну частину врожаю та інших форм кріпацтва. Великою перешкодою на шляху раціонального господарювання в краї були дуже несприятливі умови землекористування — низька продуктивність переважно екстенсивного сільськогосподарського виробництва, обумовлена природними, географічними та суспільно-історичними чинниками, велика роздробленість землі, черезсмужжя тощо. Злидні й голод були масовим явищем на Закарпатті в перші повоєнні роки, яке крайовий президент А. Розсипал іронічно назвав «жебрацьку торбою Угорщини». Тому першим кроком чехословацької влади було створення у 1919 р. в Ужгороді Краєвого зернового союзу, до обов'язків якого входила закупівля за кордоном, насамперед у Румунії, зерна та його розподіл серед голодуючого населення Закарпаття⁸³.

У 1919–1920 рр. у ЧСР була проведена аграрна реформа, яка також торкнулася Закарпаття. Зокрема, згідно з так званим заборовим законом, прийнятим Національними зборами у квітні 1919 р., держава набула право відчуження (конфіскації за грошову винагороду) в громадське користування і передачі малоземельним селянам за викуп земельних володінь понад 150 га орної землі. Для проведення аграрної реформи в Закарпатті наприкінці 1920 р.

⁸³ Див.: Подкарпатская Русь за годы 1919–1936. Ужгород, 1936. Перевидання книги. Ужгород, 2005–2006. С. 48; Нариси історії Закарпаття. С. 124; Československá historická ročenka 1997. S. 104.

в Ужгороді була організована «Окружна (обласна) канцелярія державної земельної служби», яка протягом 1921–1923 рр. відчужила 239 тис. га землі, що належала 104 великим землевласникам. З них близько 60 тис. га було передано 30 тис. сільським родинам (130–160 тис. осіб), які проживали у 250 селах або поселеннях краю, і з яких близько 6 тис. осіб були безземельними (вони отримали по 1,5 га землі). Власниками іншої, більшої частини конфіскованої землі стали держава, чеські колоністи та сотні змішаних акціонерних товариств і компаній, найбільшою з яких була фірма «Латориця» з французьким, швейцарським та чеським капіталом, що практично за безцінь викупила у графа Шенборна понад 130 тис. га закарпатської землі та лісів⁸⁴.

Отже, аграрна реформа частково розформувала найбільші землеволодіння, що колись були власністю угорської аристократії та поміщиків, дещо змінила соціальне обличчя закарпатського села, адже зросла питома вага середнього селянства, яка володіла 5–10 га землі. Земля ставала об'єктом купівлі-продажу, що приводило в рух закарпатське суспільство в напрямі до ринкової економіки. Цьому сприяло і відкриття в 1920 р. в Ужгороді першого в історії Закарпаття Підкарпатського банку для збереження грошової маси населення та надання кредитів, а згодом відкриття філіалів Чехословацького промислового банку, Словацького аграрного банку та інших банківських установ: у 1929 р. в краї їх діяло 16. Не менш важливим у цьому аспекті був розвиток кооперативного руху в Закарпатті, який набув особливо широкого розмаху після прийняття відповідного закону в 1926 р. Зокрема, були створені Крайовий дружствений (кооперативний) союз в Ужгороді та Торговельний союз господарських дружств (кооперативів), а також сотні різних місцевих кооперативів — кредитних, господарських, споживчих і за окремими галузями господарської діяльності. На кінець 1935 р. в Закарпатті налічувалося 357 різних кооперативів, але найбільше з них було організацій кредитної кооперації — 172, які розпоряджалися пайовим капіталом у понад 3 млн крон і резервним фондом у понад 2 млн крон, а вклади перевищували суму в 9,5 млн крон. Членами кредитних товариств

⁸⁴ Див.: Česko-slovenská historická ročenka 1997. S. 100–102; Подкарпатская Русь за годы 1919–1936. С. 48–49.

були понад 47 тис. осіб, переважно селяни, які використовували кредити насамперед для оплати придбаних земельних ділянок. Про розміри кредитної діяльності в Закарпатті свідчать такі дані: у 1935 р. від членів кооперативів було прийнято майже 77,5 тис. векселів, щоправда, переважно на суми від 500 до 1000 чехословацьких крон. А обіг Крайового дружественного союзу, як фінансового центру кооперативів Закарпаття, сягнув майже 800 млн крон. Ним, зокрема, було надано кредитів на суму 32,5 млн крон⁸⁵. Отже, кооперація за підтримки держави стала в міжвоєнні роки одним із важливих факторів економічного життя на Закарпатті.

Позитивним моментом проведення земельної реформи було й те, що сільське господарство Закарпаття насамперед завдяки чеським фахівцям зробило крок уперед у напрямі меліорації та інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, підвищувалася його технічна озброєність, змінювалася структура земельних угідь, посівних площ, спеціалізація, завдяки чому врожайність зерна зроста на 50 %, а також зростала продуктивність тваринництва, відкривалися нові можливості для розвитку лісового господарства, садівництва й виноградарства. Наприклад, на здійснення різнопланових робіт із меліорації (регуляція водяних потоків та укріплення берегів річок, розбудову дамб, гребель та мостів, дренажні й осушувальні роботи, постачання води сільським общинам тощо) протягом 1921–1935 рр. державою було витрачено понад 80 млн крон, на розвиток лісового господарства, яке посідало важливе місце в економіці Закарпаття з урахуванням того, що майже половина території краю була покрита лісами, чехословацький уряд виділяв значні інвестиції, що спрямовувалися на будівництво лісових та вузькоколіїних залізниць, упорядкування водних потоків для сплаву лісу та інші акції, що створювали також нові робочі місця для місцевого населення, а на розвиток традиційного для Закарпаття виноградарства (розширення площ і асортименту сортів, охорону виноградників від шкідників, будівництво державних винних погребів, організацію виставок і торгів вина тощо) держава за період із 1919 по 1935 р. виділила суму в розмірі 7 млн крон⁸⁶.

⁸⁵ Див.: Там само. С. 61–65; Илько В. И. Социально-экономические отношения в закарпатском селе в 1919–1938 гг. Ужгород, 1981. С. 95.

⁸⁶ Илько В. И. Назв. праця. С. 25, 37–38.

Чехословацький уряд уперше організував на Закарпатті низку землеробських дослідних станцій, шкіл та інших державних і громадських інституцій, котрі здійснювали агротехнічну, організаційну, пропагандистсько-просвітницьку діяльність серед місцевого населення, що сприяло поступовому перетворенню закарпатського селянина-робітника на землеробського підприємця-газду.

Утім практичні наслідки реформи загалом були досить обмеженими і не вирішували земельного питання. І наприкінці 1930-х рр. значна кількість земель Закарпаття перебувала в руках великих землевласників (близько 20 % або 239 тис. га), а також держави і церкви, тоді як близько 70 % сільських господарів краю мали менш ніж 2 га землі й лише 18 % мали від 2 до 5 га. Зокрема, як свідчать статистичні дані, понад 110 тис. дрібних сільських господарств володіло вдвічі меншою площею землі, ніж 708 великих землевласників: якщо на одного дрібного сільського господаря припадало в середньому 3,5 га землі, то на одного великого землевласника-газди понад 1100 га. Значно відставало Закарпаття від інших частин Чехословаччини і в рівні забезпечення сільського господарства тяглою силою та механізаторськими приладами. У 1925 р. лише 82 тис. господарств краю використовували як тяглу силу одного коня, тоді як інші 30 тис. господарств не мали жодного. А із загальної кількості сільськогосподарських машин на Закарпаття припадало лише 8 %, тоді як на Словаччину — 18, а на Чехію — 56 %. Сільська біднота Закарпаття, особливо гірських районів, через малоземелля й надалі змушена була вдаватися до кабальної відробіткової оренди, здольщини та інших феодальних форм земельних відносин, щороку вирушаючи на сезонні роботи в поміщицькі господарства рівнинних областей, а також шукати роботу в Чехії, а то й далеко за кордоном, наприклад у Америці, Канаді, Аргентині. Щорічно від 50 до 70 тис. закарпатських сільськогосподарських робітників були безробітними.

Важке становище закарпатських селян погіршувалося також через непосильне державне оподаткування, яке часто доповнювалося насильницьким і протизаконним стягуванням податкових боргів місцевими державними службовцями. Чехословацька влада не мала успіху і в переміщенні верховинських фермерів із гірських селищ на родючіші низини південної частини Закарпаття.

Закарпатські бокоরাші сплавляють ліс

Урожайність у Закарпатті й в 1937 р. була на 64 % нижчою, ніж у Чехії⁸⁷.

Щодо промисловості Закарпаття, то після розпаду Австро-Угорщини вона опинилася в повному застої, адже до війни практично вся економіка краю була зорієнтована на Угорщину, і втрата угорського ринку була важким ударом для тих небагатьох підприємств землеробської, лісової,

видобувної та обробної промисловості, що існували в ньому. В інших частинах Чехословаччини, а також у Польщі та Румунії, зв'язаних із ЧСР торговельними угодами, промислова продукція Закарпаття не витримувала конкуренції: чимало підприємств краю вимушені були припинити свою діяльність, а нові галузі промисловості відкривалися дуже повільно і в обмежених кількостях. І все ж промислові підприємства краю, що склалися переважно з двох типів — державних та приватних, поступово пристосовуючись до потреб внутрішнього й зовнішнього ринку, збільшували випуск своєї продукції. Водночас за рахунок сільського зростала чисельність неземлеробського населення Закарпаття. Зокрема, протягом 1921–1930 рр. зайнятість населення у промисловості збільшилась із 63 до 85,5 тис. осіб, відповідно в торгівлі — з 28 до 41,5 тис., на транспорті — з 15 до 23 тис. осіб. Сільських робітників, які працювали щоденниками, наймитами, чорноробами, будівельниками налічувалось 100–110 тис. Отже, загальна кількість робітників найманої праці становила в Закарпатті у 1930 р. 250–270 тис. осіб⁸⁸.

⁸⁷ Див.: Магочій П.-Р. Назв. праця. С. 517; Илько В. И. Назв. праця. С. 27; Ванат Іван. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. Книга перша (1918–1938). Пряшів, 1979. С. 153–156; Česko-slovenská historická ročenka 1997. S. 98, 103–105).

⁸⁸ Нариси історії Закарпаття. С. 156, 166.

Закарпатські
селяни.

Кінець
1930-х рр.

Провідною галуззю Закарпаття у міжвоєнні роки була лісозаготівельна й деревообробна промисловість, швидкий розвиток якої обумовлювався наявністю великої кількості лісів, що займали 48,5 % території краю (понад 612 тис. га), зростанням попиту на такі цінні породи карпатського лісу як смерека, ялиця, дуб, бук та ін., а також значною увагою до неї держави, що володіла майже половиною всіх лісів краю і вкладала в цю прибуткову галузь чималі кошти. Про обсяг лісозаготівель можна скласти уяву з даних трьох дирекцій державних лісів — Ужгородської, Буштинської та Рахівської, яким належав ціла низка великих лісопильних заводів, більшість із яких була побудована в 1920-х рр. і обладнана за останнім словом техніки. Якщо у 1921–1925 рр. ними було заготовлено близько 512 тис. куб. м деревини, то в 1926–1930 рр. — понад 766 тис. куб. м. Масштабній експлуатації «зеленого золота» Карпат сприяло прокладення густої мережі вузькоколійок із лісових масивів до деревообробних підприємств, спорудження гребель-водозборів із метою підняття рівня води в закарпатських річках для сплаву деревини на нижні склади тощо⁸⁹.

Найбільш цінні породи із закарпатських лісів вивозилися на переробку в чеські землі, Угорщину, Австрію, Німеччину та інші європейські країни. Частина заготовленої деревини перероблювалася на державних і приватних підприємствах, яких у Закарпатті

⁸⁹ Див.: Подкарпатская Русь за годы 1919–1936. С. 29–32.

поблизу Мукачева, що виробляв щороку 30 тис. гектолітрів пива, яке користувалося попитом навіть у чеських землях, і тютюнова промисловість — мукачівська фабрика, що випускала сотні тисяч цигарок із місцевої сировини і на якій працювало 600 робітників (здебільшого жінки).

Поряд із розвитком фабрично-заводської промисловості в міжвоєнному Закарпатті зберігалось і розширювалось дрібне виробництво, зокрема діяло 18 тис. промислово-ремісничих концесійних закладів, сотні підприємств ремісничо-кустарного типу, що здебільшого були зосереджені в містах і містечках краю і на яких було зайнято не більше 5 робітників. Наприклад, у 1930 р. в Ужгороді працювало понад 600 таких дрібних підприємств, переважно кустарних майстерень, на яких було зайнято близько 3 тис. осіб. Поширенню домашніх промислів, ремесла сприяли організація на місцях фахових курсів, виставок виробів, міських і сільських ярмарків, діяльність промислово-ремісничих спілок і торговельних акціонерних товариств тощо. Продукція закарпатських кустарів-ремісників мала попит по всій Чехословаччині та за кордоном.

Розвиток сільськогосподарського і промислового виробництва вимагав подальшої електрифікації краю. На початку 1920-х рр. в окремих містах і містечках (Ужгороді, Мукачеві, Береговому, Великому Березному, Хусті, Іршаві, Тячеві) існували електростанції, які базувалися на парових двигунах незначної потужності й належали міським управам та окремим власникам. З 1925 р. всі ці підприємства були підключені до «Підкарпатських електричних заводів». З метою розширення електрифікації та її централізації у 1929 р. в Ужгороді було створено акціонерне товариство «Підкарпатські електрарні», яке наступного року розпочало будівництво в Ужгороді парової електростанції з трифазовою розподільною сіткою, а також гідроелектростанції в с. Невицькому з каналом до Ужгорода. На спорудження цього гідровузла було витрачено 30 млн крон. Електростанція щороку виробляла 20 млн кіловат-годин електроенергії, яка постачалась у все Закарпаття і навіть у Східну Словаччину. На кінець 1935 р. електроенергією були забезпечені 65 міст та сіл Закарпаття з населенням понад 215 тис. осіб. Утім, незважаючи на очевидний прогрес, Закарпаття, порівняно з Чехією, продовжувало відставати у використанні

електроенергії, особливо в сільській місцевості, де було електрифіковано лише 13 % сільських общин краю⁹².

Велику увагу приділяв чехословацький уряд розвитку в Закарпатті шляхів сполучення з метою зв'язати край зі Словаччиною та Чехією і створити більш сприятливі умови для поглиблення торговельно-економічних відносин у рамках єдиного господарського комплексу. При тому враховувались і військово-стратегічні міркування — використати територію Закарпаття як міст, який би зв'язував Чехословаччину з її союзницею Румунією (оборонна концепція так званої «Малої Антанти» для протистояння територіальному ревізіонізму з боку Угорщини).

Щодо залізничного сполучення, то тут ще до світової війни були прокладені залізниці, які з'єднували Закарпаття з Угорщиною, Румунією, Трансильванією й Галичиною. На початку 1920-х рр. протяжність залізниць у Закарпатті (разом із вузькоколіївками) становила 600 км, тобто на 1 км залізничних шляхів припадало 20 кв. км площі (у Чехії, для порівняння, — трохи більше 8 кв. км площі). Тому в урядових колах ЧСР розроблялися плани щодо розширення на Закарпатті мережі залізничного сполучення, насамперед у напрямку Словаччини й Чехії, а також Румунії та Польщі. І хоча були продовжені окремі залізничні дільниці й побудовані декілька залізничних станцій, більшість проектів чехословацької влади залишилися нереалізованими через несприятливу міжнародну ситуацію, фінансові проблеми та нетривалість існування Першої Чехословацької республіки.

Кращими були її досягнення в будівництві на Закарпатті мережі сучасних і ремонті старих доріг, мостів та інших комунікаційних об'єктів. На початку 1920-х рр. у краї було всього 2 тис. км державних, муніципальних та сільських доріг, тобто на 1 км шляхів припадало 6 кв. км площі, тоді як у Чехії, Моравії та Сілезії — 1,45 кв. км площі. Тому в міжвоєнні роки за рахунок держави і місцевих бюджетних асигнувань активно споруджувались і впорядковувались шосейні шляхи, в тому числі й головний, що перетинав усю територію краю із заходу на схід на його південному кордоні, будувалися мости й шляхопроводи. Усього з 1920 по 1933 р.

⁹² Див.: Подкарпатская Русь за годы 1919–1936. С. 56–59; Нариси історії Закарпаття. С. 162–164; Česko-slovenská historická ročenka 1997. S. 115–121.

в міжвоєнні роки налічувалося близько 50. До найбільших із них слід віднести підприємства, які належали дирекціям державних лісів, наприклад Ужгородську меблеву фабрику «Муидус», де працювало від 250 до 400 робітників, а також акціонерним товариствам «Латориця», «Сольва», «Кронбергер», «Ріхард Фреєр і Компанія» та ін. Зокрема, остання володіла сірниковою фабрикою «Вулкан» в Чинадієво потужністю в 10 млн коробок на рік, що повністю задовольняло потреби місцевого населення в сірниках. Окремі підприємства експортували свою продукцію до зарубіжних країн. Так, вироби лісопильного заводу у Вишкові експортувалися в Італію, Іспанію, а продукція деревообробного підприємства в Нижньому Бистрому вивозилася навіть у Велику Британію.

Значним попитом на внутрішньому і зовнішньому ринках користувалася продукція, закарпатських лісохімічних заводів, пов'язана насамперед із воєнними замовленнями. На трьох найбільших у Центральній Європі лісохімічних заводах — Перечинському, Свалявському й Великобичківському, споруджених ще в другій половині XIX — на початку XX ст. і реорганізованих у міжвоєнні роки чеським капіталом (належали акціонерним товариствам), щороку перероблювалося 300 тис. куб. м букової деревини. Тут, безпосередньо в цехах, на заготівлі й транспортуванні лісу, працювало 5–6 тис. робітників.

Традиційними галузями виробництва в Закарпатті в міжвоєнні роки, як і раніше, були видобуток солі, розробка рудних і нерудних викопних. Видобуток солі був зосереджений на Солотвинських солекопальнях. Це було єдине державне підприємство, яке з 1920 р. постачало різні види солі для всієї Чехословацької республіки. За рахунок технічного удосконалення, механізації виробничих процесів тут постійно зростав обсяг видобутку солі. Якщо перед Першою світовою війною в шахтах Солотвинського солерудника добувалося щодня 40 вагонів солі, то у 1920-х рр. — 50 і більше вагонів.

Подальшого розвитку набула розробка нерудних викопних: граніту, каоліну, мармуру, вогнетривких і гончарних глин, вапняку, андезиту, трахіту, ріоліту, вулканічного туфу тощо. Зокрема, кам'яні кар'єри у передмістях Ужгорода, Мукачева, Севлюша та Хуста були обладнані сучасними машинами й виробляли щороку 5 тис. вагонів (35 тис. куб. м) добротного шляхового й будівельного матеріалу.

Щебінь Радванського кар'єру в передмісті Ужгорода, на якому працювало 200–300 робітників, використовувався, наприклад, для будівництва залізничних мостів і тунелів краю, а також експортувався в Угорщину, а щебінь Кам'яницького кар'єру широко використовувався під час будівництва адміністративних і приватних будинків в Ужгороді. Власне будівельна промисловість Закарпаття охоплювала ряд цегельно-черепичних підприємств, що діяли в Ужгороді, Мукачеві, Берегові, Севлюші й Хусті. Зокрема, в Берегові на трьох заводах, що належали цегельно-черепичному акціонерному товариству «Конт і Вінклер», працювало 600 робітників⁹⁰.

Набули подальшого розвитку і традиційні для Закарпаття галузі харчової промисловості, зокрема борошномельна. До неї належали парові та водяні млини, власниками яких були казна, підприємці-орендарі, заможні селяни. На початку 1930-х рр. у краї налічувалося понад 600 діючих млинів, серед них 64 парових, найбільш технічно обладнані з яких працювали в Ужгороді, Мукачеві, Береговому, Буштині, Тересві, Чинадієві тощо. Щороку ними перероблювалося на борошно 15 тис. вагонів або близько пів мільйона центнерів зерна (пшениця, жито, кукурудза та ін.)⁹¹.

Досить розвинутою галуззю харчової промисловості було винокуріння. Так, у середині 1930-х рр. три найбільших спиртогорілчаних заводів — Ужгородський, Мукачівський і Севлюський — викурювали близько 14 тис. гектолітрів спирту, а 15 інших, менших винокурень краю виробляли до 8 тис. гектолітрів. Щоправда, розширенню їхнього виробництва перешкоджали дії чеських і словацьких монополістичних об'єднань та встановлені державою квоти на виробництво і збут спиртних виробів, унаслідок чого спирто-горілчана промисловість Закарпаття могла виробляти лише одну третину всієї кількості реалізованих спиртних виробів — решта завозилася сюди зі Словаччини та Чехії.

У міжвоєнні роки на Закарпатті діяли також декілька добре обладнаних технічно скотобоєнь, олійниць, оцтових, виноробних заводів та інших підприємств із переробки сільськогосподарської сировини. По одному підприємству були представлені в Закарпатті пивоварна промисловість — завод Шенборна в Підгорянах

⁹⁰ Див.: Нариси історії Закарпаття. С. 156–160.

⁹¹ Statistická Rocenka Republiky Československé. Praha, 1937. S. 88.

на Закарпатті було прокладено кам'яних, бетонних та асфальтових шляхів протяжністю понад 170 км, інших шляхів — протяжністю 400 км, споруджено десятки мостів, зокрема залізобетонних і залізних в Ужгороді, Великому Бичкові, Рахові, Іршаві та інших містах краю⁹³.

У 1929 р. для повітряного сполучення в Ужгороді був споруджений аеродром, а також залізобетонні ангари для літаків, адміністративний будинок та житло для службовців. Із спорудженням аеродрому поліпшився зв'язок Ужгорода з іншими містами Чехословаччини та сусідніми країнами.

До позитивних наслідків господарської політики в Закарпатті слід зарахувати й будівництво нових шкіл, лікарень, адміністративно-господарських та культурних об'єктів, багато з яких функціонують і нині. Небаченого розмаху, наприклад, набрало будівництво адміністративного центру краю — Ужгорода: упродовж 1920–1938 рр. кількість будинків у місті зросла майже втричі — з 1274 до понад 3300 будов, а населення — в півтора раза (з 20,5 до 35 тис. осіб). На його розбудову і впорядкування міських комунікацій (водопроводи і каналізація), облаштування вулиць, регулювання русла р. Ужа, а також розв'язання ряду фінансових і технічних проблем було витрачено понад 180 млн крон, з них лише 30 млн із міського бюджету, решту 150 млн крон виділила держава. Прикрасою Ужгорода стала зведена протягом 1934–1936 рр. у конструктивістському стилі за проектом чеського архітектора А. Крупки будова Земської управи (Крайового уряду) Підкарпатської Русі (так звана Народна рада), що обійшлася державі в 17 млн чехословацьких крон, а також модерний адміністративний та житловий квартал у центрі міста, відомий як «Галагов». За 15 років Ужгород перетворився практично на нове сучасне європейське місто з власним архітектурним обличчям, став справжнім адміністративно-політичним, культурно-освітнім і торговельно-економічним центром краю.

Про активну і загалом досить ефективну господарську політику чехословацького уряду в Закарпатті свідчить також і те, що в розвиток краю вкладалося назагал більше коштів, ніж

⁹³ Див.: Подкарпатская Русь за годы 1919–1936. С. 13–20; Česko-slovenská historická ročenka 1997. S. 115–121; Technická práce v zemi Podkarpatoruské. 1929–1933. Uzhorod, 1933. S. 21, 29.

*Будівля
Народної ради
(облдерж-
адміністрації)
в Ужгороді.
1936 р.*

вилучалося з нього: з 1919 по 1933 р., наприклад із державних фондів на це було виділено близько 1,6 млрд крон. Лише Міністерство громадських робіт ЧСР з 1920 по 1935 р. у розбудову Закарпаття вклало 490 млн крон, тобто щороку по 30,5 млн крон⁹⁴.

Однак і Чехословаччину не оминула світова економічна криза 1929–1933 рр. з її негативними наслідками, одним з яких було масове безробіття, що на початок 1933 р. досягло майже 1 млн осіб, причому найбільша їх кількість припадала на Словаччину (300 тис. чоловік) і Підкарпатську Русь (до 100 тис. безробітних) з їхніми переважно сільськогосподарськими районами та численними дрібними господарствами. Наприклад, близько 80 % дрібних підприємств лісозаготівельної і деревообробної промисловості, а також більшість залізрудних шахт, склозаводів Закарпаття вимушені були припинити роботу. Через нерентабельність із перебоями працювали металургійні й металообробні підприємства у Фрідешові та Кобилецькій Полянці, а в Довгому металургійний завод у 1929 р. взагалі повністю припинив роботу, на половину скоротили виробництво цегельно-черепичні заводи, на третину — лісохімзаводи тощо. Зайнятість робітників на середніх і великих підприємствах краю зменшилася на 30–40 %⁹⁵.

⁹⁴ Див.: Історія городів и сел Украинської ССР. Закарпатская область. Київ. 1982. С. 100–101; Вегеш М. М., Віднянський С. В. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939). С. 63–64; Подкарпатская Русь за годы 1919–1936. С. 18, 20.

⁹⁵ Див.: Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории: в 2 кн. Кн. 1. С. 156–157; Нариси історії Закарпаття. С. 204–212.

Економічна криза в промисловості Закарпаття порівняно з чеськими землями була більш затяжною і тісно перепліталася з аграрною кризою. Остання яскраво виявилася в глибокому падінні цін на сільськогосподарські продукти, знеціненні м'яса, у значній різниці в цінах на них у західних і східних областях республіки і масовому вивезенні продуктів за межі краю, а також у значному збільшенні заборгованості господарств основної маси селянства й посиленні процесу соціального розшарування в закарпатському селі. Бідність досягла таких розмірів, що в багатьох селах краю, особливо на Верховині, у 1932 р. лютував голод. «Більше половини населення Закарпаття голодує, — заявляв у лютому 1932 р. на засіданні парламенту ЧСР депутат-комуніст Штетка. — Кошти, що виділені з державної казни на допомогу голодуючим, розкрадені чиновниками. Визнати це вимушений був уряд Чехословаччини». Вкрай важке соціально-економічне становище, погане харчування й голод, антисанітарні умови тощо призводили до високої смертності на Закарпатті, особливо серед дітей. За даними офіційної статистики, у краї 17 % всіх народжених дітей вмирали до року. Загалом, як стверджували закарпатські депутати-комуністи в чехословацькому парламенті, смертність на Закарпатті в середині 1930-х рр. була вищою порівняно з Чехією та Моравією на 64 %⁹⁶.

Це вимагало від чехословацького уряду, в якому в результаті позачергових виборів у 1929 р. зріс вплив соціал-демократів, проведення активної соціально-економічної політики, яка за багатьма формами й показниками була порівняно з іншими країнами регіону передовою й досить ефективною. Наприклад, дефіцит державного бюджету ЧСР, який у 1932 р. становив майже 1 млрд крон, активно покривався іноземними (переважно французькими) позиками. У червні 1930 р. був прийнятий закон, який знизив профспілкову допомогу робітникам на третину, але підвищував державні надбавки на дві третини, а період виплати допомоги збільшувався до 26 тижнів (6 місяців). Для сімейних членів профспілок і для працівників із п'ятирічним профспілковим стажем державна надбавка збільшувалася в чотири рази порівняно

⁹⁶ Див.: Шляхом Жовтня. Промови та інтерпеляції депутатів-комуністів у чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну (1921–1938 рр.). Ужгород, 1959. С. 234; Харьковский пролетарий. 1932. 16 лют.

з профспілковою допомогою. У грудні того ж року був прийнятий закон, яким у розпорядження уряду надавалося 150 млн крон для подолання економічної кризи. Міністерство соціального забезпечення надавало продовольчу допомогу безробітним. Влада на місцях, зокрема і на Закарпатті, намагалася вирішувати питання безробіття шляхом організації громадських робіт із погодинною оплатою. Виплачувалися й окрема разова допомога у зв'язку з подорожчанням продуктів харчування. У грудні 1934 р. в Ужгороді було засновано спеціальну установу під назвою Народного господарська рада для Підкарпатурського краю, головною метою якої було розроблення реальної програми виходу з економічної кризи. З огляду на масове безробіття у Закарпатті було створено Крайове управління посередництва праці з місцевими управліннями, які за період 1928–1938 рр. завербували й направили на роботу в чеські землі понад 100 тис. осіб⁹⁷.

Утім, незважаючи на всі ці заходи, ні держава, ні суспільство не змогли впоратися з такою масштабною кризою. До того ж в післякризові роки суттєво зменшились, а то й припинились асигнування з державного бюджету на спорудження доріг, мостів та інших господарських об'єктів, на розвиток охорони здоров'я, шкільництва в Закарпатті тощо. Згубні наслідки економічної кризи, що зумовили значне погіршення становища основної маси населення Закарпаття, особливо в сільській місцевості, і призвели до різкого загострення соціальних протиріч, а також постійне зволікання чехословацької влади з питанням надання гарантованої Паризькою мирною конференцією 1919–1920 рр. і обіцяної Прагою автономії краю істотно вплинули на внутрішньополітичне становище Закарпаття в другій половині 1930-х рр. У краї посилюлися античехословацькі настрої, активізувалися революційні виступи, страйки (у 1932 р. відбулося 45 страйків, переважно економічного характеру, в яких взяло участь близько 4 тис. осіб⁹⁸) тощо, що свідчило про втрату чехословацькою владою підтримки серед політичних лідерів та населення Закарпаття.

⁹⁷ Див.: Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории: в 2 кн. Кн. 1. С. 157–158; Подкарпатская Русь за годы 1919–1936. С. 66–67; Нариси історії Закарпаття. С. 246.

⁹⁸ Statistická ročenka ČSR. Praha, 1937. S. 217.

Свідченням небезпечних для Праги змін у політичних настроях закарпатців стали, зокрема, результати виборів до парламенту ЧСР 1935 р.: 63 % голосів у краї зібрали партії, що були противниками чехословацької влади. Зокрема, переконливу перемогу на них здобули місцеві комуністи, котрі йшли на вибори з гаслом «Всі до бою...», в якому стверджувалася комінтернівська теза, що «капіталізм смертельно хворий» і що народам загрожує імперіалістична війна, вихід з якої один — встановлення влади Рад: вони здобули в Закарпатті 24,4 % усіх голосів виборців⁹⁹. Водночас по всій країні збільшувався вплив радикальних екстремістських течій, що виступали проти чехословацької системи буржуазної демократії і за ліквідацію Версальської системи загалом.

До того ж у Європі загострилася міжнародна обстановка й політична криза напередодні Другої світової війни, в центрі якої опинилася Чехословаччина, до якої висунули свої територіальні претензії практично всі сусідні держави й насамперед Німеччина, що розпочала підготовку до світової війни. Усі зусилля керівників Чехословацької республіки не змогли вберегти її від зростання зовнішньополітичної ізоляції. Великі держави, які раніше підтримували стабільність у Центральній-Східній Європі, дедалі більше потурали експансіоністській політиці нацистської Німеччини, що прикривалася гаслом права нації на самовизначення. Це яскраво виявилось під час аншлюсу Австрії 12 березня 1938 р. На черзі була Чехословаччина, послаблення міжнародного становища якої вплинуло на зростання й консолідацію античехословацького автономістського й сепаратистського рухів як серед судетських німців, так і в Словаччині та Підкарпатській Русі.

Ось у таких складних умовах історичного розвитку Закарпаття відбувалися формування світогляду, національно-культурної орієнтації, політичних поглядів і початок творчої, громадсько-політичної та державницької діяльності Августина Волошина, майбутнього президента Карпатської України.

⁹⁹ Див.: Україна: політична історія. XX — початок XXI ст. Київ, 2007. С. 648.

Розділ 2

РОДИНА

І ФОРМУВАННЯ

СВІТОГЛЯДУ

АВГУСТИНА ВОЛОШИНА

«Келечин – моя родина...
Там я родився, там одержав першу науку.
За те я все мило і благодатно згадую
сесе святое для мене місце,
ціле рідне село, всіх жителів його».

Августин Волошин

Народився Августин Іванович Волошин 17 березня 1874 р. у невеличкому селі Келечині Волівського округу Марамороської жупи Австро-Угорщини (нині — Міжгірського району Закарпатської області України) в родині сільського священника. Уперше село згадується в 1457 р. Сучасні краєзнавці вважають, що є щонайменше чотири версії щодо походження назви. Перша, найдостовірніша, — цією територією колись володів угорський феодал Калайчині, на честь якого і назвали село Келечином. Інші версії популярніші серед місцевих жителів. Згідно з другою тут раніше жила жінка, в якій було дуже багато дітей, — Келюханя. От вона, мовляв, і дала селу не тільки назву, а й більшу частину населення. У третій версії згадуються лелеки, які весною масово летять у Келечин і облаштовуються біля річки. Тому село і прозвали Бузьковим. А оскільки по-угорськи лелеки — келечі, то й село, відповідно, Келечин. Четверта ж версія більше схожа на легенду. Старожили кажуть, що село назвали на честь хороброї дівчини Келинки, яка попередила всіх жителів про те, що насувається орда¹.

Волошинський рід бере свій початок від лібертинів, тобто чогось середнього між вільними селянами і шляхтою. Дід Августина — Іван Волошин — у 1830 р. служив священником у селі Великі Лучки (тепер Мукачівського району Закарпатської області). У 1867 р. священником стає батько Августина — теж Іван. Діставши цей сан, він, разом зі своєю дружиною Емілією Зомборі, переїжджає до села Келечина, де до останніх днів свого життя служив справі Бога. Його

¹ Отець Августин Волошин в документах та пам'яті народній / автор-упоряд. В. І. Матейко. Ужгород : Гражда, 2017. С. 57.

*Село Келечин
(Міжгірський район
Закарпатської
області),
в якому народився
Августин Волошин.
Сучасне фото*

не стало в 1892 р. Емілія Андріївна Зомборі теж народилася в сім'ї греко-католицького священника. Її життя обірвалося в 1928 р.² Отже, батьки майбутнього президента Карпатської України були виховані в душі християнської моралі, яку пізніше намагалися прищепити своїм дітям. Незважаючи на те, що в останній чверті ХІХ ст. майже всі родини греко-католицьких священників на Закарпатті були змадяризовані, у сімействі Волошинів свідомо трималися руської мови і звичаїв, розмовною мовою у сім'ї була місцева руська (українська) мова. З рідного дому Августин Волошин виніс знання говірки рідного бойківського села, якою потім користувався у своїй науково-педагогічній роботі³. Виховання в селянському оточенні, у національно-свідомій родині, де панували добрі народні звичаї і традиції, багатючий закарпатський фольклор, сформувало в талановитого хлопчика глибоко патріотичний світогляд.

Про родовід А. Волошина багато цікавих деталей наводить у своїх споминах його племінниця Емілія Дутка: «Батько о. А. Волошина, народився 5 січня 1838 в селі Строїно, де його батько був парохом. Мати Емілія Зомборі народилася 20 травня 1843 в селі Іаношієво, де її батько, Андрій Зомборі, теж був парохом. Батьки о. А. Волошина вінчалися 30 травня 1867 р. в селі Керецьки. Їхне

² ЦАМГБ РФ. Н — 17681 (Личное дело А. И. Волошина). Л. 11.

³ Див.: Мишанич О. В. Життя і творчість Августина Волошина. Ужгород, 2002. С. 6.

життя і життя їхньої родини пройшло на території теперішньої Закарпатської області України. Після того, як о. Іван прийняв священство, призначено його на парафію в село Келечин. Господь Бог благословив подружжя Волошинів — в них народилося семеро дітей: Євгенія, Корнелія, Елена, Августин, Ольга, Марія і Елеонора. Євгенія народилася в 1861 році, а про Корнелію не має точних даних. Елена народилася 1873 року й померла в Празі в 1961 році. Августин народився 17 березня 1874 року, помер у в'язниці Бутирки в Москві 19 липня 1945 року. Ольга народилася в 1876 році й померла в Празі 1960 року. Марія померла 15-річною, невдовзі після похорону свого батька, який помер в 1891 році. Елеонора народилася 22 липня 1882 й померла 26 жовтня 1945 року в Сімерках. Всі діти народилися в селі Келечині.

Отець І. Волошин був побожною, скромною і розумною людиною. Своїх дітей він вчив сам, вдома на парафії. Як учитель він з ними пройшов увесь навчальний матеріал, який становили шкільні державні програми. Після вивчення матеріалу за четвертій клас основної школи, доньки поступили вчитися до горожанської школи, а хлопця батько повів до Ужгорода на приймальний іспит до четвертого класу. Завжди слухняний хлопець на іспиті показався іншим. Ані на одне запитання не відповів. Директор сказав батькові взяти хлопця додому, бо був ще малим, не мав відповідний вік. Повертаючись додому батько спитав сина, чому не відповів на запитання. Хлопець сказав: "Тому, бо я не хотів говорити по-мадярськи". Через рік поїхала з хлопцем в школу мама і найняла старшого студента, щоб той підучував її сина з мадярської мови. Син рішуче заявив, що йому не потрібен ніхто, бо і сам зуміє цю мову вивчити. В школі весь час був відмінником і одержував стипендію.

О. Іван Волошин став жертвою свого покликання. На Богоявлення (1891) він пішов у філію в Облаз на водохреща. Там похазувався, впав у проруб і після того, як закінчив свої обов'язки, вернувся в Келечин, де відслужив св. Службу Богу і водохреща на річці. Простудився, захворів на легені й незабаром помер. На свято Петра й Павла його похоронили в Келечині.

Моя мама Елеонора часто згадувала останній день свого тата. Він вранці попросив до себе кураторів і дяка та сказав їм: "Я вже від вас відходжу й хочу з вами попрощатися". Далі попросив дяка, щоб прочитав йому уступ з Євангелія, де знаходяться слова:

“Не печитесь, що будете їсти”. Подивився на дружину й дітей, попросився з ними і поблагословив їх. Зі словами на устах “А мені гаразд буде”, навіки тихо заснув.

Августин у той час кінчав гімназіяльні студії, а наймолодший Елеонорі було дев'ять років. Елена кінчала горожанську школу, опісля пішла працювати на пошту в село Драгово. На пошті була урядова квартира, куди вона взяла маму, сестер і брата»⁴.

Отже, коли у подружжя Івана і Емілії Волошинів народився єдиний хлопчик, щасливі батьки дали йому ім'я Августин. Його сестри Ольга, Олена і Елеонора називали брата більш спрощено Густі. Дитячі роки Августина пройшли у мальовничому гірському селі Келечині. Ось як він описав рідне село у невеличкій замітці «Моя родина»: «Я уродився в селі Келечин. Келечин — моя родина. Це село оточують високі гори з густими лісами. Через село тече невелика ріка, при котрій проходить дорога... В селі є около сто хат. Хати побудовані із смерекових дерев і покриті по більшій часті соломою. Но суть і побивані хижі. В середині села єсть красна мурована церков, а недалеко од неї фара, де биває духовний отець, моя солодка мати, там я родився, там одержав першу науку. За то я все мило і благодарно згадую сесе святоє для мене місце, ділоє родноє село, всіх жителів його»⁵.

До наших днів дійшов вірш «Родноє село», підписаний «Іванович». Необхідно погодитися з твердженням закарпатського дослідника І. Сенька, «оскільки у розповіді про село та у вірші багато спільного, нема сумніву, що Іванович — це псевдонім автора читанки — Августина Волошина»⁶. Наведемо цей поетичний твір без скорочень:

*«Под Бескидом красним
Єсть малое село,
З детських літ всей душой
Полюбив я его.*

*Там жив отець милий,
Прощен би, і мати
Там я увидів світ,
Там мня виколисали.*

⁴ Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород, 2006. С. 74–75.

⁵ Весна. Ужгород, 1923. С. 2.

⁶ Сенько І. Келечин — рідне село Августина Волошина. Історико-етнографічний нарис. Ужгород, 2007. С. 14.

*Там із материних уст
Дан мні родний язик,
К материному слову
Там я кріпко привик.
Там мня научила
На «Отче наш» мати,
Як ся мні во світі
Нужно справувати.
Там во церков Божу
Я перший раз ходив,
Віру, обряд всігда
Любити ся учив.*

*Там я грамотним став
І читав о Христі,
Як Он воплотився
І страдал на Кресті.
Там я со друзями
Борону волочив,
По берегах лісних
За грибами ходив.
Я не знаю, куди
Єще жити пойду,
Но родного села
Вовік не забуду»⁷.*

Під криптонімом «А. В.» Волошин опублікував також вірш «Що наймиліше»:

*«Наймиліша рідна хата,
Отчина свята мені,
В кождом вижу свого брата
В дорогій мні отчині
Хочу жити і умерти
В нашій милой родині,
І той звон при смерти чути,
Що я чув весь вік в селі»⁸.*

За переписом 1881 р. в с. Келечині (разом з присілками) проживало 869 осіб, усього було близько 230 дворів. Із загальної кількості 15 200 гольдів землі орних було близько трьох тисяч гольдів. Кільком багатіям належало майже 70 відсотків угідь, а всім іншим жителям — всього 1200 гольдів. Більшість жителів мали по 2–3 гольди землі, з чого аж ніяк неможливо було прожити. Пасовищ у Келечині було близько 12 тис. гольдів, але вони також були в руках багатіїв. За випас худоби бідняки платили великі гроші багатіям. Селяни з Верховини в 1887 р. писали, що плата за випас за 5 років зросла в два рази і становила 6 форинтів за пару волів. На це треба було продати 15 центнерів зерна⁹. Про становище

⁷ Сенько І. Келечин — рідне село Августина Волошина. Історико-етнографічний нарис. С. 15.

⁸ Там само.

⁹ Кляп М. Педагогічна та освітньо-культурна діяльність Августина Волошина в міжвоєнний період (1919–1939). Ужгород: Вид-во В. Падяка. 2001. С. 22.

бідняків так писали сучасні угорські історики: «Хто вважався бідним в цій багатій країні? Той, у кого не було ні землі, ні майна, ні надійного джерела прибутку, хто жив з чужого урожаю... У 1900 р. такими неімущими були рівно два мільйони найманих робітників і поміщицької челяді, однак сюди можна спокійно зарахувати й п'ятдесят тисяч власників невеликих наділів землі, які не забезпечували їм прожитку. До бідних зараховували також сотні тисяч дрібних селян, які мали погані землі, перебивалися без худоби і машин. Життя сільських бідняків наприкінці минулого століття, під час великої європейської сільськогосподарської кризи, у зв'язку із низькими цінами на зерно і дедалі більшими боргами, дуже погіршилося...»¹⁰. Таких людей у Келечині проживала більшість.

У «Практичній граматиці руського язика для народних горожанських і середніх шкіл» (Ужгород, 1927) А. Волошин помістив також текст про рідні гори: «Гори, котрі ми щодня видимо, називаються Карпатами. Части тих гір мають різні назви. Ті, що біжать здовж границі Галичини, називаються Бескидами. Нижче біжать гори, котрі мають много полонин. Найважніші полонини: Рівна Боржава. На сході біжить пасмо гір Черногора з верхами: Говерла, Петрос і Поп Іван. Край, що лежить за Бескидами, називається Галичина. Там живуть також русини»¹¹.

24 травня 1945 р., відповідаючи на запитання слідчого МДБ СРСР майора Вайндорфа про свою діяльність до 15 березня 1939 р., А. Волошин навів деякі бібліографічні дані, а також розказав про членів своєї родини: «Народився в 1874 р. в сім'ї священика. Батько до дня смерті, тобто до 1892 р., був священиком греко-католицької церкви в селі Келечин Закарпатської України. В 1892 р. закінчив в м. Ужгороді 8-класну класичну гімназію. По закінченні гімназії поїхав до Будапешта, де поступив на богословський факультет Пазманського університету, а потім, в 1893 р. переїхав до Ужгорода і поступив у богословську академію, яку закінчив у 1896 р. У 1896 р. знову приїхав в м. Будапешт, де поступив на фізико-математичний факультет Вищої педагогічної школи, яку закінчив у 1900 році. По закінченні Вищої педагогічної школи в Будапешті повернувся

¹⁰ Коротка історія Угорщини / ред. Петер Ганак ; ред. та упоряд. укр. видання Іштван Удварі. Ніредьгаза, 1997. С. 135.

¹¹ Сенько І. Назв. праця. С. 25.

*Родина
Августина Волошина*

в м. Ужгород, де поступив в учительську семінарію на посаду професора фізико-математичних наук... У 1896 р., тобто після закінчення в Ужгороді богословської академії, одружився на дочці професора Ужгородської гімназії — дівоче прізвище дружини Петрик Ірина Іванівна, яка в 1936 р. померла. Дітей не було»¹².

Августин Волошин розповідав, що в нього було три сестри: Олена Іванівна, яка проживає в Празі, вул. Під Ліпки, 16; Ольга Іванівна — м. Ужгород, вул. Ракоці, 26; Елеонора Іванівна — с. Сімерки Перечинського округу Закарпатської України. Про дочку сестри — Дутку Емілію-Терезу Михайлівну А. Волошин писав, що вона мешкала в його празькій квартирі і навчалася в Празькій консерваторії. Тоді (в 1945 р.) їй було 24 роки¹³. Такі короткі відомості про Волошина-людину та про членів його родини пояснюються тим, що мабуть це питання не дуже цікавило співробітників МДБ.

Утім сім'я відіграла важливу роль у вихованні та формуванні світогляду Августина. Неабияке значення мало і те, що його батько був високо інтелігентною людиною свого часу і розмовляв із сином тільки рідною мовою. Взагалі складається враження, що Мараморощина була відгороджена горами від мадяризації, яка особливо посилювалася в 70-х рр. XIX ст. На особливість цього

¹² ЦАМГБ РФ. Н — 17681 (Личное дело А. И. Волошина). Л. 11.

¹³ Там само.

регіону звернув увагу один із соратників і біографів А. Волошина, відомий закарпатський поет, письменник і публіцист Василь Гренджа-Донський (1897–1974), коли писав: «Верховина наша говорить чистісінькою літературною мовою й донині» і що «це на молодого хлопця мало вплив»¹⁴.

І все-таки вирішальна роль у вихованні Августина належала сім'ї. Більшість греко-католицьких священників свого часу змадяризувалися, пристосувалися до панівної системи і забули не тільки свій край, народ, а й мову. Вище ми вже писали про думки щодо мадяризації закарпатського духівництва М. Драгоманова¹⁵. Батько Августина Волошина до цієї категорії не належав. Він з дитячих років прищепив сину любов до рідної мови, українського народу, виховував його в душі християнської моралі. Тому не випадково, що багато педагогічних праць А. Волошина проникнуті глибокою релігійністю, любов'ю до Бога. А щодо мови, то «з рідного дому А. Волошин виніс знання говірки рідного села, якою потім користувався у своїй науково-практичній роботі»¹⁶.

За всю історію Келечина тут було три церкви. Причому про існування першої келечинці здогадалися лише тоді, коли знайшли золоту ложечку — нею священник причащав вірян. Виявляється, тоді в ці краї забрели татарські орди, або песиголовці, як їх називали. Вони спалили церкву, а попа закатували. Що ж до золотої ложки, то вона тривалий час зберігалася в одній келечинській родині, а потім і зовсім загубилася. Інша церква була дерев'яна. Її теж знищив вогонь. Під час служби у священника з кадила випав жар. Але цього ніхто не запримітив. Тому жаринки спокійно собі тліли, аж поки з них не виникло вогнище. Коли ж селяни побачили дим, то рятувати вже не було чого — церква згоріла дощенту. Третя ж церква була збудована у 1895 р. Причому пожертви на її зведення збирав саме батько Августина — Іван Волошин¹⁷.

Незважаючи на те, що діти священника в ті часи вважалися привілейованими, Августин залюбки допомагав старшим

¹⁴ Гренджа-Донський В. Т. ІХ. Публіцистика / збрала і впорядкувала Зірка Гренджа-Донська. Вашингтон, 1989. С. 189.

¹⁵ Драгоманов М. П. Вибране. Київ, 1991. С. 292.

¹⁶ Мишанич О., Чучка П. Августин Волошин (1874–1945). *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С. 6.

¹⁷ Отець Августин Волошин в документах та пам'яті народній. С. 57–58.

односельчанам працювати на землі, не цурався ніякої фізичної роботи. Іван Волошин дотримувався постулату, що його діти не повинні бути дармоїдами. Як справедливо відзначив один із перших біографів А. Волошина — Володимир Бірчак, «він вже виніс з дому... знання руської мови і любов до рідного слова», проте це мало і свої мінуси, бо хлопчина «по-мадярськи мало знав, так, що коли прийшов до Ужгородської гімназії, з мадярською мовою мав труднощі»¹⁸. Малий Густі на вступному іспиті до гімназії «не хотів відповідати по-мадярськи й тому його прийняли лише до приготівної класи»¹⁹. Необхідно було «підучити» угорську мову. Талановитий хлопчик із цим завданням чудово впорався, бо добре пам'ятав слова закарпатського будителя Олександра Павловича:

*«Кождий чоловік во свете
Мусить ся учити,
Працювати, чесно жити,
Злого ся хранити».*

Коли Августина сповнилося дев'ять років, Іван Волошин відправив його на навчання в Ужгород. «Тоді не було ні машин, ні автобусів у Келечині, — розповідають брати Клепи — 93-річний Іван та 90-річний Михайло. — Тому отець Волошин найняв одного чоловіка з села, який на кочії щотижня возив малого на науку. Айбо той селянин бідний був, не мав у що вратися. То священник і подарував йому пальто. У нас на то кажуть — лахман. І відтоді так чоловіка, що возив Волошина, і назвали Лахманом»²⁰. З 1883 до 1892 р. Августин Волошин навчається в Ужгородській гімназії. Цей навчальний заклад нічим не відрізнявся від решти йому подібних у тодішній Австро-Угорській монархії. Що являла собою Ужгородська гімназія у 80–90-х рр. ХІХ ст., добре видно з праці В. Бірчака, який з 1920 р., вже за чехословацької влади, 14 років викладав у ній руську (українську) мову, теологію та філософію. Тож надамо слово соратнику А. Волошина: «Уся наука в ужгородській гімназії — як загалом у всіх мадяронських гімназіях — мала

¹⁸ Бірчак В. Августин Волошин его життя и діяльність. Ужгород, 1924. С. 8.

¹⁹ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спопнини. Торонто, 1977. С. 20.

²⁰ Отець Августин Волошин в документах та пам'яті народній. С. 58.

одну головну ціль: виховати добрих мадяров. До досягнення цієї цілі мали служити всі предмети, а в першій лінії історія, землепис і само собою розуміється — історія мадярської літератури.

По руськи учено в тих часах тільки релігію (учеников гр.-кат. обряду) і руське тих, що добровольно хотіли вчитися тому предмету.

Але як в дійсності виглядала руськість тих обох предметів! Релігію могли ученики учитися по руськи, але котрі не хотіли відповідати по мадярськи... Що до науки руського в гімназії, треба не забувати, що под руським язиком не розуміли в тих часах в Ужгороді живої народної мови і нової руської літератури — а богослужбну, церковно-слав'янську, штучну мову. Плян науки руської мови був якби з розмыслом так уложенный, щобы учеников знеохотити і одстрашити од тої науки, тым більше, що й так було вже тільки половина а потому четверть таких, що по руськи хотіли релігію відповідати.

...Коли до того всего додати, що гімназійна бібліотека не мала жадної руської книжки, що дома не було також жадної — то ци мож дивоватися, що серед молодежи постунала мадяризація дуже скорым кроком, так скорым, що не довго по часах, як Волошин ходив до гімназії, не было вже кого учити руського — а то й релігії по руськи?»²¹.

Отже, у 80–90-х рр. XIX ст. мадяризація впевнено крокувала вперед. Починаючи з 1879 р., на Закарпатті «заведено до всіх учительських семінарій мадярську мову, як обов'язковий предмет, а також приписано цю мову як обов'язковий предмет навчання у всіх публичних школах»: дійшло до того, що «учили вже нашу мову лише як предмет, а викладовою мовою стала мова мадярська»²². Незважаючи на посилення мадяризації, яка полонила ужгородську гімназію, А. Волошин все-таки не вважав роки навчання в ній втраченими. Передусім тому, що в гімназії викладали відомі на Закарпатті вчені й педагоги: Євмен Сабов, Іван Медвідь, Вікентій Займус. Що стосується останнього, то його лекції з латини мали особливо значний вплив на молодого Волошина. Зокрема, професор В. Займус вчив, що слов'яни є древнім народом,

²¹ Бірчак В. Названа праця. С. 8–9.

²² За рідне слово. Ч. 1. Полеміка з русофілами. Мукачів, 1937. С. 35–36.

а слов'янські мови стоять набагато вище за угорську. Пізніше ідея єдності всіх слов'ян проходила червоною ниткою через праці Волошина. Юнак «в гімназії вчився дуже добре і матуральний іспит склав з відзначенням», — писав Августин Штефан²³. Він досконало оволодів угорською, а також грецькою, латинською, німецькою, чеською, словацькою, сербською, російською та староболгарською мовами, адже тодішня система гімназійського навчання забезпечувала високий рівень знань іноземних мов, а також гуманітарних предметів²⁴.

Особливістю Ужгородської гімназії було те, що це був один із старіших навчальних закладів, якому на той час виповнилося 250 років. Необхідно погодитися з твердженням сучасної дослідниці М. Кляп, що тут склалися добрі традиції формування педагогічного й учнівського колективів. Наприкінці ХІХ ст. Ужгородська гімназія частково зберегла добрі традиції роботи з руською молоддю, закладені директором І. Чурговичем. Тут велика увага приділялася вивченню не лише гуманітарних, але і природничих наук. Незважаючи на заборони, в гімназії частково продовжували використовувати руську мову. Оскільки чимало гімназистів йшли на педагогічну роботу, то в гімназії приділяли велику увагу викладанню педагогіки і психології²⁵.

Ще під час навчання талановитого юнака запримітив єпископ Юлій Фірцак, який опікувався ужгородською гімназією, і запропонував йому продовжити освіту на теологічному факультеті Пазманського університету в Будапешті. У 1892 р. А. Волошин дав згоду. Цей престижний вищий навчальний заклад Угорщини був укомплектований на досить високому рівні й незважаючи на те, що Волошин провчився в ньому тільки рік (завадила хвороба), однак почув багато цікавого і корисного для себе. Додамо, що Будапешт славився своїми бібліотеками, які мали рідкісні книги з різних галузей знань. Волошин зібрав велику кількість матеріалів про давні часи краю, які згодом використав у своїх працях. Опрацювавши чимало архівних документів, які зберігалися

²³ Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. Спомини. С. 21.

²⁴ Див.: Дем'ян Г. Таланти Бойківщини. Львів, 1991. С. 187.

²⁵ Кляп М. Назв. праця. С. 27.

в архівосховищах Будапешта, А. Волошин дотримувався думки, що під час викладання історії в школі потрібно приділяти більше уваги моральним питанням, які вирішені історією, а також доповнювати його розглядом розвитку мистецтва відповідних епох. «Завданням історії є: 1) пояснити, як дійшла наша нація і взагалі ціле людство до нинішнього рівня культури, як розвивається нинішній родинний, громадський і національний устрій; 2) розвивати любов до своєї батьківщини, викликати зацікавлення, співчуття і любов до заслужених історичних діячів нації й цілого людства, викликати захоплення до ідей та інституцій, які спричинились до піднесення добробуту рідного народу та цілого людства; 3) пояснити причини поодиноких поступів або упадків культурного розвитку»²⁶.

У 1893 р. А. Волошин переїхав до Ужгорода і тут у 1896 р. закінчив навчання в Ужгородському теологічному лицейі. Серед викладачів цього богословського навчального закладу виділявся хорватський поет Спиридон Петранович, який у своїх лекціях закликав до спільних дій румунів, хорватів і русинів у боротьбі проти мадяризації, проти винищення слов'янських народів. Саме під впливом цих ідей Августин Волошин згодом писав: «Познавати історію народу і людства так, аби в дітях розвивалася любов народна і межнародна і аби... присвоїли собі на правду людське почуття (чужство) в напрямі тривалого поліпшення себе і людства»²⁷. Ці слова не втратили актуальності донині.

Емілія Дутка так писала про освіту Августина Волошина: «Перше шкільне свідоцтво, яке він одержав, збереглося з четвертого класу початкової школи. Його дата була 27 червня 1884 р. Видане було в Ужгороді. Матурував (атестат зрілості здав) в ужгородській гімназії, в навчальнім році 1891–1892. Богословські студії проходив у 1892–1896 рр. в Ужгороді і в той самий час в Будапешті приватно студював математику і фізику. 6 жовтня 1896 року заручився з Іреною Петрик, донькою професора гімназії і того самого року одружився з нею. Через рік, 21 червня 1897, одержав

²⁶ Беднарджова Т. Августин Волошин — державний діяч, педагог, мислитель. Львів, 1995. С. 21.

²⁷ Вегеш М., Турянця В. Короткий життєпис Августина Волошина (1874–1945). Ужгород, 1995. С. 6.

диплом учителя для початкових (основних) шкіл з мовами навчання мадярською і руською. Диплом учителя для горожанських шкіл здобув у Будапешті 26 квітня 1900 року. За викладача півцеучительської семінарії в Ужгороді був визначений 30 вересня 1901 року. 7–21 липня 1902 р. взяв участь у курсах в Будапешті (свідоцтво з 27 липня 1902). Директором півцеучительської семінарії в Ужгороді був іменований декретом від 5 березня 1902 р., виданим у Відні. Від Українського вільного університету в Празі 30 жовтня 1938 року одержав звання почесного д-ра прав (JUDr) *honoriscausa*»²⁸.

Отже, після закінчення теологічного факультету А. Волошин одружується з дочкою професора ужгородської гімназії Іриною Іванівною Петрик. На все життя вона стане надійним його помічником. Ірина Іванівна Петрик народилася 1878 р. в Ужгороді і деякою мірою була нащадком славного роду Олександра Духновича, бо дружина її прадіда була сестрою відомого будителя. Хоча Ірина не вважала себе професійним педагогом, вона все ж зробила свій внесок у розвиток освіти краю. У 1909 р. Ірина разом із сестрою Волошина Ольгою відкрила «Маріанську конгрегацію греко-католицьких дівчат». Емілія Дутка пригадувала, що «дружина о. А. Волошина, Ірена, успадкувала дім по батькові (вул. Ракоці, № 34). У його дворі знаходився ще один чотирикімнатний дім (№ 34/а) і загорода, яка простягалася аж до ріки Уж. Дім під числом 34 під час війни був значно пошкоджений і тому о. А. Волошин його розібрав. На його місці побудував новий одноповерховий дім. В домі ч. 34/а жила мама о. Августина та дві рідні сестри Елена і Ольга. В період 1928–1937 рр. протягом навчального року там перебувала і я»²⁹.

Заслугою Ірини Волошинової є і те, що в 1921 р. вона виступила ініціатором створення «Жіночого Союзу», який у міжвоєнний період провів низку просвітницьких і політичних заходів у краї. Ірина Волошинова вписала своє ім'я до головних благодійників карпатського краю. У 1933 р. Ірина і Августин передали свій власний будинок на вулиці Ракоці під сиротинець. Вартість його

²⁸ Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород, 2006. С. 76.

²⁹ Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Назв. праця. С. 76.

становила близько 300 тисяч чеських крон. Цю подію яскраво описала Е. Дутка:

«Після різних хлопотань сс. Василянки прибули до Ужгорода в 1924 році і почали піклуватися священичими та учительськими сиротами, які були поселені в двох інтернатах. Тоді в Ужгороді жила пані Анна Поганьова (Погань) і виявила бажання, щоб сестри опікувалися нею аж до смерті. Свою хату, великий город і поле вона дарувала сестрам з умовою, що вони, крім неї, будуть дбати і про сироти. Сестри піклувалися панею А. Погань, але бажання фундаторки могли виконати тільки в 1925 році, коли дім звільнили її далекі родичі.

Зі самого початку в сиротинець попало 15 дітей. Його відкриття було великим святом. Сам преосвященний єпископ Петро Гебей посвятив сиротинець, який знаходився на вул. Минайській, у присутності багатьох священиків і мирян. Сестри з великим зусиллям дали до порядку занедбаний дім і загороду, але після смерті А. Погань її далекі родичі дали сестер до суду. Звинуватили їх, нібито вони примусили колишню власницю дому переписати її спадщину на сестер. Доки А. Погань лежала хворою, ніхто з її рідні навіть не заглянув до неї. Перший суд виграла сестри. Декілька років був спокій, але родичі померлої дали судилися і врешті найвищий суд присудив їм будинок, де жили сироти і весь інший маєток. Сестри мусили дім негайно залишити і сироти залишилися без стріхи над головою.

Та Господь Бог не раз за втрачене дає навіть щось краще. Якраз у той час мала іменини пані Ірена Волошин. З тієї нагоди сирітки прийшли привітати її. Одна з них розплакалася і сказала, що вони вже не мають свого дому і мусять вертати на села, звідки походять. Пані Ірена розплакалася і тоді зробилося в її душі шляхетне рішення — зайнятися долею сиріток. Домовившись з чоловіком Монс. А. Волошином, наступного дня заявила матері ігумені, що вони вирішили дарувати свій дім на сиротинець. Пані Ірена сказала: «Бог не дав нам дітей, то від сьогодні Ваші сироти будуть моїми дітьми».

Посвячення сиротинця відбулось 5 листопада 1933 року. Здійснив його преосвященний єпископ Александер Стойка. У проповіді підкреслив велику заслугу родини Волошинів як фундаторів сиротинця. Газета «Свобода» так описала цю подію: «Дня 5. с. м. відбулося урочисте посвячення нового сиротинця СС. Василянок

*Вихованці
сиротинцю
Августина
та Ірини Волошинів*

*в Ужгороді на ул. Раковця ч. 34. Будову на сей сиротинець, який ре-
презентує вартість 300. 000 кч., подарували о. Августин Волошин
і Його пані Ірена Волошинова. Рано о 9-ій годині була відправлена
Служба Божжа в Катедральній Церкві, звідки о 19-ій годині проце-
сією перейшло кілька тисяч громадянства на місце посвячення, де
вже була приготовлена ціла будова до святочного акту. Над новим
Сиротинцем маяли прапори, а вперед Єго Екселенція єп. Александер
в супроводі капітули відслужив коротку молитву, по чім посвятив
каплицю, будову, а і прапор, якому акту з великим одушевленням
привидлялися кілька тисяч вірників і громадян.*

*Велику радість і одушевлення викликала присутність жерт-
водавців і визначних чинників нашого публичного життя. Радо ви-
ділисьме присутність пані Розсипалової і пані Грабарової, котрі
перебрали на себе опіку над новопосвяченим прапором сиротинця.
Не дивлячись на велику зиму, вся публіка видержала на місці аж
до кінця свята. На посвяченні були заступлені майже всі вищі уря-
ди і реферати. Перед промовама були відспівані хорами державні
гимни і "Тебе — Бога — хвалим!". Слід зазначити, що його Ексц.
Єп. Александер з дуже теплими словами дякував за великий дар,*

*Августин Волошин
серед сестер-
василіанок*

що побудило велике признання в серцях усіх присутних. Перед закінченням відспівано жертводавцям “Многая літа”. Вечером в домі СС Василіянок була святочна академія з дуже богатою програмою, з котрої сирітська доля зворушила до плачу майже всіх присутних”³⁰.

Під кінець святкування з промовою виступив о. Мон. А. Волошин, який, крім іншого, сказав: “Може комусь дивно, що я роблю це завіщання тепер і не відкладаю його на пізніший час. Роблю це тому, бо тепер усім відомо, що я є при здоров’ї, бо по моїй смерті міг би знайтися адвокат, котрий би мене міг представити божевільним чи непричетним старцем, який не знає що робить і піддав би під сумнів моє рішення. Сестрам Василіянкам я свій маєток заповів тому, бо вони вміють добре господарювати. Це є для мене запорукою, що моє майно в добрих руках”. Діти-сироти Волошиних називали мамою і татом, часом і сестри зверталися так до них. Новий сиротинець був присвячений Св. Родині. 13 березня 1936 року раптово померла пані Ірена Волошин. О. Августин Волошин перейшов жити до своїх рідних сестер. Відтоді службу Богу служив у сиротинці і не ходив щодня правити її в кафедральний храм. В Ужгороді він жив і працював до історичних днів “арбітражу” (1938), опісля переїхав у Хуст, де працював до окупації Карпатської України мадярським військом 15 березня 1939 року»³¹.

³⁰ Свобода. 1933. 5 листоп.

³¹ Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Назв. праця. С. 76.

Подружжя Волошинів мало маєток і в Словаччині у с. Селешка (присілок с. Бодрог-Сердогель) округу Крал Хлумец, який купили від власника словака Юрія Андрашія з дозволу Поземного уряду. Там мали виноградник, сад, ліс, будови. Тут протікала р. Бодрог. Весь прибуток, який давав цей маєток, використовувався на потреби утримування сиротинця в Ужгороді. У своїх спогадах вихованки дуже тепло згадують про цей райський куток, куди сиротинець на період вакацій переселявся з Ужгорода. А за цей час у сиротинці Ужгорода проводилися ремонтні роботи і підготовка сиротинця до нового навчального року. Сирітки почувалися у цьому маєтку, як на курорті. Допомогали по господарству, збирали овочі, фрукти, допомагали консервувати на зиму для себе. Ходили в ліс по гриби, купалися і засмагали на річці Бодрог³².

Разом із сестрою Волошина Ольгою Ірина у 1909 р. відкрила «Маріанську конгрегацію греко-католицьких дівчат». Ця школа виконувала благородну місію: навчити дівчат писати, читати, ручній праці, катехизації, церковному співу, варити, пекти, основи гігієни в хаті для немовлят і хворих. Великою заслугою її є те, що в 1921 р. вона виступила ініціатором створення «Жіночого Союзу». У 1934 р. в Ужгороді відбувся Перший з'їзд Народовецького жіноцтва Підкарпатської Русі, на якому І. Волошинова зробила

*Меморіальна дошка
Августину Волошину
на будинку в Ужгороді, який він
з дружиною Іриною передав
під сиротинець*

³² Отець Августин Волошин в документах і пам'яті народній. С. 12.

*Августин Волошин
під час Богослужіння
в Ужгородському
кафедральному соборі*

звіт про проведену «Жіночим Союзом» роботу. Вона також була ініціатором створення «Народної кухні Жіночого Союзу», яка протягом 1932–1933 рр. організувала понад 300 тис. безкоштовних обідів для дітей бідняків. Згодом «Народна кухня» стала самостійним товариством з окремою будовою, що видавала безкоштовно щодня 500–600 обідів. Необхідно врахувати її те, що саме на першу половину 30-х р. припадає гостра економічна криза в країнах Центрально-Східної Європи. Не оминула вона і демократичну Чехословаччину. Ця мужня і енергійна жінка залишила після себе найкращі спогади. Августин Штефан з великою любов'ю писав про неї: «Ця середнього росту, повної круглової постаті, каштанового волосся і бурих очей, лагідної і скромної вдачі, добра і ощадна господиня була гостинна і толерантна...»³³.

Її передчасна смерть 13 березня 1936 р. від злоякісної пухлини вуха була великою трагедією для Августина Волошина³⁴. «Ірина Волошин, — пригадувала одна з вихованок, — постійно дбаючи про інших, не звернула належної уваги на застуду вуха і несподівано померла після двох днів важкої хвороби. Велелюдна панахида за видатною громадською діячкою жіночого руху та просто милосердною жінкою відбулася в Ужгородському кафедральному соборі. Від різних організацій та діячів краю було півсотні вінків із синьо-жовтими стрічками. Усіх до сліз зворушували двадцять двоє дівчаток, які стояли при гробі названої мамі»³⁵.

³³ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. С. 38.

³⁴ Свобода. 1936. 13 берез.

³⁵ Гаврош О. Нескорена Карпатська Україна. Тернопіль: Богдан, 2019. С. 81–82.

Президент Чехословацької республіки Т. Масарик надіслав Августину Волошину листа, в якому висловлював щире і глибоке співчуття з приводу важкої втрати. Документи з цього приводу опублікувала у своїй монографії відома чеська дослідниця життя і діяльності А. Волошина Тетяна Беднаржова. Наведемо їх: «Лани, 31 березня 1936. Шановний пане директоре, Пан президент Т. Г. Масарик згадав Вас, коли довідався про смерть Вашої дружини і прохав мене, аби я передав Вам його глибоке співчуття. З пошаною секретар». Того ж дня А. Волошин подякував за співчуття: «Шановний пане президенте! За висловлене співчуття до мого горя, викликаного смертю моєї дорогої дружини, прошу прийняти мою сердечну подяку. Вам відданий і вдячний Монс. Августин Волошин, директор»³⁶. Некрологи про смерть дружини А. Волошина надрукували усі тогочасні газети Чехословаччини. Він теж повідомляв про це від свого імені: «Переїнятий глибоким жалем та здаючись на св. волю Божу повідомляю, що найдорожча моя Дружина Ірина Волошинова рожд. Петрик в 59-ім році життя 40-ім супружжя, заосмотрена св. Тайнами по півночі дня 13-го березня 1936 р. упокоїлася в Господі. Похорон тлінних останків Дорогої мені Дружини відбудеться дня 15. березня по полудні о 16 год. в ужгородській греко-католицькій кафедральній церкві. Заупокійна Служба Божа відправиться дня 14. березня о 8 год. в тій же кафедральній церкві. Найбільшу приязнь і любов до Покійної окажемо молитвами за її душу. Ужгород, дня 13. березня 1936. Монс. Августин Волошин, управитель учительської семінарії»³⁷.

Августин Волошин разом з дружиною виховували двадцять двох дітей. Одною з них була Анастасія Халахан, яка, як і інші вихованці приватного сиротинця, називала А. Волошина батьком, а Ірину Петрик мамою. Саме завдяки А. Халахан вдалося зберегти від руйнування місце поховання Ірини Волошинової. Відомий закарпатський журналіст і популяризатор науково-культурної спадщини А. Волошина О. Гаврош записав і опублікував її спогади у своїй книзі: «...79-річна ужгородка Анастасія Халахан веде мене на могилу своєї "мамки". Саме тут, на території Закарпатського музею архітектури і побуту, похована Ірина Волошин. Колінь це

³⁶ Беднаржова Т. Назв. праця. С. 162, 163.

³⁷ Там само. С. 163.

був відомий греко-католицький цвинтар, де знаходили спочинок церковні діячі. Але в 1960–1970 рр. на цьому кладовищі під Ужгородським замком вирішили зробити скансен. Тепер тут — старі хати, корчма, млин та церква. Усі могили були зрівняні із землею. Щоправда, перед знесенням надмогильних плит дали оголошення в газету: хто має тут родину, може забрати небіжчиків на інший цвинтар. Однак ім'я Волошина в той час було під чи не найбільшим прокляттям комуністичної влади. Годі було мріяти про вшанування пам'яті його дружини.

За крайньою хижею під солом'яною стріхою ми деремося різко вгору. Я притримую стареньку жіночку. Нарешті ми опиняємося перед шістьма хрестами, що стоять на самому краю валу, за яким уже займаються замкові мури. Саме таке околицне розташування і врятувало кістки цих людей від посягання на їхній спокій. Надмогильних плит, ясна річ, уже нема. Їх, подекують, використали під час чергового соціалістичного будівництва в Ужгороді. Натомість на могилі дружини Августина Волошина стоїть блаженський металевий хрест. Пані Анастасія на хвильку замовкає. Власне, якби не вона, цієї могили і не відшукали б. Пані Анастасія запам'ятала місце ще від часу похорону в 1936 році»³⁸.

Ми щойно згадали про співчуття, висловлене президентом Чехословацької республіки Т. Масариком А. Волошинові у зв'язку зі смертю його дружини. І це було не випадковим, і далеко не символічним жестом глави держави до звичайного директора Ужгородської вчительської семінарії. Річ у тім, що президент ЧСР був добре обізнаний зі справами й складною культурною ситуацією в Закарпатті після його приєднання до республіки і не міг не знати про довголітню педагогічну і культурно-освітню працю Волошина на благо рідного народу. З іншого боку, життя, погляди та діяльність визначного громадського і державного діяча, політика і публіциста, вченого-філософа, гуманіста і демократа Томаша-Гаррига Масарика (1850–1937), який по праву вважається батьком-засновником Чехословацької республіки, її «президентом-Визволителем» і який ще за життя здобув широке міжнародне визнання, а також його визначна роль у процесі приєднання Закарпаття до ЧСР були добре відомі Августину Волошину,

³⁸ Гаврош О. Назв. праця. С. 76–77.

який з великою повагою ставився до Масарика і, отже, не могли не справити вплив на формування його гуманістичних і національно-патріотичних поглядів та подальшу культурно-освітню й громадсько-політичну діяльність.

Протягом своєї багаторічної наукової, громадської й політичної діяльності Т. Масарик мав нагоду досить ґрунтовно ознайомитися з українським питанням, причому цьому сприяли як його наукові інтереси і пошуки, так і практична діяльність, під час якої доля неодноразово зводила його з українцями й Україною. Зокрема, він визнавав суттєві відмінності між «малорусами» і «великорусами» та національну й етнографічну єдність «малорусів» і «русинів», розділених політичними кордонами, відносив українців до найбільших з числа поневолених народів, симпатизував їхнім національно-визвольним змаганням і з розумінням ставився до національно-культурних і політичних, самостійницьких вимог українського народу. Масарик у своїх численних працях і промовах завжди підкреслював, що українське питання — не тільки мовне, але також політичне і культурне³⁹. Е. Бенеш звернув увагу на глибоке розуміння Т. Масариком геополітичної й стратегічної ролі Закарпаття: «Без Рутенії Мала Антанта була б неможливою, а організування Центральної Європи на основі мирних договорів правдоподібно, раніше чи пізніше закінчилось би крахом. І з цих причин Чехословаччина ніколи, за жадних умов не відмовиться від Рутенії і буде боронити її до останньої краплі крові, бо через Чехословацьку розв'язку її доля зв'язана остаточно»⁴⁰. На думку сучасних дослідників, Т. Масарик «усе, що він робив для Закарпаття, було спрямоване на реалізацію його проекту щодо створення цивілізованої держави»⁴¹. А зробив він для наших країн чимало. Усе це не могло не викликати симпатій до нього з боку українців, у тому числі й Августина Волошина.

Уперше А. Волошин мав нагоду безпосередньо зустрітися з Т. Масариком 20 травня 1919 р. в Празі, коли в числі керівників чисельної делегації закарпатців був присутнім і виголосив

³⁹ Див.: Віднянський С. В. Т. Масарик про Україну і українців. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Вип. 4. Київ, 1993. С. 132–147.

⁴⁰ Панов А. Масарик і Закарпаття. Ужгород : Ліра, 2010. С. 140.

⁴¹ Там само. С. 151.

Делегація закарпатців у Празі.

1919 р.

промову під час подання президенту Чехословаччини рішення Центральної Руської Народної Ради про входження Закарпаття до складу ЧСР. Тоді Волошина, як він згадує у своїх споминах, особливо надихнули слова Масарика про те, що «Ви русини, стільки прав будете мати, скільки виборете для себе». Був присутнім А. Волошин і серед слухачів промови президента ЧСР Т. Масарика в Ужгородському жупанаті під час його відвідин Закарпаття 23 вересня 1921 р. Зокрема, не міг не вразити і спонукати до подальшої активної педагогічної, культурно-освітньої й громадсько-політичної праці Волошина заклик Масарика до закарпатської інтелігенції: «Культурне і господарське піднесення руського люду є... нагальним завданням. Відчувається потреба інтенсивної праці шкільної, виховної, гігієнічної і народногосподарської... Я апелюю до руської інтелігенції, щоб вона енергійно взялася за своє тяжке і почесне завдання для добра люду»⁴².

⁴² Цит за: Бочковський О. І. Т. Г. Масарик: національна проблема та українське питання (Спроба характеристики та інтерпретації). Подєбради, 1932. С. 194–195.

Згадував Августин Волошин Т. Масарика і в інших своїх виступах. Так, у виголошеній промові 8 травня 1929 р. з нагоди 10-літнього ювілею приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини А. Волошин сказав: «Пан президент, перебравши протокол зборів наших народних рад і меморандум наш, заявив свою радість, що наш народ з таким довірям відноситься до республіки, говорив о кроках, які він робив для освободження Підкарпатської Русі за границею вже в первих роках війни, о ситуації на мировій конференції і бажав нам всего найкрасшого. Разом і напоминав нас, що чекає нас много праці, яка треує много любові до народу і лиш взаїмним довірям к другим чинникам державного життя можеме досягнути повних успіхів»⁴³. Високу оцінку діяльності Т. Масарика дав А. Волошин у промові 7 липня 1929 р. на з'їзді руської молоді: «Ся радісна обставина (входження Закарпаття до складу Чехословаччини. — *Авт.*) викликує в нас обов'язок щирої і синовної вдячності к нашій отчизні, к нашій милій республіці, а особливо к тому славному мужові, котрий ще в первих роках світової війни думав про нас і трудився для нас, поки не забезпечив нашу свободу, і котрий своєю мудрістю і ідейністю є певним репрезентантом демократичного устрою нашої республіки, то є: славному президенту нашому, Т. Г. Масарику»⁴⁴. На глибоке переконання А. Волошина Т. Масарик «в своїй великій мандрівці скорше і краще подбав про нас, як ми самі»⁴⁵.

Закарпатці й Августин Волошин завжди з повагою ставилися до першого президента Чехословацької республіки. Ще за життя Масарика йому був зведений пам'ятник в Ужгороді — 28 жовтня 1928 р., коли в Чехословаччині широко відзначали десятирічний ювілей республіки. Постав він у центрі колишньої Орлиної площі, на тому місці, де нині пам'ятник Ш. Петефі. На жаль, той монумент не зберігся, адже на початку 70-х рр. за вказівкою комуністичної влади його переплавили. 26 березня 2002 р. у сквері на набережній Незалежності відкрили новий пам'ятник Томашу Масарику, а в 2013 р. сквер відреставрували й назвали його іменем.

⁴³ Августин Волошин. Вибрані твори / ред. Д. М. Федака. Ужгород : Закарпаття, 2002. С. 109.

⁴⁴ Там само. С. 117.

⁴⁵ Там само. С. 138.

Президент-визволитель поступово повертається до Закарпаття. У 2010 р. на фасаді Мукачівського аграрного коледжу, який знаходиться на вулиці Т. Масарика, відкрили на його честь дошку-барельєф. Символічно, що міні-скульптура Т. Масаріку розташована поблизу третьої ужгородської школи, яка була збудована саме за його сприяння. Нещодавно меморіальну дошку Масаріку відкрили в Хусті, а пам'ятний камінь біля Буштинської гімназії-інтернату.

Томаш Масарик — один з небагатьох політиків найвищого рангу після Великої війни, якому вдалося втілити власні нові соціологічні ідеї в практику державотворення і в непростих умовах наростання тоталітарних тенденцій у міжвоєнній Європі утвердити парламентську демократію в молодій республіці та спрямувати її курсом внутрішньої стабільності та соціально-економічних реформ, які вивели цю відносно невелику країну до десятки передових держав світу⁴⁶. Ця демократичність Масарика приваблювала до нього Августина Волошина та найкращих представників тогочасної закарпатської еліти. Під впливом ідей Томаша Масарика формувався світогляд майбутнього батька української державності на Закарпатті. До речі, у своїй багатогранній діяльності Т. Масарик ніколи не виступав проти української ідеї, української державності. Він прагнув бачити Українську державу вільною, незалежною, усіяко підтримував «усе вільне українське» та людей, які боролися за це. Мало хто знає, що домовленість Т. Масарика з українськими лідерами полягала в тому, що Закарпаття перебуватиме в складі новоутвореної Чехословаччини тимчасово, до встановлення нормальних порядків в Україні⁴⁷.

Говорячи про формування світогляду Августина Волошина, слід сказати ще про один важливий фактор. Ще наприкінці ХІХ ст. Волошин кілька разів побував у Львові. Зав'язалися стосунки з диригентом Львівського мистецького товариства «Боян» П. Губчаком. Як вважає В. Бірчак, саме Губчак запросив молодого

⁴⁶ Віднянський С. Томаш Гарріг Масарик — один з батьків-засновників єдиної демократичної Європи. *Історичний часопис з Богемістики і Словакістики*. Матеріали наукових читань «Томаш Масарик — видатний учений, політик та державний діяч» (Ужгород, 21 грудня 2010 р.). Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2011. С. 35.

⁴⁷ Панов А. Назв. праця. С. 157–158.

педагога і священника до Львова. Перша поїздка до цього старовинного українського міста зробила справжній переворот у душі Волошина. Він побачив, яка велика різниця в рівні свідомості галичан і його земляків. А. Волошина шокувала та величезна маса українських газет і журналів, що видавалися в Галичині. Користуючись нагодою, він підписався на цілий ряд видань, незважаючи на їхню політичну спрямованість («Галичанин», «Діло», «Свобода» та ін.). Зав'язуються також дружні стосунки між А. Волошином і Гядором Стрипським (1875–1946) — вихідцем із Закарпаття, майбутнім відомим вченим (з 1913 р. — член Румунської академії наук, з 1914 р. — член Наукового товариства ім. Шевченка у Львові), який в ту пору навчався у Львівському університеті. Можна без перебільшення сказати, що саме тоді у А. Волошина з'явилося бажання створити на Закарпатті організацію, яка була б подібною до галицької «Просвіти».

У 1920-ті рр. встановилися також тісні стосунки між А. Волошином і митрополитом Галицьким Андреем Шептицьким, який неодноразово бував у Закарпатті й добре знав про релігійну та політичну ситуацію в краї. Погляди та діяльність цього видатного релігійного, культурного і громадсько-політичного діяча України, зокрема щодо захисту й розвитку української освіти і культури, не могли не вплинути на світоглядні переконання греко-католицького священника, культурно-освітнього та громадсько-політичного діяча Закарпаття Августина Волошина.

На сторінках тижневика «Свобода», редагованого А. Волошином, зустрічаємо чимало матеріалів про пастирську діяльність Галицького митрополита. У 1922 р. А. Шептицький здійснив поїздку

*Томаш Масарик підписує
декларацію незалежності*

до США і в Нью-Йорку зустрівся з представником Підкарпатської Русі за океаном о. Костянтином Рожковичем. Останній, будучи духовним управителем організації «Соединение», закликав до єдності закарпатців і галичан, бо, на його думку, «се родні браття, один народ, одна церков, одна мова, одна пісня і однакова доля». А. Шептицький, своєю чергою, «воззывает всех русинов до єдності, и тогда ми будем свободны, бо на свете є справедливость, яка мусить бити вимерена каждому народови...»⁴⁸. Так передавала газета «Свобода» слова митрополита. Саме «Свобода», яку очолював і визначав її ідейний зміст А. Волошин, зробила найбільший внесок у висвітлення діяльності Галицького митрополита. На її шпальтах ми знаходимо цілий ряд матеріалів з цього приводу. Так, 15 грудня 1927 р. у Львові проходила міжнародна конференція греко-католицького єпископату. Учасників її привітав і дав згоду взяти участь у ній митрополит Андрей⁴⁹. Один з квітневих номерів газети, перераховуючи видатних місіонерів Галичини, називав серед них і Шептицького. На думку редакції, він «вздовж і впоперек переїхав цілу Галичину, проповідуючи слово Боже...»⁵⁰. «Свобода» у низці своїх матеріалів писала про велику і щирю любов галичан до свого митрополита. Коли в Галичині святкували 30-ті роковини його пастирської діяльності, галичани вирішили «поставити у Львові шпиталь» на його честь. Газета писала, що для такої великої душі, такого пастиря по серцю Ісуса найдостойнішим дарунком ювілейним, є дійсно шпиталь⁵¹. Багато інформації про відносини між Галицьким митрополитом і закарпатцями можна почерпнути з релігійних видань «Душпастирь» та «Благовісник». Відомості про діяльність А. Шептицького, а також про становище на Закарпатті трапляються на сторінках «Українського Бескида», тижневика «Мета», газетах «Наша земля», «Нива», «Діло», «Український голос»⁵².

Високо оцінив діяльність А. Шептицького Августин Штефан. На його глибоке переконання, «є чотири єпископи-василіяни,

⁴⁸ Свобода. 1922. 12 листоп.

⁴⁹ Свобода. 1927. 18 груд.

⁵⁰ Там само. 20 квіт.

⁵¹ Там само.

⁵² Майороші М. А. Митрополит Андрей Шептицький і Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Історія*. 2012. Вип. 28. С. 19.

а саме: Павло Гойдич у Пряшеві, митрополит Андрій Шептицький у Львові, Йосафат Коциловський в Перемишлі і Василь Ладика у Вінніпезі»⁵³. «Щоб світ знав, що діється в Угорській Русі, — писав А. Штефан, — треба було приятелів мати. І ми їх мали. Перш за все в Галичині. Карпатські українці могли різними дорогами діставатися до Львова чи до Перемишля. Наприклад, о. Августин Волошин перед 1914 р. три рази був в Галичині і кожного разу відвідував єпископа чи пізніше митрополита Шептицького... о. д-р. Юлій Гаджега в 1911 р. був у Галичині. Тяжче було дістатися галицьким інтелігентам до Угорської Русі, а коли дісталися і не мали спеціального доручення від мадярського уряду, то були визвані, щоб негайно вернулися додому. Для певности один добре одягнений пан відпровадив галицького гостя аж до колишньої галицько-мадярської граніці»⁵⁴. Що стосується постаті А. Шептицького, то угорська влада навіть не наважувалася перешкоджати його приїзду: «В Успенському відпусті обов'язково брав участь владика й велике число єпархіального духовенства. 1928 р. на відпуст прибув також митрополит Андрей Шептицький, який виголосив зворушливу проповідь на тему: «Стійте у вірі!». Натовпи богомольців із захопленням слухав натхненні слова великого Митрополита, а відтак багато з них говорили: “Це наш правдивий Мойсей!”. А були й такі, що щиро заявляли: “Теперь уже не дбаю, якщо й умру!”. Так ото, як подав часопис Душпастир, “ім'я митроп. Шептицького записалося золотими буквами в серця усіх русинів (закарпат. українців)”»⁵⁵.

Діяльність Андрея Шептицького високо оцінювали директор греко-католицької дівочої учительської семінарії в Ужгороді о. Василь Лар, єпископи В. Такач і П. Гебей. В. Лар пригадував, що «чув про митрополита Шептицького вже в гімназії, опісля незабутнім зістав для нього вислів каноніка, виховника богословія в Ужгороді, сьогодні єпископа Американських Русинів Кир Василя Такача. Він високо цінив Митрополита Шептицького. Одного дня, під час Першої світової війни, зайшли богослови до свого

⁵³ Штефан А. За правду і волю: Спомини і децю з історії Карпатської України. Кн. 1. Торонто: Карпатський дослідний центр, 1973. С. 21.

⁵⁴ Там само. С. 195–196.

⁵⁵ Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. Т. II. Рим; Львів, 1997. С. 363.

духовника о. каноніка В. Такача і нашли його в кімнаті дуже сумного, майже зі сльозами в очах. На запит, що сталося, — о. В. Такач сказав, що дуже сумує і болюче переживав поступування Тіси Пішти, прем'єра Мадярщини, який своїм розпорядженням посягнув на душу нашого народу, на святі речі — обряд і церковну мову, домагаючись зміни календаря і заведення мадярської мови в Греко-Католицькій церкві, щоб Службу Божу відправляти мадярською мовою в церквах Мукачівської єпархії. «Одинокий наш рятунок — це Львів, Митрополит Шептицький, — сказав на кінець о. В. Такач, духовник богословської семінарії»⁵⁶. В. Лар констатував, що згодом він та ще кілька богословів почали більше цікавитися митрополитом та Греко-Католицькою церквою в Галичині, «хоч мадяри забороняли всякі зв'язки, а навіть згадки про Галичину. Та Бог так дав, що по Першій світовій війні наш край, наша Мукачівська єпархія визволилась з-під панування мадярів та під назвою Підкарпатська Русь прилучилася до ЧСР»⁵⁷.

Митрополит А. Шептицький був добре обізнаний з релігійною ситуацією в Закарпатті. «Розмовляючи з Митрополитом, — пригадував В. Лар, — я переконався, що він ліпше знає і нашу Мукачівську єпархію, як ми самі. Митрополит з любов'ю говорив про наш нарід, про його глибоку релігійність, чесноту та природню інтелігенцію... Митрополит Андрей сказав, що у своїх молитвах усе згадує Закарпатську Україну. Знав про закарпатські відносини як політичні, так і культурні»⁵⁸. Єпископ П. Гебей писав, що він разом з А. Волошином відвідав Львів, а коли вернулися, то із задоволенням оповідав, що «дуже вплинуло на нього це, коли у Львові почув, що вірні Мукачівської єпархії також українці, що ми один народ з однією мовою, обрядом і вірою»⁵⁹. А. Пекар відзначав, що ще в 1911 р. Андрей Шептицький на шпальтах газети «Нива» опублікував апеляцію до примаса Угорщини щодо антиукраїнських утисків у Закарпатті⁶⁰. Про відвідини А. Шептицьким Ужгорода

⁵⁶ Вереш М. М. Андрей Шептицький. *Вчені, письменники і політичні діячі про Україну*: зб. наук. праць. Вип. 2. Ужгород, 1996. С. 84.

⁵⁷ Там само. С. 84.

⁵⁸ Там само. С. 85.

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. Т. I. Рим, 1967. С. 105.

і Пряшева ще наприкінці XIX ст. писав В. Шандор⁶¹.

Не випадково, що утворення Карпатської України одним із перших привітав Галицький митрополит. Митрополит Андрей Шептицький надіслав вітального листа Августину Волошину: «Ваша Ексцеленціє, Високопреподобний Отче Премере! Трудно представити Вам ентузіазм і радість, з якою ціла наша суспільність, увесь український народ у Галичині, а особливим способом Церква і Духовенство прийняли відомість, що Ваша Ексцеленція обняли владу в Карпатській Україні. Уважаємо премудрим зарядженням Божого Провидіння, що Вас вибрало на провідника народів Закарпаття. Тому народові потреба й апостольської любови священника і мудрого проводу педагога, який би його виховував. Такого апостола, християнського педагога дав тому народові, дав нам усім Всевишній у Вашій особі. Зо страхом Господнім і втримуючи нераз віддих, слідимо за кожним Вашим кроком, свідомі небезпек, якими Ви з усіх сторін оточені, і безконечно важкого Вашого завдання. Пересилаючи Вам найщиріші мої побажання, запевняю Вас про щоденні мої молитви за Вашу Ексцеленцію і за відданих Вашій владі наших братів за Карпатами. Нехай Всевишній веде Ваші кроки і нехай наповнює Вас Божою премудрістю з неба, щоб Ви змогли повірений Вам наряд допровадити до повної свободи і всестороннього добробуту. Прийміть вискази моєї найвищої пошани. Андрей, Митрополит»⁶².

*Митрополит
Андрей Шептицький*

⁶¹ Шандор В. Закарпаття. Історично правний нарис від IX ст. до 1920. Нью-Йорк : Карпатський Союз, 1992. С. 123.

⁶² Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. Торонто : Карпатський дослідний центр, 1977. С. 193.

Вашо. Августину Волошину

а. Андрей Шептицький
 переписав і свій лист
 Мелантію на дні 18 має 29
 Наб Бог здружє мого ав
 шта! —
 Листо 29 1929

Привітання
 Августину Волошину
 з нагоди обрання його
 прем'єр-міністром
 Підкарпатської Русі
 від митрополита
 Галицького Андрея
 Шептицького

Між А. Шептицьким і А. Волошином упродовж багатьох років тривало взаємне листування, про що засвідчив у своєму щоденнику В. Лар. Августин Волошин часто прочитував йому листи від Шептицького, в яких містилися «батьківські настановлення — якби то пожвавити церковно-релігійне життя в Мукачівській єпархії та спинити наступ московського православ'я»⁶³. На жаль, натепер опублікована далеко не вся епістолярна спадщина Великого митрополита. Відомо принаймні про два листи А. Волошина до А. Шептицького, які стосуються періоду Другої світової війни. 28 липня 1941 р. А. Волошин писав митрополитові щодо створення Українського Патріархату: «Ваша Ексцеленціє, Милостивий Отче Митрополите! Передовсім сердечно вітаю Вашу Ексцеленцію з нагоди 40-літньої архієрейської служби, а особливо, що добрий Ісус допоміг Вам перейти найгіршу неволю наших часів і визволив Вас з большевизму для дальшої праці душевного відродження нашого народу. При цій нагоді дозвольте мені піддати одну скромненьку думку. Для здійснення загального бажання релігійного об'єднання нашого народу, чи не могли б Ви, Милостивий Отче Митрополите, з дозволом св. Отця, звернутися до компетентних репрезентарів української автокефальної церкви з пропозицією, притуплення їх до католицької церкви, так, щоб повстав наш український патріархат. Українсько-католицький патріархат міг би заспокоїти всі серйозні домагання автокефалістів, а свята єдність

⁶³ Сергійчук В. Українські державники: Митрополит Андрей Шептицький. Вишгород: ІІІ Сергійчук М. І., 2015. С. 289.

з католицькою церквою додала б нашому народові таку моральну силу і підпору, яка принесла б нам найкращі вигляди культурного розвитку і забезпечила б нашу самостійність. Працю церкви міг би значно підперти, крім інших інституцій, передовсім українсько-католицький університет, який мав би повстати у Львові, евен-туально під веденням оо. Василіян. Молю Бога, щоб Вам дарував много сили і здоровля для здійснення Ваших ідей. Цілую Вашу руку з глибокою пошаною поздоровляю Вас Ваш Син в Христі Августин Волошин»⁶⁴.

Другий лист-привітання датований 11 грудня 1942 р.: «З нагоди дня св. Апостола Андрея прошу прийняти і від мене вирази глибокого поклону, теплого поздоровлення і щирого побажання всього найкращого. Молю Бога, щоб дарував Вам много ласки, тілесної і душевної сили, дочекатися щасливого вирішення справ нашого народу, особливо же повної свободи для праці нашої Церкви між нашим добрим, але духовно занедбаним народом України. Вірую, що Ваша благословляюча рука ще виправить туди много здібних працівників на славу Божу, для ширення правдивої цивілізації, що й буде підвалиною щасливішої будучности нашого народу. Цілую руки і вручаюся св. Молитвам. Ваш покірний син в Христі Августин Волошин»⁶⁵. Про відвідини А. Волошина під час Другої світової війни писав також у своїх споминах майбутній провідник УГКЦ Йосиф Сліпий: «У часі гітлерівської окупації помер в Празі ректор Українського вільного університету професор Горбачевський, і тамоння громада прохала Митрополита прислати єпископа на похорон. Митрополит післав о. Галянта до мене, щоби я вибрався до Праги, і я поїхав та відправив похорон. При тій нагоді стрінувся з новим ректором УВУ і професорами та був у президента Карпатської України отця-директора Августина Волошина, що мешкав у своїй віллі в Празі на Сміхові под. Ліпками»⁶⁶.

⁶⁴ Митрополит Андрей Шентицький: Життя і Діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і Матеріали. 1899–1944. Т. I. Львів : Монастир Монахів Студійського Уставу ; Свічачо, 1995. С. 446.

⁶⁵ Митрополит Андрей Шентицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали. Т. II. Церква і суспільне питання. Кн. 2. Листування / за ред. Андрія Кравчука. Львів : Місіонер, 1999. С. 994.

⁶⁶ Сліпий Йосиф. Спомини / ред. Іван Дацько, Марія Горяча, вид. 3-тє, випр. й допов. Львів ; Рим : Вид-во УКУ, 2017. С. 145.

Однак ці події матимуть місце наприкінці життєвого шляху Августина Волошина. За ректором Українського вільного університету, який мирно проживав і працював у Празі, уважно стежили агенти радянської контррозвідки. Для них він був насамперед «запеклим українським буржуазним націоналістом» і «запроданцем». А наприкінці XIX– на початку XX ст. Августин Волошин готувався до початку своєї релігійної та громадсько-політичної діяльності, яка буде багатогранною, плідною і дуже корисною для всього Закарпаття.

Розділ 3
ПОЧАТОК РЕЛІГІЙНОЇ
ТА ГРОМАДСЬКО-
ПОЛІТИЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ

«Народ наш шляхом просвіти постане
з глибокого сну й піднесеться
до кращого матеріального життя
і забезпечить собі «кращу будучину».

Августин Волошин

22 березня 1897 р. А. Волошин був висвячений і почав служити капеланом Цегольнянської Преображенської церкви в Ужгороді. Його релігійна діяльність припала на надзвичайно скрутний час для греко-католицької церкви в Закарпатті. Саме тоді почалася фанатична боротьба Еміла Меллеша, греко-католицького пароха в Будапешті, спрямована на обов'язкове запровадження угорської мови під час богослужінь. А. Волошину доводилося важко. Сили були явно не рівні. Можливо, саме тому сучасні дослідники по-різному трактують цей етап у діяльності А. Волошина. Професор М. Болдичар, наприклад, писав, що постать Волошина «неоднозначна та суперечлива, еволюція його поглядів дивує, у молодості він виконує замовлення угорських властей на розробку мадяризації закарпатських русинів, а в 1939 р. кінчає кожний свій виступ гаслом “Слава Україні!”»¹. Відразу відзначимо, що така оцінка діяльності А. Волошина була б зрозуміла для часів тоталітаризму, коли президента Карпатської України вважали «запеклим українським буржуазним націоналістом», але для березня 1990 р. вона, м'яко кажучи, уявляється досить заангажованою, а головне — не відповідає дійсності.

У 1985 р. ужгородське видавництво «Карпати» опублікувало збірник документів, у якому під числом 10 вміщено лист комісії, яка в 1904 р. писала єпископу Мукачівської уніатської єпархії про ліквідацію кирилиці й заміну її угорською азбукою. Цей документ трактується окремими вченими як доказ того, що Волошин приклав максимум зусиль, щоб ліквідувати викладання української мови в школах і запровадити вивчення предметів угорською

¹ Болдичар М. Політична драма чи авантюра? *Закарпатська правда*. 1990. 21 берез.

мовою. Хотілося б висловити кілька міркувань з цього приводу. У 1907 р. міністр культури Угорщини Апоні видав проект закону «Про народні школи». Головною метою цього закону була насильницька мадяризація неугорського населення. Однак якщо науково об'єктивно вникнути в цю справу, то А. Волошина не можна звинувачувати. У разі невиконання цього закону могло йтися про закриття школи. Волошин вважав, що краще хай існує школа з окремими предметами угорською мовою, ніж її не буде взагалі. До того ж треба відзначити, що на угорську мову навчання згідно із законом переходили тільки там, де 20 % населення вважали угорську мову рідною².

У 1937 р. А. Волошин видав змістовну працю «Оборона кирилики. Як оборонялися підкарпатські русини проти останнього атак мадяризації перед переворотом?» У ній він дуже детально описав усі основні етапи мадяризації Закарпаття. «Найдіяльніший з церковних мадяризаторів, — писав він, — був Еміл Меллеш, гр.-кат. парох в Будапешті. Він був душею цілої акції мадяризації руського обряду... Дуже небезпечним планом цих “гр.-кат. мадярів” було особливо акція домагання заведення Григоріянського календаря й викинення кирилики з церкви і школи»³. Невдовзі був створений «Комітет», перед яким ставилися такі завдання: «а) установити тексти церковних книг; б) приготувати об'єднання календарів старого й нового; в) приготувати й провести реформу образования богословів; г) реформа чина Св. Василя Вел.; д) обговорення ще й інших питань... Цей комітет мав рішати остаточно в таких важних справах, які відносилися до розірвання історичних зв'язків нашого обряду з народним життям. Ясна річ, що подана програма крила в собі перспективу дуже хитрого нападу проти слов'янського і руського характеру нашого обряду і в наслідках могла викликати страшне обурення вірників»⁴.

Мукачівський єпископ А. Папп сформував окрему комісію, до якої був також включений Августин Волошин. Члени комісії

² Документи свідчать. Ужгород: Карпати, 1985. С. 17–18.

³ Волошин А. Оборона кирилики. Як оборонялися підкарпатські русини проти останнього атак мадяризації перед переворотом? *Августин Волошин*. Твори. Ужгород, 1995. С. 187.

⁴ Там само. С. 188.

підготували «Меморандум», у якому «подрібно відповіли на примітки, подані проти церковних книг, указали ми на різниці обрядів грецького, руського, румунського, що помішання обрядів церков ніколи не дозволила і що здійснення бажань цих приміток цілком знищило би оригінальність, чистоту нашого обряду, який має за собою тисячолітній розвиток, що така насильна переміна служила би лише тенденціям центрифугальним, указали на небезпеку передрукування книг по мадярській азбуці, яка абсолютно не є приспособлена до руської мови. Протестували ми проти інсинуацій у схизмі і просили оборони проти нелегального вмішування світського уряду в наші чисто церковні діла»⁵. Позитивної відповіді не послідувало. Боротьба за кирилицу продовжувалася.

5 червня 1915 р. Августин Волошин взяв участь у нараді, організованій державним секретарем Угорщини Клебелсбергом. Його місія полягала в захисті кирилиці. А. Волошин пригадував: «У вступі подав я коротку історію уживання латинських букв у русинів у Галичині, де проби з латинкою зісталися безуспішними, а в Америці, де русини перебрали азбуку емігрантів словаків, і на Підкарпатті, де ще не виробилася певна система латинських букв в руській мові. Потім подав короткий перегляд різних азбук і способи писання слов'янських народів, що уживають латинки... Розбирав звуки нашої мови, різниці виговору від подібних звуків мадярської мови, представив самозвуки, яких і нема в мадярській мові, і так довів до висновку, що науково мадярська азбука не спосібна до уживання в нашій мові і лише глибшою науковою аналізою і додатками може статися латинка спосібною для руської мови. Накінець перестерігаю всі чинники перед посяганням переписування церковних книг, бо народ уважав би це, як переслідування своєї релігії»⁶. Однак, як з'ясувалося, «єпископи вже вирішили, що переписування має бути практичне, що без змін треба прийняти мадярську азбуку, бо тоді не треба учити дві азбуки і т. д.»⁷.

⁵ Волошин А. Оборона кирилиці. Як оборонялися підкарпатські русини проти останнього атаки мадяризації перед переворотом? *Августин Волошин*. Твори. С. 188–189.

⁶ Там само. С. 189.

⁷ Там само. С. 190.

Августин Волошин доводив і переконував, що «противить-ся проект зміни нашої кирилики і засадам культурної свободи. Не можна дозволити, щоб на рахунок мадярської свободи історія записала от таке насильство, а то саме проти цього народу, який ніколи не грішив проти вірності до держави, ні в минулості, ні в теперішній війні. Лиш завзяті вороги того народу могли подати вищим урядам таку пораду, що такими репресаліями треба уражати і заплямити вірність цілого народу. Хто уважає можливою цю вівісекцію на тілі нашого народу, без огляду на правду і справедливість, на інтереси церкви і народу, най іде далше по дорозі реакції, але нехай не жадає, щоб при такій ганебній ролі саме духовенство цього народу асистувало... Панове, — сказав я, — не розбиваймо основ тисячолітнього розвитку! Я апелюю до мудрости Вашої Еміненції в любові до народу, апелюю до чесного переконання всіх членів цієї комісії, коли передкладаю, щоб ми і не занималися питанням виникнення кирилики з церковних книг, як реформою недоцільною...»⁸.

Нехай нам читач вибачить за досить розлогі цитати, але, роблячи це, ми переслідували єдину мету — довести, що не зі своєї волі А. Волошин підкорювався мадяризації. Що могла зробити одна людина проти державної політики тотальної мадяризації? І хіба Волошин не доклав усіх зусиль, щоб перешкоджати цьому спланованому угорським урядом насильницькому процесу? Складний був час. Мадяризація запроваджувалася такими швидкими темпами, що А. Волошин був дуже задоволений, як пригадував А. Штефан, що під час видання «Практичної граматики» йому вдалося «всунути кілька рядків Шевченка так, що цензор не доглянув і не викинув»⁹. Необхідно погодитися з переконанням А. Волошина, що «акція мадярів проти кирилики і нашого старослов'янського обряду розбудила національне почуття і в таких одиницях, які вже не мали надії на краще завтра народне. Ця обставина і пояснює одушевлення, з яким прийняв наш народ ідею

⁸ Волошин А. Оборона кирилики. Як оборонялися підкарпатські русини проти останнього атак мадяризації перед переворотом? *Августин Волошин*. Твори. С. 190–191.

⁹ Штефан А. За правду і волю: Спомини і децю з історії Карпатської України. Кн. 1. Торонто, 1973. С. 244.

о. Августин Волошин (другий зліва) відправляє літургію

американських братів: автономна Підкарпатська Русь в рамках слов'янської Чехословацької республіки»¹⁰.

Отже, Августин Волошин як греко-католицький священник усіма доступними йому засобами і як міг у тих складних історичних умовах відстоював права і свободи автохтонного слов'янського населення Закарпаття та інтереси своєї народної церкви, боронив традиційний обряд, відігравав важливу роль в акціях збереження церковнослов'янської мови в богослужінні й кирилиці в друкуванні книжок. «Оборона кирилиці від угорського шовіністичного наступу, — писав О. Мишанич, — одна з великих заслуг А. Волошина перед своїм народом. Він не побоявся на всіх рівнях виступати проти тих священників, єпископів і представників влади з Будапешта, які намагалися запровадити на Закарпатті богослужіння угорською мовою і руські книжки друкувати латинським алфавітом. Спільними зусиллями патріотів Закарпаття ця

¹⁰ Волошин А. Оборона кирилиці. Як оборонялися підкарпатські русини проти останнього атак мадяризації перед переворотом? *Августин Волошин*. Твори. С. 198.

антиукраїнська акція не була переведена в життя. За заслуги перед своїм народом і ревну багатолітню працю на користь Церкви папа римський Пій XII призначив А. Волошина своїм таємним камерарієм (папський прелат, монсиньор, шамбелян)»¹¹.

У той час Августин Волошин мав не тільки вищу теологічну освіту, а й добився значних успіхів у світській діяльності. У 1900 р. він одержав диплом професора математики і фізики після успішного складання екстерном додаткових іспитів у Вищій педагогічній школі в Будапешті. Це дало йому можливість і право викладати ці предмети в Ужгородській вчительській семінарії. Спочатку А. Волошин працював викладачем, а з 1912 до 1938 рр. — директором цього престижного в Закарпатті навчального закладу. Добре розуміючи потреби семінарії і зважаючи на відсутність підручників з багатьох дисциплін, йому довелося невтомно працювати і в царині видавничої справи: за період роботи в Ужгородській вчительській семінарії А. Волошин практично забезпечив учнів народних шкіл та студентів вчительських семінарій найголовнішими підручниками.

На кінець XIX ст., наприклад, припадає вихід у світ двох перших книг Августина Волошина. «Методическая грамматика карпаторусского языка для народных шкіл», написана в 1899 р., витримала три видання. Це стосується і його «Читанки для угорусской молодежи», перше видання якої з'явилося в Ужгороді у 1900 р. Мине якихсь 15–20 років і за його підручниками будуть навчатися всі закарпатські діти: як учні шкіл, так і студенти вчительських семінарій. Урахуймо і те, що на час виходу першої книги А. Волошина її авторів сповнилося 25 років. Ось як про це писала Е. Дутка: «Що торкається шкільництва, о. А. Волошин найважливішою справою вважав дати дітям відповідні підручники. Сам був автором багатьох. Як я поступила в школу, від початкової школи аж до закінчення університетського навчання, вчилася з його підручників. Згадаю хоч би декілька з них: «Коротка руська граматика» (Ужгород, 1899), «Грамматика: вправи мішані мадярсько-руські» (Ужгород, 1907), «Наука о числах. I і II клас народної школи» (Ужгород, 1919). Молодь виростала з його книгами. Останньою

¹¹ Мишанич О. В. Життя і творчість Августина Волошина. Ужгород, 2002. С. 10.

книгою А. Волошина була «Педагогічна методологія» (Прага, 1943). Багато його праць залишилося в рукописах, однак їхня доля мені невідома. Крім того, батько Волошин редагував щорічні календарі (місяцеслови), починаючи 1903 роком (а може і раніше) аж до 1919 р. В 1921 р. він почав видавати «Благовісник», у якому обороняв інтереси греко-католицької церкви, а через рік став видавати християнсько-політичну газету «Свобода»¹².

Період 1900–1938 рр. був найбільш плідним у житті Августина Волошина. Саме в ці роки він зарекомендував себе як видатний педагог, активний просвітянин, видавець книг, газет і журналів, чудовий господарник. Саме в цей час А. Волошин активно займається політичною діяльністю, утворюючи власну партію і представляючи інтереси виборців у Чехословацькому парламенті. Вся його різнобічна діяльність була спрямована на благо свого народу і завдяки їй Волошин здобув величезний авторитет у народі, з яким не могли не рахуватися навіть його недруги. Всенародна любов закарпатців до Августина Волошина проявилася в тому, що його називали «Батьком». До цього такої пошани удостоївся тільки Олександр Духнович — славетний будитель карпатських русинів у ХІХ ст., а також сучасник Волошина — «президент-визволитель» Чехо-Словаччини Томаш-Гарріг Масарик, гуманістичні праці та державотворча діяльність якого мали значний вплив на формування світогляду А. Волошина.

Ще у 1864 р. з ініціативи О. Духновича було засноване «Общество св. Василія Великого». Його діяльність пов'язана з такими членами як Іван Раковський та Іван Мондок. Хоч завданням товариства було проводити освіту серед широких верств населення і захищати край від мадяризації, однак у 80-х р. ХІХ ст. воно почало занепадати. Справа зрушилася з місця тільки тоді, коли товариство очолили Василь Гаджега, Петро Гебей і Августин Волошин. Патріотично налаштовані священники вирішили продовжити славні традиції Духновича і товариства. Августин Волошин усвідомлював, що поширення знань у народі неможливе без друкованої продукції. Саме з його ініціативи товариство придбало у 1899 р. друкарню і почало видавати художні твори, молитовники та іншу богословську літературу. Вийшов з друку «Буквар»,

¹² Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Назв. праця. С. 78–79.

налагодився систематичний випуск газети «Наука». Представники москвофільства в краї, не говорячи вже про австро-угорські власті, зустріли ініціативу А. Волошина з великими побоюваннями. Один із головних русифікаторів краю Євмен Сабов, за словами В. Гренджі-Донського запеклий «україножер», відкрито заявив Волошину: «Если би русини наші жили не під Карпатами, не коло Галичини, но дагде коло Сегедина, тогди би я знав виробити із них одну образцеву народність, но під Карпатами, близь до Львівського митрополита, опасна є руська культура»¹³.

Постійні залякування свідчили про намір властей закрити товариство. Соротник А. Волошина Августин Штефан писав у своїх спогадах: «Інженер Євген Бачинський, який довше жив у Росії, але 1874 р. повернувся додому, 1902 року був у Будапешті і випадково довідався, що мадярський міністр шкільництва барон Дюла Власіч плянує розв'язати “Общество”, — відразу повернув до Ужгороду і повідомив про це пароха в Цигольні тит. каноніка Йосифа Саксуна. Ще цього ж дня кан. Саксун призвав до себе А. Волошина і повідомив його про наміри Власіча. Порадившись з о. Петром Гебеєм та з єпископом Юлієм Фірцаком, А. Волошин запропонував, що треба добровільно розв'язати “Общество” і майно його передати торговельному товариству. Бо в Мадярщині на культурні товариства не було закону і тому уряд міг з ними робити, що хотів. Але на торговельне товариство був торговельний закон і уряд міг діяти лише в рамках закону»¹⁴. Так у 1902 р. виникло акціонерне товариство «УНІО», а при ньому друкарня і книгарня. Власниками «УНІО» були Віктор Камінський і Августин Волошин. Однак «за два роки тягнулася справа зареєстрування “УНІО”. Сіє товариство, добувше з акціовим капіталом мало грошей, еще хосенніше могло працювати для народної просвіти, як колись Общество Св. Вас. Великого, котрое із членських вносів ледва знало видавати свій календар, — згадував Волошин. — Товариство “УНІО” в перших порах не много заробляло, ібо от державних або городських інституцій роботи ізовсім не діставало, а із книг своїх молитвенників

¹³ Волошин Августин. Спомины. *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С. 42.

¹⁴ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомины. С. 37.

і учебників, у котрі капітал свій і позичені гроші інвестувало, лиш в дальших роках мало заробку. Єднако діло ішло все дальше вперед. Члени управи, директори друкарні, редактори газет і календаря, автори книг — всі працювали майже цілком безплатно для того, щоби подати інституції основи для ліпшої будучности»¹⁵.

Товариство видавало газету «Наука», а також різноманітну релігійну літературу, зокрема в 1911–1919 рр. виходило «Село» — додаток до «Науки».

Починаючи з 1904 р. почали видаватися маленькі книжечки із серії «Поучительное чтение», які могли придбати навіть незаможні люди. Ці та деякі інші видання відігравали значну роль у поширенні освіти серед краян. «Наука», зокрема, закликала до створення кооперативів, читалень, вела постійну і цілеспрямовану боротьбу проти алкоголізму і розпутства. Без сумніву, завдяки саме «Науці» і А. Волошину, ще напередодні Першої світової війни діяли близько 420 кооперативів та близьких їм за напрямками роботи товариств.

Перше число «Науки» — органу «Общества св. Василія Великого», — вийшло в 1897 р. під редакцією віце-ректора Ужгородської духовної семінарії Юлія Чучки. Членами редколегії були Є. Сабов, П. Гебей, Ю. Жаткович, Е. Рошкович, В. Гаджега, В. Матяцков, І. Легеза, Ю. Станканинець, І. Мигалка, В. Легеза, І. Гоцук, М. Немет, А. Волошин та ін. Наприкінці 1900 р. Ю. Чучка виїхав до США, і тоді обов'язки головного редактора виконував Августин Волошин. Лише незначний проміжок часу (з 6 червня 1901 р. до жовтня 1903 р.) редактором був Василь Гаджега.

Августин Штефан

¹⁵ Волошин Августин. Спомини. *Августин Волошин. Твори*. С. 43.

*Августин Волошин.
«Спомины».
1923 р.*

Першим дослідником історії становлення і розвитку «Науки» був сам її редактор Августин Волошин. У своїх «Споминах», які були опубліковані в Ужгороді у 1923 р., він відзначав: «Статті “Науки” були по більшій частині релігійного і наукового напрямку. Дописователі збирали твори народної поезії і сим указовали на красоту рідного слова. Правда, що з початку не було ясно, виробленого граматичного напрямку в газеті, кожний писав, як знав... “Наука” з рока на рік росла, розвивалася. Собрала она около себе значительный круг дописователів, но головною задачею її було: увійти в народ, заінтересовати наших селян печатним рідним словом.

Се і удалося, бо в “Науці” часто стрічаємся з дописами простих людей, селян»¹⁶. «Наука» видавалася у складних умовах, на що неодноразово звертав увагу А. Волошин: «Матеріально “Наука” стояла в тяжкiм положеннi. Передплатна цiна (рiчно 4 к.) була занадто низька, i понеже “Недiля”, видавана мадярським правительством руська газета, була ще дешевша (3 к. на рiк), прото велика часть грамотних людей не передплатила “Науку”. Закон Аполонiя, прийнятий р. 1907 i вповнi проваджений в життi, для нас принiс дуже смутнi наслiдки. Школи сталися iнституцiями мадяризацiї, число руських шкiл упало майже на 0, в 1907 року було лиш 18. Наслiдки сильної мадяризацiї почула i наша лiтература. Було мно- го таких iнтелiгентiв, що на своє iм'я i не смiли приймати руської газети i з таких лiпшi за один-два роки передплачували на газету пiд iменем якогось селянина або слуги»¹⁷.

Утiм з 1903 р. газета «Наука», завдяки зусиллям його редактора Августина Волошина, стає не лише єдиною руською газетою, а й популярним виданням, яке вiдiграло велику роль у культурному й громадському життi краю. В ньому друкувалися численнi

¹⁶ Волошин Августин. Спомины. *Августин Волошин. Твори.* С. 43.

¹⁷ Там само. С. 62.

матеріали про повсякденне життя закарпатців, засилля лихварів і безземелля селянства, поширювалися знання з різних галузей, зокрема, про культуру землеробства, важливість відкриття й відвідування читалень тощо.

З 1 січня 1919 р. «Наука» виходила під назвою «Руська Країна», а «з 21 числа 1919 р. дня 17 септ. оп'ять А. Волошин перебрав на себе редакцію газети і вернув газеті ім'я "Наука", котру до кінця 1921 року з поміччю А. Волошина издавало Акц. Т-во "УНІО". У другій половині 1921 р. повстали непорозуміння між "Унією" і редактором і прото в 1922 р. оп'ять сам редактор стався разом і видавateľом газети, котрій придав ім'я "Свобода"»¹⁸. Не можна не погодитися з твердженням закарпатського літературознавця Ю. Балеги, що «спочатку газета мала переважно культурницький характер, але поступово все більше втягувалася в політику, як і її видавець»¹⁹. Аналіз матеріалів, опублікованих на шпальтах «Свободи» (газета виходила як тижневик до липня 1938 р.), цілком підтверджує цей висновок вченого. У 1923 р. Августин Волошин писав, що «Свобода» «є тепер незалежною політичною газетою, котра підпирає християнський і народний напрям політики»²⁰. Водночас на шпальтах газети постійно з'являлися матеріали про діяльність осередків «Просвіти», про різні культурні й політичні акції представників народовецького напрямку. Майже в кожному числі газети зустрічаються розлогі статті з «мовної проблеми», навколо якої постійно відбувалися запеклі дискусії серед культурних і політичних діячів Закарпаття, а також з актуальних загальнополітичних питань, наприклад щодо демократії, соціалізму тощо.

Неприятливе ставлення А. Волошина до соціалістичних ідей, що були привнесені у Закарпаття після Першої світової війни колишніми військовополоненими австро-угорської армії і дістали досить широке поширення після заснування Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ) у 1921 р. і створення її крайової організації, прослідковується в багатьох його книгах і навіть підручниках. У цьому відношенні «Свобода» не була винятком, зображуючи

¹⁸ Волошин Августин. Спомини. *Августин Волошин. Твори*. С. 63.

¹⁹ Балега Ю. Він був сином свого народу і ... майбуття. Августин Волошин як культурно-освітній діяч. *Закарпатська правда*. 1991. 13 верес.

²⁰ Волошин Августин. Спомини. *Августин Волошин. Твори*. С. 64.

радянську Росію, а потім СРСР як «імперію зла і безбожництва». У статті «Демократична шкільна система (До питання новелізації шкільних законів)», опублікованій у 1928 р., А. Волошин одночасно відзначав: «В новіших часах особливо дві крайності перешкоджають свобідному розвитку системи шкільної і то: 1. комунізм, 2. фашизм. Що диктатура комунізму є шкідлива для культури, то не треба доказовати, бо то доста ясно і смутно представляє страшний упадок моральності і господарського благобуту в так зв. совітських державах. Менше шкоди приносить, єднако також задержує розвиток шкільництва диктатура фашизму, котрій всі другі чинники культури піддає одному, і то національному»²¹.

Більш детально про суспільно-політичний устрій в СРСР Августин Волошин писав у праці «Про шкільне право будучої Української держави», опублікованій у Празі в 1942 р. Наведемо окремі місця з цієї статті: «А супроти того, як виглядають обставини в державах Советського Союзу? Школа сталася там не засобом культури, але засобом одної партії, партії комуністів, яка веде завзяту боротьбу проти головних ділянок культури, особливо проти чинників моральної культури, як проти родини, проти церкви і т. д. Змагання шкіл до технічної освіченості будучих робітників понизило рівень наукового поступу так у нижчих, як у середніх школах, а особливо підупав рівень високих шкіл, які також мають служити партійним цілям комуністів і не мають жодної свободи, бо ще й свобода наукового дослідження є обмежена...

Родинне життя цілком знищили закони Советів, наповнені духом «вільної любови». Від боротьби проти подружжя очікували володарі комуністів підвищення популяції, але закони їх причинилися до зменшення числа приросту населення, а особливо причинилися до поширення розпусти та бандитизму... Ця система довела до того, що поліція мусіла вести карні експедиції проти злочинських банд дітей. Впала там і мистецька творчість: в Советах проявили пропорціонально дуже малу мистецьку ініціативу. Взагалі система комунізму вбила в людях ідейність і понизила до нечуваної перед тим міри і саму продукцію. Багата земля України зажила за радянської системи роки голоду, що винищив мільйони населення.

²¹ Волошин А. Демократична шкільна освіта (До питання новелізації шкільних законів). *Августин Волошин. Твори*. С. 125.

Колективні господарства витворили нові типи безправних і голодуючих рабів... Уряди Советів вибудували славу на весь світ над Дніпром електричну гідроцентралу, поставили великі фабрики на вироблення літаків, панцерних возів і т. д.; тим своїм поступом і хваляться, але правдивим є лише поступ культури, а техніка є лиш частина культури, яка і за свої досяги дякує духовності людини; ця духовність проявляється в науках, в мистецтві, в цивілізації, а передовсім в моральності. Два протилежні приклади Америка і Советія показують, що головною умовою культурного поступу є свобода культурної праці. Як повітря є конечно потрібне для дихання, так і свобода до вільного відсвіжування кровообігу культури»²².

Відомий український історик С. Кульчицький, аналізуючи тогочасне радянське суспільство, відзначав: «Опановане комунізмом суспільство мало ще одну вражаючу особливість: воно не називало себе комуністичним. Щоб висловлювати невдоволення “чимось” чи спробувати це “щось” знищити, треба назвати його на ймення. Комунізм справді викликав незадоволення і диктаторською владою, що управляла репресивними методами, і надзвичайно неефективним господарським механізмом, який змушував громадян десятиріччями зазнавати матеріальних нестатків. Але вожді вчили, що в класовому суспільстві без репресій не обійтись, а нестатки — це тимчасове явище. Після знищення “ворогів народу” вони обіцяли масам світле майбутнє. Його й назвали комунізмом. Це слово увійшло в масову свідомість не як означення адекватної сучасності політико-економічної системи, а як синонім майбутнього суспільства загального благоденства»²³.

Яку оцінку радянському комунізму давала газета «Свобода», очолювана Августиним Волошином? Обмежимося аналізом тільки тих статей, які торкалися голодоморів 1921–1923 рр., 1932–1933 рр. та ленінсько-сталінських репресій. Безперечно, злочини більшовиків цим не вичерпуються. Газета «Свобода» в цей період публікує багато матеріалів про голод в Росії та південній Україні. 2 лютого 1922 р. в цьому друкованому органі

²² Волошин А. Про шкільне право будучої Української держави. Августин Волошин. Твори. С. 144–145.

²³ Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). Київ: Основи, 1996. С. 3–4.

Народно-християнської партії сповіщалося про те, що «голод в Росії набуває все більших і більших розмірів». Публікація вражає читачів деталями про факти людоїдства²⁴. 5 лютого газета знову торкається цієї теми. Повідомлялося, що в Берліні створено «Комітет міжнародної допомоги трудящих», про активну діяльність у цій справі відомих учених і літераторів А. Ейнштейна, Б. Шоу, А. Франса²⁵. «Свобода» 16 березня 1922 р. повідомляла про візит до Москви норвежця Ф. Нансена. Те, що він побачив, привело його до шокового стану: «Стан московських лікарень є страшним. Труби позабавані і полагодити їх вже не можна. В кімнатах завжди повно хворих. Повітря сперте. Хворі, як скелети, чекають на смерть... Всюди цілі гори набираються з трупів. Були випадки, коли матері, одурівши з голоду, їли часом померлих»²⁶. Подібна інформація, безумовно, не могла не зворушити серця тисяч закарпатців. 11 червня 1922 р. в Ужгороді був створений «Комітет допомоги голодуючим України», який очолили Олекса Гукалович, Гнат Стефанів і Микола Галезів. У зверненні до закарпатців, яке на сторінках газети опублікував А. Волошин, члени комітету писали: «Нести поміч охопленому голодом населенню земель України і зменшити наслідки голоду можна ось яким способом: 1) організувати грошові збори через листи, оголошення в газетах; 2) організувати благодійні концерти і вистави; 3) збирати харчі, одяг, медикаменти; 4) просити про допомогу гуманітарні організації в Чехословацькій республіці і співробітничати з ними; 5) організовувати дитячі оселі». Звернення завершувалося закликком: «Комітет звертається одночасно до всіх жителів Підкарпатської Русі без огляду на національність і віру чи політичні переконання та до всіх організацій з гарячим проханням: не відмовте в допомозі голодуючим! Кожна жертва Ваша буде записана в серцях тих, яких ви врятуєте для життя»²⁷. Закарпатці не лишилися байдужими до страждань своїх братів на Сході. Чехословацький уряд теж виділив 30 млн крон²⁸.

²⁴ Свобода. 1922. 2 лют.

²⁵ Там само. 5 лют.

²⁶ Там само. 16 берез.

²⁷ Там само. 11 черв.

²⁸ Вегеш М. М. Голод 1921–1922 років у Росії очима закарпатців (За матеріалами «Свободи»). *Актуальні та малодосліджені проблеми історії України*. Вип. третій. Ужгород, 1998. С. 47.

У 1932–1933 рр. страшна трагедія знову спіткала український народ. У країні знову лютував голод. А чи знали про нього на Закарпатті? Яким чином доходила інформація про голод в цей край? На Закарпатті в першій половині 30-х рр. видавалися десятки газет, кожна з яких представляла інтереси окремої партії, певних політичних сил. З різних газет трудящі Закарпаття одержували неоднозначну інформацію про голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Якщо, наприклад, соціал-демократична преса давала повідомлення про нього, то «Карпатська правда» — газета закарпатського крайкому КПЧ, замовчувала²⁹. Серед газет, які правдиво висвітлювали події 1932–1933 рр. в Україні, була і «Свобода» А. Волошина.

Більшість матеріалів про голод з'явилися на її сторінках в 1934 р., коли відчутними стали наслідки голоду. У таких статтях, як «Жахливе положення України»³⁰, «Великий злочин»³¹ та деяких інших наводилися свідчення очевидців голодомору, розповідалося про страшні наслідки для українського народу цієї трагедії. На сторінках «Свободи» трапляються відомості про кількість жертв голоду, хоча точними їх вважати не можна. У різних публікаціях знаходимо інколи прямо протилежні дані. Так, 27 липня 1934 р. газета писала, що за свідченням американського професора Р. Селлета «в Полудневій і Східній Росії, на Україні та на Північному Кавказі з голоду загинуло до 10 млн. людей»³². Така ж цифра наводилася і в публікації за 12 липня, але стосувалася тільки України³³. 30 серпня «Свобода» повідомляла, що протягом 1933 року «померло... не менше 3 млн. людей»³⁴. Така суперечливість щодо даного питання пояснюється перш за все відсутністю власних кореспондентів в Україні і передруком неперевічених матеріалів зарубіжної преси.

²⁹ Вегеш М. М. Газета «Свобода» про голод 1932–1933 рр. на Україні. *V Всеукраїнська конференція «Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження (жовтень 1991 р.)»* : тези доп. та повідомл. Київ ; Кам'янець-Подільський, 1991. С. 317.

³⁰ Свобода. 1934. 16 серп.

³¹ Там само. 27 квіт.

³² Там само. 27 лип.

³³ Там само. 12 лип.

³⁴ Там само. 30 серп.

Газета знайомила своїх читачів з тим, як питання про голод в Україні обговорювалося в парламентах різних країн, зокрема у Великобританії і США. Так, 21 червня вона опублікувала резолюцію конгресу США, яка була прийнята після тривалих дебатів з цього питання. У ній прямо зазначалося, що «московський уряд знав про голод, але йому не намагався зарадити, а навпаки, вживав його для політичного утиску українського народу»³⁵. Що стосується обговорення питання про голод в англійському парламенті, то «Свобода» про це детально написала в числі за 30 серпня 1934 р.³⁶ Таким чином, незважаючи на окремі неточності, «Свобода», очолювана А. Волошином, досить широко інформувала закарпатців про трагедію в Україні. Тоді як лідер закарпатських комуністів О. Борканюк замовчував голод і переконував читачів, що «розказні про голод» — вигадка Волошина, «Свобода» рішуче заявила: голодомор є спланованою акцією сталінського уряду з метою знищення української нації. Тепер не потрібно проводити спеціальні дослідження, щоб встановити, хто писав правду про 1932–1933 рр. в Україні.

Чи знали на Закарпатті про сталінські репресії? Якщо знали, то якими шляхами інформація про це антилюдське явище в історії цивілізації проникала до нашого краю? Чи вірили закарпатці в те, про що писали місцеві газети? Однозначну відповідь дати важко. Бо ж тогочасна преса Країни Рад видавала інформацію, вигідну сталінському режимові. Не хотілося Сталіну фігурувати в очах цивілізованого світу кривавим диктатором. Однак певна частина правдивої інформації все-таки потрапляла в європейську і, звичайно, різнобічну пресу Західної України. Саме з неї передруковували статті й окремі закарпатські газети того часу, зокрема «Свобода» А. Волошина. Безумовно, читачі не завжди вірили в правдивість так званих націоналістичних газет³⁷. Августин Волошин, вихований в дусі християнської моралі, чітко протиставив правду кривді, надавав гласність волаючим фактам поспрання елементарних прав людини в царстві більшовиків.

³⁵ Свобода. 1934. 21 черв.

³⁶ Там само. 30 серп.

³⁷ Вереш М. М. Газета «Свобода» про сталінські репресії 30-х років. *Актуальні та малодосліджені проблеми історії України*. Вип. третій. Ужгород, 1998. С. 48–49.

Газета «Свобода» 3 січня 1936 р. повідомляла: «В Московщині наслідком атентату проти Кірова винищено цілі родини...»³⁸. Цікаво, що в першій половині 1930-х рр. «Свобода» постійно проводила паралель між Гітлером і Сталіним: «Диктатура звичайно задержується лише страшним терором. В Німеччині і Совегах тепер знову захиталась влада диктатури. В Німеччині під час різдвяних свят загинуло 4000 осіб». В першій половині 30-х рр. ХХ ст. постраждали й закарпатці, які опинилися на території СРСР. 15 лютого 1934 р. «Свобода» констатувала: «В СРСР арештовано комуністичного посла до Чехословацького парламенту Івана Мондока з жінкою»³⁹. Далі повідомлялося, що їм, мовляв, загрожує смертна кара, а І. Мондок загинув в одному з радянських концтаборів. «Свобода» стала своєрідним літописом репресії після вбивства С. Кірова: «...в Москві убито понад 200 чоловік, а на Україні упало 100 комуністів-українців»⁴⁰. Причину цього газета вбачала в тому, що диктатор Сталін вже «нікому не вірить і переслідує самих своїх бувших комісарів». В одній із статей йшлося про те, що Сталін божевільний. До речі, багато вчених і зараз дотримуються цієї версії. Знали на Закарпатті й про смерть дружини Сталіна: «Нагла і тайна смерть молодої жінки Сталіна зачала відбиватись на душі більшовицького тирана. Всюди видно тінь жінки. Тікає від людей і залишається до повної тишини». 7 лютого 1935 р. «Свобода» повідомила читачів про трагедію у сім'ї українського професора А. Крушельницького, відомого на Закарпатті своїми «Читанками»: «Впало під червоними стрілами і двоє синів знаного нами професора А. Крушельницького... Щоб батьківське серце за розстріляними синами так само трісло, розстріляли наперед синів, а батько в тюрмі жде свою чергу, де він здурів»⁴¹. Писала «Свобода» про сутички між Сталіним і Троцьким, про судові процеси над радянськими військовими⁴². Невідомий автор статті «Нищення нації», опублікованій у «Свободі» 14 грудня 1937 р., підкреслював: «Правдивої інформації з російської преси не можна добути, бо

³⁸ Свобода. 1935. 3 січ.

³⁹ Там само. 1934. 15 лют.

⁴⁰ Там само. 15 лют.

⁴¹ Там само. 15 лют.

⁴² Там само. 7 лют.

*Діячі Карпатської
України.
Зліва направо:
Іван Рогач,
Іван Роман
і Федір Тацінець
читають газету
«Нова свобода»*

там нічого не пишеться про великі процеси і масові розстріли»⁴³. Дійсно, газети в СРСР рясніли тоді вигідними сталінській зграї заголовками: «Смерть німецьким шпигунам!», «Ліквідовано кубло контрреволюціонерів!» та подібними до них іншими. Такий ідеологічний натиск спотворював істинність подій. Та хай там що, але завдяки волошинській «Свободі» на Закарпатті знали про те, що творилося в сталінському СРСР та радянській Україні.

З 15 червня 1938 р. газета «Свобода» почала виходити під новою назвою — «Нова свобода». Вона стала першою українською щоденною газетою на Закарпатті й друкувалася до 16 березня 1939 р. — останнього дня існування Карпатської України. Спочатку як орган Народно-християнської партії, очолюваної А. Волошином, а згодом — Українського національного об'єднання. Однак про це йтиметься нижче.

Крім редагування і співпраці з газетами «Наука», «Свобода» і «Нова свобода», Августин Волошин був також одним із засновників і співпрацівників тижневика «Русин» (1920–1921) і щоденної газети «Русин» (1923), які виходили в Ужгороді етимологічним правописом, входив до редакційних комітетів і дописував до газети «Українське слово» (1923–1938), журналів «Підкарпатська Русь» (1923–1938), «Кооператив» (1921–1924), «Учительський голос» (1929–1939), «Науковий збірник товариства “Просвіта” в Ужгороді» (1922–1938). За його редакцією в Ужгороді виходив щомісячний популярно-релігійний щорічний календар «Місяцеслов» (1901–1921), який виконував завдання літературного

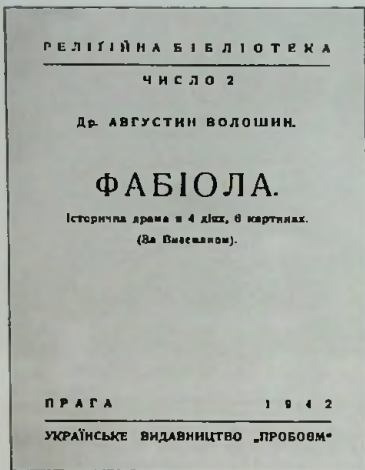
⁴³ Свобода. 1937. 14 груд.

альманаху, та щомісячний журнал «Благовісник». Необхідно погодитися з думкою відомих літературознавців О. Мишанича і П. Чучки, що «у його власних кореспонденціях, замальовках, статтях, популярних науково-практичних порадах переважав морально-повчальний аспект, він виступав просвітителем свого народу, вчив його добру й праці, прищеплював йому високі релігійні і громадські принципи життя»⁴⁴.

Уже наголошувалося, що велика заслуга Августина Волошина полягає у тому, що він пише і видає книги та шкільні підручники, вкрай потрібні рідному народові. І робить це, як правило, за власні кошти. Тепер відомо, що Волошин є автором 42 книг. Назвемо лише окремі видання підручників: «Методическая грамматика русского языка для народных школ» (1899), «Читанка для угро-русской молодежи», часть I, II (1900), «Азбука» (1904), «Азбука і перва читанка для I кл. народных школ на русскомъ языці» (1905, 1913), «Малая библия для низших кл. народных школъ» (1904), «Наука о числахъ для 1 і 2 кл. нар. Школъ» (1919), «Наука о числахъ для 3 кл. нар. школъ» (1919), «Наука о числахъ для IV кл. народныхъ школъ» (1919), «Физика» (1923), «Наука стилізацій» (1920), «О письменномъ языци Подкарпатських русиновъ» (1920), «Педагогика и дидактика для учительнихъ семинарій» (1923), «Исторія педагогики для учительнихъ семинарій» (1923), «О соціяльнім вихованю» (1924), «Мала читанка для II и III кл. народных школ» (1930), «Коротка історія педагогіки для учительськихъ семинарій» (1931), «Педагогична психологія» (1932), «Методика народно-шкільного навчання» (1935), «Логіка» (1935), «Коротка історія психології» (1937).

Августин Волошин також є автором цілої низки популярних і політичних праць. Серед них виділимо тільки окремі: «Що хоче угро-руський нарід» (1918), «Дві політичні розмови» (1923), «Релігійна ситуація в Підкарпатській Русі» (1930), «Вступ до організації народного шкільництва в республіці Чехословацкой» (1932), «Про брехливість дітей» (1935), «Оборона кирилиці» (1936), «Про шкільне право будучої Української держави» (1942). Перу А. Волошина належать біографії Євгена Фенцика та Івана Сільвая.

⁴⁴ Мишанич О., Чучка П. Августин Волошин (1874–1945). *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С. 8.

Августин Волошин.

«Фабіола».

1942 р.

у драматургії. Не випадково В. Гренджа-Донський, представляючи різні літературні жанри краю того часу, відносив до провідних драматургів одного А. Волошина. І він мабуть мав рацію. Адже, наприклад, історична драма «Фабіола» ставилася не тільки на закарпатській сцені, а й в Празі. А. Штефан писав, що п'єса «Марійка-Верховинка» (1931) — «найкраща дотеперішня карпато-українська драма»⁴⁵.

Аналіз його книг дає підставу дослідникам творчості Августина Волошина стверджувати, що він не відривав історію і культуру Закарпаття від усього українського народу. Руська читанка «Весна» для I класу гімназійної і горожанської шкіл знайомила дітей з творчістю Тараса Шевченка й Івана Франка, Юрія Федьковича і Степана Руданського, Леоніда Глібова і Маркіяна Шашкевича, Льва Толстого і Василя Гренджі-Донського. У доступній для сприймання формі говорилося про перших київських князів, про Кирила і Мефодія, подавалася коротка історія Ужгорода і Мукачеве. Збірник відкривався двома віршами Олександра Духновича

⁴⁵ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. С. 34.

Августин Волошин писав також вірші, оповідання, п'єси, повісті. Деякі з художніх творів надрукувала «Свобода», інші вийшли окремими виданнями. Як письменник, А. Волошин видавав окремі свої твори під псевдонімами. Найбільш поширені з них: Іванович і Андрій Верховинський. До найкращих художніх творів і популярних книжечок А. Волошина належать «Робінзон», «Сорок казок», «Ілько-Яцько», «Празники», «Наш страшний ворог», «Разговор о векселях», «Фабіола», драма «Марійка-Верховинка» і драма на моральну тематику «Без Бога ні до порога». Необхідно відзначити, що А. Волошин в 1920–30-х рр. вважався заслуженим авторитетом

«Я русин був» і «Подкарпатські русини». Поезія Василя Гренджі-Донського, включена до читанки, виховувала в дітей почуття любові до своєї Батьківщини, до рідної мови:

*Люби рідне слово, милу руську мову
Єї не встидайся, за що бийся в груди.
За то родне слово будь готов до всього
І знай, що ти Русин, того не забудь!
Знай, що ти є сином великого роду
Його не встидайся, од него учись
Отці твої знали вмерти за свободу
Будь їх годним сином, за волю борись.*

У 20–30-ті рр. ХХ ст. Августин Волошин був яскравим символом єдності всіх українців. У виступі з нагоди свого шістдесятиліття він сказав: «Щиро дякую всім тим панам і паніям, товариствам і інституціям, котрі мене в моїх змаганнях порозуміли і підпирали, котрі тут зблизька і далека появилися. Їх праці можемо дякувати, що росте в нас народна свідомість, що народ наш вже сміло признаєся: я Русин, я Українець, що вже в кожному кутику знають чії ми сини, куди належить наша нація»⁴⁶.

Усі ті десятки книг, які видав А. Волошин, були написані легко і доступно для читання. Саме тому вони користувалися таким великим попитом серед широких верств населення краю. Уже пізніше, будучи відомим педагогом і державним діячем, А. Волошин розповідав своїм учням: «Розкажу вам, які труднощі мав я, коли був менше-більше у вашім віці. В Центральній Семінарії в Будапешті, — 3 роки студіював я там, — дали мені знати, що я не їх. Вже в Будапешті, де в бібліотеках є багато часописів і книжок, в яких писалося про Мукачівську єпархію, збирав я матеріяли про нашу давнину... На мою думку, найбільш заслуговує на подяку праця над розвитком рідної мови... Рідна мова — це життя народу»⁴⁷. Цього постулату Августин Волошин притримувався до останніх днів свого життя.

⁴⁶ Августин Волошин: два ювілеї / упоряд. Ігор Ліхтей. Ужгород : Карпати. 2017. С. 16.

⁴⁷ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. С. 34.

У передмові до «Практичної граматики руського язика», виданої в 1926 р., говорячи про самобутність української мови і відмінність її від інших мов, Августин Волошин відзначив: «Ми говоримо по-руськи. Наш народ жиє не лиш на Подкарпатській Русі, на і за Карпатами: в Галичині і на Україні. Найбільше русинів жиє на Україні, зато наш народ зовеся і українським. Наш народ числить до 40 млн. душ. Язык наш належить до слов'янських. Крім нашого, слов'янські язики суть ще: білоруський, російський (великоруський), словацький, чеський, польський, хорватський, сербський, словінський і болгарський. Кождий язык змінєся по волі, з часом. Давні пам'ятки нашого язика не так легко нам розуміти, як нинішні твори. Предки наші тисячі літ тому назад зачали вперше по-слов'янськи писати. Святий Кирил і Методій переклали Святе письмо і другі церковні книги з грецького язика на слов'янський. Но тим язиком тепер уже ні один народ не говорить: він зоветься старослов'янським, або церковнослов'янським. Давні язики, якими нині вже ніхто не говорить, зовуться мертвими. Такий є, наприклад, і старослов'янський, або церковнослов'янський, латинський, старогрецький і інші. Русини, росіяни (москалі), серби і болгари уживали аж до XVIII століття церковнослов'янський язык. Тепер уже всі просвічені народи пишуть своїм родним язиком, правила котрого беруть із усіх своїх говорів. Ся граMATика подає правила нашого руського (малоруського) літературного язика»⁴⁸.

Ці доступні та зрозумілі думки А. Волошина є гідною відповіддю тим, хто ще й тепер, на початку XXI ст., намагається порушувати «мовну проблему». Говорячи про відмінність української мови від російської, А. Волошин писав, що українська мова м'яка в її мовленні, зручна і легка⁴⁹. А в фундаментальній праці «О письменном язичі Подкарпатських русинов» педагог вже однозначно заявив, що «сторонництво к московщині є у нас 1) анахронізмом, 2) шкодить культурной роботі, 3) шкодить церкві і духовной жизні, 4) шкодить економічним інтересам і 5) спинєє і політичну

⁴⁸ Волошин А. Практична граMATика руського язика. *Августин Волошин. Твори*. С. 217.

⁴⁹ Волошин А. Передмова до першого видання «Практичної малоруської (руської) мови». *Августин Волошин. Твори*. С. 152.

консолідацію, для того з силою глибокого убідження кличемо кожного широкого друга правди, кожного іскренного слов'янина і русина, штоби рука і руку став проти розбиваючого нас і нічим не обумовленого москвофілізма.

Борімся проти полонізмів, проти москалізмів або мадяризмів, но не борімся проти самого родного язика, котрий нічим не винен в том, что не мог свободно на своей родной земли развиваться. Коли маємо вже своєї свободи, коли наша влада не може бути ворогом свого материнського слова, тогди не будьме ворогами йому ми самі, сини руського народа»⁵⁰. Актуальність думок Волошина не викликає заперечень.

Часто вихідці з Росії мали певні привілеї, а тому не випадково журнал «Учительський голос» в 1937 р. з обуренням констатував: «В державній горожанській школі в Севлюші дістав дефінітивне місце рускій емігрант, що мав ледви пару літ служби в ЧСР, а сотки наших на своїй землі хай беруть те, що зістанеться. Та ми не нарікаємо, бо наші брати дістають в батьківщині цих емігрантів теж гарні дефінітивні місця — на Соловках». Стаття завершувалася закликом: «Колеги-професори! Наші середні школи суть в небезпеці! Мусимо твердо боронити позиції рідного слова в цих школах. Най чують діти нашого народу рідне слово бодай з уст професорів — членів Учительського Товариства. Най учаться від нас любити своє рідне! Пишіть підручники нашою мовою...»⁵¹.

Коли в закарпатській пресі розгорілася дискусія про створення якоїсь нової мови для закарпатців, то Міністерство шкільництва і народної освіти ще в 1919 р. дійшло висновку, що «творити

Титуальна обкладинка праці А. Волошина «О письменном языке Подкарпатских русинов»

⁵⁰ Волошин А. О письменном языке Подкарпатских русинов. *Августин Волошин. Твори*. С. 185.

⁵¹ Вегеш М. Про мову, школу і національність: [Про культурне становище закарпатського населення в 20–30-х роках]. *Радянська Верховина*. 1992. 18 січ.

штучно новий слов'янський язик літературний для населення Підкарпатської Русі не лише трудно, але з погляду наукового цілком хибно, а з погляду нашої і слов'янської політики не бажано... Тому, що місцеве руське нарiччя... є безперечно нарiччя малоруське, треба літературну мову малоруську, якої уживають його найближчі сусіди й одноплеменці, то єсть галицьку українську мову». Чеська Академія наук була переконана, що «з призначенням літературної української мови викладовою мовою в школах Карпатської Русі влекшиться засадниче закладання та вплив цих шкіл, бо буде можливим ввести книжки, а також і вчителів з Галичини»⁵².

Такої ж точки зору притримувався і президент Чехословаччини Томаш Масарик. В його «Словнику научнім» читаємо: «Русини, власне часть української вітки руського народу». Як бачите, президент ще коли був переконаний у тому, що русини Закарпаття є складовою частиною українського народу. А чи розуміли це корінні жителі Срібної Землі? Однак, не будемо засуджувати наших предків за те, що не всі вони були в цьому переконані, бо не їхня вина. Тисячолітній гніт різних поневолювачів, довготривала денационалізація були цьому причиною. В. Шкоба, автор статті «Наш обов'язок» в «Учительському голосі» з болем у серці писав: «Хто днесь з чехів або словаків у республіці затаїть свою національну приналежність? Але в нас така аномалія знайдеться навіть між інтелігентами; знаю учителя, який сказав, що він не є українець, бо він не з Великої України. Питаю, а що ти є? “Я русин”. Бідний руснак чи русин?! Не читав ще й того, що вже цілий світ трубить, що на Підкарпатті живуть українці. Питаєш такого руснака, де родився: “Та тут. Я тутешній”. Тутешняк, руснак, що хочете. А перед війною, який був? Греко-католик. А земля, де народився? Та без імені». На думку автора, «це була вихова мадярської школи»⁵³.

15 листопада 1936 р. Августин Волошин виступив в Ужгороді з лекцією на тему «Наш правопис». Ознайомивши присутніх з історією розвитку української мови, він зробив висновок, що «одиноким науково обоснованим правописом нашої мови

⁵² Вегеш М. Про мову, школу і національність: [Про культурне становище закарпатського населення в 20–30-х роках]. *Радянська Верховина*. 1992. 18 сiч.

⁵³ Там само.

є український фонетичний правопис». Проте запровадження української мови до закарпатських шкіл переборювало численні перешкоди і, як не дивно, в основному з боку русофілів. У відповідь на це по Закарпаттю пройшли масові маніфестації протесту. Ось рішення маніфестаційного з'їзду в Тур'ї Реметах: «Домагаємося в інтересі культури й поступу, щоб у всіх школах був зроблений порядок і введена до них українська літературна мова та фонетичний правопис. Домагаємось, щоб компетентні чинники не підтримували москвофільство, бо це балканізує відносини на Підкарпатті. Введення російської мови до підкарпатських шкіл є не тільки протизаконним, але й протидержавним. Домагаємось, щоб наш національний провід не важився йти на ніякі згоди в мовній справі з москвофілами, бо на Підкарпатті не живе ніякий московський народ. Домагаємося проведення у нас в життя закону про районні горожанські школи, шанування синьо-жовтого прапора, як офіційного й карання за його зневагу, як за зневагу державного прапора, шанування української мови в урядах і заснування українського університету в Ужгороді»⁵⁴.

Інша проблема, яка заважала українізації, — це посилення в 30-х рр. чехізація. Ми не маємо права її замовчувати. Один той факт, що на 450 тисяч українського населення уряд Т. Масарика утримував 3 гімназії, а на 34 тис. чехів і словаків, які проживали на території Закарпаття, аж 5, переконує в даному твердженні. З цього приводу цікавим буде повідомлення з Берегового: «Горожанська школа з чеською викладовою мовою в чисто українському селі, з чисто українською околицею в Іршаві і Тересві, відкриття нових чеських народних шкіл у Вшній і Середній Апші... це найновіші здобутки чеського шкільництва, а тим і чехізації нашого населення тут на Підкарпатті. А наші напрями б'ються. Б'ються й забувають, що де два б'ються, там третій користує».

Чеські володарі виділяли дуже мізерні кошти на утримання українських шкіл. І якби не «Просвіта», то становище було б просто-таки жахливим. Хоча б, як у Келечині. «Діти й учителі мучаться в мізерних сільських стаїнях без лавок, без зшитника, без книги, — писав до «Учительського голосу» невідомий

⁵⁴ Вєгені М. Про мову, школу і національність: [Про культурне становище закарпатського населення в 20–30-х роках]. *Радянська Верховина*. 1992. 18 січ.

автор. — На Верховині школи запирають, бо нема чим топити в школі. Діти і учителі мерзнуть, а “ревний душпастир” (Юрій Лендьял, Келечин) буде 7-кімнатне помешкання». Не кращим було становище і вищої школи. Посол до чехословацького парламенту від соціал-демократичної партії Юліан Ревай у своєму виступі підкреслив, що з року в рік кількість закарпатців зменшується: «Я хочу вказати, — говорив він, — на дійсний стан підкарпатських студентів, який особливо на технічних школах є невідрадний. Найкраще нехай говорять числа. Візьму для приміру Прагу, бо в Празі є найбільше студентів із Підкарпатської Русі. Числа відстрашаючі. В році 1932 студіював на високих пражьких школах 341 студент, в 1933 році тільки 320, в 1934 — 300, в 1935 — 283, а в 1936 тільки 264...». Ю. Ревай вніс пропозицію про відкриття українського університету в Ужгороді, однак цього так і не було зроблено⁵⁵. Згодом ми детальніше зупинимося на проєктах відкриття в Закарпатті українського університету, до яких спричинився Августин Волошин.

Відродження й розбудова незалежної Української держави супроводжувалося зняттям «табу» з цілого ряду проблем нашої історії. І швидко з'ясувалося, що існує чимало «білих плям», які необхідно заповнити. До них слід зарахувати, зокрема, діяльність товариства «Просвіта» на Закарпатті. Одним із перших, хто у своїх виступах і статтях намагався висвітлити історію виникнення і діяльності цього товариства, був один з його головних засновників Августин Волошин. 17 жовтня 1937 р. на черговому з'їзді «Просвіти» в Ужгороді А. Волошин говорив, що «за перше наше завдання уважали ми оснувати товариство, яке би... розширяло культуру та національну свідомість нашого народу»⁵⁶. На основі конкретних фактів Волошин доводив той значний внесок і роль «Просвіти» в культурно-освітньому житті наших країн. Історична правда вимагає констатувати і той факт, що вже тоді існувала прямо протилежна оцінка діяльності «Просвіти». Наприклад, секретар крайкому КПЧ О. Борканюк писав: «Просвіта» є фашистська організація, через яку українська буржуазія заносить свою

⁵⁵ Вегеш М. Про мову, школу і національність: [Про культурне становище закарпатського населення в 20–30-х рр.]. *Радянська Верховина*. 1992. 18 січ.

⁵⁶ Волошин А. Заснування і розвиток «Просвіти». *Просвіта*. 1991. № 1.

фашистську політику до трудящих мас. Під час підготовки до про-світянського з'їзду орган закарпатських комуністів газета «Кар-патська правда» застерігала трудящих краю, що в Ужгороді «гото-виться з'їзд українських фашистів»⁵⁷.

Багаторічне панування однопартійної системи в СРСР призве-ло до того, що така оцінка надовго була взята на озброєння радян-ською історіографією. Заперечуючи позитивну роль «Просвіти», деякі автори свідомо перекручували факти. Один із них твердив, що «не маючи за собою будь-яких обґрунтованих засад... угрупу-вання типу «Просвіти»... часто-густо існували недовго, розпадали-ся і сходили з політичної арени так само швидко, як і з'являлись». Таке твердження зовсім не відповідає дійсності, бо виникнувши в 1920 р., «Просвіта» активно діяла до березня 1939 р., коли в на-шому краї встановився режим гортіївської диктатури. Інший ав-тор доводив, що саме через клерикальну націоналістичну «Про-світу» духовні отці намагалися «підняти» українство, суть якого зводилася до «самостійної соборної України». Складається вра-ження, що без дописування до «Просвіти» слів «клерикальна» чи «націоналістична» взагалі не можна було обійтися. І як не погоди-тися з М. Болдижаром, який відверто визнав, що «не допускалися ніякі інші барви, навіть півтони». Все мало зображуватися винят-ково чорною фарбою.

Як виникла «Просвіта», одним з ініціаторів заснування якої на Закарпатті, як свідчать джерела, був наприкінці 1919 р. Авгу-стин Волошин? Сам Волошин згодом пригадував, як «нарід, що зібрався на перші загальні збори 29 квітня 1920 р. на 8-му годи-ну рана в кафедральнім храмі на Службі Божій, потім рушив до жупанату, де мали відбуватися установчі збори. Але тоді не вдало-ся їх провести, бо около 20 напоєних людей, які під час Служби Божої заняли перші місця в залі жупанату і коли зачав говорити д-р. Ю. Бращайко, скоро накинулися на нього наємники, переби-вали бесіду, кричали, свистіли, ще й крісла поламали. Комендант військової управи наказав розпустити збори»⁵⁸.

⁵⁷ Туряниця В., Делеган В. Діяльність «Просвіти» на Закарпатті в оцінці до-слідників повоєнного часу. *Матеріали наукової конференції*. Ужгород, 1992. С. 265–268.

⁵⁸ Волошин А. Заснування і розвиток «Просвіти». *Просвіта*. 1991. № 1.

Друга спроба принесла успіх. 9 травня 1920 р. товариство було засноване. Цього дня на загальних зборах «Просвіти» в Ужгороді було затверджено статут товариства, обрано його правління. Його головою став Юлій Брацайко, заступником голови — Августин Волошин. Сам факт заснування «Просвіти» ще не свідчив про вирішення всіх проблем. Потрібна була посиленна і систематична робота. А. Волошин закликав: «Задач маємо много. Нараз много недостатков треба виповнити. Двигнути культуру, вирвати народ із господарського занепаду,.. підняти національну гордість і свідомість... В народі є сильна наклонность до науки, до освіти. Понесім в кожне село світло народної культури, подпоруйме школи, організує читальні, хори, театральні кружки, кооперативи. Все то потребує од нас много праці, повної самопосвяти. Вже виходить із шкіл молодіж, повна ідеями й любов'ю до свого народу. Втягайме її до народної праці, най розносить своє знання й свою одушевленість во всі кути нашого краю»⁵⁹.

Цікаві думки висловив А. Волошин про те, що повинна являти собою читальня «Просвіти». 30 червня 1922 р. він прочитав реферат на черговому з'їзді товариства на тему: «Яка праця чекає нас для поднесення освіти серед населення?». Волошин просив так поставити роботу читальень, щоб з них прості люди могли взяти якоїсь більше користі. «Не доста, чтобы лиш для читання газет й книжок сходилися там члени. Головное є то, чтобы читальня была центром громадського життя і чтобы подавала ініціативу для кожного потребного народного, культурного чи економічного руху»⁶⁰. Борець проти алкоголізму і розпутства, А. Волошин вважав, що «читальня повинна заступити торговлицю і корчму, чтобы не мав тот селянин потреби ходити в “товариство нечестивих”»⁶¹. Досвідчений педагог, яким був А. Волошин, не підмінював школу читальнею, але був переконаний, що вона має доповнювати роботу церкви і школи. Важливою була його порада, щоб читальня була «безпартійним містом обговорення громадських,

⁵⁹ Волошин А. Промова з нагоди 10-літнього ювілею прилучення Підкарпатської Русі до Чехословацької Республіки. *Свобода*. 1929. 18 лл.

⁶⁰ Волошин А. Яка праця чекає нас для поднесення освіти серед населення? *Свобода*. 1922. 12 лл.

⁶¹ Там само.

Народний дім
«Просвіти».
Сучасне фото

господарських і всяких інших справ»⁶². Численні документи свідчать про те, що читальні засновували переважно представники вчительства. І це закономірно. Але було чимало випадків, коли самі селяни були засновниками читалень. Саме цього бажав Волошин: «Як основати читальню?... Найліпше если читальню сотворять самі селяни, а ми середньо чи безпосередньо маємо їх лиш заохотити у тому. Не обіцяйте много, лиш то, что можеме дійсно ісповнити. Указувати на потребу и хосен самовиховання...»⁶³.

Виступаючи на відкритті Народного дому «Просвіти» в Ужгороді в жовтні 1928 р. Августин Волошин сказав, що «сеї народний дом має бути серцем дальшої культурної еволюції нашої, котра своїми органами розсилає кров народного життя, знає самого себе, свого язика, своєї літератури, знає народного генія, знань красот краю, знає і любов до всего, что є наше, народне»⁶⁴.

Августин Волошин високо цінував участь жінок у культурно-освітньому житті краю. Виступаючи на жіночому конгресі

⁶² Волошин А. Яка праця чекає нас для поднесення освіти серед населення? *Свобода*. 1922. 12 лип.

⁶³ Там само.

⁶⁴ Волошин А. Промова з нагоди отворення «Народного дому» в Ужгороді. *Свобода*. 1928. 11 жовт.

28 травня 1934 р., А. Волошин говорив, що «всегда, де жінки впливали на громадську думку, прийнято найкращі закони для оборони, проти п'янства, лихви, безморальності, проти розводів, для оборони молодших і слабших»⁶⁵.

Цікавими є публікації і виступ Августина Волошина на захист українського національного прапора. У 1930-х рр., коли почалися численні нападки на синьо-жовтий прапор, Волошин написав статтю «Наш прапор», в якій роз'яснив, що він має давню історію. Ці його думки, в яких відчувається сильний виховний ефект, не втратили актуальності й тепер. «Наш синьо-жовтий прапор є символом наших найсвятіших ідей, наших найглибших засад і почувань, є нашою програмою. Барва синя, підносить нашу думку к ясному небу, в той Божий світ, де буває Отець всіх народів і пригадує нам вічний ідеал царства божого. А жовта барва розносить наші взори по нашим золотим нивам, по нашій рідній землі, де жили наші предки і де жиємо днесь ми самі... Синя барва спрямовує наші серця і уми до ідеалу людського життя, а жовта фарба напминає нас на наслідування ідеалів народних». З огляду на це А. Волошин закликав: «Підносьть високо наш прапор... не позволіть ніколи щоби вороги зневажали його! Не забудьте, що вороги прапора суть ворогами самого народу»⁶⁶. В телеграмі, надісланій Августину Волошину з нагоди 60-ліття, активісти волівської (міжгірської. — *Авт.*) «Просвіти» писали: «За синьо-жовтий прапор бажаємо еще многа літа дожити про радость нашого українського народу нашому отцу Августину Волошинови»⁶⁷.

Отже, Августин Волошин по-праву вважається першим просвітянином ХХ ст. у Закарпатті. Зокрема, йому належить велика заслуга у вихованні просвітянських кадрів, залученні до роботи в структурах «Просвіти» учительства, налагодженні тісних взаємин закарпатської і галицької «Просвіти», а також насамперед в тому, що Товариство «Просвіта» стало масовою громадською організацією, яка охоплювала всі здорові сили українців краю і діяльність якої спрямовувалася на популяризацію української культури, збереження рідної мови, утвердження української

⁶⁵ Волошин А. Жіноче питання. *Свобода*. 1934. 31 трав.

⁶⁶ Волошин А. Наш прапор. *Свобода*. 1933. 27 лип.

⁶⁷ Августин Волошин: два ювілеї. С. 220.

національної свідомості серед закарпатців. Про це самі за себе говорять такі цифри: вже у 1923 р. було 4 філії і 80 читалень «Просвіти», які нараховували 4000 членів, у 1935 р. було вже 10 філій, 235 читалень з 16 550 членами, а також діяли Народний дім «Просвіти» в Ужгороді з бібліотекою у 7 тис. книг і 5 народних домів по селах, а на 1937 р. організаційна структура Товариства «Просвіта» включала, крім центрального органу в Ужгороді, 13 філій і 234 читальні, 135 театральних гуртків, 94 хори, 44 спортивно-молодіжні організації, 12 духових оркестрів. Протягом 1920–1937 рр. товариство видало 150 художніх творів і науково-популярних книг для народу загальним накладом 450 тис. примірників. Зокрема, А. Волошин особисто доклав великих зусиль для видання 14 томів «Наукового збірника товариства «Просвіти» (1922–1938), де публікувалися, зокрема, історичні дослідження В. Гаджеги, Д. Дорошенка, В. Пачовського, І. Кондратовича, М. Лелекача, В. Бірчака та інших українських учених, які відіграли важливу роль у зміцненні української етнонаціональної орієнтації Закарпаття⁶⁸. До цього додамо, що «Просвіта» не одержувала жодної субсидії з боку чеських властей, а утримувалася своїми членами. Щоправда, в 1921 р. президент ЧСР Т. Масарик з особистих фондів виділив 150 тис. чехословацьких крон на заснування в Закарпатті українського театру, а в 1924 р. — 100 тис. крон на будівництво Народного дому «Просвіти» в Ужгороді. Загалом, двадцятирічне існування Товариства «Просвіта» в Закарпатті — приклад самопожертви її членів в ім'я освіти, науки і культури краю. Інакше ніж подвигом це назвати неможливо.

Вершиною діяльності закарпатської «Просвіти», як цідком справедливо наголошує О. Мишанич, став Всепросвітянський з'їзд, що відбувся в Ужгороді 17 жовтня 1937 р. Близько 30 тис. просвітянських активістів з усіх сіл і містечок краю, які представляли 25 політичних партій (у тому числі впливову комуністичну), громадських організацій, редакцій періодичних видань

⁶⁸ Див.: Волошин А. Заснування і розвиток «Просвіти». *Просвіта*. 1991. № 1: Національне питання в Україні ХХ — початку ХХІ ст.: історичні нариси. Київ, 2012. С. 300; Зимомря М., Гомонай В., Вегеш М. Августин Волошин. Ужгород, 1995. С. 29; Ворон А., Заклинський Б. Президент Тома Масарик и наш народ. Т. Масарик. 1850. III. 1925. Видання товариства «Просвіта». Ужгород, 1925. С. 34.

виступили з «Маніфестом до українського народу Підкарпаття», в якому було здекларовано українську національну ідентичність населення Закарпаття і сформульовано його культурно-національні вимоги. Водночас, цей важливий документ спростовує звинувачення українського руху в Закарпатті часів Чехословацької республіки в його нібито ірредентистському, протидержавному характері. У ньому чітко й недвозначно було проголошено: «Ми добровільно прилучилися до Чехословацької республіки, ми є вірними громадянами нашої демократичної держави, — але в мовних і культурних справах ми були й будемо частиною великого 50-мільйонного українського народу і цієї нашої народної та культурної єдності ніколи нізащо не зречемося...»⁶⁹. Під цим «Маніфестом» серед перших є і підпис А. Волошина, який представляв на з'їзді першу Руську народну раду і Педагогічне товариство Підкарпатської Русі.

Августин Волошин, як вже зазначалося, добре усвідомлював, що поширення в народі освіти і культури неможливе без участі вчителя. Закарпатські вчителі в 1921 р. були об'єднані в «Учительське Товарищество Подкарпатской Руси», яке поступово підпадало під вплив русофілів і наприкінці 1920-х рр. було центром антиукраїнства. Переконавшись у тому, що подальше співробітництво з товариством стає неможливим, А. Волошин засновує «Учительську Громаду». А. Штефан яскраво описав виникнення нової організації: «У травні 1929 р. “Учительське Товарищество” мало свій “С'їзд” у залах Мадярського Касина (цікава обставина) в Ужгороді. Було там около 300 учителів — “карпаторосів” понад 200 і коло 100 “народовців”. По кількох промовах забрав слово й А. Волошин. Він говорив про завдання учителя і звернув увагу на те, що за мадярських часів український народ не мав і не міг мати належного рівня освіти, бо в школах його вчили мовою, якої він не розумів. Чому вимагають тепер деякі особи, щоб в школах завести знову таку мову, яку дитина не розуміє. Навіщо робити нам експерименти з т. зв. “общерусским языком?”. Його в нас знають лише московські та декотрі українські емігранти, а з наших ніхто не говорить, ані не розуміє “по-московськи”. Тут настав крик: “Ми не москалі, ми рускі!” Інші кричали: “Ми українці!”. Коли втихло, з президії

⁶⁹ Цит. за: Мишанич О. В. Життя і творчість Августина Волошина. С. 12–14.

хтось заговорив: “Господин директор, благодарим за Вашу річ, бо ми стоим за общерусский язык!” Ці слова викликали бурю крику і численні учителі повставали, щоб залишити залю. Волошин так само встав і при дверях крикнув: “Народовці! За мною! До “Просвіти”! Коло 50 учителів вийшли за Волошином, а за ними постійно ще виходили. В будинку “Просвіти”, у великім залі Волошин сказав: “Продовжую свою промову. Видно, що з нашими “карпаторосами” співпраця ще неможлива. Ми мусимо їм показати, що народ з нами, и тоді вони прийдуть до нас. Ми мусимо створити свою народницьку організацію, в якій без “язикових вопросів” в користь народу будемо працювати. Прошу підрахувати присутніх”. Відповідь — 78. “Прошу вибрати організаційний комітет, який приготує основуочі загальні збори і статут”»⁷⁰.

Так виникла «Учительська Громада», почесним головою якої був А. Волошин (1930–1938). Кількість її членів постійно збільшувалася. Так, якщо в 1930 р. вона нараховувала всього 220 членів, то в 1938 р. — 1631. Організація спрямовувала свої зусилля на утвердження, насамперед, української національно-культурної соборності. Ось як про це писалося в книзі «Полеміка з русофілами», виданій Учительською громадою в Ужгороді 1937 р.: «Ми, підкарпатські українці, політично лишаємось вірними громадянами ЧСР, але ніколи не перестали і не перестаємо проголошувати нашу культурно-національну і етнографічну єдність з цілим українським народом. Робимо це свідомо, бо знаємо, що інакше не зможемо врятувати своє національне я... Ясно, що півмільйонний народ на Підкарпатті не може сам витворити стільки культурних цінностей, щоб він міг серед культурніших інших народностей успішно боронити свою народність»⁷¹. Останній Конгрес «Учительської Громади» відбувся в липні 1938 р. А. Волошин закликав учителів до самоосвіти і самовідданості: «Хоча наша організація є найбільшим товариством рідної інтелігенції, у нашій боротьбі більше значення має якість, ніж кількість, — тому закликаємо всіх до праці над собою».

⁷⁰ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. *Спомини*. С. 51–52.

⁷¹ За рідне слово. Полеміка з русофілами. Ч. 1. Передрук за виданням 1937 р. Ужгород, 1990. С. 75.

Августин Волошин турбувався про українських дітей. За його ініціативи відкрито школи у Волівському окрузі (Колочаві-Горб, Прислопі, Синевирській Полянці). Уже наприкінці 1920 р. на Закарпатті працювало 475 початкових (народних) шкіл, у тому числі 321 з українською мовою навчання. У 1923 р. на Закарпатті діяли 532 школи, із них 373 українські. Існували 14 українських горожанських шкіл, 4 гімназії (одна угорська), 3 учительські семінарії, одна торговельна академія, 2 українські торговельні школи.

Августин Волошин також був одним з організаторів і керівників Педагогічного товариства Підкарпатської Русі. У своєму виступі на II з'їзді цього товариства в 1926 р. А. Волошин переконував, що «наше товариство усилюється служити інтересам виховання нашої карпаторуської дитини. Задачею своєю поставило підпорувати так роботу правительства в ділі організації і ведення шкіл, як і родичів і саму дитину. Ми як робітники науки виховання своєю повинністю уважаємо: визволити дитину від всіх тих умов, серед котрих не міг би здорово розвинутися наш нинішній ідеал людини, і для того і хочемо переробити давню книжну школу на нову, діяльну, давню аристократичну на демократичну, школу формалізму на школу науково обосновану, на школу правди, на школу поправді практичну і руську. В нашім товаристві можуть родичі висловити свої погляди на роботу школи, один учитель може подати поради другому і так може ся витворити загальна картина цілої системи виховання і навчання, котра указує на ошибки існуючих шкіл і на потреби дальших...Принцип виховання в природнонароднім дусі потребує передовсім, упознання самого себе, упознання рідного краю, упознання історії, землі, язика, літератури і потреб, упознання руської дитини»⁷².

Про завдання Педагогічного товариства А. Волошин також наголошував на III з'їзді, який відбувся 6 жовтня 1928 р.: «За нами лиш десять коротких років. Стоїме на початку культурного розвитку. Але то сміло можемо твердити, що робота освідомлювання народу у нас почалася і розвиваєся. Маєме много несповнених надій і домагань. Але вже і сама тота обставина, що скарги наші публічно можемо підносити і обговорювати є доказом нашої

⁷² Волошин А. Виступ на II з'їзді Педагогічного Товариства Підкарпатської Русі 8 травня 1926 р. *Августин Волошин. Твори*. С. 120–122.

свободи, є гарантією того, що інтенсивною нашою працею вдасться нам побідити всі перепони нашого народного відродження. Наше П. Т-во основалося для того, щоби поширювало знане виховання і знане рідного краю, зв'язувало родину із школою, підпорядковувало школу, витворювало учебники і книги лектури, указувало на потребу основи нових шкіл. Днешня епоха і від школи вимагає більше і інтенсивнішої роботи. Круг виховання не скривається лиш за мурами школи, але має поширитися працею дальших чинників, помічників учителя» Августин Волошин вірив, що «наш народ путем просвіти встане із глибокого сну, піднесеться до ліпшого матеріального життя і так забезпечить собі кращу будучність»⁷³.

Наприкінці 1930-х рр., у період існування Карпатської України, в усіх районах, де проживало українське населення, діяли українські школи. Все це було доказом що українська ідея, українська мова перемогли. Августин Волошин відіграв у цьому значну роль. Це визнавали не лише українські педагоги, а й чеські чиновники. Ось, для прикладу, думка щирого прихильника народовецького напрямку, очільника Шкільного реферату (управління) в Ужгороді Йозефа Пешека: «Коли нині з радістю можемо дивитися на поступ в нашом школьництві, на скорее поширювання культури серед найширшої верстви руського народу под Карпатами, то в том велика доля заслуги лежить у Вас Вп. Пане Директоре... Ви служили тому народови не лиш в школі але й поза нею. В школі Ви виховали молоде покоління народних працівників, виховали в серцях будучих учителів почуття обовязку для свого народа учити его родним его словом, подносити его економічно і вести до ліпшого благобита а поза школою старатися и о найменшого брата, подавали ему до рук перші основи руського письма своєю Азбукою и Читанкою, учили его як має он жити численними статтями в "Науці" і "Місяцесловах", котрі стали наслідком одиноким прибежищем печатаного народного слова»⁷⁴.

Нарешті, неабияку роль відігравав Августин Волошин і в економічному відродженні Закарпаття, для добробуту народу якого він працював усе життя. Він розумів, що самостійність кожного

⁷³ Волошин А. Перегляд історії шкільництва Підкарпатської Русі. *Августин Волошин. Твори*. С. 136.

⁷⁴ Августин Волошин: два ювілеї. С. 23.

народу залежить від економічно-господарської самостійності. Тому він був ініціатором створення, а почасти і керівником численних спілок, товариств, фабрик, сприяв створенню кооперативів, відокремлював наявні від колишнього угорського кооперативного союзу, заснував «Крайовий Кооперативний Союз», був його головою. Велика заслуга А. Волошина полягає також і в тому, що він заснував Підкарпатський банк, першу всенародну кредитну установу, яку очолював, а також багато інших економічних установ і підприємств: фабрику виливання дзвонів «Акорд», фабрику свічок «Геліос», керамічну фабрику «Керамос», фабрику сірників «Руські сірники», асекураційне товариство «Бескид» в Ужгороді та ін. Ці підприємства і установи забезпечували роботою сотні працівників і службовців, що в тогочасних умовах безробіття в Закарпатті мало важливе значення.

МАТЕМАТИКА
для русских литературных школ
АВГУСТИНЪ ВЕ. ВОЛОШИНЪ
ЧАСТЬ I
Логика для русских народных школ.

ПАМЯТИ
АЛЕКСАНДРА ДУХОВНИЧА
АВГУСТИНЪ ВОЛОШИНЪ

ПАЛЕНКА-ЗАГУБЪ
АВГУСТИНЪ ВОЛОШИНЪ

АЗБУКА
АВГУСТИНЪ ВОЛОШИНЪ

ЛОГИКА
АВГУСТИНЪ ВОЛОШИНЪ

КОРОТКА ІСТОРІЯ
ПЕДАГОГІКИ
ДЛЯ УЧИТЕЛЬСЬКИХ СЕМИНАРІЙ
АВГУСТИНЪ ВОЛОШИНЪ

Розділ 4
ПЕДАГОГІЧНА
ТА ЛІТЕРАТУРНА ПРАЦЯ

«Все своє життя я працював як педагог.
Переконався я в тому, що наш народ
є цілком так інтелігентний, як і інші
європейські народи, і що лише іноблення
робило його апатичним».

Августин Волошин

Уже із наведеного в попередньому розділі фактичного матеріалу добре видно, що Августин Волошин був визначним педагогом, вченим, видавцем та публіцистом. Утім саме проблеми навчання і виховання молоді посідали центральне місце в його багатогранній діяльності, зокрема на посаді викладача (з 1900 р.), а згодом довгорічного директора Ужгородської вчительської семінарії (1912–1938).

Педагогічні погляди Августина Волошина — це тема окремого дослідження¹. Її торкалися чимало шанувальників науково-педагогічної спадщини Волошина, наголошуючи на потребі вивчення цієї проблематики. Щоправда, переважна більшість висловлених оцінок стосується, як правило, окремих праць вченого. Так, приміром, В. Бірчак був високої думки про книжку «Педагогіка і дидактика для учительських семінарій», яка побачила світ двічі (1923,

¹ В основу матеріалів для цього розділу лягли ґрунтовні монографії, видані українськими істориками, філологами, педагогами: Зимомря М. І., Гомоннай В. В., Вегеш М. М. Августин Волошин: До 120-річчя від дня народження видатного громадського, культурного та церковного діяча України. Слупськ ; Ужгород, 1994; Зимомря М. І., Гомоннай В. В., Вегеш М. М. Августин Волошин / Ін-т методики навчання і виховання, підвищення кваліфікації пед. кадрів ; Закарп. обл. від-ня Пед. т-ва України. Ужгород : Закарпаття, 1995; Вегеш М. М. Історія і політика : у 4 т. Т. 2. Історія Карпатської України. Августин Волошин — президент Карпатської України. Будівничі Карпатської України. Василь Гренджа-Донський розповідає... Ужгород, 2005; Вегеш М. М., Кляп М. І., Тарасюк В. Ю., Токар М. Ю. Августин Волошин: Життя і помисли президента Карпатської України. Ужгород : Карпати, 2005; Басараб В. І., Вегеш М. М., Сергійчук В. В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород : Говерла, 2006; Вегеш М. М., Кляп М. І., Тарасюк В. Ю., Токар М. Ю. Августин Волошин. Життя і помисли президента Карпатської України. 2-ге вид., допов. Ужгород : Карпати, 2009.

*Августин Волошин.
«Педагогика и дидактика».
1933 р.*

1935). «Книжка отся чи не найгарнійша из всіх, які видав Августин Волошин, — писав В. Бірчак. — Своім методом та об'ємом матеріалу, гарним стилем та легким народним язиком стоїть ся книжка на тій висоті, що не повстидали би неї інші більше розвинені народи»². Названий автор чи не першим порушував питання про критерії оцінки заслуг А. Волошина. Зокрема, В. Бірчак переконливо стверджував, що найважливішою «громадянською працею Августина Волошина се є його педагогічна діяльність». На його думку, А. Волошин як вчитель «міг не тільки вчити, але і виховувати молодь»³.

Зауважимо: зміст згаданої праці (186 сторінок) охоплює 115 питань, які А. Волошин ґрунтовно висвітлив у чотирьох розділах: «Загальна педагогіка», «Фізичне виховання», «Духовне виховання» та «Дидактика». Особливу увагу дослідник приділив процесу виховання, у центрі якого — вихователь, а також етапам цього процесу, його типам і формам. Вчений посилається на працю «Еміль або про виховання» Ж.-Ж. Руссо (1712–1778), який вирізняв три фактори виховання: «1) природа, 2) людина та 3) вихователь». А. Волошин, не заперечуючи французькому просвітителю, називає п'ять визначальних чинників, а саме: «1) сім'я (родинний будинок), 2) школа, 3) держава, 4) церква, 5) вихователь»⁴.

Ці фактори, на думку педагога, тісно взаємопов'язані між собою і, власне, доповнюють один одного. Так, скажімо, школа і сім'я органічно поєднані між собою, бо ж мовиться про гармонійне виховання

² Бірчак В. Августин Волошин. Єго життя і діяльність. З нагоди ювілею 50-літніх уродин і 25-літньої праці. Ужгород, 1924. С. 19.

³ Там само. С. 24.

⁴ Волошин А. Педагогика и дидактика для учительських семінарій. Ужгород, 1923. С. 183.

дитини. Доводиться пошкодувати, що видатний український педагог В. Сухомлинський не знав педагогічних поглядів А. Волошина. Воістину в ріднім краю геніїв немає, якщо їх оминати. Звісна річ, сказане не стосується всесвітньо відомого педагога з Кіровоградщини, який серце віддав справі виховання дітей. Але чи не цікавий факт. А. Волошин був добре поінформований нерідко навіть про деякі, сказати б, опосередковані моменти, деталі; проте всі вони важливі, якщо розглядати їх крізь опуклу лінзу характеристики світоглядних позицій підростаючого покоління, власне, щодо їхнього формування. Візьмемо для прикладу збори батьків, що передусім у стінах школи набули традиції «у Німеччині, Франції та Швеції»⁵. Під час зустрічі з батьками учитель має можливість обговорити поведінку дитини. Щоправда, від вчителя подібні збори вимагають належної підготовки, терпіння, тонкого педагогічного такту і компетентності. Ведучи мову про «ідеали виховання», А. Волошин надав певну значимість тому, що у різних народів неоднакове розуміння й тлумачення цього питання. Насамперед в уяві представника того чи іншого народу постають імена «прославлених людей», бо саме про них складаються «легенди», історичні пісні, трохи ідеалізують їх. «Таким загальнолюдським ідеалом видається Ісус Христос». Звичайно, мають місце й інші прояви ідеального на різних етапах «морального розвитку дитини». Тут особливо вагоме місце батьків і вчителів. Помітний вплив на виховання моральних принципів справляють церковнослужителі.

Цікава деталь: розглянути ідеал крізь призму «зверхлюдини» як результат процесу розвитку особи, виписаний німецьким філософом та поетом Фрідріхом Ніцше (1844–1900). А. Волошин наголошує, що така «зверхлюдина» «не є конкретною особою і не є ідеалом загально моральним»⁶. Педагог обстоює, отже, висловлену ним тезу про те, що ставлення до дитини не становить «безправного предмета виховання». Іншими словами, виховання особистості залежить від цілого комплексу засад, а найперше — від високо компетентної особи вихователя. Мета виховання, на думку А. Волошина, «вимагає від вихователя знання і звання. До всього того потрібна щира любов до дітей і захоплення

⁵ Волошин А. Педагогика и дидактика для учительських семинарій. С. 15.

⁶ Там само.

до виховательської праці». Мовиться тут не лишень про вчителя, а радше — про роль вихователя загалом (мати, батько, церковнослужителі тощо). На його погляд, виховний процес, скажімо, в родині «так треба приладити, чтобы дитина інтелектуально и морально могла розвиватися»⁷. У цьому плані український дослідник із Закарпаття солідаризувався з настановами таких відомих педагогів як Монтень, Руссо, Толстой, а також німецький вчений Ціллер, працями якого широко користувався А. Волошин. Приміром, він у багатьох місцях послуговується книжкою Ціллера «Основи вчення про виховне заняття», що з'явилася у Лейпцігу ще 1865 р.⁸

Доречні вказівки А. Волошина щодо еволюції «морального характеру» дитини в умовах сім'ї. Батьки, у першу чергу, служать взірцем для дитини; розвиток і становлення її морального характеру «бере свій початок на рівні наслідування, тобто “призвичаєваня”. З огляду на це заслуговує на увагу висновок автора «Педагогіки і дидактики» про визначальні принципи, які спричиняють успішне виховання справжнього громадянина — патріота своєї держави. Вони і тепер зберігають своє актуальне звучання.

Ведемо бесіду про безперервне виховання на ранніх етапах життя людини, оскільки цей процес «зачинається вже з першої хвилини життя дитини й триває до того віку, доки вихованець не дозріє. Старша особа вже не підлягає впливам своїх вихователів». Окрім цього, не слід забувати, що свобода виховання обмежена природними обдаруваннями дитини, а також умовами і обставинами життя. Інакше кажучи, «дитина не є такою матерією, як воск і з котрого можна виліпити, яку ми хочемо форму, но не являється і такою личністю, котра на світ Божий принесла вже готову свою індивідуальність»⁹. Цікавий погляд А. Волошина-педагога на етапи виховання дитини. За його твердженням, слід розрізняти «чотири доби» (етапи), які творять цілісність виховного процесу від немовляти до зрілості: від немовляти до кінця першого року; від недолітка до сьомого року; вік дитячий — від 8 до

⁷ Волошин А. Педагогика и дидактика для учительських семинарій. С. 11.

⁸ Ziller T. Grundlegung zur Lehre vom erzieherischen Unterricht. Leipzig, 1865. S. 20, 24, 63.

⁹ Волошин А. Педагогика и дидактика для учительських семинарій. С. 13.

15-го року; вік юнацький — від 15 до 24-го року¹⁰. Для кожного з названих етапів характерні свої відповідні рамки, що обмежують дію факторів виховання взагалі, а саме: а) природні дані дитини з моменту її народження; б) вплив навколишнього середовища (природа, товариство); в) стан виховання, його якість, а звідти — й недоліки науки і виховання.

Примітно, що А. Волошин теоретично обґрунтував і докладно описав, власне, особливості форм виховання на кожному з цих етапів. З цього випливає важливість особливостей з боку вихователя, бо ж «педагог повинен знати психологію (розрядка Августина Волошина. — *Авт.*) дитини». Вчений поділяє думку англійського мислителя Герберта Спенсера (1810–1903), який вважав, що кожний «педагог має бути філософом». Отже, формування особистості з огляду на становлення світоглядних позицій, переконань, духовних запитів, суспільних і особистих зацікавлень здійснюється у поєднанні з такими складовими компонентами, як: а) духовне, б) фізичне, в) естетичне, г) трудове виховання.

Важливість стану здоров'я дитини і його врахування під час виховного моменту — на першому місці. Але А. Волошин слушно застерігає: вихователь (мати, батько, вчитель) не повинен «бити дитину по голові, торгати єї за вуха, волосся», «щоб не зашкодити нервовій системі» виховання. Натомість «для морального виховання» дитини слід ширше використовувати такі форми розваги, як «забава, казка і розмови». Казка, на думку дослідника, «служить для душевної забави неолітк»; «вона повинна бути така, чтобы в душі воззивала живу і приємну діяльність фантазії і почувань»¹¹.

Наголосимо: А. Волошин вбачав першорядну роль у трудовому вихованні підростаючого покоління. Тут він дещо поглибив французького психолога та педагога, одного з творців експериментальної педагогіки Едуарда Клапареда (1873–1940), на класифікацію типів праці. Умовну, а часом і чітку межу між собою мають чотири типи: а) легка, б) зацікавлена, в) важка, г) нудна.

При тому варто й бажано спостерігати за дитиною: якщо вона правдиво втомлена, то їй необхідно дати можливість відпочити.

¹⁰ Волошин А. Педагогика и дидактика для учительських семинарий. С. 17.

¹¹ Там само. С. 19.

Коли навіть дитина імітує втому, то і в такому випадку «не треба її далі примушувати до праці».

Тепер модним стало у практиці вчителів говорити про тести. Їхню сутність на рівні завдань і передбачуваних рішень А. Волошин розкрив ще в 1923 р. на сторінках цитованої праці «Педагогіка і дидактика». Отже, як бачимо, нове — це добре призабуте.

Важливі думки педагога про духовне виховання дитини. Адже саме воно є «першою умовою інтелектуальності». Дитина повинна одержати «можливо більше способів ознайомлення зі зовнішнім світом». «Духовне виховання, — наголошував А. Волошин, — має підтримати свіжість і бадьорість сил дитячого розуму, не допускати до індиферентизму, вялості й лінивості». Великого значення надав закарпатський вчений такій школі, яка функціонувала б на засадах народності; вона повинна привити учням любов і зацікавленість до вивчення рідної мови, народних звичаїв, традицій, культури загалом. Педагог накреслив шляхи та прийоми.

Помітні результати духовного виховання дітей мають місце у тих школах, де належним чином викладається історія та географія — предмети, матеріали яких можна і доцільно пов'язати з літописом рідного народу, рідного краю, багатством і красою рідного села чи міста у вужчому розумінні, а відтак — Вітчизни загалом. І знову на передній план А. Волошин висуває питання про роль вчителя народної школи. Він повинен із палким завзяттям говорити учням про все те, що є народне, що є наше, аби викликати в дітей відчуття любові й поваги як до рідного народу, так і до чужих.

Щодо форми виховання, то автор «Педагогіки і дидактики» поділяв досягнення цієї мети. Зокрема, це завдання найбільш ефективно реалізується у процесі викладання рідної мови. Цьому питанню А. Волошин приділяв особливу увагу, оскільки в мові вчений слушно вбачав ґрунт для національної атрибуції того чи іншого народу, зокрема й українського¹². Є два найважливіші про-
яви: а) індивідуальний, б) колективний.

¹² Див.: Волошин А. О письменном язичі подкарпатських русинів. Ужгород, 1921. С. 4–42; Див. також: Юсип Ю. В. Августин Волошин і мовна дискусія 20-х років ХХ ст. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород, 1993. С. 338–342; Чучка П. П. Августин Волошин і питання української мови на Закарпатті. *Закарпатська правда*. 1991. 5 листоп.; Пор. також наступні дослідницькі студії: Турияница В. В. Августин Волошин про методику навчання

Заразом наголосимо: А. Волошин віддавав перевагу індивідуальному вихованню, оскільки його наслідки «суворо залежать від вихователя». Це стосується і таких навчально-виховних інституцій, як сиротинець, тобто у наближеному зіставленні — школа-інтернат у сучасних умовах. Як увиразнює А. Волошин, «найкраще процвітають виховні інститути в Англії». Вимоги до виховання у сиротинцях («виховних інститутах») окреслюються трьома рівнями, а саме: а) гігієною («гігієнічно відповідним»), б) педагогікою («педагогічно ведений») з врахуванням належного забезпечення стану навчання та дисципліни, в) релігійно-моральною «теплотою живого духовного життя»¹³.

Сиротинці як виховні центри («інститути») повинні мати у своєму розпорядженні «свою школу, свою робітню, город і поле»; насамперед дуже добрий персонал, щоби дух там був родинний, веселий, теплий і бадьорий. Гадаємо, не буде перебільшенням, коли скажемо: ці свої настанови-рекомендації А. Волошин успішно реалізував на практиці, відкривши на свої кошти аналогічний сиротинець в Ужгороді. До речі, А. Волошин стверджував на сторінках «Педагогіки і дидактики», що в сиротинцях необхідно залучати до виховання дітей переважно жінок. Адже вони — в екстраординарних умовах — краще, ніж чоловіки, розуміються на характерних підступах до вихованців та «мають до них тепле почуття і материнське серце».

рідної мови. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород, 1993. С. 303–308; Бача Ю., Штець М. Чому, коли і як? Пряшів : Київ, 1992. С. 35; За рідне слово! Полеміка з русофілами. Мукачів, 1937. Ч. 1. С. 23; Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. *Сучасність*. 1987. С. 23–24; Зимомря М. І. Погляди на етнічну приналежність і мову корінного слов'янського населення Закарпаття у німецькомовних дослідженнях. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород, 1993. С. 170–174; Франко З. Мова як засіб національної атрибуції літератури. *Сучасність*. 1992. № 11. С. 113; Дем'ян Г. Августин Волошин. *Таланти Бойківщини*. Львів, 1991. С. 221; Зілгалов В. Вони долали картагену провінційності: Український Вільний університет у Празі і Закарпатті. *Карпатський край*. Ужгород, 1993. № 9–11. С. 24–25; Дзензелівський Й. ПОН і забутий Гарайда. *Тиса*. Ужгород, 1994. № 1–2. С. 39–46; Федик О. Українська мова: дихотомія «лінгва-середовище». Науковий збірник Українського Вільного університету. Мюнхен : Львів, 1993. Т. 16. С. 207–214.

¹³ Волошин А. Педагогіка і дидактика. Ужгород, 1924. С. 31.

Аналіз педагогічних праць А. Волошина показує, що в його особі українська педагогічна наука мала і методиста; він вже на початку 1920-х рр. розробив цілісну систему поглядів на проблемні питання з прикладної методики, загальної дидактики тощо. А. Волошин розрізняв домінуючі відмінності між трьома частинами, що складають «Загальну дидактику» і націлюють на конкретні вимоги-д о р о г о в к а з: а) що вчити; б) як вчити; в) забезпечення шкільної дисципліни. Ці програмові положення, що містять водночас і запитання, не залишилися без відповіді.

«Учити, — підкреслює А. Волошин, — значить подати нове пізнання, щоби воно сталося власністю души ученика. Школа надає таку науку, котра служить цілям виховання». У цьому зв'язку постають особливі завдання саме перед школою. Таких завдань — сім: розвивати тілесну силу плекання і добрих забав і спорту; охороняти й розвивати здоров'я смислових органів; подати знання; розвивати порозуміння законів і краси природи; вказати розвиток народного мистецтва з метою його порозуміння та сприйняття; підготовка учнів до дитячих життєвих обставин, передусім любов до праці; довести учнів до співжиття.

А. Волошин надавав особистості вчителя, його педагогічній майстерності в навчальному процесі, як вже підкреслювалося вище, надзвичайну роль. Він поділяв погляди німецького вченого Ернста Лінде, який стверджував: «Метода вчителів лиш тоді має силу, а навчання тоді буде артистичне, коли вчитель є артистом, коли в навчання вкладає свою живу особистість». Без сумніву, в успіхах учнів заґрунтована невтомна, часом непримітна праця вчителя. Його знання, любов до дітей і вміння пробудити в них інтерес до пізнання нового, відкриття незвіданого. Головна тут думка А. Волошина полягає в тому прагненні, яке свого часу сформулював німецький філософ І. Кант (1724–1804): «Відкривати людське в людині — ось вирішальне завдання вчителя». Безумовно, що праці уславлених німецьких мислителів Гегеля, Фіхте та Канта були добре відомі авторові праці «Педагогіка і дидактика». Завершуючи її розгляд, наголосимо: на сторінках цієї винятково важливої праці в усій педагогічній спадщині А. Волошина суттєве місце відведено методиці викладання різних наук, у т. ч. рідної мови, теології, історії, географії, краєзнавства, науки про числа (математики), фізики, науки сільського господарства, малювання,

співу, гімнастики тощо. Ми переконані: перевидання «Педагогіки і дидактики» давно на часі.

Перу Августина Волошина належить ще одна праця, яку дослідники оминули своєю увагою. Мовиться про змістовну брошуру «О соціальному вихованню», що побачила світ 1924 р. невдовзі опісля видання «Педагогіки й дидактики». Її автор дає короткий огляд еволюції соціалізму, слушно відзначивши, що людське суспільство зазнає поступових змін, які зумовлюють різні ступені культурного середовища. За словами дослідника «християнська культура розбила і розбиває інститути рабства, нерівності і несправедливості»¹⁴. Роль соціального виховання поєднується з метою — «ширити культуру, понести світло знання і хотіння доброго в усі куточки людського життя»¹⁵.

Соціальну педагогіку А. Волошин простежує у двох напрямках: а) позитивістському та б) ідеалістичному. На його думку, соціальна педагогіка заснована на моралі, освіченості, а звідти — «виховання волі». Цікаве визначення соціалістичної ідеї знаходимо у праці А. Волошина, який розглядає її як «ідею суспільної солідарності». Усе це засвідчує той факт, що йому були близькі, зрозумілі позиції Сен-Сімона, Конта, Традендорфа, Гілла. Зовсім інша справа, як ці соціалістичні ідеї зазнали цілковитої деформації під орудою Й. Сталіна (1879–1953), його попередників і наступників, коли було упосліджене все людське, знецінене навіть поняття «соціус», що у перекладі з латинської мови означає «товариш», а натомість у пошані були інші величини, зокрема, жорстокість, ненависть, немилосердність до людини.

Безсумнівно, Августин Волошин був знайомий з педагогічними працями Т. Масарика, зокрема книгою 1898 р. «Як працювати?». «Насамперед про політичну освіту. — писав Т. Масарик. — Політична освіта є потрібна, а в наших обставинах ще потрібніша тому, що виходячи з сьогоденної ситуації політична праця є важлива, а в даний момент чи не важливіша за інші; але, як то буває завжди: що в усіх на очах, про те найменше міркують. І в той час, як наші політичні задачі є великі, наша політична освіта є дуже мала... І коли політика є точна наука й точна практика, то яка політична

¹⁴ Волошин А. О соціальному вихованню. Ужгород, 1924. С. 5.

¹⁵ Там само. С. 52.

проблема є головна для теоретичного думання? На це тільки одним — одна відповідь: є єдина політична проблема, соціальна...»¹⁶

Як у попередній книжці «Педагогіка і дидактика», так і в брошурі «О соціальному вихованню» багато місця відведено вихованню дітей в умовах школи. У школі процес виховання повинен опиратися на власні інтереси батьків, які теж прагматично зацікавлені, аби їхні діти здобули грамоту. Однак школа повинна мати самоуправління, що означає також «свого роду автономію для учнів»¹⁷. У цьому контексті заслуговує аналізу розділ «наука о дітинни».

Як підкреслює А. Волошин, соціальна педагогіка спричиняє подвійний вплив на виховання, тобто в теоретичному й практичному ключі. Скажімо, виховний процес має одні особливості в сільському, інші — у міському середовищі, де наявні ширші можливості для пізнання світу, ніж у селі. А. Волошин як педагог-гуманіст, який черпав своє розуміння доброти й любові до людини у рядках Святого Письма, а також у творах Коменського, Песталоцці, Гете, Руссо, Шекспіра, Шевченка, Толстого, був глибоко переконаний: всі чинники виховання повинні бути пройняті «ідеєю людської солідарності», значить і любов'ю до ближнього. Хто знає, либонь, звідси випливає чітка негативна позиція А. Волошина щодо використання у виховному процесі «тілесної кари». На його думку, «тілесна кара в школі шкодить і учневі, і учителеві. Шкодить учителеві, бо зменшує любов та пошану до нього. Ніяка кара не повинна нищити моральної гідності людини»¹⁸.

Багато праць А. Волошина несуть на собі відбиток християнської моралі. Але всюди вона трактується не тільки з огляду на певну релігійну спрямованість розповіді, а й з погляду на гуманістичне розуміння її предмета. Такий висновок напрошується і під час оцінки такої Волошинової книжечки, як «Методика». Тут міститься, зокрема, розділ «Методика науки віри», в якому ставиться за мету вивчення істини віри, а також, щоб «довести учнів до визнання християнської віри не лише устами, але й серцем»¹⁹.

¹⁶ Масарик Т. Г. Як працювати? Вибраних з 1898 р. / пер. Г. В. Омельченка. Прага, 1930. С. 79.

¹⁷ Волошин А. О соціальному вихованню. С. 50.

¹⁸ Волошин А. Педагогіка і дидактика. С. 72.

¹⁹ Волошин А. Методика. Ужгород, 1935. С. 25.

А хіба випадкова бесіда автора «Методики» про педагогіку, що висвітлює статеві відносини, статеve виховання підростаючого покоління? Звісна річ, не з усіма його рекомендаціями можна погоджуватися сьогодні, але у свій час вони сприймалися справедливо, як «універсальні поради». Педагогіка статевого виховання молоді як проблема була вперше в Закарпатті покладена саме А. Волошином на конкретну основу, хоч певні застереження щодо підступів до з'ясування окремих питань у світлі нинішніх оцінок мають місце²⁰. Вони зумовлені насамперед тим, що А. Волошин окремий цикл питань висвітлював у рамках так званого гармонійного виховання статевиx відносин, ґрунтуючись на постулатах богословської науки.

Проте його загальні твердження суттєво не розходяться з тогочасною педагогічною думкою визначних вчених з європейських країн (Англія, Німеччина, Франція, Італія, Угорщина, Чехія, Словаччина, Росія, Польща, Україна). Особливо впадають в око типологічні зіставлення з доробком Я. Коменського та Ф. Ферстера. Стержневим є висновок Волошина про те, «щоби духовне» я «одиниці запанувало над тілесним»²¹. Отже, А. Волошин вже в 1920–30-ті рр. порушував складні питання соціальної педагогіки і, не оминаючи «гострих кутів», розв'язував поставлені перед собою завдання на рівні вимог своєї доби. Низка його характеристик у рекомендаційному плані не втратила актуального звучання і сучасного читача.

Новим кроком у науковому набутку А. Волошина стала поява книжки «Педагогічна психологія». На правах рукопису ця праця у 1935 р. розповсюджувалася як окреме видання за ціною 25 чеських корун.

А. Волошин приділяв першорядне значення психологічним студіям, оскільки «психологія є тою наукою, яка описує та виясняє духовні явища»; в її завдання входить «опис і пояснення процесів та явищ, що відбуваються в людській душі. Отже, вона вивчає саму людину». Сутність такої позиції пов'язується з давньогрецькою філософією. Адже ще Сократ закликав: «пізнай самого себе».

²⁰ Гоца Е., Турянця В. Августин Волошин про статеve виховання молоді. *Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича*. Ужгород. 1992. С. 271–274.

²¹ Волошин А. *Методика*. С. 41.

Автор «Педагогічної психології» робив вододіл між загальною та диференціальною психологією, бо ж «психологія не може інтегрувати тільки те, що є в душах загальне, але й те, що є різне»²². А звідси — залежність: справжній вчитель, власне, вихователь тільки тоді, коли він — психолог. Від цієї залежності постає успіх як результат діяльності педагога. На сторінках цього монографічного дослідження розкрито десятки питань. Серед них чотири «типи пам'яті»: 1) візуальний, 2) акустичний, 3) моторичний, 4) мішаний.

Щодо вивчення процесу розвитку, тобто «розвивання пам'яті» в дітей, він відзначав, що одним із перших експериментально досліджував ці питання московський педагог А. Нечаєв. Щоправда, А. Волошин не копіює свого сучасника з Росії, а радше — дає своє трактування проблеми. Закарпатський вчений вважав, що «найголовнішим засобом розвивання пам'яті» є метод звичайного «повторення матеріалу». Особливо «цінною творчою силою нашої душі» є фантазія, у т. ч. фантазія дитини. Свого часу французький психолог-педагог Альфред Біне розрізняв чотири типи уявлення: 1) описувальний, 2) чуттєвий, 3) тлумачний (філософічний), 4) ерудичний²³. А. Волошин поділяє думку німецького вченого А. Мейманна²⁴, який характеризував «добру фантазію» як: а) живу, б) багату, в) оригінальну.

Почуття людини А. Волошин розкриває у двох іпостасях: почуття смислові та духовні. Ведучи бесіду про «розвивання естетичних почувань», він наголошує: «виховання естетичного смаку до 10-го року життя дитини має лише підготовляючий характер... По 10-му р. можна вже *на у к о в о* (підкреслення наше. — Авт.) приготувляти учня до критичної інтуїції». До речі, у виданні 1935 р., яке чітко різниться від попереднього очевидним дотриманням норм української літературної мови, тут є різночитання, доповнення, окремі нові спостереження. І водночас в обох виданнях містяться аргументовані формулювання, скажімо «шкільна наука при кожній нагоді повинна повзбуджувати любов до правди і витворювати в душах учнів добрі ідеали». Чимало тематичних питань, досліджуваних на сторінках «Педагогічної психології»,

²² Волошин А. Педагогічна психологія. Ужгород, 1923. С. 5.

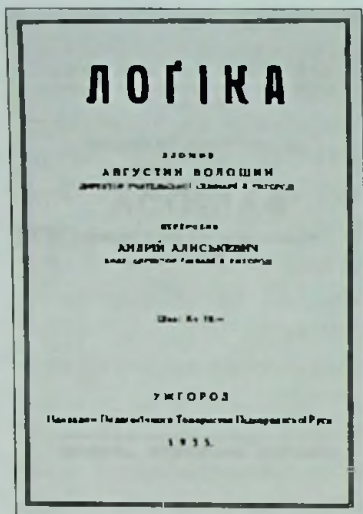
²³ Там само. С. 34.

²⁴ Mehmman A. Intelligenz und Wille. Berlin, 1920.

розкрито у науково-популярній площині. Однак це не завадило авторові «Педагогічної психології» використати десятки наукових джерел різними мовами (українська, російська, чеська, німецька, угорська), що належали перу українських, німецьких, чеських, словацьких, англійських, угорських і російських вчених. З-поміж найбільш відомих імен назвемо такі, як С. Русова, Я. Ярема, Й. Гендріх, В. Штерн, К. Бюлер, О. Кульпе, В. Вундт, Е. Лінде, П. Янет, А. Біне, Е. Клапаред, В. Данталл, А. Нечаєв, Л. Віготський, О. Вільманн, А. Мейманн, Г. Гофдінг, Ф. Шмідт та ін. Корпус використаних наукових одиниць, не в останню чергу, стверджує той факт, що А. Волошин був добре обізнаний з найновішими досягненнями у царині педагогічної думки другої половини ХІХ — першої половини ХХ ст. Тому й не дивно, що «Педагогічна психологія» користувалася значним попитом, власне, вона стала настільною книжкою для закарпатських освітян. Це стосується й інших праць Волошина, зокрема таких, як «Дидактика» та «Логіка». Як відомо, А. Волошин написав «Дидактику» у двох частинах, які розповсюджувалися «на правах рукопису» накладом Педагогічного товариства Підкарпатської Русі. На жаль, нам не вдалося розшукати перший випуск; ми мали в розпорядженні тільки другу частину цієї цікаво задуманої праці. Вона містила два розділи: а) загальна дидактика; б) школа й учитель²⁵.

Як перший, так і другий розділ, своєю чергою, членується на конкретизовані підрозділи, в яких лаконічно мовиться про роль навчального плану в державній школі, розкладу годин, екскурсії, шкільних свят, театру, виховання естетичного смаку, почуттів патріотизму («виховання народного духу в школі»), а також релігійного життя. У другому розділі «Школа й учитель» стисло розглядаються форми виховання дітей, власне, умови виховання молоді у світлі наукових засад. Автор не оминув своєю увагою і питання педагогічного уміння, такту вчителя або вчительки проводити заняття з хлопцями чи дівчатами у нижчих і вищих класах, розвитку слухняності у дітей, що має три фази (безпосередня сугестія, посередня сугестія та автосугестія). Мовиться також про вміння вчителя або вчительки використовувати накази, заборони, поради, попередження у стінах школи, здійснювати нагляд, оскільки

²⁵ Волошин А. Дидактика. Ужгород, 1932. Ч. 2.

Августин Волошин.
«Логіка».
1935 р.

без нагляду дитина «може причинити й собі і другим велику матеріальну або моральну шкоду». З огляду на це за-слуговує ширшої оцінки параграф 21, в якому А. Волошин вельми аргумен-товано обстоює слушність такої тези, висловленої ще в 1896 р. німецьким педагогом Ернстом Лінде на сторінках книжки «Особиста педагогіка». Дозво-лимо собі ще раз процитувати слова Е. Лінде — А. Волошина: «Методика вчителя лише тоді має силу, а навчан-ня тоді буде артистичне, коли учитель є артист, коли в навчання вкладає свою живу особистість. Особистість є там, де знання з'єднуються з почуттям. Зимний, байдужий чоловік не може бути добрим учителем, хоч би й як держався правил дидактики»²⁶.

Окремі питання з дидактики знайшли своє подальше розкрит-тя у наступній книжці, що з'явилася під назвою «Логіка» 1935 р. і є результатом співпраці: її написав А. Волошин, а переробив Андрій Алиськевич, відомий діяч на теренах освіти в Перемишлі та насамперед у Закарпатті, як директор уславленої української класичної гімназії в Берегові²⁷.

Уже з перших сторінок цієї праці панорамно закроєна бесіда про сутність питання: «Що то значит “учится”, а що значить “учи-ти”? Отже, “учится” значить: лучити нові зображення (відомості) з давніми в одну нерозривну цілість, в нові асоціативні ряди до-рогою аперцепції». До того ж, «учити» значить: подавати іншим нове знання, дорогою аперцепції, ваги і зацікавлення (розбуджен-ня душевного, всестороннього інтересу). Школа подає таку науку,

²⁶ Волошин А. Дидактика. Ч. 2. С. 34.

²⁷ Волошин А. Логіка / зложив Августин Волошин, персбрав Андрій Алиськевич. Ужгород, 1935; Пор.: Зведомлення руської держ. реальної гімназії в Берег-сасі (Берегово) на 1920–21 учебний год. Зладив Андрій Алиськевич. Ужгород, 1921.

яка служить цілям раціонального виховання²⁸. Отже, логіка, за визначенням Волошина, — це наука про «правила справного думання». Автор дає класифікацію цього впливового об'єкта, поділяючи логіку на загальну (або елементарну) та систематичну (методологія). Ось кілька визначень у пов'язі з предметом логіки як науки, без якої процес виховання та навчання — невіддільний. «Логіка або наука правильного думання (мислення)... не учить нас правильно думати, так само як граматики не учить нас говорити, але як підручник душевної гімнастики подає нам закони правильного думання, котрих знання єсть кожному образованному — чоловікові, а тим більше учителеві потрібне, щоб вмів доказувати або провірювати правдивість своїх і чужих сусідів, поглядів і тверджень, щоби учився обережності, критичності в думаню». А. Волошин дійшов правильного висновку: «Правила справного думання подає окрема наука, котра називається логікою, а для доброго учителя є проготованнем, введенням до дидактики, себто до науки о засадах і способах навчання». Автор прискіпливо розкриває сенс кожного питання, що спричиняє «творення понять» (конкретних, збірних, матеріальних, абстрактних, надуманих, уявних у свідомості учнів завдяки: а) відновленню (репродукції), б) рефлексії, в) абстракції, г) синтезу, д) комбінації основних констативних прикмет). Адже дитина (учень), на відміну від дорослої людини, тільки тоді «творитиме логічні поняття», якщо матиме «уяву», відомості про даний предмет²⁹. Вчений вказував і на труднощі, які виникають у дитини (учня) з появою кількох понять, предметів, нерідко різних, протилежних для розуміння. «Коли в нашій свідомості, — відзначає А. Волошин, — являється окремі два поняття або дві групи понять і ми установеми межі ними відносини, тоді повстане суд (осуд) — іншими словами це (судження. — *Авт.*) є та форма нашого думання або така психічна проява, в котрій висловлюємо взаємні відношення одного поняття до другого»³⁰.

Особливо чіткі дефініції неоднакових систематичних проявів містяться у розділі «Методологія», де розкриті об'єктивні

²⁸ Волошин А. Логіка / зложив Августин Волошин, переклав Андрій Аліськевич. С. 13.

²⁹ Там само. С. 13.

³⁰ Там само. С. 23.

й суб'єктивні докази, а також індукція, дедукція, аналогія, гіпотеза, класифікація наук, історія логіки тощо. З останніх сторінок цієї праці зацікавлений читач міг дізнатися про основоположні принципи логіки, розроблені Сократом (469–399), Платоном (427–347), а також Арістотелем (384–322). Він увиразнює здобутки людської цивілізації в добу Відродження, надбання в галузі природничих наук (математика, астрономія, фізика), що пов'язуються з іменами Коперніка, Галілея, Келлера, Ломоносова, Лейбніца, Декарта, Бекона, Спенсера, Больцано, Гумбольдта, Вундта, Конта з такими мислителями, як Вольтер, Гегель, Фіхте, Кант, Ібервег, Лоце, Гуссерль, Лінднер, Масарик, Дртіна, Крайчі.

З російських вчених А. Волошин користувався працями М. Лоського та Виготського; охоче він називає ім'я славнозвісного Володимира Соловйова (1853–1900), творця вершинної філософської думки Росії, ім'я якого кровними узами пов'язане з Україною. Адже його рідним дідусем по материнській лінії був всесвітньо відомий український філософ Григорій Сковорода (1722–1794). З контексту наукових праць, виданих А. Волошином упродовж 1920–30-х рр., не випадає цікавий підручник — «Коротка історія педагогіки для учительських семінарій»³¹. Ця книжка першим виданням з'явилася в Ужгороді в 1923 р., а другим — в 1931 р. Таким чином, в особі Августина Волошина маємо і літописця педагогічної науки. На цей факт звернув увагу А. Штефан, відзначивши, що Волошин присвятив себе педагогічній діяльності і залюбки студіював праці Я. Коменського, Й. Песталоцці, Й. Гербарта, Ф. Фребеля, Ф. Кіндерманна, В. Паржизека, Х. Залцманна, Ж.-Ж. Руссо, В. Ченінга, Г. Манна, І. Мілтона, Ф. Фенелонс, Д. Локка, Еразма Роттердамського, М. Монтеня, Ж. Мілла, Г. Спенсера та ін., популяризував їхній доробок. Важливо, що він вів широку пропаганду художньої і філософської спадщини Гете, Шиллера, Канта, Фіхте, Гегеля, Толстого, Ушинського та ін. Поза всяким сумнівом, мав рацію Штефан, зауваживши, що А. Волошин «став найкращим фахівцем-педагогом... в системі народного шкільництва»³².

³¹ Волошин А. Коротка історія педагогіки для учительських семінарій. Ужгород, 1923.

³² Штефан А. За правду і волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України. Торонто, 1973. Кн. 1. С. 247.

Додамо — не тільки на Закарпатті, а й на інших землях Західної України. Вчений прагнув подати читачеві стислий нарис світової педагогічної думки, пов'язавши її безпосередньо з надбанням педагогіки в Україні. Слід наголосити: в «Короткій історії педагогіки» А. Волошин висвітлив поетапний розвиток педагогічної думки «в час передхристиянський», «в період «до Реформації», в часи «від Реформації до Песталоціого», «новішу добу», тобто від початків формування педагогічних світоглядів у певну цілісність до 20–30-х рр. ХХ ст. Окремий підрозділ становить огляд історії шкільництва в Закарпатті. Тут згадується Грушівський монастир як центр просвітництва³³, де були опубліковані, за твердженням багатьох вчених (М. Возняк, О. Горбач, А. Ігнат, О. Орос, Н. Полонська-Василенко (у т. ч. А. Волошина), «Молитвослов» і «Буквар» церковно-слов'янською мовою. З поміж діячів на ниві освіти названі Де Камеліс, І. Брадач, А. Бачинський, в заслугу яких покладено видання «Катехизису» (1692), «Азбуки» (1770) тощо. Не доводиться дивуватися, що дослідник при кожній okazji удостоює високої оцінки спадщину Михайла Лучкая («Грамматика словорутена», «Історія Карпато-рутенорум»), а також «Русько-угорську граматику» Івана Фогорашія (Відень, 1833). За його словами, Олександр Духнович (1803–1865) був «найсумнішим педагогічним письменником ХІХ ст.». Його перу належать «Буквар», «Скорочена грамматика», збірник «Хліб душі», а також педагогічна праця «Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских» (Львів, 1857).

Цікавий факт: за підрахунками А. Волошина, тільки в 1922–1923 рр. на Закарпатті було надруковано 20 нових підручників. Як доводить автор «Короткої історії педагогіки», особливості доби дохристиянської педагогіки добре узгоджуються з ілюстраціями історії виховання в Греції, Римі, Китаї, Індії та Ізраїлі. Уже в дохристиянський період існувало поняття «народна школа», в якій «учителя поважали ліпше, як батька». Серед тих, хто прилучився до найбільш активного розвитку педагогічної думки, А. Волошин називає Гомера, Піфагора, Сократа, Платона, Арістотеля, Цицерона, Квінтіліана. Початки християнського виховання припадають на роки життя Ісуса Христа (7 до н. е. — 30), який «просвітив

³³ Полонська-Василенко Н. Історія України. Мюнхен, 1972. Т. І. С. 497.

Прага 12/17. 390/39/40.
2/11 1940.

123

Кв. Волошину Св. Св. Укр. В. Фриверітету
в Празі.

На виставу з г. 4/11. 1940. г. 365/39-40 маю честь
повідомити, що в протоміста 1939/40 шк. року

визначив до вступу:

1) історичну мою драму „Радісна“, яка була
представлена публіці г. 10. березня 1940. в
салі „Мостанке Врота“ артемістем г. Фр. еміграції.

Про виставу між іншим писав „Lidove divy“
г. 12/17. 1940: „Velky úspěch Fabiky“... Dej byl velmi přívětivý a zanechal v duších všech přítomných hluboký dojem.“

2) „Teorie vzkresení“ (Приселені)

А. Волошин

Автограф Августина Волошина

своїм приміром і своєю наукою людський рід і назначив нову ціль і нові середники для виховання», будучи при тому «правдивим вихователем». А. Волошин дає оцінку системі шкільництва та виховання в середні віки, коли дітей виховували «в душі християнства» у стінах середньовічних університетів (Париж, Прага, Відень, Болонья) тощо. Він докладно характеризує діяльність Лютера, Цвінглі, Традендорфа, Штурма, а також представників так званої «течії реалізму в педагогіці» — Монтеня, Бекона, Декарта. Саме останнім вдалося застосувати на практиці «Методи обсервації, експериментів досліджування». Осібно високої похвали з боку А. Волошина удостоїлася педагогічна спадщина Я. Коменського,

який «подав новий напрям шкільному ділу», поєднуючи «наукову освіту» з «моральним й релігійним вихованням». На його думку, жоден педагог «не мав таких значних заслуг в ділі виховання і шкільної науки, як славетний син чеського народу»³⁴.

З багатой та різнорідной спадщини Д. Локка та Ж.-Ж. Руссо А. Волошин виділяє дві праці: «Гадки про виховання дітей» та «Еміль, або про виховання». Йому, зокрема, імпонувала теза французького гуманіста Ж.-Ж. Руссо з його твору «Еміль, або про виховання», що вперше побачив світ у 1762 р.: «Чоловік родиться на світ слабим, і виховання має йому все додати. Вихователь повинен вислідити натуру дитини і оддалити все, чтобы могло шкодливо впливати, т. є. має обороняти серце дитини од хлого (негативное виховання). Чинниками виховання суть: природа і люде. Природа учить нас, як розвивати наші внутрішні сили і органи»³⁵. Іншими словами Руссо зацікавив найширший читацький загал до справи виховання. Він підкреслював, що «вихованне має бути природнее!» Між іншим, тут впадає в око така примітка: Волошин робить посилання на висловлювання Вольтера про значення педагогічної системи Ж.-Ж. Руссо, арсенал якого був спрямований на розвиток освіти серед тих, хто читатиме книжку «Еміль, або про виховання».

Продовжуючи бесіду про досягнення французьких педагогів, Августин Волошин зупиняється на теорії позитивізму Огюста Комта (1798–1857), Альфреда Фуйє (1838–1912), Йосипа Жака-то (1770–1840), Фелікса Дюпаклу (1802–1878), Альфреда Біне (1857–1911) та ін. Зауважимо, що закарпатський дослідник вперше у вітчизняній критиці звернув увагу на теоретичну цінність розробки аналітичного методу в процесі вивчення іноземних мов шляхом писання та читання чужоземного тексту. А. Волошин, розглядаючи сутність педагогічних поглядів Песталоцці з проєкцією на оцінку його творів («Як Гертруда учить свої діти», «Книжка для матери»), наголосив, що автор названих праць «подав теорію модерної народної школи». Саме тут, власне, і полягає «голова заслуга» Песталоцці. Ця теорія знайшла своє продовження

³⁴ Волошин А. Коротка історія педагогіки для учительських семінарій. С. 32–34.

³⁵ Там само. С. 36.

у працях І. Гразера (1766–1841), Х. Гарніша (1787–1864), А. Німайера (1754–1828), А. Дістервега (1790–1865). Ми вже наголошували: у центрі уваги А. Волошина постійно були естетичні цінності, які органічно поєднуються з надбанням художників слова, наприклад Ф. Шиллера, Т. Шевченка, П. Куліша, Л. Толстого, О. Духновича та ін. Твори видатних письменників, як і філософів, служили йому переконливою основою для характеристики визначальних завдань загальної педагогіки. До речі, засновником передшкільної педагогіки він по праву вважав Фрідріха Фребеля, праця якого «Виховання Людини» (1826) містила чимало новаторського щодо здійснення навчання дітей шляхом впровадження у систему навчально-виховного процесу гри. Ідеї Фребеля знайшли вдячний ґрунт в Україні та в Росії. Вони широко використовувались у педагогічних закладах Ніжина, Одеси, Львова, Тули та в Ясній Полянї, де навчав дітей славетний Лев Толстой. Оцінюючи педагогічні погляди автора роману «Війна і мир», А. Волошин писав: «Головним принципом виховання по Толстому має бути свобода, а головним чинником виховання повинен бути родинний дім, а не школа». Він цілком слушно згадав при тому і заслуги Д. Писарева (1840–1868), який вказував на велике значення так званого «свобідного напрямку педагогіки».

З огляду на це ми поділяємо погляд М. Мороз, яка дійшла правильного висновку: «У становленні національної народної школи на Закарпатті, в якому помітну роль зіграли А. Волошин та О. Маркуш, було використано і досвід російської педагогічної думки»³⁶. Наприклад, із хрестоматії Л. Толстого «Російські книжки для читання» у «Читанці для угро-руської молоді» А. Волошина (1908) подані байки «Заяць і жаби», «Олень»,

³⁶ Мороз М. Традиції шкільних підручників Л. М. Толстого, К. Д. Ушинського в «Часописі для угро-руської молоді» А. Волошина і «Світлі» О. Маркуша. *Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті І. Панькевича*. Ужгород, 1992. С. 337; Пор.: Лесів М. Джерела до історії розвитку української мови. *Народний календар*. Варшава, 1961. № 11; Шевченко Ф. П. Роль Закарпаття в загальноукраїнському історичному процесі. *Ю. І. Гуца-Венелін і слов'янський світ* / упоряд. Гранчак І. М., Зимомря М. І. Ужгород, 1992. С. 37; Белей Л. О. Мовна ситуація в Закарпатті у міжвоєнний період (на матеріалі споминів Ф. Тихого. «Ужгород, 1923». *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород, 1993. С. 58.

«Кінь і осел», «Старий дід і внук», «Поділ спадщини». Щоправда, автор «Читанки» розрізняв той вододіл, який постав у педагогічній науці Росії в 1917 р., коли до влади прийшли більшовики й оголосили про нову систему виховання, що фактично заперечувала багато вагомого й неминущого з історії педагогіки попередніх епох. «Більшовики витворили новий тип педагогіки, — пише А. Волошин, — опертої виключно на матеріалістичнім світогляді. Ціль виховання: виховати для комуністичної держави свідомих борців, тому найважнійший предмет є знання комуністичної програми»³⁷. Можна з великою ймовірністю припустити, що ці рядки (відсутні у першому виданні «Короткої історії педагогіки») були написані їм автором опісля знайомства зі змістом «Педагогічної Енциклопедії», виданої 1925 року за редакцією А. Луначарського. Звісна річ, А. Волошин добре знав досягнення української педагогічної науки, розвиток якої він поділяв на три головні етапи: 1) стара доба, 2) середня доба, 3) нова доба.

«Повчання дітям», що було створено Володимиром Мономахом у 1117 р., тобто тоді, коли автор цього твору став великим князем Київським (1113–1125), А. Волошин справедливо вважав «першим оригінальним педагогічним твором «старої доби». Для дослідження Волошина характерне органічне взаємопроникнення історичної, теологічної та науково-документальної аргументації. Тому й не дивно, що вчений спрямовує свою увагу на нерідко різні градації, коли веде мову про педагогічні спрямування Костянтина Острозького, фундатора славнозвісної Острозької школи, відкритої між 1576–1580 рр., діяльність Львівського братства (1670–1788), Києво-Могилянської академії чи заслуги Івана Мазепи перед Україною в галузі освіти за час його плідного гетьманства (1687–1708) тощо.

На ХІХ ст., зокрема, припадає власне «нова доба» української педагогічної думки. Після поразки Івана Мазепи та його смерті (1709), а також після зруйнування «Християнської республіки» — Запорізької Січі (1775) «народна освіта занепадає» в Україні. Однак її струмені потужно заяснили у різних регіонах України завдяки культурно-освітній діяльності Т. Шевченка, П. Куліша, М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича, Ю. Федьковича.

³⁷ Волошин А. Коротка історія педагогіки для учительських семінарій. С. 65.

О. Духновича та І. Франка. Це засвідчували і «Букварі» Т. Шевченка й О. Духновича, «Русалка Дністровая» (1837) М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича. Високо оцінював А. Волошин просвітницький рух в Галичині, що після поділу Польщі в 1772 р. увійшла до складу Австрії.

Не можна оминути увагою ще одну працю А. Волошина, а саме «Пам'яті Александра Духновича», що сприймається нами як знак пошани «пророку народних ідей», заґрунтованих на гуманістичних засадах і позначених суб'єктивним вираженням індивідуального образотворення. Для нього О. Духнович — це виразник народної ментальності, «провідна зірка» для грядущих поколінь, а його дух «межі нами буде од рода в род!»³⁸.

У короткому життєписі А. Волошину вдалося виділити найголовніше в багатогранній діяльності О. Духновича, за влучним висловом Олени Рудловчак, «невтомного оратая закарпатоукраїнського діла». «Духнович засіяв як зірка своєю письменною працею» тоді, коли почався час швидкого й небезпечного упадку нашого життя, коли стали пропадати всі скарби руської самосвідомості». Саме в такий період Духнович постав на повен зріст будителем українського населення від глибокого сну. Таким чином, А. Волошин розкривав сутність патріотизму Духновича, наголошуючи, що автор художнього твору «Добродетель превышает богатство», «з глибини душі любив свій народ» і бажав йому «віку кращого». З огляду на це його віра в єдність усіх русинів по обидва боки Карпат, «бо свої то за горами — не чужі, Русь єдина», а звідти — «судьба будучи наша тісно связана, что мы без культурной едности з ближайшими нам галицкими Русинами — пропадеме»³⁹. Без сумніву, в особі А. Волошина греко-католицька конфесія, якій випали на долю у 40–90-х рр. ХХ ст. надзвичайно важкі випробування, має видатного свого представника. Ідеями християнської моралі просякнуті всі, без винятку, опубліковані праці А. Волошина. Це стосується її цитованої вище книжечки

³⁸ Волошин А. Пам'яті Александра Духновича. Ужгород, 1923. С. 6.

³⁹ Волошин А. Там само. С. 22; Див.: Рудловчак О. Олександр Духнович (Життя і діяльність). Олександр Духнович. Твори. Т. 1. Братіслава, 1968; Ричалка М. О. В. Духнович — педагог і освітній діяч. Пряшів, 1959; Бача Ю. Літературний рух на Закарпатті середини ХІХ ст. Пряшів, 1961.

«Пам'яти Олександра Духновича», в якій міститься переконлива характеристика Духновича як вірного і щирого сина своєї церкви. Це засвідчують такі видання О. Духновича, як, наприклад, «Хліб душі», «Литергический катахизис», «Народна педагогія...».

За словами Степана Жупанина, сучасного дослідника творчої лабораторії О. Духновича, «наукова, літературна, педагогічна спадщина Духновича — явище не локальне чи периферійне, а загальноукраїнське, загальнослов'янське, загальнолюдське». «Заново перечитуючи твори О. Духновича, — зізнається С. Жупанин, автор багатьох поетичних творів для дітей та наукових праць з педагогіки, — переконуюся, що ідеї, висловлені в них, сучасні, актуальні і добре послужать для практичної реалізації завдань культури, освіти, навчання і виховання. Народознавчий зміст його творів імпує українській педагогічній громадськості нашої доби»⁴⁰.

Безумовно, А. Волошин і його видатний попередник О. Духнович поклали великі сподівання саме на освіту як один із визначальних засобів, що є дороговказом у напрямі щасливого майбуття. І вони прокладали цей шлях у міру своїх можливостей, поширюючи за різних історичних обставин в народі знання; цим вони зміцнювали національну свідомість українського народу. Ось висновок, сформульований А. Волошином: «Народ наш шляхом просвіти постане з глибокого сну й піднесеться до кращого матеріального життя і забезпечить собі «кращу будучину».

У цьому контексті цікавим видається питання про Августина Волошина як людину великих моральних чеснот і душевних щедрот у світлі спогадів тих, хто добре знав свого навчителя і наставника. Адже, окрім значної громадської діяльності, що вимагала організаторської енергії, А. Волошин працював і рядовим педагогом, вихователем. Він часто виступав із лекціями у стінах учительської семінарії, на міських мітингах, у будинку «Просвіти» тощо. Правилком його життя було: «не вимагай від іншого того, чого не дотримуєшся сам».

⁴⁰ Жупанин О. Народознавча педагогіка Олександра Духновича. *Дукля*. 1992. № 4. С. 33; Зимомря М. І., Вереш М. М. Духовні устремління О. Духновича в оцінках Августина Волошина та Едуарда Вінтера. *О. В. Духнович і слов'янський світ*. Ужгород, 1993. С. 178–179; Баца Ю. Життя і творчість Олександра Духновича. *Олександр Духнович*. Додаток до газети «Нове життя». Пряшів, 1993. № 14. С. 3–14.

Людиною високої культури, широкої ерудиції — таким запам'ятовся образ А. Волошина в пам'яті його учнів, вихованців, сучасників — тих, хто зводив підвалини для незалежної Карпатської України. На нашу думку, зібрані досі спогади — це той причинок, який дає можливість краще збагнути подвиг Волошина як вченого і патріота України. Як відомо, Т. Шевченко справив на А. Волошина особливо благодетельний вплив. Кобзареву творчість любив і добре знав закарпатський педагог. За свідченням А. Штефана, він нерідко декламував своїм вихованцям «поезію Шевченка про родинне щастя», підкреслюючи окремі місця у тому чи іншому вірші автора славетного «Заповіту».

*У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.*

Цитуючи Шевченкові рядки про Україну, педагог робив акценти на відповідних думках, увиразнюючи паралелі, окремі художні деталі та реалії, приміром: «Це так, як у нас під Хустом, чи за Севлюшом (нині Виноградове, районний центр у Закарпатті. — *Авт.*), при Терембі, чи в Перечині... крім того, ми маємо ще Карпати»⁴¹.

Спомини А. Штефана примітні тим, що вони містять діалоги між вчителем (А. Волошином) і учнем (А. Штефаном), завдяки чому маємо документально передані думки автора «Педагогіки і дидактики» про найрізноманітніші події, факти, імена. До речі, аналогічним було ставлення до Тараса Шевченка й найближчих соратників Августина Волошина. У 1931 р. М. Бращайко написав змістовну статтю «Тарас Шевченко», в якій доводив, що «Україну без Шевченка, Шавченка без України не уявити собі... Слово “Україна” найдемо майже на кожній сторінці “Кобзаря”. Але він є однозначно поетом всеслов'янським. Не лише для українського народу давав він гасла і заповіді, але і для слав'ян, а також для цілого чоловічого роду».

Молодий Василь Гренджа-Донський, який свого часу навчався за підручниками А. Волошина, присвятив Тарасу Шевченку десятки змістовних і глибоких поезій та статей. Ким же був Шевченко

⁴¹ Штефан А. За правду і волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України. Торонто, 1973. Кн. 1. С. 245–246.

для Гренджі-Донського? Насамперед він був для нього вчителем. У 1961 р., будучи загальноновизнаним письменником, на запитання одного із словацьких журналів, які письменники і взагалі діячі культури були нашими вчителями... і які мали найбільший вплив на нашу творчість, Василь Степанович серед п'ятох назвав Т. Г. Шевченка. До своїх вчителів він відносив і Шандора Петефі, однак неодноразово заявляв, що «нам нема чого його ставити на п'єдестал на рівні з Шевченком. Бо Шевченко своїми геніальними творами його набагато більше переважив». На думку В. Гренджі-Донського, Тарас Шевченко «витворив іскру Божу», «іскру національної свідомості...». Шевченко для Гренджі-Донського — геній, революціонер, пророк... У статті «Тарас Шевченко», яку опублікував журнал «Наша Земля» в 1927 р., він писав: «Шевченко — це найбільший геній народу. Ні перед ним, ні після нього ніхто не зміг так гукнути, мов грім, на пануючих, що обкрадають народ. Серце його проймалося гнівом бідного, придушеного народу, якого тримали пани в ярмі, якого катували, садили в тюрми і гнали юрбою на панщину, мов худобу на заріз».

Однак повернемося до аналізу педагогічної спадщини Августина Волошина. Він пропагував не тільки поетичну спадщину автора «Гайдамаків», а й мову українського народу, його багатющу історію, гідну пера Шекспіра. До речі, Іван Рогач, який 1939 р. виконував обов'язки особистого секретаря А. Волошина, написав тоді ж цікаву статтю під назвою: «Як живе і працює батько відродження Карпатської України в 1939 р.». Ось кілька рядків з його спомину: «Батько Волошин вставав завжди рано по священничому звичаю. О шостій годині ранку був вже завжди перед престолом маленької каплиці свого сиротинця, де відправляв своїм сиріткам Службу Божу. По Божій Службі заходив ще, звичайно, між сирітки, потішав їх, поговорив з ними і по короткому сніданку щодня точно і в тій самій 8-ій годині ішов Капітульною вулицею до мурів учительської семінарії, в якій був директором повних 26 літ та виховав десятки генерацій свідомого вчительства... Прем'єр пильно працює, не раз до пізньої ночі. Завжди свіжий і бадьорий, хоч і має вже 65 літ плідного життя. Це додає духа і молодим»⁴².

⁴² Рогач І. Як живе і працює батько відродження Карпатської України в 1939 р. *Нова свобода*. 1939. 7 січ.

Василь Гренджа-Донський

А ось ще одна красномовна деталь, що характеризує Волошина-педагога. Вона міститься на сторінках вже згадуваної монографії Штефана, який зауважив, що професор Волошин «нікого не підозривав у злім вчинку... і судив лише, на основі чесних доказів», не був злопам'ятним і швидко забував нанесені йому образи»⁴³. Показовим у цьому плані є спогад соратника Волошина, визначного культурного діяча України В. Гренджі-Донського. Поет залишив на шпальтах «Щоденника» — цього вищезазначеного важливого документа тогочасної доби — цікавий запис про взаємовідносини між Волошином і такою доволі посередньою особою, якою був чеський урядовець, директор Вака. Останній характеризується автором «Щоденника», як «запеклий чеський шовініст, що явив ненависть до найбільшого свого добродія Волошина, якому може завдячувати свій масток, свою кар'єру». Це ім'я капуло б в Лету, коли б не існувало проникливе слово В. Гренджі-Донського, який писав про цього невгамовного заздрісника: «Критикував він Волошина ганебними словами, я не міг слухати, як він ображав, як він ганить культурну, а особливо політичну діяльність Волошина, нераз підло, брутально, словами військового зупака».

«...Коли Волошин записав свій ужгородський поверховий будинок сиротинцеві “Свята родина”, директор Вака, у своїй запеклості чеського егоїста, критикував поступовання Волошина немилосердними словами, що просто описати гидко»⁴⁴. Воістину: за вдіяне добро очікуй зло від мізерного за природою своєю носія людської подоби! Звідси — такий подив з боку Василя Гренджі-Донського, цього талановитого співця «Шляху тернового», коли

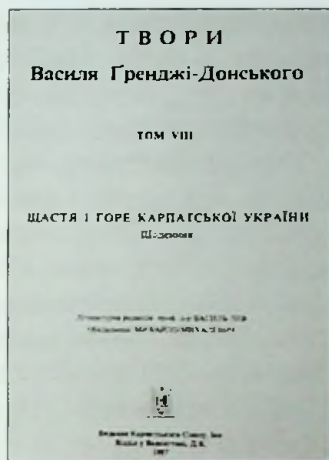
⁴³ Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. Торонто, 1977. С. 128.

⁴⁴ Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Твори. Т. 8. Вашингтон, 1987. С. 141–142.

він був свідком ганебних і лукавих вчинків «військового зупака» Вака і йому подібних «зупаків», з одного боку, і проявів людинолюбства, «прощення» «такого знаменитого психолога»⁴⁵, як Волошин, — з іншого. Мимоволі спадають на думку аналогічні паралелі взаємовідносин між сучасними людьми, які поміж великими і малими суперечками, амбітними вчинками не бачать за деревами лісу... Тут можна б ще навести цілу низку фактів про те, що А. Волошин як педагог керувався у щоденному житті гуманістичними засадами, принципами високої моралі. Її сутність — у розумінні явищ, діалектики природи й суспільства, людського життя.

Хіба не показовою була спроба якоїсь Єлизавети Гроскопф публічно образити Волошина як політичного діяча? Проте прем'єр звернувся до державної прокуратури з проханням не відкривати кримінальної справи щодо цієї особи, явивши цим ще один взірєць милосердя, власне, навіть тоді, коли мовилося про підступні дії з боку «Лицарів абсурду»⁴⁶.

Зрозуміло, такі факти були поодинокими, якщо розглядати їх на тлі всенародного вияву пошани до Августина Волошина з боку населення Українських Карпат. Ось свідчення цієї заслуженої любові з боку земляків-келечинців у 1930-х рр.: «Проводити отця Волошина зібралось багато селян. Хутко підходив до кожного, щоби подати руку, піднявся на звичній в умовах Верховини транспортний засіб, помахав рукою і кочія, мов пір'їнка на ватрі, понеслась над шляховими вибоїнами. Комусь з присутніх від небажання прощатись, комусь з гордості за славного сина Верховини, а комусь просто від мужької слабості в такій ситуації на очах

*Василь Гренджа-Донський. Твори
1987 р.*

⁴⁵ Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Твори. Т. 8. Вашингтон, 1987. С. 142–143.

⁴⁶ Задорожний В., Вереш М. Лицарі абсурду. Надзвичайний стан у Карпатській Україні. *Закарпатська правда*. 1992. 15 груд.

виступили сльози. І, якби громада наперед знала, що це остання зустріч із своїм улюбленцем, який тільки чотири роки тому відзначав своє 60-ліття, їхніх ридань не вгамував би після здійсненої куряви з-під коліс кочії вже за першим поворотом»⁴⁷.

Ми ведемо мову про Августина Волошина як визначного педагога. Таким він і постає зі слів А. Штефана: «В класі Волошин говорив спокійно, виразно, незаперечно, щоденним розговорним голосом. Не вживав так званого співучого декляматорства. Просив, щоб студенти ставили питання. Був певним і мудрим керівником... Часто підкреслював Августин Волошин: «Панове! Не говоріть «Я»... Визнавайте і других! Коли пояснюєте причини невдач і помилок, скажіть: «На жаль! Я..! Моя вина!»⁴⁸.

Августину Волошину судилася тривала багаторічна служба на педагогічній ниві. Усі свої знання, уміння, досвід він щедро передавав підростаючим поколінням. Розмаїтою спадщиною заслужив А. Волошин як громадсько-культурний діяч і вчений-педагог добру пам'ять найширших верств народу, до якого завжди звертався з промовистими словами: «Солодкий мій народ!».

Нові часи розвіяли чорні хмари, що тяжіли брилою над світлим ім'ям Августина Волошина, одного з найвидатніших синів Закарпаття — невід'ємної галузки України. Августин Волошин-педагог упродовж усієї багаторічної діяльності працював над удосконаленням навчального процесу. Це — комплексна проблема, концепція якої полягає у реалізації цілої низки завдань, найважливіші напрями два: а) процес навчання, як основний шлях опанування основ наук та інтелектуального розвитку учнів; б) навчання й освіта — важливі компоненти формування та виховання особистості учня.

Автор «Педагогіки і дидактики» поняття «навчання» формулював, власне, як фактор такої діяльності, що схематично відображає її шлях «від учителя до учня», інший фактор — «учіння» — передбачає насамперед активну діяльність з боку учня. Отже, навчати означає, за словами А. Волошина, подати нове пізнання, щоб воно стало власністю внутрішнього світу учня; звідси — «школа подає таку науку, котра служить цілям — виховання».

⁴⁷ Могорита М. Синівська пам'ять. *Карпатська Україна*. 1993. 11 берез.

⁴⁸ Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. С. 128.

Знання — це продукт діяльності пам'яті, сприйняття, мислення, уяви, уваги та інших психічних процесів, які складають домінанту розумової активності. З цього випливає той факт, що знання можуть бути засвоєні саме в результаті розумової праці. Таким чином, навчання спричиняє формальну і матеріальну мету. Ось ілюстративне свідчення А. Волошина. Коли, наприклад, дитина навчиться пізнавати годинку (себто годинник), то цим збільшиться у неї матеріал знання; «се есть матеріальна ціль навчання». Але разом з тим розвивається у дитини і розум, пам'ять і почування, а ця робота зветься вже освітою формальною. Звичайно, як стверджує педагог, «всяка наука повинна досягати обі цілі». Навчання — це активний процес насамперед з боку вчителя, якому слід домагатися не лише формальної передачі знань своїм вихованцям, а й формувати в них вміння самостійно здобувати знання. Важливо підкреслити тут таку деталь. А. Волошин розумів процес навчання як прояв творчої праці вчителя з учнями. Іншими словами, навчання передбачає взаємодію між вчителем і учнем. «Учитель має викликати увагу ученика, має вибрати і подати матеріал, а ученик повинен уважати, прийняти нове познане і зафіксувати собі у пам'ять», — наголошує А. Волошин. Педагог продовжує цю тезу переконливим висновком, сутність якого не втратила своєї методичної дидактичної вартості й тепер, а саме: праця вчителя має бути цілісною, тобто мистецтвом⁴⁹.

Августин Волошин обстоював принципи психологічних підступів з боку вчителя в процесі навчання, увиразнював важливість «інтуїції» вчителя, активного використання різноманітних механізмів, які сприяють фронтальному засвоєнню «матеріалу науки» у рамках навчального плану.

Вчений розглядав фізичний розвиток дитини в органічній єдності з її психічною еволюцією; чим вищий рівень зрілості організму, тим успішніше навчається дитина. Поза навчанням чи без нього психічний розвиток дитини застигає. Отже, навчання в його найрізноманітніших виявах — це вирішальний чинник для становлення основних видів психічної діяльності, зокрема пам'яті, мислення, мовлення, уяви, рецепції тощо. Концептуальний наголос твердження А. Волошина позначений тим, що навчання

⁴⁹ Волошин А. Педагогіка і дидактика. Ужгород. 1924. С. 81.

у сполуці з трудовим, естетичним, релігійним вихованням сприяє розвиткові школярів. Воно відіграє провідну роль у цьому процесі. Щоправда, успіх залежить значною мірою від діяльності вчителя. Мовиться про його мистецтво працювати, майстерність комунікації, загальну обдарованість і відданість справі шкільництва. Дослідник виділяє мотивацію «учіння», прагматичні проблеми в поширенні знань, почуття відповідальності й обов'язку. У цьому аспекті погляди Волошина співголосні тим засадам, що містяться у сучасному підручнику «Педагогіка», виданому за редакцією професора М. Д. Ярмаченка. Тут докладно висвітлені суспільні мотиви навчання (на кшталт — «хочу бути корисною для суспільства людиною»), прагматичні потреби виникнення пізнавальних зацікавлень (скажімо, «цікаво вчитись, бо щодня я довідуюсь про щось нове»), моральних настроїв («я повинен добре вчитись, щоб не зашкодити батькам, класові»), устремлінь до самовиховання чи самооцінки («хочу розширити свій світогляд»), прагнення спілкуватися з однокласниками чи з тими школярами, які близькі, зрозумілі, прихильні («з ними завжди весело»).

А. Волошин акцентує у цій концептуально важливій позиції, що необхідно розвивати передусім позитивні мотиви, а негативні — усувати. До того ж не слід забувати про те, що ці мотиви — динамічне явище; воно змінюється, підпадає під впливи, набуває видозміни залежно від обставин. Ці зміни відбуваються у «глибинних каналах внутрішньої структури особистості, на яку справляють вплив зовнішні причини, пов'язані з життєдіяльністю школяра». На передньому плані — спільність фонду співпраці вчителя і учня. Либонь тому А. Волошин надавав такого великого значення належному розробленню навчальних програм, в яких закладений матеріал кожного предмета по класах, визначає ціль науки — (усіх навчальних предметів) і подає число тижневих годин. До навчальних планів, наприклад, народної, (елементарної) школи введено вивчення таких предметів, як релігія, рідна мова, арифметика, геометрія, географія, історія, фізика, господарська наука, співи, ручна праця, гімнастика. До речі, у 20–30-х рр. функціонували в Закарпатті державні, конфесійні та приватні школи. Як відомо, утриманці школи мали право укладати свої плани, проте загальний навчальний план недержавної школи мав бути неодмінно затверджений державною компетентною інституцією.

До навчального плану додавалися і методичні рекомендації, що зобов'язували вчителя зважати на природний розвиток дитини, зокрема: а) вік дитини; б) конкретику вікової характеристики; в) аналіз рецептивних можливостей дитини (свідомість).

Складаючи план роботи, учителю рекомендується враховувати специфіку кожного уроку, що має своєю чергою завершену цілісність від його початку до закінчення. Його завдання полягає в тому, щоб охопити увесь матеріал у логічній послідовності від легкого до складного. План (відносно його частин та відповідного групування його розділів) може бути аналітичним або синтетичним, індуктивним або дедуктивним. А. Волошин пояснює різницю між аналітико-синтетичним і індуктивно-дедуктивними етапами. «Індукція опирається на окремі випадки», з них впливає загальне судження (правда), дедуктивний підхід навпаки — із загального судження впливають частинні.

За переконанням вченого, індукція в широкому розумінні — це форма мислення, за допомогою якого думка школярів скеровується на певне загальне правило чи стан, що характеризує одиничні предмети певного класу. Цей процес забезпечує перехід від одиничних факторів (часткових висловлювань) до загальних.

Педагог стверджує на ділі ту аксіому, що «теоретичне мислення взагалі було б неможливим, якби людина не проходила індуктивним шляхом до встановлення загальних положень, не висувала б гіпотез». Отже, індукція набуває ваги на рівні від факту до узагальнення, від менш загального до більш загального судження, що спричиняє хід пізнання зовнішнього світу. Серед форм логічного мислення певну роль відіграє дедукція, тобто виведення з чогось, коли мовиться про перехід від загального судження до часткового, поодинокого, а визначальним щодо висновку постає силогізм.

У дидактичних міркуваннях А. Волошина виділяємо три структурні компоненти навчального процесу:

І. Конкретизована позиція вчителя і її реценція з боку учнів на рівні пізнавального завдання. За твердженням А. Волошина, «аналізою приготуємо ученика ко науці». Вчитель повинен довідатися, що знає учень про об'єкт і, ґрунтуючись на це пізнання, прив'язувати його до «нового матеріалу».

Підготовка учнів до його засвоєння повинна бути короткочасною, аби викликати у дітей інтерес до предметної характеристики,

події факту, явища. Інакше кажучи, підготовка передбачає визначення мети, що своєю чергою заснована на: а) ясній постановці питання чи завдання, б) конкретиці матеріалу, в) інтерпретації (цікава, змістовна, складна, логічна).

Бо ж «дитина на то уважна, що душу її захоплює, т. є., що на почуття сильніше впливає». Автор «Педагогіки і дидактики» рельєфно увиразнює потребу «любовознавства» (тобто прагнення до знань, до навчального предмета), а також певні умови, зокрема: а) добрий фізичний розвиток учня, б) сила і приємність вражень, в) усунення (віддалення) непотрібних уявлень (ілюзії).

Звичайно, першочерговою умовою є загальна схильність школярів до навчання. А. Волошин підкреслює важливість визначення, наприклад, мети навчання у пов'язі з особою учня, завдання (у рамках відповідно доступного), окреслення прагнень щодо подальших успіхів учня.

II. А. Волошин вбачав другий структурний елемент у пізнанні навчального предмета на рівні сприйняття, тобто рецепції матеріалу у широкому розумінні слова. У восьмому параграфі його праці розглядається механізм сприйняття (розділ «Синтеза»), переконливо розкривається значення логічної наступності щодо викладу нового матеріалу. Ця «синтеза» складається з двох взаємопов'язаних між собою етапів: а) повідомлення (інформативна фаза); б) обговорення (інтерпретація матеріалу).

Повідомлення, як стверджує вчений, може бути висвітлене різними засобами. А. Волошин називає, зосібно, оповідання, казку, експериментацію (експромт). На його думку, повідомлення — це чітке, лаконічне формулювання, ключові слова якого слід записати на дошку. Мовиться, власне, про завдання. А виклад матеріалу реалізується різними формами, зокрема бесідою. «Учитель лиш то каже сам, що дитина винайти або видумати не годна».

Звідси — певна сума запитань, якими вчитель спрямовує увагу учнів на матеріал, допомагає заглибитися у його зміст. Тому й не дивно, що А. Волошин аргументовано коментує важливість розуміння матеріалу, факту, події, осмислення явищ, узагальнення та систематизації знань. У цьому плані особливо корисними видаються засоби наочності.

Посилаючись на думки Коменського, Песталоцці та Локка, Волошин зробив спробу подати систему унаочнень, зауваживши,

що «нагляд», тобто унаочнення, належить до характеристики предметів і явищ. Тому так важливо прилучати дітей до природи, привчити їх спостерігати природні явища, навколишнє середовище, використовуючи при тому тільки у поодиноких випадках штучні предмети, картини, схеми, а саме тоді, коли безпосередній зв'язок із природою неможливий. Ось кілька рекомендацій з-під пера педагога, що вміщені на сторінках «Педагогіки і дидактики»: демонструвати те, що вже обґрунтоване науково (педагогікою); картина чи модель повинні відповідати дійсності, мати естетичний вигляд; демонструвати небагаточисленні предмети; учителяві слід звернути увагу дітей на цілісність предмета, а відтак на його окремі деталі; прагнути відтворювати картини-об'єкти, предмет спостереження шляхом моделювання, малювання тощо; наглядова наука повинна сполучатися з працею, спонукаючи дітей до фізичної діяльності відповідно до можливості, навчаючи їх цінувати фізичну працю.

Ці компоненти набувають ефекту, якщо їх поєднувати з метою і прагненням формувати в дітей естетичний смак, виховувати почуття любові до рідної землі, батьківської хати, бережливого ставлення до природи. У світлі цих педагогічних вимірів А. Волошин прогнозує успіх від праці вчителя, методики використання ним різних прийомів, зокрема унаочнень. Проте він застерігає, що предмети, моделі природних явищ тощо слід демонструвати системно з врахуванням побудови розмовної ситуації, діалогу за схемою «запитання — відповідь». Тут важливе місце посідає експеримент. Його проведення цілком залежить від учителя, бо ж навіть елементарно нескладний експеримент вимагає серйозного ставлення, оскільки увага дітей повинна бути постійно привернута до того явища, що аналізується, вивчається.

Водночас не можна забувати, що вчитель тільки спрямовує діяльність учнів, тобто його участь в експерименті порівняно незначна. До того ж певні закономірності, дефініції, правила укладаються самими учнями — результат самостійної праці, обговорення тексту, запитань і відповідей. На думку А. Волошина, вельми корисними видаються вправ з гімнастики, малюнки, наспіви мелодій улюблених народних пісень, а також ручні вироби. Вони використовуються так, щоб «нагляд (унаочнення) мав суб'єктивну силу». Пізнавальна діяльність учнів зримо активізується, якщо

вдаватися до словникової гри, пояснення виразів, тлумачення певних ускладнених для розуміння понять, явищ тощо. Педагог цей розділ узагальнює одним терміном — загальником: «толковане» (§ 10). Усе це викликає в учнів неабиякі асоціації нового розряду і їх з'ясування — на базі давніх і призабутих — сприяє засвоєнню досі невідомих словосполучень, реалій, загадок, прислів'їв тощо.

ІІІ. А. Волошин першочергову увагу надавав системності навчального процесу, що розглядається у спеціальному розділі «система» (§ 12). Її роль у тому, що, власне, саме система веде до вдосконалення знань, формування умінь і навичок. Він стверджував, що після абстракції цей факт найважливіший, оскільки він є причиною до «поданого познання». Своєю чергою, це пізнання досягається за допомогою таких функціональних ходів: відокремлення абстрактного від конкретного; формування знання на рівні правила («описане»); групування за аналогією (предметна подібність); результат пізнаного та його запис «на табу або в зошит».

Отже, тут мовиться про певну школу розкриття факту пізнання як підсумок розумової праці дитини, щоб вона була в спроможності відповісти на запитання: «Чому вона навчилася» тої години? «На нашу думку, заслуговує окремої розмови погляд А. Волошина на структурні елементи чи ступені навчання. Сутність його полягає в тому, що фактично застосовувати здобуті знання на практиці, пристосовувати їх, кажучи словами вченого, «нове познане ко виховуючим і науковим цілям тої частини навчання», яке має здійснюватися з допомогою вправ, контрольних завдань, моральних нагадувань тощо. Чи не централізувальне тут місце посідає момент закріплення знань у пізнавальному русі (математична формула, хімічний склад речовини, музичний ряд, мовне словосполучення, ідіома, народна поговорка, поетична строфа улюбленого письменника і т. ін.). Так, в одному з параграфів (§ 14) шостий ступінь названо «заученне», де відзначається: «...не доста толковати і вивести нове познане, але слід ще і вкріпити у пам'ять». Тому дослідник принципово піддає критиці таких вчителів, які недостатньо дбають про закріплення поданого матеріалу, а радше надають перевагу тільки поясненню. Цікавим є твердження Волошина про те, що процес запам'ятовування в кінцевому рахунку має подвійну мету: поглибити засвоєння вивченого матеріалу і досягти його органічно природного

відтворення. При тому стержнева роль належить повторенню; воно може бути словесне й розумове (сміслові). Останнє заго-стрює асоціацію нових уявлень за старими квінтесенціями, ви-творюючи цілком пізнавальні моменти.

У цій площині вимальовується вимога до вчителя – ретельно дотримуватися дидактичних принципів, закономірності, правил навчання, які містять визначальні координати, оволодіння мате-ріалом. Вкрай необхідними слід вважати такі позиції, як систем-ність, свідоме опанування програмою навчання, унаочнення тощо. У цьому аспекті А. Волошин відштовхувався від основоположних ідей Коменського та Песталоцці, які вважали, що вміле викорис-тання, зокрема унаочнення, вимагає саме природа дитини. Адже навчання з допомогою унаочнення усуває безладдя, скажімо, у схемі спостереження з боку дитини і водночас веде до розмежу-вання різних (або об'єднання спільних) уявлень. Усе це сприяє кращому розумінню нових понять як одним учнем, так і групою школярів. А. Волошин підкреслював слушність висновку Комен-ського: «Наочність – золоте правило дидактики».

Закарпатський педагог рекомендував подавати викладання навчальних предметів доступно, систематично, враховуючи ін-дивідуально-психологічні особливості школярів. Це викликає нові емоції, спричиняє виникнення інтересу до навчання, а вод-ночас і утверджує відчуття впевненості у свої сили, в досягненні мети й успіху. Обґрунтовуючи концептуальні засади навчального процесу, А. Волошин вказував: під «формою навчання» розуміє-мо «той спосіб говоріння, як зацікавлені ученики і учитель под час науки, як учитель подає ученикам духовну поживу і як діти єї приймають»⁵⁰. Отже, тут мають місце різноманітні форми по-дачі програмового матеріалу. Наголосимо: Волошин високо оці-нював класноурочну систему, що постійно вимагає повного складу учнів у класах, а також чітко визначеного часу початку й завер-шення занять, розкладу уроків, планування кожного заняття, про-відну роль вчителя на уроці. Правильними слід вважати передусім такі дві форми: а) викладова або монологічна (тобто коли вчитель розповідає, а учні слухають); б) питальна форма або діалогічна (тобто коли вчитель опитує, а учні відповідають).

⁵⁰ Волошин А. Педагогіка і дидактика. С. 81.

До викладової форми відносимо оповідання (вчитель розповідає дітям, наприклад, казки; щоправда, всі оповідки повинні бути нескладними, короткими і зрозумілими). Розповідь учителя повинна справляти вплив на почуття дітей. Розповідь вчителя має викликати в дітей живе захоплення (скажімо, розповідь біографії Шевченка, характеристика образу Миколи Джері, декламування відповідно до дібраного уривку з оповідання, поезії, казки тощо).

З-поміж різноманітних форм навчального процесу варто увідрізнити «опис», що застосовується, як правило, у природознавстві.

Читання, письмо, ручна праця, співи, гімнастика — ці предмети добре засвоюються, якщо застосувати так звану показову форму (моделі, малюнки, зразки народних вишивок, образи). А. Волошин певне значення надавав і таким формам навчання, як зразкове читання, вміле малювання, а також вправи для пам'яті. Дослідник окремо веде бесіду про значення пам'яті, її роль у процесі навчання. З метою тренування й кращого засвоєння дефініцій варто практикувати вивчення напам'ять віршів, уривків прозових творів рідної й чужоземної літератури, прислів'їв, приказок, загадок і т. ін. Звичайно, успіх від цього заходу залежить значною мірою від того, чи зрозумілий учням матеріал, чи має він практичну значимість. Викладацька форма реалізується у середніх і вищих навчальних закладах, однак її можна використовувати і в народній школі, якщо вчитель бездоганно володіє предметом, знає і враховує психологічний розвиток дітей, має багатий образний словесний арсенал.

А. Волошин переконливо розкрив зміст поняття «опитова форма навчання» (§ 16). Мовиться про діалогічну форму, сенс якої полягає в тому, що вчитель пояснює матеріал учням, а школярі відповідають на задані запитання. Або ж навпаки: вчитель відповідає на запитання учнів. Тут можуть використовуватися різні прояви цієї форми, зокрема:

а) «катехитична» позиція, що бере свій початок від перших віків християнства і використовувалася, як правило, при навчанні релігії;

б) «сократична» позиція (названа іменем грецького філософа Сократа) складається з двох компонентів — іронії та індукції;

в) «гевростична» позиція (не передбачає попереднє знання можливих запитань, оскільки вчитель керується в основному прагненням спонукати учнів до роздумів, осмислення факту).

За допомогою цих позицій учитель веде учнів, за словами А. Волошина, «до нового познання»⁵¹. Як різновид діалогічної форми навчання може мати так звану «парламентарну форму», що застосовується в час проведення дискусії. Диспути спричиняють активне логічне мислення, критичні міркування відстоювати свої переконання, хибні чи правдиві висновки, власне, відповідно до заданої ситуації. З-поміж усіх цих видів праці з учнями А. Волошин вирізняв «геаристичну» форму, якій вчений віддавав перевагу, бо мовиться про народну (елементарну) школу. Тут опитова форма навчання сприяє певній активізації індивідуально-пізнавальної діяльності учнів, зважаючи також на умову належного робочого ритму з боку кожного школяра⁵². Адже за такої ситуації учень здобуває практику мислити, чітко, ясно, однозначно формулювати й висловлювати думки, привчаючись до самостійного володіння обставинами. З іншого боку, вчителеві кортить вивчити індивідуальні здібності, індивідуально-психологічні особливості того чи іншого виховання, що видається передусім важливим у творчій роботі з учнями. Від наставника-вчителя вимагається досконале володіння предметом, майстерність викладу матеріалу, любовне ставлення до школярів. Таку постановку питань А. Волошин з'ясовує у § 17 своєї цінної праці «Педагогіка і дидактика», поділяючи їх на: а) аналітичні, б) синтетичні, в) екзаменаційні.

Отже, прокласифіковані запитання «повинні бути логічно і граматично відповідні», а відтак — лаконічними, виразними, а також доцільно відповідати «навчальному предмету», співвідносними до поетапного розвитку розумових можливостей учня. Водночас дослідник формулює вимоги до учнівських відповідей у підрозділі «Отвіти» (§ 18). Зауважимо: Волошинова дидактика містить спеціальний підрозділ «Екскурсія», де автор чітко обрамляє важливість цього заходу для (а) «фізичного» виховання, (б) «морального виховання». Позитивно тут особливо розглядається екскурсія навчального типу. «В інтересі навчання, — писав А. Волошин, — прогулька прив'язується до науки географії, природи, господарства і промислових наук для того, щоби пізнання учні набували в самій природі». Таким чином, екскурсії — це ще одна функціонально

⁵¹ Волошин А. Педагогіка і дидактика. С. 94.

⁵² Волошин А. Дидактика. Ужгород. 1932. С. 5.

вагома можливість набувати знання на основі живого споглядання, що посилює інтерес школяра до навчання, збуджує його допитливість відкривати для себе незвідний досі світ. А звідси — значення палезного вивчення таких шкільних предметів, як рідна мова, історія, географія, краєзнавство, малювання і т. д.

А. Волошин достовірно окреслив цикл методичних порад, етапи і способи проведення природознавчих та краєзнавчих екскурсій, вказавши на практичне значення такого етапу, як підготовка екскурсії. Він виділяє план екскурсії, визначення її мети, опрацювання відповідних тем. Завершальний характер мають так звані комплексні екскурсії, що проводяться за календарним планом школи. Цінні рекомендації подає вчений-педагог і щодо проведення семінарських занять, практикумів (§ 21). Він зазначає: навчання складається не лише з того, що містить лекційний виклад; тут вагоме «научання в своїй цілості». Іншими словами, А. Волошин наголошує на системність навчання, взаємозв'язок між практичним заняттям у стінах школи і самостійною роботою поза школою. Все це сприяє розвиткові у дітей (у результаті вирішення різноманітних завдань і контрольних вправ, тестів) розумової (словесно-логічної) пам'яті.

У цьому контексті вельми продуманою нам видається Волошинова концепція навчання, яка висвітлена на сторінках підручника «Педагогіка», виданого в 1923 р. Автор, базуючись на власному досвіді директора вчительської семінарії, глибоко усвідомлював: метод — це мета, що визначає в дидактиці шлях до пізнання істини; метод показує ступінь розвитку «практики шкільної». Дидактичні методи відіграють суттєву роль у пізнавальній спрямованості. За їхньою допомогою учні (під керівництвом вчителя) прямують дорогою від «незнання» до «знання», від неповного (одиначного) до завершального (загального). З цього погляду дидактичні постулати — це форма руху, висвітлення змісту навчальної програми. Методи, залежно від сполуки — дія школяра, плюс дія вчителя — визначають способи спільної діяльності педагога та його учнів.

Сучасна дидактична наука під поняттям «методи навчання» розуміє упорядковані способи взаємопов'язаної діяльності як вчителя, так і школяра, що зрештою спрямоване на розв'язання комплексу навчально-виховних завдань загалом.

А. Волошин був одним із перших в Україні, хто аналізував методи у світлі теоретичних положень Коменського, Песталоцці та Гербарта, акцентував першочергову роль освіти: сутність розумової праці та її значення у справі виховання й формування особистості. Як відомо, Й. Ф. Гербарт не визнавав такого навчання, яке не виховує. А. Волошин, поділяючи думки Гербарта про методи різнобічного навчання, поглибив їх і окреслив прагматичну роль інтересів особи (емпіричні, естетичні, соціальні, релігійні вияви інтересів школяра). Звідси – визначення видів навчання, яке буває описувальним, аналітичним та естетичним. За його твердженням, тільки синтез може піднести струнку систему такого складного процесу, яким є виховання, з одного боку, і навчання – з іншого. А. Волошин обґрунтував необхідність створення системи знань, що може бути втілена на практиці за допомогою різних тактичних і стратегічних ходів і різних методів у пов'язі з психологічними категоріями (увага, пам'ять, мислення, почуття), які призводять до зримого поширення пізнавальних запитів з боку учнів.

Основні етапи формальних ступенів членуються у такому порядку: 1) підготовка (а) аналіз, розгляд того, що вже знає учень про предмет, визначення мети; 2) повідомлення (б) синтез, ілюстративна частина – казка, оповідання, унаочнення, експеримент, враження, асоціація, порівняння; (в) система (форма нового знання, поняття, правило, закономірність, опис, перегляд); 3) застосування; (г) метод, моральні, практичні оцінки.

Навчання з його пояснювально-ілюстративними функціями Волошин реалізував шляхом словесних (оповідка, опис, лекційний виклад, роз'яснення, коментування), наочних (демонстрування, ілюстрація спостереження) та практичних (вправи, лабораторна робота, практичне заняття) засад.

Наголосимо: А. Волошин як педагог був за своїм духовним вихованням і покликанням теологом. Тому, звісна річ, він не омивав своєю увагою проблематики духовного зростання учнів, методики духовного навчання. В українській педагогічній науці він вперше подав історичний огляд християнської катехизації, розкривши водночас методику засвоєння релігії («науки віри»). Перу вченого належать детальні методичні рекомендації щодо висвітлення цілої низки питань катехизації в 1–2 класах, об'єднаних 5–6 класах.

а також катехизації (греко-католицька конфесія) в середній школі та позашкільних закладах. На цій темі варто б зупинитися окремо, оскільки в добу демократизації суспільного життя в Україні після проголошення державної незалежності 24 серпня 1991 р. дедалі актуальнішою стає справа організації недільних шкіл, а також введення до шкільної програми предмета історії релігії. Тому й злободенною є Волошинова методика навчання релігії як науки загалом і навчального предмета — зокрема.

Звісна річ, опісля багаторічного тотального запровадження воївоначного атеїзму в систему освіти тепер нелегко повертатися до першоджерел віри, до зруйнованих храмів та знищених пам'яток, які нерідко відповідали не тільки на пекучі питання нашої тисячолітньої історії, а й були пройняті багатою філософською думкою, щедрою піснею молитвою народу. Згадаймо хоча б «Ісповіданіє віри» та «Слово о законі і благодати» (1049) Київського митрополита Іларіона. В одній із молитв його «Слово о законі і благодати» висловлена віра в мир, що утверджується на землі й поміж людьми всемогутнім Богом.

Тому й не дивно, що божественна любов до людини, яку висповідував Ісус Христос, вела шляхом молитви «для ширення слави Божої», а його безмірне страждання і нелюдське терпіння спричинили вплив, як підкреслює Волошин, «сильно на народ». Впадає в око така деталь: вчений увиразнює прагматизм у діяльності Ісуса Христа, який упродовж трьох років навчав апостолів і учнів своїх методом практичного впливу на слухачів. Цей вплив поєднував різні рівні високого красномовства, усної проповіді, у т. ч. притчі як взірця риторичного мистецтва («про блудного сина», «милосердного самарянина»), зіставлення (сіяч, судно), лаконічні оповідки про життєві будні тощо. Водночас шляхом запитань і відповідей Христос «доводив слухачів своїх до познання правди»⁵³. Відтоді розвивався катехуменат, тобто підготовча наука віри в Святе Хрещення. Перші катехитичні школи функціонували в Олександрії, Антіохії, а до того початки катехуменату припадають на друге століття. Ці школи, за словами А. Волошина, служили благородній меті богословської науки, «цілям апологетичного й полемічного образования».

⁵³ Волошин А. Педагогіка і дидактика. С. 113.

Докорінно новий етап християнської катехизації пов'язується з рішенням Трієнського Собору, у світлі яких вивчення віри проголошувалось обов'язковим правилом у діяльності церкви. Від середини XVI ст. основоположний був римський катехизм, укладений відповідно до ухвали Трієнського Собору. Найбільшого поширення у багатьох країнах світу зазнав катехизм Петра Канізіуса, який помер у 1597 р. У XIX ст. популярним був катехизм, що належав перу Дегарбе і був опублікований у Німеччині (Регензбург, 1847). В Закарпатті був у вжитку катехизм, виданий 1803 р. Кутковим і перевиданий 1908 р. у новій редакції каноніком Олександром Микитою. Автор «Педагогіки і дидактики» того ж 1908 р. видрукував «Малу біблію», а в 1916 р. побачила світ «Середня біблія» за редакцією А. Волошина.

В окремому розділі «Педагогіки і дидактики», в якому Волошин подав методику «науки віри», педагог високо оцінює постулати Климента Александрійського, головна ідея якого полягає у формулі: «Utaudento, credentospereant, serandoament» (іншими словами, щоб наукою прилучитися до віри, вірую до надії, а надією до любові). «Славнішими» називає А. Волошин катехитичні твори Рабана Мавра (776–856), зокрема його «Три книжки про церковну науку». З початком XIX ст. стала широко відомою в європейських країнах «Мюнхенська програма катехизму-хензму».

Вона декларувала головні засади формальних ступенів науки віри, у т. ч. три головні і дві — додаткові. Тут мовиться про формулювання мети, повідомлення матеріалу, його тлумачення, сукупність та пристосування. Щоправда, німецький вчений Е. Лінде вирізняв тільки два ступені, а саме: викладання і тлумачення. Той же педагог із Німеччини поділяв кожний урок на такі 12 етапів: підготовка до уроку й визначення мети; унаочнення, вказівки; абстракція понять; сукупність; аналіз тексту; докази; асоціація (відносне співставлення до аналогічних істин); практичні пристосування; збудження зацікавленість; вплив на волю; вправи; повторення («заученє»).

Варто нагадати: педагог Віллманн запропонував класифікацію, згідно з якою урок має тільки три одиниці: 1) повідомлення; 2) тлумачення; 3) пристосування.

А. Волошин, проаналізувавши тогочасні методики, дійшов висновку: триступенева структура уроку характерна для кожного

навчального предмета, зокрема для церковної проповіді, що складається з (а) вступу, (б) інтерпретації («розбиране»), (в) висновку («заклучене»). Мету, яку ставить перед собою катехит, визначає його життєве кредо — добрим прикладом, наукою віри, обрядністю, звичаями, проповідями, активним богослужінням утверджувати «християнську віру не тільки устами, но і серцем».

Предмети теології (наука віри): Святе Письмо (Біблія), катехизм, літургія (наука про богослужіння) та «історія церкви». У цьому контексті особливу роль відіграє молитва, що є активним засобом релігійно-морального виховання як дітей, так і дорослих. А. Волошин робив вододіл між «катехизацією» в першому, другому класах народної школи. Особливості впливають із різниці навчальної програми. Так, якщо у першому класі об'єктом навчання є загальна катехизація (попередні бесіди про Біблію; тут видаються важливими також коментарі до міфології, а також пам'яток поетичного письменництва — літописання, аґваграфія)⁵⁴; у другому класі — предмети — Катехиз і Біблія вивчаються сукупно; у третьому класі «головним предметом катехизації є символ віри і десять божих заповідей». У четвертому класі — окрім викладання Святого Письма — вивчаються «п'ять церковних заповідей та сім тан» — то все це становить одну цілісність.

А. Волошин зауважував: «Біблію і катехиз не треба нам держати за різні предмети», оскільки катехиз містить аналогічні істини, що і Святе Письмо. Аналіз уроку з Біблії з боку катехета мав би спричиняти добрий зразок для учнів III–IV класів народної школи з метою його використання повсякчас. Завдання катехизації у п'ятому і шостому класах конкретизоване метою — повторенням матеріалу, засвоєного у нижчих класах. Об'єктами навчання є: а) Катехиз, б) Біблія, в) Літургія, г) історія церкви, д) сповідь; зрозуміло, все це передбачає систематичну участь у богослужінні в храмі.

⁵⁴ Пор.: Пап С. Початки християнства на Закарпатті: На основі нових дослідів. Філадельфія, 1983; Сабоп Севастіян. Голгофа греко-католицької церкви в Чехословаччині. Торонто ; Рим, 1978; Маркусь В. Нищення Греко-католицької Церкви в мукачівській єпархії в 1945–1950 рр. *Збірник на пошану Зенона Кузеля. Записки наукового товариства ім. Шевченка*. Т. CLXIX. Париж ; Сідней, 1962; Пагіря В. Монастирі Закарпаття (1360–1939). Мукачево, 1993.

Весь навчальний план у рамках катехизації у середніх школах відзначається не тільки збільшенням кількості предметів: 1) Катехиз; 2) Біблія (Старий Завіт); 3) Біблія (Новий Завіт); 4) Літургіка; 5) догматика; 6) мораль; 7) історія церкви; 8) апологетика, а й поступовим ускладненням програмового матеріалу.

Катехизація може реалізуватися і поза школою (читальня, бібліотека, товариства молоді, пластові гуртки, театральні, хорові громади, союзи жінок тощо). Таким чином, дівчата і юнаки можуть прилучатися до джерел науки віри.

Августин Волошин як педагог, розробляючи методіку навчання загальноосвітніх предметів загалом і науки про віру, поширював загальнолюдські ідеали, що сприяють і сьогодні утвердженню високої моралі у суспільстві, державних організаціях, у житті кожного громадянина, устремління якого пов'язуються із свідомим служінням рідному народові.

Для Августина Волошина як педагога, психолога, соціолога, богослова процес навчання й виховання — це нерозривна сполука. Упродовж своєї багаторічної діяльності вчений окреслював нерозривний зв'язок між навчанням і вихованням у широкому розумінні цього поняття. Його праці, зокрема, «Педагогіка і дидактика» (1923), «О соціальнім вихованю» (1924), «Педагогічна психологія» (1932), «Дидактика» (1932) «Методика народно-шкільного навчання» (1935), «Логіка» (1935), «Про шкільне право будучої Української держави» (1942) та ін. — переконливе свідчення цієї єдності, коли мовиться про концепцію навчання і виховання.

А. Волошин розглядав виховання як загальну і постійну категорію, використання якої не підлягає граничним віковим обмеженням. Адже виховання забезпечує наступність генерацій, нерозривний зв'язок між ними, що сприяє прийдешньому поколінню оволодівати історичним, життєвим досвідом попереднього покоління, а звідси — безперервність поступу, розвитку духовної культури народу⁵⁵.

⁵⁵ Див.: Шевчук В. Нерозгадані таємниці «Історії Русів». *Історія Русів*. Київ, 1991; Сірополько С. Народня освіта на українських землях і в колоніях. *Антонович Д. Українська культура*. Мюнхен, 1898; Заброварний С. Хрещення Київської Русі 988 року. *Греко-католицький церковний календар*. Варшава, 1988; Субтельний О. Україна. Історія. Київ, 1991; Дорошенко Д. Угорська Україна. Ужгород, 1992; Шандор В. Закарпаття. Історико-правовий нарис від IX ст. до 1920. Нью-Йорк, 1992; Химшиць Ю. Закарпаття — земля української держави. Ужгород,

«Пізнавати історію народу і людства так, аби в дітях розвивалася братня любов народна і межнародна і аби присвоїли собі на правду людське почуття... в напрямі тривалого поліпшення себе і людства», — писав педагог на сторінках вже неодноразово згадуваної праці «Педагогіка і дидактика». Її автор ставив перед собою завдання ще на початку 1920-х рр. розкрити сутність «свободи і границі виховання», об'єктом якого є людина; дитина — не безправний предмет для експерименту, це не власність вихователя, який може з дітей тільки «виробити своє подобиє». Вчений застерігав, що дитина не є такою особистістю, яка «на світ Божий принесла вже готову свою індивідуальність». За словами А. Волошина, дитина приносить із своїм народженням тільки перші початки нахилів, які передбачають розвиток. Тому вихователь повинен систематично привносити свої компоненти у річище еволюції виховного процесу. Перед дитиною постають щонайменше сім визначальних завдань, вирішення яких зумовлене потребою: а) розвивати і плекати тілесну силу з використанням фізкультури, спорту та добрих (позитивних) забав; б) оберігати здоров'я; в) здобувати знання; г) розвивати смак, розуміння краси природи, почуття відповідальності, усвідомлення дії законодавчих актів;

1991; Гранчак І. М., Зимомря М. І. Гуца-Венелін — засновник болгаристики в Росії та в Україні. *Ю. І. Гуца-Венелін і слов'янський світ* / упоряд. І. М. Гранчак, М. І. Зимомря. Ужгород, 1992; Павличко Д. Джерело життя. *Г. А. Нудьга. Українська пісня в світлі*. Київ, 1989; Мольнар М. Зустрічі культур: З чехословацько-українських взаємовідносин. Пряшів, 1980; Рудловчак О. Біля джерел сучасності: Розвідки, статті, нариси. Пряшів, 1981; Штець М. Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини (після 1918). Братіслава, 1969; Німчук В. Про походження українських діалектів. Україна. *Наука і культура*. Київ, 1993; Ковач Ф. Естафета предків і національна безтактність. *Пам'ятки України*. Київ, 1992. № 1; Горбач О. Літературна мова бачвансько-срімських українців; Горбач А. Г. Особливості епічного стилю українських народних дум. *Збірник на пошану Зенона Кузелі. Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Т. CLXIX. Париж; Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто; Сідней, 1962; Чижевський Е. Народ і слово Шевченка. Київ, 1961; Мірчук І. Історія української культури. Мюнхен, 1946; Герус-Тарнавецька І. Назовництво в поетичному творі. Мюнхен, 1966; Шаблювський Є. Народ і слово Шевченка. Київ, 1961; Моторнюк І. Хто «Ми» такі, або антирабська тема в українській літературі. *Науковий збірник Українського Вільного Університету*. Т. 16. Мюнхен; Львів, 1993; Погребенник Ф. Велична й трагічна історія пісні-гімну «Ще не вмерла Україна». *Павло Чубинський. Ще не вмерла Україна*. Київ, 1994.

д) відчувати народне мистецтво та вироблення вміння його інтерпретувати; е) готуватися до життя у дійсних (реальних) обставинах, звертаючи увагу на виховання любові до «праці»; є) готуватися до приятельського «співжиття».

Отже, межі «свободи виховання» не мають нічого спільного з «насильством», що є, за словами А. Волошина, головним чинником «прилучення даровитої натури». Педагог ратував за умови формування особистості з огляду на її індивідуально-психологічні риси. Базуючись на цьому підґрунті, він визначив «межі виховання», що окреслюють природні властивості дитини; вплив природи й навколишнього середовища; міцність і слабкість виховання з врахуванням недоліків, допущених у виховному процесі.

Августин Волошин критично оцінював ідеї піатистів і філантропістів, які обстоювали теорію виховання як базисну підготовку особи «до вічного життя». Йому більше імпонували погляди визначного німецького педагога Йоганна-Фрідріха Гербарта (1776–1841), який укладав струнку систему наукового виховання дитини. А. Волошин, щоправда, тяжів до безпосереднього використання засад народної педагогіки. Мета системи виховання підпорядкована планові, доцільності досягнення кінцевого результату. «Вихованє повинно довести до того, чтобы воля стояла все в службі морально доброго», — писав А. Волошин⁵⁶. Таким чином, план навчання, а водночас виховання містить три централізаційні напрями: а) керування (порядок, дисципліна); б) навчання; в) по-кора.

Поза всяким сумнівом, погляди А. Волошина на процес виховання відображають значною мірою його світоглядні позиції як людини духовного сану. А звідси — розуміння ідеалів виховання у світлі християнської моралі. Християнство як вчення охоплює не тільки мету виховання людини, воно дає теорію удосконалення людини. Взірцем такої особистості є Ісус Христос, в образі якого поєдналися всі ідеї навколо досконалого «добродітельного життя» вічно живого образу⁵⁷.

Отже, А. Волошин вбачав, що модель християнського виховання націлює педагога-наставника на формування (а не протиставлення

⁵⁶ Волошин А. Коротка історія педагогіки для учительських семінарій. С. 53.

⁵⁷ Річіотті Дж. Життя Ісуса Христа. Рим, 1979. С. 687.

«світові») «в душі виховання» таких рис доброчесності й милосердя, які проповідував своїм учням Ісус Христос, власне, як людина-Бог. У цьому аспекті український вчений поділяв думку німецького дослідника Ціллера, перу якого належить цінна праця «Основи вчення про виховне навчання». Туїскон Ціллер (1817–1882) стверджував ще в середині 60-х рр. XIX ст., що в особі Христа перед нами стоїть «істинний образ морального достоїнства». Цей образ наближається до «вічного» релігійно-морального ідеалу».

Августин Волошин назвав «ідеал соціальної педагогіки» прогресивним, бо він сприяє становленню особистості. Кожна людина живе у суспільстві і постає певною ланкою («як індивідуум історичного розвитку») в ланцюжку, що єднає минувшину із сучасним днем, є водночас містком до майбутнього, пов'язуючи відповідні засади на рівні моралі релігії, патріотизму, прагнень до справедливості, свободи і щастя. Окрім цих узагальнювальних позицій, А. Волошин не омивав конкретні компоненти виховного процесу, які відіграють важливу роль у здійсненні рис характеру в дитині. Такими складниками цього комплексного процесу педагог вважав: а) фізичне, б) моральне, в) трудове, г) естетичне, д) інтелектуальне виховання. Аналізуючи школу фізичного виховання, він запровадив термін «тілесне виховання», розкритий на сторінках праці «Педагогіка і дидактика».

А. Волошин тут дає оцінку гаслові «в здоровому тілі — здорова душа», який висловив ще Квінтіліан (35–95). Вчений виклав основні педагогічні вимоги для організації фізичного виховання учнів, дав конкретні рекомендації щодо характеристики фізичного розвитку організму дитини, її нервової та психічної діяльності. До речі, тут всебічно обґрунтована думка про те, який критерій позитивно впливає не лише на здоров'я, але на розумовий розвиток дитини. Мовиться про потребу зміцнювати первову систему дитини, забезпечувати її організм калорійним харчуванням, відпочинком на свіжому повітрі тощо. Виходячи із цих міркувань, педагог радив зводити школи біля лісової смуги, на околиці села чи міста. Йому ж належать методичні рекомендації до дотримання правильної організації режиму, гігієни праці та відпочинку. Наголосимо: вони були спрямовані проти застосування у процесі виховання фізичних мір покарання. Ось, наприклад, одне із застережень Волошина: «бити дитину по голові, смикати за вуха і волосся

не можна». Педагог-гуманіст пропагував творчий характер діяльності вихователя. На його думку, не вільно «перетяжувати пам'ять дитини надмірною розумовою працею», натомість треба реалізувати індивідуальні підходи відповідно до конкретних обставин, властивостей характеру дитини чи учня.

Осібне значення надавав Волошин моральному вихованню в початкових класах, коли активно формується особистість школяра. Духовне виховання він пов'язував з інтелектуальним, розглядаючи останнє як складову частину виховного процесу взагалі. Активність учня в умовах народної («початкової») школи він оцінював у рамках загального розумового розвитку школяра, становлення його духовного обличчя. Вчителеві слід усвідомлювати той факт, що процес формування особи учня – це напрям систематичного засвоєння тих продуктивних ідей, знань, умінь, навичок, які включає в себе навчально-виховний процес. Він визначає поведінку учня, дає йому емоційно-вольову основу, що набуває виміру переконання. З його формулювання впливає методична порада А. Волошина: вже з початкових класів необхідно виховувати в учня свідоме опанування законів розвитку суспільства, природи, людського життя, норм взаємин між людьми. Школярі повинні вміти порівнювати, проводити аналітико-синтетичні зіставлення, вдаватися до абстрагування, застосовувати різні прояви логічного мислення, керуючись при тому самостійними судженнями, міркуваннями, рішеннями. Усе це формує пізнавальні нахили учня, його культуру інтелектуальної праці, вміння творчо мислити. Адже струмись розумового виховання впливає на всі аспекти психічної діяльності школяра, торкаючись його індивідуально-вікових особливостей характеру.

У процесі виховання А. Волошин значну увагу приділяв висвітленню питання духовного збагачення кожного учня як неповторної особистості (індивід). З огляду на це він розглядав сутність релігійного виховання. Доволі чітку систему релігійного виховання у стінах школи та в колі родини А. Волошин виклав на сторінках своєї праці «Дидактика» (Ужгород, 1932). Релігійне переконання може бути неоднаковим (різним) як у дітей, так і у дорослих. Проте релігія, якщо мовиться про виховання норми високої моралі, гуманістичних устремлень тощо, є важливим чинником у житті переважної більшості людей. Вона постає і джерелом

історії того чи іншого народу, а до того ж таким явищем, яке може у певних умовах вирівнювати психіку, скажімо, на ранніх стадіях виховання учнів. За твердженням педагога, «релігія визначає світогляд і надає санкції моральності»⁵⁸.

На наш погляд, А. Волошиніві належить пріоритет введення в науку про виховання терміна «моральна правда». Її слід навчити кожну дитину. Отже, «коли школа таким вихованням подасть ученику основу морального виховання, цим подасть йому найкращий скарб». Надаючи першочергового значення вихованню в дітей високих засад моралі, А. Волошин був переконаний, що «без релігії не можливе виховання морального почуття» в дитині, яку слід навчити розрізняти правду від кривди, розуміти добро й зло. Таким чином, віра — це надія і любов, що служать «керманичами почуттів людини». Зауважимо: А. Волошин, належачи всім своїм еством до греко-католицької конфесії⁵⁹, ніколи не виступав проти інших віросповідань (православних, римо-католиків, євангелістів, іудеїв), підтримував різні конфесійні школи, що функціонували в 20–40-х рр. в Закарпатті. Аналіз педагогічних праць А. Волошина дозволяє зробити висновок з огляду на концепцію виховання: рушійною силою цього складного процесу є мораль. Початок морального виховання пов'язується з родиною, а його розвиток і становлення — із школою. Вчителеві необхідно вміти збуджувати почуття любові й взаємодопомоги між учнями, почуття дружби, справедливості, патріотизму, обов'язку. Не другорядними вважав А. Волошин і почуття альтруїстичні, зокрема, терпіння, жертву, благочестивість, співпереживання, що несумісне з егоїстичними засадами (заздрість, чванство, лукавність тощо).

У цьому контексті особливе місце посідає особистий приклад батьків (виховання в колі родини), вчителя-вихователя. Важливу регулювальну роль відіграють заохочення та покарання. Заохочення діє на учня «силою асоціації» позитивно. Нагорода може бути матеріальною і моральною.

⁵⁸ Волошин А. Дидактика. С. 11.

⁵⁹ Див.: Огієнко І. Історія Української церкви. Т. 1–2. Прага, 1942; Кость Пана. Історія Української Церкви. Львів, 1992; Яковенко С. Августин Волошин як священник. *Шлях*. 1955. № 22; Стерчо П. Августин Волошин. *Календар-альманах «Нового шляху»*. 1974.

Сенс винагороди полягає в тому, щоб учень усвідомлював моральну перевагу над матеріальним чинником. Приміром, батькові, вчителів варто утримуватися від заохочень за виконання обов'язкового завдання. Адже тільки заслужена похвала чи винагорода приносить користь і є педагогічно виховним моментом. Щоправда, покару А. Волошин теж розглядав у виховному аспекті, якщо траплялися з боку учня порушення дисципліни, правил поведінки чи інші негативні вчинки. За його словами, покарання сприяє вмінню школяра переборювати шкідливі звички і привчатися до відповідного дотримання порядку, дисципліни як у стінах школи, так і в колі родини (виховання послуху перед старшими). Вчитель (вихователь) різними засобами виховного впливу повинен спрямовувати поведінку учня, привчати порушника порядку до норми та організації режиму.

А. Волошин обстоював пріоритетність не стільки міри покарання, як її профілактики (зауваження, попередження, обговорення, осудження подібного вчинку в учнівському гурті). Порушник дисципліни повинен усвідомлювати стан своєї поведінки, розуміючи неприпустимість подібного вчинку в майбутньому. До того ж покару аж ніяк не можна розглядати як засіб придушення ініціативи, активності учня, його жвавого характеру. Як тілесне, так і моральне покарання повинно попереджати новий прояв порушення порядку. У цьому плані слід використовувати моральну бесіду, яка може містити вираження незадоволення, усне попередження, оголошення про додаткову примусову працю, зокрема залишення учня в школі після закінчення занять. Проте і тут «ніяка покара не повинна нищити моральної гідності» школяра. Хоч «карати треба рішуче, серйозно, без гніву».

У структурі виховного процесу первинний осередок — сім'я — у світлі концепції А. Волошина на першому місці. Бо «родинне виховання є основою цілого виховання». Воно має впливову силу, бо дитину найкраще знають її рідні. Давня істина, що діти — найбільша радість батьків, їхня надія і зміна, майбутнє роду. Сімейне виховання А. Волошин назвав індивідуальною формою цього процесу, мета якого полягає в тому, щоб розвивати в дитини фізичні, трудові, моральні її розумові якості, виробити позитивне ставлення до оточення близьких людей, навколишнього середовища, закласти основи любові до щоденної праці незалежно від її якості

чи складності. Звичайно, індивідуальна робота є найкращою та природною в дитячому віці. Її успіх пояснюється тою обставиною, що «старші і молодші в'яжуться почуваннями любови, єдиної релігії, єдиної мови, єдиної долі»⁶⁰. Однак не можна забувати, що «природна любов родичів нераз багато шкодить дитині, коли не є обмежена свідомістю цілей виховання». І далі: «Там, — підкреслює А. Волошин, — де батько і мати зі сліпої любови до дитини не виступають проти злих нахилів дитини, де родичі не мають часу займатися з дитиною, або де злий приклад дають їм, там із рідного дому дитина не понесе з собою нитку чесноти, котра на все життя в'яже дітей добрих родин з родичами».

Характеризуючи переваги індивідуальної форми виховання, педагог звертає увагу на потребу врахування здорової обстановки в родині — головної передумови прогресивного (правильного) виховання дитини. Він увиразнює можливий результат «сліпої любови» батьків до дитини, акцентує фактори, що спричиняють «ідеальне виховання» дитини в колі сім'ї.

У родині мали б панувати: обопільна повага між батьками, єдність поглядів на відповідні явища (це особливо важливо у родинях, де батьки — представники різних націй або віросповідань), спільні трудові й культурні зацікавлення, життєві ідеали, різноманітні запити, культура побуту тощо. А. Волошин окреслював вагомість педагогічного такту з боку вчителя у виховній роботі, що вимагає чуйного ставлення до кожного школяра, поваги гідності і т. ін. Попри індивідуальну форму роботи з учнями автор «Дидактики» надав певного значення колективній формі виховання з боку як сім'ї, так і школи, а також навколишнього середовища. Вчителеві (вихователеві) необхідно зважати на те, що школяр знаходиться під подвійним впливом; обидва чинники — сім'я та школа (якщо вони якісно доповнюють один одного) — стають плідотворними для виховання. З цього погляду школа повинна нагадувати учневі родинне вогнище. Водночас батькам слід придивлятися до діяльності вчителя, продовжувати вдома його працю.

Цій меті добре може прислужитися постійний контакт між вчителем і учнем, сім'єю і школою. Такий зв'язок корисний, якщо

⁶⁰ Волошин А. Дидактика. С. 13.

практикувати проведення спільних свят, батьківських зборів (конференцій), занять у пластових гуртках, театральних вистав, бесід-лекцій про виховання. У рамках родинного виховання на-самперед вагомі такі аспекти, як праця, навчання, формування добрих смаків щодо розумних потреб, естетичних нахилів, ставних захоплень і т. ін.; якщо ж мовиться про випадки, коли діти виховуються поза сім'єю, тобто у сиротинцях, школах-інтерна-тах, а також у спеціалізованих закладах для глухонімих, сліпих, епілептичних, дебілів і недоумкуватих і морально занедбаних ді-тей, останні «повинні виховуватись усі, котрі цього потребують», «котрим природа або якась нещасна пригода замкнула дорогу до освіти». Такий заклад «має бути для виховання і родиною, і школою та лікарнею. Має доповнювати вади тілесного розви-тку на стільки, щоб давав дитині навик до якогось практичного заняття»⁶¹.

Питання статевого виховання, яке порушував педагог, не від-значається оригінальними підходами та універсальними порада-ми. Вчений не шукав тут реценту, а радше поділяв ідеї, висловле-ні багатьма попередниками — від Я. Коменського до Ф. Фребеля. Ось одне з міркувань А. Волошина про те, що супроти статевої не-безпеки «не може вирозуміння, а лише розвивання почуття стиду, гартовання тіла, образования характеру, добра лектура, відповідна аскеза». Отже, А. Волошин не омивав «гострих» питань, а прагнув до їхнього з'ясування.

Перед школою вчений висував завдання повсякчас формувати в учнів художній смак, розуміння естетичних цінностей загаль-нолюдського розряду. У напрямі естетичного виховання значну роль відіграють література і мистецтво. А. Волошин наголошував на потребі щоденно читати твори письменників рідної літератури, яка розвиває вміння грамотно формувати думку, висловлювати її перед слухачами.

Дитина повинна винести зі стін школи вміння розрізнити кра-сиве від гидкого, правдиве від фальшивого, поступуватися від розуміння краси досконалої природи. «Вже і листя дерев, пише А. Волошин, — або фарби квітів, або склад тіла метелика — все це ілюструє нам багато краси. Найі поучиться дитина в природі

⁶¹ Волошин А. Дидактика. С. 15.

узнавати результат премудростей Божих, знати одушевлятися красою природи, радуватися красному лісу, удивляти велику гору, глибоке і широке море...».

Вчений дійшов однозначного висновку: навчити учнів розуміти прекрасне в житті, природі, вміти віднайти дивосвіт краси в літературному чи мистецькому творі — ось завдання для досвідченого педагога-вихователя. А. Волошин вбачав в ілюстративному матеріалі (художні полотна Рафаеля, Мікеланджело, Леонардо да Вінчі, Дюрера, Шевченка, Бокшая, Мункачі, Матейко, ікони, вишивки, взірці художньо-промислових виробів) аргументацію для висловлених поглядів. «Естетичний смак облагороджує живот людський, піднімає думки із болота людського ко небу ідейного життя». Усе це, за влучними словами Августина Волошина, отдаляє все, «что неправдивое, грубое, злое». А ще — зв'язок між поезією («вираження ідей наших словами»), музикою («спів»), малярством, ручними виробами. Усе це — фоновий план у процесі естетичного виховання. Тут А. Волошин розрізняв «рецептивно-пасивну» площину та активну, що вимагає від учителя знання природних нахилів дитини, її обдарувань, які необхідно з вмінням розвивати та збагачувати. Скажімо, словесний дар або вивчення іноземної мови успішно розвивається передусім на основі материнської мови, а спостережливість — за допомогою рисунків і ручної праці. До речі, саме праці надав А. Волошин вирішального значення, коли висвітлював тему виховання.

Трудове виховання нерозривно пов'язане із становленням особистості. Не тільки сучасна педагогічна думка кладе особливий наголос на ставленні дітей до праці. До цього закликала завжди народна педагогіка, сутність якої висловлена в численних прислів'ях і приказках: «Пташка для літання, — людина до праці»; «Добре працую, добре й буде»; «Хто робить, голий не ходить»; «Зароблена копійка краще краденого карбованця» тощо. Як відомо, до трьох років життя у дітей переважають забави з елементами праці. Трудове виховання дітей і молоді було відоме в усіх історичних формаціях. Воно впливає із загального наявного порядку в природі. Ще англійський мислитель Томас Мор (1478–1535) чи не вперше звернув увагу на трудове виховання як фактор, що вказує на види розумової та фізичної праці, а Таммазо Кампанелла (1568–1639) на сторінках своєї книжки «Місто сонця» (1602)

зробив спробу змалювати таке суспільство, в якому всі громадяни працюють і люблять працю.

А. Волошин добре знав погляди Ж.-Ж. Руссо, Р. Оуена, Ш. Фур'є, Д. Локка та насамперед Я. Коменського, Й. Песталоцці, К. Ушинського, які тією чи іншою мірою розкривали специфіку трудового виховання і його значення в житті людини й суспільства. Трудове виховання проходить червоною ниткою скрізь: в навчанні, в забавах дітей; все служить розвитку духовних і фізичних сил учнів.

Висвітлюючи тему «Заняття», що містить § 17 Волошинової праці «Дидактика», педагог підкреслює: людина створена «для роботи і родиться з природною нахилністю до руху й заняття»⁶². Саме поняття «Заняття» вчений розумів як важливу складову частину системного виховання дитини. Іншими словами, щоб «в дитині розвивалася творча сила, виховники не слід мішатися до забави дітей, так щоб вони могли вільно комбінувати та переводити свою вільну думку». Хіба не цікава деталь? «Коли дитина занята справою, то не привикає до лінивства і до всяких хиб, котрі з лінивства повстають», — застерігає А. Волошин. Він обґрунтовує ланку трудового виховання: від гри дітей (забави) до безпосередньої праці.

Навіть забава повинна мати елемент праці, а не перетворюватися на гайнування часу. Дослідник розглядає гру, власне, як основну форму вияву активності дитини на ранніх етапах її життя. Бо ж вона грається, тому що її приваблює процес гри, зміст тих дій, які дитя до того ж опосередковано чи безпосередньо виконує. Невдовзі гра із цієї фази (забави) переходить мимоволі в іншу стадію — змістовну творчу діяльність. А тут вже дитина ставить перед собою певну мету, прагне до її здійснення. Перехід від гри до праці має бути непомітним для дитини. І в колі родини, і в школі слід за допомогою гри привчати дітей до праці, виконання конкретних обов'язків. А ось ще одне цікаве застереження Волошина-педагога: гра — це своєрідна діяльність і в дитини вона виникає із власних бажань.

Примусово дитя не може плідно гратися, тобто «працювати», бо воно не «усвідомлює» сенсу, тобто користі від тієї чи іншої

⁶² Волошин А. Дидактика. С. 26.

забави. Тому емоційне збудження, веселий, бадьорий настрій, захоплення — все це невід’ємні супутники гри як своєрідної праці малят, дошкільнят, учнів. Без задоволення її не буває, бо гра — це вільна, проте обумовлена діяльність. А звідси випливає її квінтесенція: «при забаві поступово привчаємо дитину до роботи. Ця праця має відповідати віку дитини, силам та спосібностям»⁶³. Це твердження А. Волошина якоюсь мірою переформулюється з думками багатьох педагогів, зокрема німецького — Георга Кершентайнера (1864–1932), американського — Джона Девея (1859–1952), польських — Генрика Ровіда (1877–1944) і Владислава Спасовського (1877–1941) та ін.

З огляду на це нагадаємо, що трудове виховання пропагували Г. Сковорода, Т. Шевченко, О. Духнович, Леся Українка, С. Руданський, М. Драгоманов, Ю. Федькович, М. Коцюбинський і передусім — А. Макаренко, В. Сухомлинський. «Тільки участь праці дає змогу виробити моральні відносини з іншими людьми», — писав А. Макаренко.

Завдання педагога полягає в тому, щоб скерувати процес цієї участі, привчаючи дитину чи школяра до праці з врахуванням вікових особливостей. Адже те, що задовольняє дошкільнятко, приносить маляткові радість, то нерідко залишить цілком байдужим підлітка, школяра чи юнака. Таким чином, А. Волошин обстоював різновид праці як якості з навчальним стимулом. Звідси його переконання: «праця в школі має бути не забавою, а серйозною працею». Щоправда, у молодших класах цю працю варто виконувати на рівні циклічної гри, урізноманітнюючи її (а) смисловими (наприклад, гра з кольоровими кубиками, калейдоскопом, музичними інструментами тощо), (б) м’язовими (гімнастичні вправи, рух на ходулях), (в) мовними (наприклад, згадування) вправами. Праця перетворюється на цікаве заняття дітей за умов, коли вчитель (вихователь) виявляє особистий дослідницький пошук, вміє налагодити настрій дітей, пробудити в них захоплення предметом розмови, уривком з оповідання, пісні, казки рідною чи іноземною мовою.

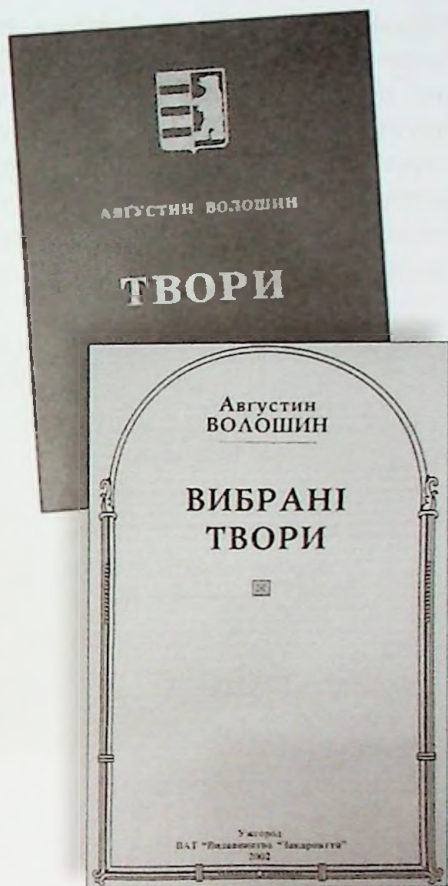
Концепція навчання і виховання, що належить перу Августина Волошина як педагога, не втратила своєї вартості. Вона і тепер

⁶³ Волошин А. Дидактика. С. 27.

має суттєву пізнавальну цінність, велике теоретичне й практичне значення. Августин Волошин був насамперед педагогом. З таким твердженням погоджується переважна більшість сучасних дослідників. Аналіз його підручників, яких він видав кілька десятків, дає підставу стверджувати, що А. Волошин досконало вивчив і опрацював усе краще з доробку Коменського, Песталоцці, Гербарта, Ціллера, Ушинського, Шевченка та інших видатних мислителів⁶⁴. Однак А. Волошин не був тільки теоретиком педагогічної думки того часу. У 20–30-х рр. він викладав різні предмети педагогічного циклу в Ужгородській учительській семінарії, а згодом — в Українському вільному університеті в Празі, керував низкою педагогічних і культурно-освітніх товариств тощо. Незважаючи на те, що пройшло багато десятиріч з часу появи педагогічних праць А. Волошина,

його положення та ідеї не втратили своєї актуальності та наукової значимості. Адже в його працях відображена чітка позиція вченого з проблем утвердження української національної ідеї за Карпатами, відродження української національної культури.

Значення Августина Волошина як вченого-педагога, а також літературознавця, мовознавця, етнографа, теолога, публіциста, видавця, громадського і культурного діяча виходить далеко за межі

Твори Августина Волошина

⁶⁴ Див.: Зимомря М., Гомоннай В., Вегеш М. Августин Волошин. Ужгород. 1995. С. 91.

регіональної оцінки. Іншими словами, його ім'я посідає чільне місце в духовному світі історії України, її культури та науки першої половини ХХ ст. Гуманістична й демократична спрямованість наукової спадщини А. Волошина як педагога, її соціальна заго-стреність і об'єктивне тлумачення у річниці оборони духовних устремлінь українського народу — автохтонного населення на території історичного Закарпаття — все це визначило питому вагу плідотворної діяльності цього діяча на ниві української культури.

Розділ 5
ПОЛІТИЧНА АКТИВНІСТЬ
У ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ
РЕСПУБЛІЦІ

*«...Наша партія стоить на основі
принципів християнської віри, на основі любови,
правди и справедливости».*

Августин Волошин

Августин Волошин — визначний культурно-освітній діяч Закарпаття кінця ХІХ і перших чотирьох десятиліть ХХ ст. — належав до впливових політиків краю, який протягом усього міжвоєнного періоду дотримувався прочехословацької орієнтації і, зокрема, з великою повагою ставився до першого президента Чехословацької республіки Томаша-Гарріга Масарика. Саме політична діяльність А. Волошина викликає найбільше дискусії серед дослідників. Утім, хоча й можна певною мірою погодитися, наприклад, із твердженням О. Мишанича й П. Чучки, що А. Волошин «чистою політикою займався мало»¹, однак, хай там що, але він був причетний до всіх головних політичних подій в історії Закарпаття починаючи з 1918 р., а з жовтня 1938 р. по березень 1939 р. був провідним політичним і державним діячем краю під час розбудови Карпато-Української держави.

Ще задовго до розвалу монархії Габсбургів, у 1915 р., як згадував Августин Штефан, він за дорученням А. Волошина поїхав до Відня й мав розмови з відомими українськими політичними діячами Є. Петрушевичем, К. Трильовським, Л. Бачинським, С. Смаль-Стоцьким. У своїх спогадах А. Штефан так передав розмову з К. Трильовським: «Ми хочемо обновити Галицько-Волинську державу під назвою Західно-Українська Республіка. До неї мають належати Галичина, Волинь, Буковина та Угорська Україна.

— А що з Києвом?

— Само собою, ми хочемо з'єднання всіх українських земель, до матері, до Київської Русі в одну державу. Але в Київській

¹ Мишанич О., Чучка П. Августин Волошин (1874–1945). *Августин Волошин. Твори*. С. 11.

Україні ситуація є непевна, і тому злуку треба відсунути на пізніше.

— Не думаю, що в Марамороші будуть любити Україну без Києва.

— Соборну Україну проголосимо, коли на те прийде час. А Ви в Угорській Україні говоріть про Соборну країну, тобто відразу про Київ...»².

Цей факт ми навели лише для того, щоби підтвердити тезу про контакти між політичними діячами краю й України по той бік Карпат із метою об'єднання всіх українських земель ще задовго до 1918–1919 рр. Робимо це ще з однієї причини: окремі вчені без відповідних пояснень твердять про раптову зміну орієнтації А. Волошина з 1919 р. Як видно, він уже в 1915 р., ще до розпаду Австро-Угорської монархії, дотримувався орієнтації на Україну. Про це свідчить, опосередковано, і те, що коли 21 січня 1919 р. в Хусті відбулися Всенародні збори угорських русинів, на яких було прийнято рішення про возз'єднання краю з Україною, газета «Руська Краина», головним редактором якої тоді був Августин Волошин, детально описала роботу цього історичного за своїм значенням конгресу³.

Інша справа, що коли 6 листопада 1918 р. в Ужгороді була створена так звана «Рада угорських русинів», головою якої був обраний О. Сабов, а секретарем — А. Волошин, вона дійсно, під впливом широкої пропагандистської кампанії, розгорнутої угорським урядом М. Каройі з метою збереження цілісності Угорщини (проект міністра з національних питань О. Ясі про право всіх неугорських народів на самовизначення), ухвалила рішення про цілісність Угорщини і програму розвитку Закарпаття в її складі «із забезпеченням прав нашого угрорусского народа»⁴.

Водночас Августин Волошин у низці своїх праць досить детально й аргументовано пояснив зроблений ним і його соратниками політичний вибір щодо подальшої долі Закарпаття. Зокрема, у своїх «Споминах» А. Волошин пише, що політична ситуація

² Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. С. 62.

³ Вишнянський. Народний собор в Хусті. *Руська Краина*. 1919. 21 януара.

⁴ Див.: Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. С. 47.

восени 1918 р. була незрозумілою, і все «зависіло от міжнародної обстановки». Він не відкинув і той факт, що члени Ужгородської ради покладали певні надії на демократичний уряд Угорщини, який очолив М. Каройі. «І почалися переговори з малярським правительством, — писав А. Волошин, — котрі і довели до того, що Центр. Угорська Рада в Будапешті признала право русинів ко автономії, а після будапештського зібрання русинів подержаного під предсідальством о. Євм. Сабова дня 19 децембра 1918 р. видан закон X дня 24 дец. 1918 р.

Однако сей закон викликав в «Раді» остру критику, бо «Руську Країну» опреділив лиш на 4 жупи — Ужгородську, Бережанську, Угочанську і Марамороську, а Земплинських, Шариських і Спішських русинів приобіцяв міністер Ясі словакам. Крім того, консервативна малярська печать виступила остро проти сього закону і хотяй вже мали'сьме на папері автономію, єднако ще і в Ужгороді школи осталися чисто малярськими і требованіє науки руського язика визвало неприятельський отпор малярської публіки, із всього того руські патріоти виділи, що если на місто демократичної Малярщини вернеся назад Малярщина графів і нямешів. автономія русинів пропаде так, як і ліберальні закони 1848 року о свободі народностей осталися лиш на папері». Ось чому, продовжував Волошин, 1 січня 1919 р. закарпатська делегація відвідала посла Чехословацької республіки в Будапешті М. Годжу «і через нього просила, щоби цілу територію Підк. Руси осадило чехословенське військо. В Ужгород зайшло військо Чехословаків дня 12 янв. 1919 року»⁵.

Отже, коли 8 травня 1919 р. в Ужгороді відбулося об'єднання Пряшівської, Ужгородської і Хустської народних рад, на основі яких виникла Центральна Руська Народна Рада (ЦРНР) в складі 200 членів (голова — А. Бескид, заступники голови — А. Волошин, М. Стрипський, М. Брацайко), на її засіданні було прийнято рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини на правах автономії. До речі, виступаючи на засіданні ЦРНР, М. Брацайко недвозначно заявив, що «420 делегатів із всіх частин Карпатської України вирішили приєднати Угорську Русь до України. Цю злуку неможливо здійснити внаслідок несприятливих воєнних подій.

⁵ Волошин А. Спомини. Августин Волошин. Твори. С. 74–75.

Але це серце і душу народу не змінить»⁶. Більшість політичних діячів Закарпаття, як і весь народ, розцінювали включення краю до Чехословаччини, як позитивне, але тимчасове явище. Таким чином, тільки неможливість возз'єднання Закарпаття з Україною привела до того, що стало можливим включення його до складу шойно утвореної ЧСР.

Після того, як ЦРНР прийняла рішення про входження Закарпаття до складу ЧСР, «100 членова депутація дня 20 мая 1919 р. понесла рішення общего собрания всіх руських рад до Праги і передала президенту Масарику». При тому вітальні промови виголосили керівники делегації закарпатців А. Бескид, Г. Жаткович, А. Волошин, а також Т. Масарик, який російською мовою висловив радість у зв'язку з добровільним приєднанням Закарпаття до ЧСР і, між іншим, заявив: «Ви, русини, стільки прав будете мати, скільки виборете для себе»⁷. Згадуючи цю подію, Августин Волошин у своїх спогадах писав: «Било то собитіе не лиш історично-важноє, но и щиротеплоє, братское! Золота Прага торжественно привитала русинов, щиро погостила, и ми з надією на лепшу будучность вернулись до дому»⁸.

Як оцінював майбутній президент Карпатської України цю подію? Даючи інтерв'ю американській газеті «День» у 1923 р., А. Волошин дав вичерпну відповідь на питання: «Чи могла Підкарпатська Русь і Американські русини при даних обставинах зділати лучший вибір, як соединітися в образі автономного штата з Чехословацькою Республікою?». «Мій коротенький отвіт такий: Не могла!», — однозначно заявив А. Волошин⁹. Проаналізувавши всі можливі на той час варіанти розв'язання «закарпатської проблеми», Волошин, зокрема, зауважив: «Пристали на се (входження Закарпаття до складу ЧСР. — *Авт.*) всі Ради прото, ібо тоді вже стало ясным, що соединеніє наших земель з западними русинами — невозможно. Географічні, економічні і культурні

⁶ Цит. за: Петрецький В. Історичні особливості становлення політичної еліти Закарпаття (перша чверть ХХ століття). Ужгород, 2014. С. 39.

⁷ Цит за: Каміньський Й. Т. Г. Масарик и Подкарпатська Русь. *Карпатській свѣтъ*. Ужгород, 1930. Ч. 1.2. С. 780.

⁸ Волошин А. Спомини. *Августин Волошин. Твори*. С. 76.

⁹ Волошин А. Інтерв'ю газеті «День» від 1923 р. Ч. 47. *Августин Волошин. Твори*. С. 77.

інтереси наші тягли нас до Чехословакії, де наділисьмеся найіти братської підпори для свobodного розвитку наших народних сил. Дотеперішній наш поступ доказує, що мимо всіх перепон, вибір сей був для нас єдинственно добрим»¹⁰. Августин Волошин на цій позиції залишався постійно. У розмові з Вікентієм Шандором, яка відбулася в Празі у 1939 р., він відзначив: «Ми мусіли шукати якусь реальну розв'язку, притому не хотіли бути довше зв'язані з Малярщиною, а наше з'єднання з Україною не було можливості здійснити, головну ролю тоді повсюди грала військова сила, якої у нас не було. Про чехів як народ ми дуже мало знали, але в той час це був єдиний правильний вихід із положення — зв'язати нашу долю із слов'янським народом»¹¹.

Переважаюча більшість сучасних дослідників, як уже зазначалося, сходяться на тому, що входження Закарпаття до складу Чехословаччини в той час було оптимальним кроком, адже ця молода держава справедливо вважалася однією з найдемократичніших у Європі. Тут діяла багатопартійна система, розвивалася економіка, освіта й культура тощо. Невипадково, що А. Волошин надіслав подяку уряду Чехословаччини за турботу про закарпатців уже тоді, коли ця держава припинила своє існування — 15 березня 1939 р. «Міністр Капрас, — згадував В. Шандор, — подякував за милу увагу: згадав, що празький уряд дістав телеграму — подяку від о. д-ра Волошина. Він був зворушений телеграмою та моєю увагою і сказав: Я ніколи не сподівався, що за стільки кривд, які ми вам заподіяли, ви поставитесь до нас так шляхетно. Ваш уряд телеграмою і ви особисто зробили нам у цих скрутних годинах велику радість. Від словаків ми нічого не дістали. Прийміть від мене і чеського народу прояв найкращих побажань для Карпатської України і всього українського народу»¹².

Про свою політичну діяльність А. Волошин говорив і на допиті у 1945 р. слідчому МДБ СРСР майору Ваїндорфу. «Початок політичної діяльності, — розповідав А. Волошин, — відноситься до 1919 р., коли я став організатором Християнсько-народної партії

¹⁰ Волошин А. Інтерв'ю газеті «День» від 1923 р. Ч. 47. *Августин Волошин. Твори*. С. 77–78.

¹¹ Шандор В. Спогади. Т. 1. Карпатська Україна. 1938–1939. С. 31.

¹² Там само. С. 359.

в Підкарпатській Русі. Аналогічні за програмою християнсько-соціальні партії вже існували в той час у Чехословацькій республіці, зокрема, в Чехії і Моравії «Лідова партія» (Народна партія), в Словаччині — «Людова партія» (Народна партія). Поряд з Християнсько-народною партією існували й інші: аграрна, соціал-демократична, народно-соціалістична, партія торговців і промисловців, угорська народна партія та ряд інших. Восени 1938 р. на базі всіх партій виникло Українське Національне Об'єднання, тобто нова партія, яка проіснувала до 15 березня 1939 р.»¹³.

Отже, Августин Волошин як найяскравіший політичний лідер Закарпаття першої половини ХХ ст. в активне політичне життя поринув у часи розпаду Австро-Угорської монархії та утворення Чехословацької республіки: у 1918 р. він входив до складу ужгородської «Ради угорських русинів», у 1919 р. взяв участь в об'єднанні народних рад краю і створенні Центральної Руської Народної Ради, з 12 серпня 1919 р. до 17 березня 1921 р. був членом Директорії — тимчасового уряду Підкарпатської Русі на чолі з губернатором Григорієм Жатковичем, у 1920 р. став одним із засновників товариства «Просвіта» та ініціаторів створення Руської хліборобської (землеробської) партії, у 1924 р. — організатором Християнсько-народної партії, у 1925–1929 рр. був послом до парламенту Чехословацької республіки, у квітні 1938 р. очолив Першу Руську (українську) Центральну Народну Раду, у жовтні того ж року увійшов до складу першого автономного уряду і став прем'єр-міністром другого автономного уряду Підкарпатської Русі, з початку 1939 р. був почесним головою партії Українське національне об'єднання, а 15 березня 1939 р. був обраний президентом Карпатської України.

Утім відправною точкою у всіх подальших кроках закарпатської інтелігенції, котра творила регіональний сегмент політичних інститутів і партійних осередків у краї, став, на думку дослідників, утворений у квітні 1919 р. з ініціативи А. Волошина «Руський клуб». Очолюваний Волошином, він об'єднав кращих представників місцевого населення (близько 20 чоловік) для вироблення спільної позиції щодо політичних перспектив і майбутнього розвитку рідного краю через можливість власної участі у вирішенні її долі.

¹³ ЦАМГБ РФ, Н – 17681. Л. 12.

З 1919 р. по 1938 р. А. Волошин разом з окремими своїми соратниками з «Руського клубу» входив до керівного складу Першої Центральної Руської Народної Ради Підкарпатської Русі, яка, щоправда, через незгоди між українцями і русофілами практично була бездіяльною. Водночас необхідно погодитися з дослідниками, що «авторитет А. Волошина у цій Руській Народній Раді був дуже високий, бо він об'єднував навколо себе сили різних орієнтацій, оскільки Рада не мала реальної влади і була дуже неоднорідною, вона не відігравала тієї політичної ролі в житті закарпатців, яка на неї спершу покладалась»¹⁴. У 1927 р., наприклад, ЦНРП звернулася до президента, уряду і парламенту Чехословаччини з меморандумом протесту проти адміністративної реформи в ЧСР, що ігнорувала автономні права краю, а в 1936 р. А. Волошин разом з Й. Камінським — представником русофілів в Раді, випрацювали й опублікували (українською і російською мовами) «Проект закону Центральної Руської народної ради про Конституцію Автономної Підкарпатської Русі» (1937), якому так і не судилося стати законом.

З іменем А. Волошина пов'язано створення Української Центральної Народної Ради і прийняття нею цілого ряду маніфестів. Слідчого МДБ СРСР Вайндорфа, наприклад, зацікавив один із таких маніфестів від 1 жовтня 1937 р. А. Волошин підтвердив, що він дійсно його підписував. На запитання — у зв'язку з чим був виданий цей маніфест, Волошин поінформував: «В 1937 р. міністерство освіти Чехословаччини своїм розпорядженням намагалось ввести на Підкарпатській Русі для викладання в деяких школах російську мову і книги на цій мові. Дізнавшись про це, ряд організацій почали вживати заходи, щоб не допустити викладання предметів російською мовою в школах Підкарпатської Русі. Такою мірою і був маніфест від 1 жовтня 1937 р., в якому було викладено вимогу про скликання 17 жовтня 1937 р. з'їзду в м. Ужгороді. Я підписав цей маніфест від імені Ради, головою якої був, і від імені Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, головою якого також був я»¹⁵. А. Волошин не міг не підписати цей маніфест,

¹⁴ Мишанич О., Чучка П. Августин Волошин (1874–1945). *Августин Волошин. Твори*. С. 11.

¹⁵ ЦАМГБ РФ, Н — 17681. Л. 25.

оскільки саме він був ініціатором його створення. Він чітко заявив, що «всі спроби заведення у нас російської літературної мови скінчилися повною невдачею. Така доля чекає і сучасне московфільство». Звичайно, такі висловлювання Августина Волошина були не до вподоби слідчим МДБ СРСР.

Але повернемося до діяльності Волошина-політика часів входу Закарпаття — Підкарпатської Русі до складу Чехословацької республіки.

Як уже зазначалося, запровадження у краї конституційної системи демократичної Чехословацької держави започаткувало політизацію й соціальне структурування закарпатського суспільства, привело до функціонування там парламентаризму, зокрема до виникнення та діяльності політичних партій. Якщо до 1918 р. власних політичних партій на Закарпатті не було, а у 1918 і на початку 1919 р. їхні функції і політичні завдання виконували руські народні ради, то після приєднання краю до Чехословаччини кількість політичних партій зростала тут досить швидко. Уже у 1921 р. в Закарпатті діяло 18, в 1922 р. — 22, а напередодні перших для закарпатців парламентських виборів 1924 р. — 30 політичних партій (за деякими останніми даними, кількість зареєстрованих урядовими інстанціями партій, що діяли в краї у різні роки впродовж міжвоєнного періоду, становила 47). Певна частина з них були дочірніми організаціями або філіями чеських та словацьких партій, інші діяли як організаційно самостійні, регіональні партії, що захищали інтереси винятково населення Закарпаття й формувалися в основному за національною ознакою та соціальним статусом¹⁶.

Процес становлення політичних партій на Закарпатті був досить хаотичним і зумовлювався деякими особливостями політичного життя у складі Австро-Угорщини, а згодом Угорщини, а також багатонаціональним складом населення та його слабкою структурованістю, складністю взаємовідносин, політичних та національно-культурних поглядів, притаманних нечисленній і недостатньо розвиненій місцевій інтелігенції, міжконфесійною

¹⁶ Див.: Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939). Ужгород, 2006. С. 318–323; Худаніч В. І. Міжвоєнний період в історії Закарпаття. *Українські Карпати* : матеріали міжнар. наук. конф. Ужгород, 1993. С. 539; Нариси історії Закарпаття. С. 181.

боротьбою й церковно-політичними відносинами тощо. Не випадково головною відмінністю партійних програм були їхні протилежні національно-культурні орієнтації, зокрема ставлення до мовного питання в Закарпатті, за яким політичні партії поділялися на русинські (автохтонні), проросійські та проукраїнські. Водночас наявність великої кількості партій у Закарпатті в міжвоєнний період слід розглядати не тільки як свідчення поляризації суспільства й дезінтеграційний фактор політичного життя, а й як певний показник його демократичності. До того ж диференціація політично активного населення Закарпаття супроводжувалася багатьма змінами і поворотами: безперервний процес виникнення, зближення, об'єднання партій і водночас розпаду політичних об'єднань і блоків був характерною ознакою політичного життя краю в міжвоєнний період.

На початку 1920-х рр. у Закарпатті виникли й розгорнули свою діяльність насамперед такі політичні партії: Міжнародна соціалістична партія Підкарпатської Русі (з 1921 р. Крайова комуністична організація Підкарпатської Русі — складова частина Комуністичної партії Чехословаччини), Соціал-демократична партія Підкарпатської Русі, Селянсько-республіканська землеробська партія Підкарпатської Русі (дочірня організація Чехословацької аграрної партії), Карпаторуськая трудова партія, Руська хліборобська (землеробська) партія, Підкарпатський землеробський союз (пізніше — Автономний землеробський союз), Землеробська автономна партія Підкарпатської Русі, Християнсько-народна партія, Партія угорського права, Угорська партія дрібних землевласників, Угорська християнсько-соціальна партія, Соціалістична єврейська партія, Єврейська громадянська партія, Сіоністська партія, Єврейська консервативна (ортодоксальна) партія та деякі інші малочисельні партійні утворення і групи¹⁷. Вони віддзеркалювали складний національний, соціальний і релігійний склад закарпатського суспільства і, як у Чехословацькій республіці загалом, де налічувалося близько 50 політичних партій, були показником високого рівня політичного плюралізму. Однак провідну роль у суспільно-

¹⁷ Ліхтей І. З історії діяльності проукраїнських політичних партій міжвоєнного Закарпаття. Історична школа професора Володимира Задорожного : наук. зб. Ужгород, 1999. Вип. 1. С. 133.

політичному житті краю відігравали 8–10 партій різної політичної та національно-культурної орієнтацій.

Найчисельнішою і найвпливовішою серед населення Закарпаття в міжвоєнні роки була комуністична партія, заснована в березні 1920 р. під назвою Міжнародна соціалістична партія Підкарпатської Русі. Організаторами й лідерами партії виступили активні учасники угорської соціалістичної революції і встановлення радянської влади в Закарпатті у березні-квітні 1919 р. Й. Гатті, А. Деже, Є. Сайдлер, М. Сидоряк, М. Шімон, Б. Іллеш, П. Терек та ін. У травні 1921 р. ця ліва партія об'єдналася з новоутвореною Комуністичною партією Чехословаччини як крайова організація КПЧ, до якої входило понад 100 окружних і первинних партійних осередків. Крайком КПЧ очолив Іван Мондок.

Друкованими органами партії стали газети «Правда» (від початку 1922 р. — «Карпатська правда», що виходила спершу «мішаною», так званою руською мовою, і лише з 1926 р. відповідно до резолюції V конгресу Комінтерну з українського питання, перейшла на український фонетичний правопис) та «Мункаш уйшаг» (угорською мовою). Партія стояла на позиціях «пролетарського інтернаціоналізму», у своїй діяльності керувалася ідейними настановами РКП(б) і Комінтерну та спиралася на підтримку російських більшовиків.

Ставлення до мовного питання в комуністів Закарпаття теж було досить довго невизначеним, і лише з середини 1920-х рр., після згаданої резолюції Комінтерну й підпорядкування крайкому КПЧ його українській секції, українство стало їхньою офіційною національною політикою. Тобто комуністи визнали наявність українського корінного населення в Закарпатті.

Загалом слід відзначити, що після Першої світової війни та угорської революції у Закарпатті був сприятливий соціальний і політичний ґрунт для поширення комуністичних ідей. Щоби привернути на свій бік дедалі ширші верстви населення, комуністи проводили значну організаційну та ідейно-виховну роботу. Її характерними формами були усна агітація, поширення комуністичних видань і листівок, залучення робітників і селян, молоді до відзначення революційних свят та ін. Популярністю користувалися їхні соціальні й політичні вимоги, зокрема популістські гасла «Земля — селянам», «Мир — народам», «Влада Радам», заклики

КАРПАТСЬКА ПРАВДА

КАРПАТСКА ПРАВДА - 1210000, Рава-Руська - М. 15

Періодичність: щодня, крім неділі та свят. Ціна: 10 чехословацьких корунів. Підписання: 10 чехословацьких корунів. Адреса: Рава-Руська, М. 15. Контакт: 1210000.

ВИХОДИТЬ КОЖНОГО ТИЖНЯ В НЕДІЛЮ.

ОРГАН КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ (СЕКЦІЇ В КОМУНІСТИЧНОМУ ІНТЕРНАЦІОНАЛІ)

Кривава масакра Хустського поліцейного відділу в селі Хуст-Бороняві.

Страшні звірства в 10-ту річницю існування Чехословацької республіки. — Бонсрави, пондрозки, шкотові дружини негайно проти селянського мігелізму. — Поліцейські бандити лізлого сенара шовкились в селянські дома. Білий терор в Чехословаччї.

10-тИ РІЧНИЦЯ ІСУВАННЯ ДІЯ ОМІЯ ГІТЛЕР І ЧСР. ПІДПАВІМІ І ДІЯ 13 ЛІПЦЯ 1938.

В селі Хуст-Бороняві, на території Хустського поліцейного відділу, вчора ввечері відбулися жахливі звірства. Поліцейські бандити лізлого сенара шовкились в селянські дома.

В селі Хуст-Бороняві, на території Хустського поліцейного відділу, вчора ввечері відбулися жахливі звірства. Поліцейські бандити лізлого сенара шовкились в селянські дома.

В селі Хуст-Бороняві, на території Хустського поліцейного відділу, вчора ввечері відбулися жахливі звірства. Поліцейські бандити лізлого сенара шовкились в селянські дома.

В селі Хуст-Бороняві, на території Хустського поліцейного відділу, вчора ввечері відбулися жахливі звірства. Поліцейські бандити лізлого сенара шовкились в селянські дома.

В селі Хуст-Бороняві, на території Хустського поліцейного відділу, вчора ввечері відбулися жахливі звірства. Поліцейські бандити лізлого сенара шовкились в селянські дома.

Поліцейські бандити лізлого сенара шовкились в селянські дома.

Газета «Карпатська правда»

до негайної пролетарської революції, експропріації майна великих землевласників, встановлення тісних зв'язків із радянською Росією тощо. Комуністи виступали проти «буржуазного державного ладу Чехословаччини» і так званої «панської автономії» Підкарпатської Русі в її складі, вимагаючи здійснення права на самовизначення аж до державного відокремлення. На практиці це означало за сприятливих політичних умов возз'єднання Закарпаття з радянською Україною. Комуністи Закарпаття були організаторами багатьох виступів робітників і бідних селян на захист своїх прав і свобод, революційних страйків, першотравневих демонстрацій тощо, тобто, як і КПЧ, загалом перебували в постійній опозиції до влади аж до заборони в 1938 р. Під керівництвом комуністичної партії у Закарпатті діяла крайова організація робітничо-селянської молоді, під її впливом перебували і так звані Червоні профспілки¹⁸.

Досить сильні позиції у політичному житті Закарпаття займала інша ліва партія — утворена в травні 1920 р. Соціал-демократична партія Підкарпатської Русі (СДППР) на чолі з Я. Остапчуком.

¹⁸ Історія городов и сел Украинской ССР. Закарпатская область. Киев, 1982. С. 49–51.

Є. Пузою, С. Ключураком, В. Шубою, В. Климпушем та ін. В організаційному плані соціал-демократи краю були зв'язані з Чехословацькою соціал-демократичною партією, одержували від неї матеріальну й фінансову допомогу, а у своїй практичній діяльності спиралися на основні принципи II Інтернаціоналу. Маючи значну підтримку серед селянства (близько 180 партійних осередків) і будучи виразником його інтересів, соціал-демократи виступали проти насильницьких методів досягнення політичних цілей, за соціальну справедливість, здійснення будь-яких перетворень мирним парламентським шляхом. Загалом це була реформістська парламентська партія, що домагалася, зокрема, надання населенню Закарпаття широких автономних прав. У національному питанні соціал-демократична партія, серед провідних діячів якої були як місцеві русини-українці, так і українські емігранти з Галичини, угорці, євреї і чехи (наприклад, відомий чеський політичний діяч Яромір Нечас), завжди відстоювала ідею єдності між українським народом і русинами Закарпаття як його частиною. Друкованим органом партії спочатку була газета «Народ», а з 1921 р. — газета «Вперед» (що друкувалася найбільш наближеною до літературної українською мовою і в 1926 р. однією з перших у Закарпатті перейшла на український фонетичний правопис) і з такою ж назвою угорською мовою «Елоре».

У 1921 р. СДПР вийшла зі складу II Інтернаціоналу, звинувативши його в прихильності до «диктатури комуністів» та «московської диктатури», і приєдналася до нової інтернаціональної організації — Соцінтерну: «Наша партія поставила свою працю на тих самих основах, на яких працюють всі незалежні соціалісти, які гуртуються в "Інтернаціональному Союзі Соціалістичних партій"». На своєму II конгресі в жовтні 1922 р. соціал-демократи прийняли розширену програму дій, яка порушувала питання економічного, політичного й культурного розвитку краю в рамках Чехословацької республіки й передбачала надання Підкарпатській Русі широких автономних прав. Змінилася й офіційна назва партії — «Підкарпатсько-руська незалежна соціал-демократична партія»¹⁹.

¹⁹ Нариси історії Закарпаття. С. 135; Токар М. Ю. Становлення проукраїнських політичних партій Закарпаття та їх розвиток у 1920–1924 роках. *Carpatica – Карпатика*. Ужгород, 2001. Вип. 10. С. 45.

На правому фланзі політичного життя в Закарпатті провідну роль відігравали аграрні або так звані землеробські партії, що було цілком закономірним. Річ у тім, що основну масу населення краю — майже 70 % — становило селянство; близько 80 % його належало до бідняків, зайнятих у патріархальних господарствах, і лише 10 % становили заможні селяни-газди²⁰.

Одна з перших регіональних землеробських партій у Закарпатті, що дістала назву «Карпаторусской трудової партії» (КТП), виникла влітку 1920 р. за ініціативою активних діячів ЦРНР московільського напрямку А. Гагатко, І. Цуркановича, К. Прокопа та ін. Значну частину членів партії становили російські емігранти, колишні кадети й есери, які після жовтневого перевороту на батьківщині оселилися в ЧСР, зокрема на Закарпатті, і виношували ідеї включення цього краю до складу Росії після повалення там більшовицької влади. Друкованим органом партії став тижневик «Русская земля». Своєю головною метою трудовики проголошували «боротьбу за інтереси простого народу». У програмі партії ставилися політичні, соціально-економічні та національно-культурні питання, які хвилювали населення краю: про надання автономії Підкарпатській Русі, відкриття сойму, приєднання до Закарпаття так званих руських територій Словаччини, перевагу при прийнятті на державну службу місцевого населення, передачу землі тим, хто її обробляє, полонини — селам для общинного користування, одержавлення лісів, фабрик та рудників, забезпечення роботою і соціальні гарантії для безробітних, непрацевдатних і хворих тощо.

Щодо національно-культурних вимог, то партія хибно вважала корінне населення Закарпаття частиною російського народу і, відповідно, виступала за введення російської мови в урядових установах і школах, а також за «полное право на свободное культурно-национальное развитие» інших народностей краю, свободу віросповідання та відокремлення церкви від держави²¹. Діяльність КТП зводилася в основному до організації багатолюдних зборів та подання прохань і вимог до різних урядових інстанцій.

²⁰ Ілько В. І. Закарпатське село на початку ХХ ст. (1900–1919). Львів, 1973. С. 115–117.

²¹ Нариси історії Закарпаття. С. 128.

На парламентських виборах трудовики, зазвичай, входили до «Руського блоку» місцевих партій і підтримували Чехословацьку національно-демократичну партію.

Більш активною в першій половині 1920-х рр. була Руська хліборобська (земледільська) партія (РХ(З)П), заснована в Ужгороді 15 липня 1920 р. з ініціативи активних діячів ЦРНР і керівників просвітянського руху в Закарпатті Августина Волошина, Михайла та Юлія Брацайків, Августина Штефана та ін. з метою «путем як найширшої автономії забезпечити и оборонити народні (національні), господарські, культурні й політичні інтереси подкарпатського руського народа»²². Головою партії став відомий просвітянин А. Товт, староста с. Дравці на Ужгородщині, секретарем — адвокат з Ужгорода Ю. Брацайко, заступниками голови — А. Волошин, а також Ю. Добо, І. Деяк, В. Джумората, І. Тенінець. Урядовим органом хліборобів була щотижнева газета «Руська нива» (1920–1928), що друкувалася українською мовою з етимологічним правописом під гаслом «Земля — наша мати!».

У своїй програмі, яка складалася із семи частин, ця партія декларувала такі цілі: об'єднання всіх русинів від Попраду до Тиси; здобуття та забезпечення найширшої автономії, мирне співжиття різних національних меншин та віросповідань у краї, ліквідацію церковних податків і всіляких класових привілеїв; загальне рівне таємне та пряме виборче право й міське та сільське самоврядування; розвиток материнської руської (української) мови, яка повинна стати мовою шкіл та краєвої адміністрації; свободу науки, друку, страйків та зборів, безкоштовне навчання; проведення справедливої земельної реформи, розвиток сільського господарства; заснування Підкарпатського банку; 8-годинний робочий день, заборону важкої і нічної праці для дітей і жінок; забезпечення роботою на території краю; прогресивне оподаткування тощо²³.

Одразу ж після утворення, РХ(З)П розгорнула широку кампанію щодо пропаганди серед населення програмових цілей та завдань і створення своїх осередків у різних куточках Закарпаття. Лише за перший рік діяльності партії було організовано 64 її

²² Нариси історії Закарпаття. С. 129.

²³ Статуть и програма Руськой Хльборобской (Земледельської) Партії. Ужгород, 1920. С. 4–14.

осередки²⁴. Авторитет партії зростав і через уміння її керівництва швидко й доречно реагувати на болючі проблеми селянства, про які ставало відомо з листів, що надходили на адресу організації у формі прохань про надання допомоги. Зокрема, у відповідь на такі прохання керівництвом партії розроблялися й надсилалися до владних структур різні меморандуми. У серпні 1920 р., наприклад, воно надіслало губернаторові краю Г. Жатковичу меморандум із господарських питань, у грудні того ж року — з питань обміну грошей, у лютому 1921 р. — з питань працевлаштування. У квітні 1921 р. прем'єр-міністрові ЧСР було вручено Меморандум РХ(З)П, в якому йшлося про такі питання: негайне встановлення кордонів Підкарпатської Русі як автономної одиниці; негайне проведення виборів до соїму, а до цього встановлення Губерніальної контрольної комісії із представників усіх політичних партій краю; прийняття на службу тих урядників, які є корінними жителями Підкарпатської Русі; зміну закону республіки, який дає право контролювати губернатора підпорядкованими йому урядниками (мався на увазі віце-губернатор); створення в Празі Руського міністерства для захисту інтересів «підкарпатських русинів». Маючи у своєму складі впливову інтелігенцію та частину освіченого греко-католицького духовництва, а також зв'язки в адміністративній системі, РХ(З)П вдавалося вирішувати багато конкретних питань суспільно-політичного й господарського характеру. У культурно-освітній сфері партія активно співпрацювала з товариством «Просвіта».

Значною політичною подією в житті партії і Закарпаття загалом став звітно-виборчий конгрес Руської хліборобської партії, що відбувся в Ужгороді 27 лютого 1923 р. за участю близько 350 делегатів від 150 партійних осередків і сільських громад. Конгрес, який проходив під гаслом: «Підкарпатська Русь є скрозь хліборобська. Русини майже всі хлібороби! Тож голос хліборобів є голосом русинів, голосом цілої Підкарпатської Русі, з яким кожний має числитися. Прийдіть та скажіть своє слово, бо лиш так буде в своїй хаті своя правда і сила, і воля», — визначив подальші напрями партійної роботи та ухвалив важливі політичні, господарські й культурно-освітні резолюції. Зокрема, в політичній резолюції конгресу

²⁴ Руська Нива. 1921. 11 авг.

наголошувалося, що партія й надалі залишатиметься лояльною до держави і влади, але лише доти, доки дії уряду «не противляться нашим принципам, інтересам народу, свободи». Серед господарських питань вказувалося на проблеми в сільському господарстві, засилля в ньому іноземців, слабку підтримку аграрного сектора з боку владних структур, необхідність проведення повноцінної земельної реформи й розв'язання проблеми безробіття тощо. У резолюції щодо культурно-освітньої політики перед урядом ставилися такі важливі вимоги: упровадження в школах і урядових адміністраціях живої народної мови; усі чиновники, службовці повинні знати й розмовляти «по руськи» (малоруськи); у кожному селі має бути школа, «бо ще 20 % із наших сіл не мають школи»; влада повинна підтримувати «наші культурно-просвітні інституції і курси»; влада повинна створювати господарські школи.

Активну участь у роботі конгресу брав один із керівників РХ(З)П Августин Волошин. Зокрема, у своєму виступі на ньому Волошин виклав основні тези майбутньої резолюції. Він зазначав, наприклад, що до чехословацької держави партія й надалі ставиться лояльно, допомагаючи урядові, але тільки доти, «доки учинки його не противляться нашим принципам, інтересам народа, свободи», гостро ставив питання проведення повноцінної земельної реформи, щодо засилля іноземців у сільському господарстві, безробіття, мовної політики тощо, а щодо партійного життя, то А. Волошин наголосив, що завдання партії залишаються незмінними: «...наша партія стоить на основі принципів християнської віри, на основі любови, правди и справедливості. Другий принцип нашої партії: народний напрям. Значить, освідомити народ и поширити та укріпити серед народу руський народний дух и народну свідомість»²⁵.

На конгресі РХ(З)П було обрано нове керівництво партії — її головою став М. Брацайко, заступниками голови — А. Товт, А. Волошин та П. Яцко, а секретарями партії — В. Фединець і А. Рудий. До головної управи партії було обрано ще 130 представників різних міст і сіл Закарпаття, що, зокрема, засвідчило якісне й кількісне зростання партії. Загалом, упродовж 1920–1924 рр.

²⁵ Див.: Сагратіса — Карпатика. Вип. 10. С. 36–44; Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939). Ужгород, 2006. С. 182–183.

РХ(Х)П була єдиною автономною політичною організацією в Закарпатті, яка дотримувалася народної — української орієнтації. Незважаючи на її офіційну лояльність до чехословацької влади, її вимоги найшвидшої реалізації автономних прав базувалися на національно-політичній орієнтації на єдність українського народу по обидва боки Карпат. Утім ця партія не мала якогось суттєвого впливу в політичному житті Закарпаття, а на політичній арені Чехословацької республіки і поготів. Наприклад, як самостійна політична організація хліборобська партія брала участь у виборах до сільських представництв у 1920 та 1923 рр., хоча великих успіхів у них не досягла. Очевидно, це спонукало частину членів партії на чолі з А. Волошином виступити за її реорганізацію і в 1924 р. заснувати нову, Християнсько-народну партію (ХНП), яка проіснувала до 29 жовтня 1938 р. як провідна українська політична сила в Закарпатті. Головою партії став Августин Волошин, його заступником Михайло Брацайко, а секретарем Микола Долинай. До Головної управи партії увійшли Юлій Брацайко, Василь Гаджега, Василь Лар, Іван Грига та ін.

В основу діяльності ХНП були покладені принципи християнської віри й моралі з метою «укріпити серед народу руський народний дух і народну свідомість» та залучення до партійної діяльності жінок і молоді, оскільки «і вони мають однакові права». Про свою партію та її політику «християнські народники» говорили: «Наша Християнська народна партія найліпша для всіх, бо вона по християнській програмі заступає робітників, селян і інших, словом, наша партія не може не хотіти добра для всіх класів народу й то не лиш матеріального, але й культурного... Християнська політика повинна бути соціальною, але не соціалістичною, керуватися засадами християнської справедливості і для того і треба для горожан не лише свободи, як то робили ліберальні партії, але і соціальної справедливості»²⁶. Отже, ідеологічно ХНП була близька до правоцентристських партій.

З перших же днів існування ця партія рішуче заявила про свою українську національно-культурну орієнтацію і, на думку сучасників, «зробила найбільше для національного відродження

²⁶ Див.: Добос І. Історія української журналістики Закарпаття 20–30-х років ХХ ст. Івано-Франківськ, 1995. С. 27–29.

Карпатської України»²⁷. Зокрема, мова газети «Свобода» (власником газети був А. Волошин, а відповідальним редактором і видавцем Ю. Сопко), яка з 1925 р. стала офіційним друкованим органом партії, була ближча до фонетичної української. На її шпальтах велася постійна полеміка з русофілами як про мовне питання, так і щодо їхнього бажання створити окремих «карпато-руський» народ. Окрім мовного питання, багато уваги ХНП приділяла й боротьбі проти чехізації і мадяризації системи шкільної освіти в Підкарпатській Русі, а також впровадження російської мови в навчальних закладах, засиллю в них «руських професорів». Впливовою внутрішньою силою партії була молодь та інтелігенція, більшість якої становили організатори й активні діячі крайової «Просвіти», а також члени колишньої РХ(З)П і яка відіграла провідну роль у веденні перспективної політичної діяльності.

Незважаючи на досить високий авторитет Християнсько-народної партії серед частини місцевого населення, вона мала й багато політичних опонентів, навіть ворогів, насамперед із боку русофільських автономних сил, лівих та проугорських політичних організацій.

Однією з таких політичних сил була цілком протилежна ХНП за своєю національно-культурною та мовною орієнтацією аграрна партія, яка була однією з найбільш активних і впливових політичних партій у Закарпатті упродовж майже всього міжвоєнного періоду. Ця партія — Підкарпатський землеробський союз (ПЗС) — створена з ініціативи заможних селян краю в червні 1920 р. На установчій конференції було схвалено досить чітку програму розв'язання господарських, політичних і церковних проблем Закарпаття й обрано керівництво партії у складі В. Рижака, Й. Камінського, М. Демка.

У програмі партії наголошувалося, що ПЗС є «простонародною партією», а її членами можуть бути всі громадяни Підкарпатської Русі незалежно від віросповідання та національності. Первинні організації ПЗС виникли майже в кожному селі Закарпаття, її вплив швидко зростав, у тому числі й серед дрібного та середнього селянства. У 1920-х рр., наприклад, на виборах до сільських

²⁷ Росоха С. Соім Карпатської України (в 10-ти ліття проголошення самостійності). Львів, 1991. С. 21–22.

представництв ПЗС незмінно отримував близько 2/3 голосів виборців. Цьому сприяла велика пропагандистська робота керівництва ПЗС, яке видавало газету «Карпато-руський вестник» та «Русский земледельський календар», розповсюджувало численні плакати й листівки. Здійснювалася активна пропаганда негайного проведення земельної реформи й передачі державних та поміщицьких земель безземельним і малоземельним селянам, запровадження справедливої податкової системи, вільної торгівлі та ринку, будівництва сільських доріг та розвитку ремесел, створення необхідних умов для розвитку тваринництва й молочного господарства, заснування кооперативних спілок на селі тощо.

Політичні вимоги ПЗС полягали у встановленні кордонів Підкарпатської Русі від р. Попрад до р. Тиси з метою з'єднання всіх русинів республіки й негайному наданні повної автономії краю з «матерним русским языком» і своїми урядниками, а також забезпеченні прав національних меншин, братерського співжиття всіх народів, свободи друку, зборів і совісті²⁸.

Виникнувши як самобутня партія з досить чіткою програмою захисту закарпатських землеробів і досягнення самоуправління краю, з часом на передній план у своїй діяльності ПЗС висуває політичні завдання, головним з яких було здобуття автономії для Закарпаття в рамках усіх історично-етнічних територій, де проживали «підкарпатські русини». Це було, зокрема, красномовно підтверджено наприкінці 1923 р. перейменуванням Підкарпатського землеробського союзу на Автономно-землеробський союз (АЗС) і переобранням його керівництва. Представники дрібного й середнього селянства були витіснені на другорядні ролі, а партію очолили вихідці з кіл інтелігенції, уніатського духівництва та заможного селянства, зокрема такі амбітні політичні діячі як І. Куртяк і А. Бродій. До речі, саме вони ще в липні 1921 р. виступили з ініціативою створення коаліції усіх підкарпаторуських партій для консолідації сил у боротьбі за надання празьким урядом автономії, проведення виборів до сойму і встановлення справедливих кордонів Підкарпатської Русі. Після тривалих переговорів та дискусій 22 березня 1922 р. відбулася розширена нарада керівників

²⁸ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Матеріали до історії суспільно-політичних відносин. Ужгород, 1993. С. 20–26.

15 політичних партій Закарпаття різної політично-національної орієнтації, на якій учасники дійшли згоди про наявність у краї політичної кризи й зажадали від празького уряду її подолання шляхом надання політичних прав Закарпаттю через скликання автономного союму за участю всіх політичних партій і «встановлення правильних і остаточних» кордонів краю. Однак ні меморандуми, що надсилалися до Праги, ні реакція Лігі Націй на невиконання Чехословаччиною своїх договірних обов'язків не змогли вплинути на позицію влади і стабілізацію політичної ситуації в регіоні²⁹.

У фарватері ПЗС-АЗС діяли Селянсько-республіканська землеробська партія Підкарпатської Русі (СРЗППР) на чолі з Ю. Балогом, Землеробська автономна партія Підкарпатської Русі (ЗАППР) на чолі з І. Мочкошем та деякі інші малі аграрні партії і політичні гуртки.

У 1920-ті рр. в Закарпатті виникла також низка національних партій, зокрема угорських та єврейських, які теж були опозиційними до ХНП Августина Волошина. Серед угорського населення краю підтримкою користувалися Партія угорського права на чолі з Е. Корлатом, Угорська партія дрібних землевласників на чолі з Ф. Єгрі, Угорська християнсько-соціальна партія на чолі з І. Керекешем і Автономна партія автохтонів на Підкарпатській Русі на чолі з колишнім офіцером австро-угорської армії А. Аркі. У 1924 р. всі партії, які спочатку утворювали Союз угорських партій (угорський блок), об'єдналися в єдину Угорську народну партію (УНП), а в 1926 р. — в Угорську національну партію під керівництвом Е. Корлата та Ф. Єгрі. Основний кістяк партії становили заможні верстви угорського населення Мукачеве й Ужгорода та навколишніх угорських сіл. Тоді ж викристалізувалася й політична платформа партії — ревізія рішень Паризької мирної конференції, відновлення «Великої Угорщини» та приєднання до неї Закарпаття. Підтримка й фінансування з Будапешта поступово привели угорську партію в табір іредентизму.

Впливова єврейська спільнота Закарпаття, яка за своєю кількістю становила третю етнічну групу краю, також витворила

²⁹ Болдичар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Матеріали до історії суспільно-політичних відносин. С. 26–34; Carpatica — Карпатика. Вип. 10. С. 41.

власну систему політичних організацій і партій. Щоправда, вони, як і угорські партії, були нечисленними. Зокрема, до них належали Соціалістична (народна) єврейська партія (голова Х. Кугель), Сіоністська партія (А. Шпігель), Ортодоксальна (консервативна) єврейська партія (К. Вайс), Єврейська громадянська партія (К. Шаламон), Єврейська міщанська партія та інші організації. Соціальною базою єврейських партій були в основному мешканці міст — банкіри, торгівці, крамарі, заможне селянство. Вони виступали за господарську й політичну консолідацію єврейського населення краю, мали, як і угорці, свої періодичні видання, окремі з них насаджували ідеї сіонізму, але загалом були лояльними до влади та інших політичних партій Закарпаття³⁰.

Виникнення й діяльність численних політичних партій у Закарпатті в 1920-ті рр. сприяли, з одного боку, формуванню політичної свідомості та політичної культури серед населення краю і дедалі більшій його інтеграції в політичну систему Чехословацької республіки, а з іншого — процесу її політичного зміцнення і стабільного розвитку як єдиної багатонаціональної держави. Утім найбільшою проблемою для самих регіональних партій Закарпаття була їхня неспроможність реально впливати на політичне життя краю, а тим більше республіки загалом, суспільно-політичний розвиток якої визначали праязкі політики й загальночехословацькі партії.

Серед них чи не найавторитетнішою в Закарпатті була Аграрна партія (з 1922 р. — Республіканська партія чехословацьких землевласників і дрібних селян), представники якої входили до складу всіх коаліційних урядів міжвоєнної ЧСР, очолюючи їх 12 разів. Успіхи аграрної партії зумовлювалися її майже монопольними позиціями на селі під час і після проведення аграрної реформи, активністю щодо створення різних кредитних і кооперативних установ на селі, встановлення високого імпортного мита на сільськогосподарську продукцію, проведення активної соціальної політики тощо.

Прихильність та симпатії здобули на Закарпатті й Чехословацька національно-демократична та Чехословацька народна партії, що найчастіше блокувалися з аграріями і виступали

³⁰ Див.: Нариси історії Закарпаття. С. 133–134, 186.

з право-консервативних позицій, а також партії Національно-соціалістична, Соціал-демократична і, зрештою, Комуністична, які створили свої осередки, філії чи підлеглі політичні організації в краї.

Яскравим показником впливу політичних партій на населення Закарпаття, і водночас його залучення до політичного життя, стали вибори до чехословацького парламенту — Палати депутатів і Сенату Національних Зборів, які упродовж міжвоєнного періоду проводилися на Підкарпатській Русі чотири рази — у 1924, 1925, 1929 і 1935 роках.

У перших виборах до парламенту ЧСР, що відбулися у квітні 1920 р., населення Закарпаття участі не брало, однак згідно з виборчим законом республіки вибори в краї повинні були проведені не пізніше 90 днів після чеських виборів, тобто не пізніше кінця липня 1920 р. Утім чехословацька влада довго не наважувалася на ці вибори, посилаючись на політичну незрілість закарпатського суспільства. Після тривалих зволікань і на рішучу вимогу політичних сил Закарпаття вони були призначені на березень 1924 р. Виборча кампанія в Закарпатті тривала два місяці й була досить активною. Упродовж неї політичні партії з агітаційно-пропагандистською метою використовували засоби масової інформації (вони на цей час видавали понад 50 газет та журналів), провели близько 450 зборів, а також партійні конференції, на яких були прийняті передвиборчі програми політичних партій. Вони зводилися в основному до таких вимог: надання широкої автономії краю, підвищення заробітної плати, ліквідація безробіття, проведення земельної реформи, зниження податків, гарантування свободи слова, друку тощо³¹.

До участі в парламентських виборах на Закарпатті було допущено 13 кандидатських списків від різних політичних партій та блоків. Роль урядової коаліції відігравав Аграрний блок, який підтримали чимало регіональних партій Закарпаття. У ролі активної опозиції виступала комуністична організація та угорські націоналістичні партії, а самостійно виступив лише Автономно-землеробський союз.

³¹ Нариси історії Закарпаття. С. 190–194; Співак Б. Революційний рух на Закарпатті 1924–1929. Ужгород, 1962. С. 25.

Результати перших парламентських виборів на Закарпатті були дещо несподіваними. Абсолютну перемогу (майже 40 % голосів) на них отримали комуністи: з 13 обраних членів Національних зборів від Підкарпатської Русі шестеро — Й. Гатті, І. Мондок, М. Сидоряк, М. Терек, І. Боднар і І. Локота — належали до крайового осередку КПЧ. По два парламентаря було обрано від Народно-соціалістичної партії (А. Гагатко і І. Цурканович), Угорської народної партії (А. Корлат і Ф. Єґрі), Автономно-землеробського союзу (І. Куртяк і Ю. Фельдеші) і лише один — від Аграрної партії (Й. Камінський)³².

Уже за рік, 15 листопада 1925 р., у зв'язку з кризою коаліційного режиму в ЧСР були достроково проведені нові парламентські вибори. Їх результати в Закарпатті підтвердили високий авторитет серед виборців лівих партій. Комуністи, зокрема, хоча і втратили майже 25 тис. голосів порівняно з 1924 р., але знову одержали переконливу перемогу — майже 31 % виборців віддали за них свої голоси. 7,4 % голосів набрали соціал-демократи. Водночас підсумки виборів показали зростання авторитету серед закарпатців аграрної партії та Автономно-землеробського союзу, які одержали значно більше голосів, ніж у 1924 р. — відповідно 14,2 % проти 6,4 % і 11,6 % проти 8,4 %³³.

У цих виборах уперше брала участь і Християнсько-народна партія А. Волошина. Утім матеріально-фінансова слабкість і ще не дуже значна масовість цієї партії (вона посідала п'яте-шосте місце в краї за кількістю членів) змусили її керівництво напередодні виборчої кампанії шукати політичних союзників як у краї, так і серед загальночеських партій. Вибір впав на Чехословацьку народну партію (ЧНП), яка входила до числа сильних та впливових правих політичних організацій республіки й ідейні положення програми якої були близькими до ідейних орієнтацій ХНП. Між цими партіями був укладений символічний союз, і на виборах 1925 р. ХНП виступала в блоці з ЧНП, яка здобула третій результат — майже 10 % голосів виборців (за ХНП віддали голоси майже 8 тис. закарпатців). Завдяки цьому лідер

³² Державно-правовий статус Закарпаття у складі Чехословаччини у 1919–1945 роках. С. 27.

³³ Нариси історії Закарпаття. С. 191–193.

Християнсько-народної партії Августин Волошин став депутатом чехословацького парламенту, де представляв інтереси краю до наступних виборів у 1929 р.³⁴

«Як посол до Празького парламенту, відзначають О. Мишанич і П. Чучка, — А. Волошин відстоював інтереси Закарпаття, провів кілька помітних акцій. У 1926 р. він домігся введення в Закарпатті кооперативних законів, які захистили девальвовані після приєднання краю до Чехословацької республіки вклади закарпатських кооперативних спілок у будапештських банках. А. Волошин у парламенті розкрив наміри й зупинив агітацію деяких словацьких послів за перенесення столиці Підкарпатської Русі з Ужгорода до Мукачева, вигідну тим антизакарпатським силам, які хотіли приєднати Ужгород до Словаччини. Цю агітацію підтримали й закарпатські русофіли. У 1928 р. А. Волошин як посол домігся поширення на Закарпаття закону про конгруу — державну допомогу священикам»³⁵.

Цікаво відзначити, що в парламенті Чехословацької республіки в міжвоєнні роки депутати та сенатори, залежно від регіонів, національностей і політичних сил, інтереси яких вони представляли, виступали й подавали інтерпеляції (запити до уряду) різними мовами — чеською, словацькою, німецькою, російською тощо. Наприклад, представники русофільських автономістських партій Підкарпатської Русі (А. Бродій, С. Фенцик та ін.) промовляли російською мовою, іноді переходячи на чеську. Водночас спочатку А. Волошин, а у 1930-ті рр. депутати від соціал-демократичної (Ю. Гуснай, Ю. Ревай) та комуністичної (О. Борканюк, І. Локота, П. Терек) партій виступали українською мовою.

Загалом результати виборів до Чехословацького парламенту в 1924 і 1925 рр. в Закарпатті, коли за опозиційні уряду партії було віддано відповідно 60 і 54 відсотків голосів, спричинили упереджене ставлення празького уряду до політичного життя в краї, де виявилось дуже багато невдоволених чехословацьким урядуванням, і на чолі сильної опозиції опинилася комуністична

³⁴ Див.: Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939). Ужгород, 2006. С. 193–194, 296–297.

³⁵ Мишанич О., Чучка П. Августин Волошин (1874–1945). *Августин Волошин. Твори*. С. 11.

партія. Уряд ЧСР змушений був частково переглянути свою політику в Закарпатті, посилити, зокрема, свої зусилля по розв'язанню соціально-економічних та національно-культурних проблем краю, а партії урядової коаліції, особливо аграрна, виявили особливу активність серед місцевого населення в пошуках підтримки й політичних партнерів напередодні наступних парламентських виборів, що відбулися у 1929 р. До речі, 1925–1929 рр. були найуспішнішими, в плані господарського розвитку (найвищий приріст національного продукту, найнижчий відсоток безробітних, стабілізація матеріального становища робітників, середніх підприємців та селян), політичної стабілізації (домінація аграрної партії) і зміцнення парламентсько-партійної системи, в історії міжвоєнної Чехословаччини, і це не могло не позначитися на настроях її громадян.

Тому не випадково вибори 1929 р. вперше за кількістю голосів вивели в Закарпатті на перше місце провідну партію урядової коаліції — аграрну (29,1 % голосів), якій, зокрема, вдалося заручитися підтримкою русофільських діячів і партій краю. Комуністи з 15,2 % голосів опинилися лише на четвертому місці, поступившись також національним демократам і «Руському блоку» (об'єднанню чотирьох регіональних партій на чолі з АЗС), які дістали по 18,3 % голосів виборців³⁶. Загалом, як влучно зауважив відомий дослідник історії Закарпаття П.-Р. Магочі, результати виборів 1929 р. у цьому краї показали, що «зусилля Праги досягти політичної консолідації завершилися успіхом... Уперше (її востанє) на виборах до Національних зборів блок проурядових партій здобув більшість у 54 % голосів»³⁷.

Християнсько-народна партія на цих виборах вирішила йти окремим кандидатським списком, до якого увійшли А. Волошин, М. Брацайко, Д. Кобулей, П. Яцко, І. Сикура, М. Долинай, І. Галнай, А. Ворон, М. Небесник, Ю. Шутко, М. Шуба, І. Грига, Ф. Талабира та І. Шпак. За результатами виборів ХНП одержала близько 9 тис. голосів, приблизно стільки ж, як і на попередніх

³⁶ Мишанич О., Чучка П. Августин Волошин (1874–1945). *Августин Волошин. Твори*. С. 11.

³⁷ Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Ужгород, 1994. С. 128.

парламентських виборах, що, втім, не дозволило їй отримати жодного депутатського мандата³⁸.

Однією з головних причин поразки ХНП на цих виборах було те, що в Августина Волошина та його партії було, як вже зазначалося, багато ворогів у Закарпатті, які проводили активну антиукраїнську пропаганду в краї. Зокрема, дослідники справедливо відзначали: «Комуністи негативно ставилися до нього (А. Волошина. — *Авт.*) як до священика, проповідника християнської етики і моралі, що відстоював класовий мир, всенародну злагоду, національну українську свідомість, боровся проти примітивного атеїзму. Йому докоряли за невеличкий власний маєток (виноградник у с. Севлюшка Земплинської жупи), прибуток з якого повністю йшов на утримання заснованого ним в Ужгороді будинку для сиріт. Мадяри ненавиділи його за українство, українську національну орієнтацію, не могли пробачити йому, що він, провчившись шістнадцять років у мадярських школах, не став угорським патріотом, відстоював руську мову й кирилицю і у 1919 р. відіграв не останню роль у виході Закарпаття зі складу Угорщини та приєднанні його до Чехословаччини...»³⁹.

Аналізуючи результати парламентських виборів у Закарпатті в 1920-х рр., слід відзначити досить високий відсоток — 14,6 — абсентеїзму (неучасті у виборах) населення краю у співвідношенні до загальнодержавної кількості, де цей показник становив 8,6 %. Це свідчило про ще досить низький рівень, порівняно з іншими регіонами республіки, політичної активності закарпатців. Водночас участь понад 250 тис. з них у трьох парламентських виборах сприяла становленню в Закарпатті паростків політичної культури на принципах демократії і плюралізму, формуванню парламентських традицій на цій українській землі⁴⁰. Залучення населення Закарпаття до парламентської системи ЧСР давало також змогу місцевим політичним лідерам легально здійснювати діяльність, спрямовану на вирішення тих чи інших проблем краю, набувати

³⁸ Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939). С. 299–300.

³⁹ Мишанич О. В. Життя і творчість Августина Волошина. С. 17.

⁴⁰ Ліхтей І. М. Закарпаття в складі Чехословаччини: особливості суспільно-політичного розвитку (1919–1929) : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. Ужгород, 1997. С. 20.

молодим партіям, зокрема й ХНП Волошина, досвіду ведення конкурентної політичної боротьби, авторитету в умовах багато-партійності.

При всій політичній диференціації наприкінці 1920-х рр. у партійній системі ЧСР і її складової частини — Підкарпатської Русі, в суспільно-політичному житті республіки загалом витворилася стабільність політичних інтересів, орієнтації партій-партнерів і електорату, яка сприяла збереженню й зміцненню демократичного характеру республіки.

Щодо Закарпаття, то перше десятиліття чехословацького урядування на цій українській землі розпочалося в атмосфері взаємної довіри, щирих сподівань, зокрема з боку закарпатців, на поліпшення своєї долі в складі ЧСР. Уряд Чехословацької республіки, своєю чергою, був зацікавлений у підтримці цих оптимістичних настроїв і лояльності громадян своєї нової провінції і проводив досить активну й ефективну політику в цьому напрямі, досягши певних позитивних результатів.

Проте чехословацька влада невдовзі нажила собі чимало опонентів і ворогів серед місцевих політичних діячів і організацій. Вперте небажання празького уряду надати Закарпаттю обіцяну автономію, скликати крайовий сойм і виправити закарпатсько-словацький кордон, а також невдоволення місцевого населення засиллям у краї чеських урядовців і їх втручанням у культурно-освітні й церковні справи, були причиною невпинних конфліктів і непорозуміння у 1920-ті рр. І хоча парламентські вибори 1929 р. засвідчили, що більшість закарпатських русинів-українців і надалі пов'язує свою долю і майбутнє краю з Чехословацькою республікою, однак друге десятиліття перебування Закарпаття в її складі не менш виразно продемонструвало, що досягнута наприкінці 1920-х рр. відносна консолідація закарпатського суспільства була лише тимчасовим політичним явищем. Уже наступні, 1930-ті рр., стали для Чехословацької республіки загалом і чехословацько-закарпатських відносин зокрема важким випробуванням.

Світова економічна криза 1929–1933 рр., що не оминула й Чехословаччину⁴¹ і особливо негативно позначилася на становищі

⁴¹ Краткая история Чехословакии. С древнейших времен до наших дней. Москва, 1988. С. 338.

населення Закарпаття⁴², призвела до значних змін у політичному житті чехословацького суспільства. Насамперед слід відзначити, що в умовах економічної кризи і спричиненої нею радикалізації робітничого й селянського рухів, активізації опозиційних антидемократичних течій та інших негативних явищ, у республіці загалом особливо помітною стала тенденція до згорання парламентської демократії і поширення повноважень виконавчої влади, яка почала проводити політику «сильної руки». Утім, якщо в Празі наприкінці 1929 р. було здійснено реорганізацію уряду з метою розширення його соціальної бази (за рахунок соціал-демократичної та деяких інших партій) для зміцнення політичної стабільності, то в Закарпатті ці зміни позначилися насамперед посиленням політичного й національного тиску на місцеве населення з боку чеських урядовців, кількість яких у краї зростала щороку. Це, разом із катастрофічними наслідками економічної кризи й небажанням Праги надати обіцяну автономію, не могло не спричинити різко негативну реакцію, зростання античеських настроїв серед місцевого населення й загострення закарпатсько-чехословацьких відносин.

Найбільш переконливим свідченням україн небезпечних для Праги змін у політичних настроях закарпатців стали результати виборів до чехословацького парламенту, що відбулися в травні 1935 р. Вони обернулися великою поразкою уряду ЧСР: 63 % голосів у краї зібрала партія, що були рішучими противниками чехословацької влади⁴³.

Характеризуючи закарпатське суспільство середини 30-х рр. ХХ ст., чеські урядовці, наприклад, вимушені були визнати, що в Закарпатті, «в якому перед тим так плідно й охоче працювали люди, цілком змінилося всередині і зовні; стало утверджуватись право сили і примусу» і що, незважаючи на досягнутий за роки чехословацького урядування «значний поступ», «теперішнє економічне становище Підкарпатської Русі дуже й дуже тяжке; антидержавна опозиція набула більшого впливу, ніж прихильники активної продержавної політики..., яких чимало людей навіть ненавидить»⁴⁴.

⁴² Нариси історії Закарпаття. С. 204–212.

⁴³ Магочій П. Р. Названа праця. С. 136.

⁴⁴ Там само. С. 129.

Тяжке економічне становище, складна політична обстановка й незадоволення політикою чехословацьких властей відчувували від Праги дедалі більшу кількість закарпатських політичних діячів. У пошуках виходу з кризи й налагодження нормального життя в краї почали переглядати свої концепції та програми дій вже наявні політичні партії, створювалися нові. Зокрема, партії республіканського, пропрезидентського спрямування, дотримуючись і надалі реформістського курсу, для збереження цілісності республіки, системи парламентської демократії та буржуазно-демократичного характеру ЧСР, часто вдавалися до державних компромісів. Наприклад, впливова на той час у Закарпатті Чехословацька соціал-демократична партія, з якою наприкінці 1929 р. об'єдналися місцеві соціал-демократи, рішуче засуджувала політичний розгул у Закарпатті, зокрема каральні дії жандармерії та поліції, вимагала від уряду негайних дій проти зростання злиденності населення краю тощо. Водночас соціал-демократи, які були представлені в уряді, закликали маси не вдаватися до активних форм боротьби проти нього, наголошували на необхідності й можливості розв'язання всіх проблем мирним шляхом.

Під час економічної кризи змінилися пріоритети й в іншій правлячій партії — аграрній. Основний лозунг аграріїв — проведення земельної реформи — відійшов на другий план, а на перше місце партія висунула вимоги організації дієвої допомоги селянам, які розорювалися в умовах кризи. Зокрема, за підтримки місцевих членів аграрної партії у серпні 1931 р. в Закарпатті з метою захисту селян від масового зубожіння в роки кризи була створена громадсько-політична організація Союз працюючого селянства (СПС). У 1932 р. СПС, що зазнавав дедалі більшого впливу комуністичних ідей, було заборонено і створено Об'єднання трудящого селянства.

Незважаючи на падіння своєї чисельності на початок 1930-х рр. до 25 тис. членів (проти близько 120 тис. на початку 1920-х), найбільш радикальною опозиційною політичною силою в республіці залишалася Комуністична партія Чехословащини. Після свого V з'їзду (лютий 1929), на якому генеральним секретарем КПЧ було обрано вихідця з бідної селянської родини К. Готвальда — активного прибічника усіх сталінсько-більшовицьких догматів — комуністи відкрито проголосили курс на соціалістичну революцію та встановлення у країні диктатури пролетаріату. Повністю поділяли

О. Борканюк

такий курс і нові керівники крайкому КПЧ у Закарпатті Е. Кліма, О. Борканюк, Г. Феєр та ін., які розгорнули активну пропагандистську роботу, чим сприяли зростанню страйкового руху, політичному розмежуванню серед населення й загостренню внутрішньо-політичної ситуації у краї. У 1934 р. крайова організація КПЧ випустила маніфест «Всі до бою...», в якому стверджувалася комінтернівська теза, наче «капіталізм смертельно хворий», і що народам загрожує імперіалістична війна, вихід з якої один — встановлення влади Рад.

Утім слід зазначити, що завдяки боротьбі за розв'язання конкретних соціальних і національних проблем Закарпаття, а також активним антифашистським виступам і закликам до створення народного фронту боротьби проти фашизму, в другій половині 30-х рр. ХХ ст. авторитет КПЧ знову почав зростати. Це засвідчили, зокрема, парламентські вибори 1935 р. і впевнена перемога на них комуністів, які здобули в краї 24,4 % всіх голосів, майже подвоївши кількість своїх прихильників із часів попередніх виборів. Також, як ніколи раніше, зросла наприкінці 1930-х рр. кількість членів крайової комуністичної організації — до 4 тис. осіб⁴⁵.

Ще більш опозиційним до центрального уряду ЧСР став у 1930-ті рр. Автономно-землеробський союз — одна з небагатьох політичних організацій на Закарпатті, яка була практично незалежною від республіканських партій. Якщо під час економічної кризи керівництво партії змушено було тимчасово відкласти свої вимоги надання автономії краю і займатися щоденними справами — захистом населення від її наслідків, то з середини 1930-х рр. знову на передній план у її діяльності висувається питання про радикальну зміну політичного статусу Закарпаття.

Зростанню авторитету АЗС серед дедалі більшої частини населення Закарпаття сприяло й те, що у 1933 р. після смерті голови

⁴⁵ Див.: Нариси історії Закарпаття. С. 215–222, 248–249.

партії І. Куртяка її очолив відомий політик і публіцист, редактор партійної газети «Русский вестник» (1923–1939), один із визнаних лідерів автономістського політичного руху та русофільського національно-культурного напрямку в краї А. Бродій. У своїй статті «Ми, автономісти, будуємо нову вільну автономну Підкарпатську Русь» новий голова АЗС у 1935 р. писав: «Коротко скажу чого ми, автономісти, хочемо і за що боремось: Підкарпатська Русь в її етнографічних кордонах від Попраду до Тиси, як вказано в Сен-Жерменському мирному договорі і Конституції Чехословацької Республіки... Повинні ми знати те, що жити і утриматись в великій сім'ї народів вдається нам тільки так, якщо в нашому краї, на своїй рідній землі володіти і господарювати будемо ми самі. За це ми боремось до цього дня. Сьогодні влада на нашій землі знаходиться не в наших руках, і ми бачимо і відчуваємо те, що наслідки нашої праці ми зберегти для себе не можемо. Тому ми боремось за автономію. Кожний знає, вже і відчуває те, що так, як до цих пір було, далі бути не може ні по Божому, ні по-людському, ні по-природньому праву»⁴⁶.

Очолювана А. Бродієм партія різко зростала в кількісному відношенні, насамперед за рахунок сільського населення і проугорсько налаштованих мешканців міст: наприкінці 30-х рр. АЗС нараховував від 5 до 7 тис. членів. Не випадково за результатами парламентських виборів 1935 р. Автономно-землеробський союз не лише зумів зберегти третє місце серед інших партій (після комуністів і аграріїв) за кількістю поданих за нього голосів закарпатців (45 тис. або 13,9 % від всіх голосів), а й провести до Національних зборів уже трьох своїх представників – Фельдешія, Федоренка і Бродія.

До речі, представляючи свою партію в чехословацькому парламенті з 1933 по 1938 рр., А. Бродій був чи не найактивнішим і найвпливовішим депутатом від Закарпаття. Його активність у парламенті, різкі виступи з критикою чехословацької влади і на захист прав та інтересів Підкарпатської Русі та її населення викликали захоплення у прибічників у рідному краї і обурення в урядових і політичних колах ЧСР. З особливою наполегливістю він вимагав надання Закарпаттю автономних прав. У своєму

⁴⁶ Цит. за: Вегеш М. М., Гиря В. І., Король І. Ф. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918–1939 рр.). Ужгород, 1998. С. 95.

виступі в парламенті ЧСР 4 червня 1934 р., наприклад, депутат Бродій рішуче заявляв (як лідер русофільського напрямку, він виступав завжди російською мовою): «Ведь правительство за прошлых 15 лет оказалось неспособным вырешить проблемы работы, хлеба, вырешить проблемы поднятия края. Хочет-ли правительство спасти эту часть республики, то во-первых оно должно установить границы Подкарпатской Руси, должна застановиться денационализация на восточной Словакии, где 200 тис. русских душ не может жити национальной жизнью... Одновременно должен быть предложен проект парламенту к приготовлению осуществления автономии... Господа, нам автономия дело святое, дело национальное, комедию делать с нашим святым делом мы никогда не допустим. Требуем осуществления наших прав и проведения их в жизнь». А 30 листопада того ж року, реагуючи на заяву одного з керівників ЧСР, міністра закордонних справ Е. Бенена про те, що закарпатці ще «не дозріли» до автономного управління, А. Бродій із парламентської трибуни цілком слушно наголосив: «Если созрела была Подкарпатская Русь присоединиться к республике, так созрела для того, чтобы имела свои права. Это только отговорка, что карпаторусский народ незрелый»⁴⁷.

Водночас новий лідер АЗС був непримиреним противником українського руху в Закарпатті й підтримував таємні зв'язки з угорською владою, яка дедалі відвертіше заявляла про свої ревізійні зовнішньополітичні плани і, зокрема, щедро фінансувала діяльність опозиційної чехословацької влади партії Бродія. Проугорська орієнтація АЗС ставала все більш очевидною, дискредитуючи партію й русофільство загалом. Керівництво партії тісно співпрацювало з усіма русофільськими організаціями краю, а також із високими чинами уніатської єпархії. Зокрема, греко-католицький єпископ О. Стойка допомагав партії Бродія не лише морально, а й матеріально, був посередником у фінансуванні АЗС.

Одним із найближчих політичних партнерів АЗС стала заснована в 1935 р. відомим і дуже амбітним громадсько-політичним

⁴⁷ Těsnopišské zprávy o schůzích poslanecké sněmovny Národního shromáždění Republiky Československé. 341. schůze dne 4. Července 1934. Rec posl. Brodyho. S. 37–38; Ibidem. 351. Schůze dne 30. Listopadu 1934. Rec posl. Brodyho. S. 124.

діячем Закарпаття С. Фенциком нова русофільська організація — Русска національно-автономна партія (РНАП). Вимагаючи, як і АЗС, «повної автономії і закріплення кордонів від Попраду до Тиси» та розвитку в Закарпатті російського шкільництва, партія Фенцика водночас отримувала фінансову підтримку від російських емігрантів у США, а також від уряду Польщі, яка використовувала її у своїх протичехословацьких інтересах⁴⁸.

Характерною особливістю політичного життя в ЧСР і Закарпатті у 1930-ті рр., особливо після приходу до влади в Німеччині нацистів, була активізація діяльності реваншистських, проугорських сил і відкритих фашистських організацій, які орієнтувалися на німецьких нацистів. Серед угорського населення Закарпаття, наприклад, розгорнула проаганду реваншизму Автономна партія автохтонів А. Акоша. Вона, зокрема, переконувала закарпатців, що начебто причиною всіх лих і кризи є Версальська система, яка поділила угорців між різними державами, і що зміна кордонів Чехословаччини, повернення Закарпаття в лоно «історичної батьківщини» — Угорщини — змінить кризову ситуацію, відновить гармонію розвитку економіки краю.

Відверто орієнтувалися на гортівську Угорщину, виконуюючи роль її «п'ятої колони», і деякі інші політичні сили в Закарпатті. Вони блокувалися навколо Угорської національної партії, Християнсько-соціалістичної партії, які в 1936 р. з метою координації своєї проугорської політики утворили Об'єднану угорську партію на чолі з Е. Корлатом і К. Гоккі. У політичний союз з нею увійшли АЗС Бродія і РНАП Фенцика. Всі вони, будучи депутатами Національних зборів ЧСР, проводили, по суті, антидержавну діяльність, загострюючи тим самим і чехословацько-закарпатські відносини⁴⁹.

Із середини 1930-х рр. у Закарпатті, передусім у селах з німецьким населенням, почала діяти філія Судето-німецької партії К. Генляйна — Карпато-руська німецька партія. Щоправда, вона не виступала окремою організаційною одиницею і практично не мала впливу на політичне життя в краї⁵⁰.

⁴⁸ Див.: Магочій П. Р. Назв. праця. С. 130–132.

⁴⁹ Нариси історії Закарпаття. С. 250.

⁵⁰ Токар М. Ю. Німецька партія в Закарпатті. *Carpatica — Карпатика*. Ужгород, 2001. Вип. 8. С. 53.

За таких складних політичних умов у Закарпатті радикалізувався й український політичний рух. Він, до речі, мав на це особливі підстави.

Нагадаємо, що під час складного процесу приєднання Закарпаття до ЧСР і в перші роки його перебування в складі нової держави чехословацькі керівники неодноразово запевняли українських діячів у їх підтримці й демонстрували на практиці підтримку дійсно народного, українського напрямку в національно-культурному розвитку Закарпаття, залишаючись водночас лояльними до інших напрямів. Свідченням цього було, наприклад, розпорядження Міністерства шкільництва й народної освіти ЧСР стосовно літературної мови на Закарпатті від 20 грудня 1919 р., в якому зазначалося, що «слід визнати літературною мовою місцевого населення літературну мову малоруську, яку уживають його найближчі сусіди й одноплемінці, тобто галицьку українську мову... Визнання літературної української мови мовою навчання в Карпатській Русі полегшить значно організацію і діяльність шкіл...»⁵¹.

Загалом, у перші роки чехословацького урядування в Закарпатті владні кола проводили досить виважену й помірковану національну політику й намагалися прямо не втручатися в розвиток національно-культурних процесів у краї, зокрема, у ворожнечу між різними орієнтаціями в мовному питанні. Ба більше, чехословацька влада й особисто президент ЧСР Т. Масарик, який загалом прихильно ставився до українського народу⁵², визнавали право на існування й підтримували, наприклад, однаково (у тому числі й матеріально) діяльність двох найвпливовіших культурно-освітніх товариств у Закарпатті: і створеної у 1920 р. української «Просвіти», і заснованого на протигагу їй у 1923 р. русофільського товариства ім. О. Духновича. Зокрема, цікаві визнання з цього приводу керівників товариства ім. О. Духновича Й. Камінського та С. Фенцика знаходимо в ювілейному виданні часопису «Карпатській світ», присвяченому Т.-Г. Масарику, де особливо наголошується на зацікавленому, але виваженому й толерантному

⁵¹ З історії міжнародних зв'язків України: наука, освіта (XIX – 30-ті роки ХХ ст.). Документи і матеріали. Київ, 1999. С. 96–97.

⁵² Див.: Віднянський С. В. Т. Масарик про Україну і українців. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Київ, 1993. Вип. 4. С. 132–147.

ставленні президента Чехословаччини до діяльності обох національно-культурних товариств і його принциповому невручанні в їхні суперечки з мовного питання⁵³.

До речі, у міжвоєнні роки в краї було створено й активно діяло понад 150 громадських організацій з різноманітними напрямками діяльності, що було одним із проявів культурного відродження Закарпаття в рамках Чехословацької республіки, так само як і бурхливе зростання різних навчальних закладів (на початок 1938 р. у краї нараховувалося 809 тільки народних шкіл, зокрема 469 з українською мовою викладання, 182 — чеською, 123 — угорською, 24 — німецькою і т. д., в яких понад 2 тис. вчителів навчали близько 150 тис. дітей)⁵⁴. Отже, всі культурно-просвітницькі, національні і, до певної міри, політичні напрями в Закарпатті дістали майже рівні права, можливості й державну підтримку.

Однак дуже швидко чехословацькі владні кола змінили своє ставлення до українського руху. Спочатку це сталося тоді, коли в 1923 р. губернатором і віце-губернатором були призначені відповідно А. Бескид і А. Розсипал, які однозначно підтримували русофільський напрям, заgravали з карпато-русинським (так званним автохтонним), а український напрям вважали іредентистським, протидержавним і часом навіть переслідували його прибічників. Ще більш упереджено почав ставитися уряд ЧСР до українства в Закарпатті після того, як із другої половини 1920-х рр. до нього приєдналася впливова крайова комуністична організація. Невипадковим було також і призначення Прагою у 1935 р. новим губернатором Підкарпатської Русі русинофіла К. Грабара. А так зване мовне опитування у 1937 р. — проведений у Закарпатті Міністерством освіти ЧСР плебісцит серед батьків із приводу вибору української (автор І. Панькевич) чи російської (автор О. Сабов) граматики для навчання дітей у школах став одним із найганебніших втручань влади в культурні процеси в краї⁵⁵.

І це відбувалося в той час, коли співвідношення прихильників русофільського й українського напрямів у Закарпатті досить інтенсивно змінювалося, і не в останню чергу завдяки перебуванню

⁵³ Див.: Карпатський світ. 1930. № 1–2. С. 772–780.

⁵⁴ Вегеш М. М., Віднянський С. В. Назв. праця. С. 66–67.

⁵⁵ Магочій П. Р. Назв. праця. С. 137.

*Августин Волошин
серед друзів*

в краї значної кількості емігрантів з інших українських земель та їхній наполегливій національно-культурній праці⁵⁶, на користь останнього. Про еволюцію етнонаціональної свідомості й політичної орієнтації закарпатців певною мірою свідчить аналіз результатів парламентських виборів серед місцевого населення: якщо 1924 р. проукраїнські партії мали у краї 12,4 % прихильників, а русофільські — 62 %, то вже через десять років співвідношення змінилося на користь українських — 36,6 % проти 35,2 % (ще 28,2 % закарпатців підтримували місцеві автономістські сили). Як доводить у своєму дослідженні про етнонаціональну орієнтацію населення Закарпаття в міжвоєнні роки П. Ференц, його більшість, «не дивлячись на заборону чехословацьких властей, вважала себе українцями вже в 1936–1939 рр.»⁵⁷. Українська національна ідентичність і свідомість корінних мешканців краю була переконливо зманіфестована, як уже зазначалося, при підготовці та проведенні Всепросвітянського з'їзду в Ужгороді в 1937 р., на якому також були сформульовані його культурно-національні вимоги до влади.

⁵⁶ Див.: Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага, 1942. Ч. 1. С. 321.

⁵⁷ Див.: Пачовський В. Срібна Земля: Тисячоліття Карпатської України. Львів, 1938. С. 68; Ференц П. Етнонаціональна орієнтація українців Закарпаття в 20–30-ті роки ХХ ст. Мукачево, 2005.

Щодо політичних вимог, то українські партії й організації звичайно теж були незадоволені політикою празької влади й активно приєдналися до інших партій краю з вимогами надання автономії Закарпаттю в складі ЧСР. Утім слід наголосити, що провід Християнсько-народної партії на чолі з Августином Волошином не вбачав у територіальній автономії інструмента, що автоматично веде до національно-культурного відродження краю. Для нього принципово важливим було те, яким реальним змістом буде наповнена ця автономія, і тому його ставлення до цього питання було досить виваженим і водночас послідовним у відстоюванні національних інтересів українців Закарпаття. Так, ще у 1923 р. А. Волошин у своєму рефераті «Дальші задачі Хліборобської партії», виголошеному на партійному конгресі РХ(З)П, говорив: «Хліборобська партія бажає соединити всі сили, котрі Підкарпатську Русь хочуть зробити не лише автономною, но і руською... Єсьме рішительно проти всяких ризикових експериментів без забезпечення руського характера будучого сойма нашого»⁵⁸. У 1935 р. провідник Християнсько-народної партії у публікації «Наш націоналізм» на шпальтах «Свободи» знову повертається до цього питання: «Політика того несправедливого мадярського шовінізму продовжується у нас і нині. Хитрим гаслом її є требування “автономії”, бо думає, що шляхом автономії піднесеться вплив багатшої і культурнішої мадярської інтелігенції на наш народ. Але мірилом ширості тої політики є тотя ненависть, яку ширить тотя політика проти наших народних інституцій, проти наших “Просвіт”, кооперативів і наших товариств, і проти синьо-жовтого прапора»⁵⁹. А в статті «Автономія», надрукованій у 1936 р., А. Волошин наголосив: «Нам така автономія потрібна, яка підносить нашу народну свідомість і господарську силу, але підносить і сили зв'язків з республікою і яка унеможливить всяку дальшу агітацію проти республіки під претекстом автономії»⁶⁰.

Практично до останніх місяців існування Першої Чехословацької республіки позиція Волошина щодо цього питання була незмінною. 1 серпня 1938 р., за два місяці до ганебної для ЧСР

⁵⁸ Дальніші задачі Хліборобської партії. Реферат А. Волошина 27.02 1923 на конгресі Хліборобської партії. *Свобода*. 1923. 11 марта.

⁵⁹ Волошин А. Наш націоналізм. *Свобода*. 1935. 9 мая.

⁶⁰ Волошин. Автономія. *Свобода*. 1936. 8 жовт.

Мюнхенської змови, він виступив із статтею «Якої автономії домагаємося», в якій писав: «Домагаємось чесного здійснення нашої автономії за законами мирових договорів і конституційної грамоти та протестуємо проти штучного поширення шкідливої централізації! Домагаємось, щоб кожному народові дати можливість повного господарського розвитку! Домагаємось забезпечення людських прав для всіх мешканців нашої країни! Бо тільки тоді Підкарпатська Русь станеться кріпостю нашої держави тут на східному краю республіки!»⁶¹.

Отже, в розгортанні національно-культурних та національно-політичних процесів, утвердженні української національної свідомості в Закарпатті у міжвоєнний період вагому роль відіграли всі українські політичні, культурно-просвітницькі, мистецькі, наукові, видавничі, освітньо-виховні та господарські структури й організації. Однак особлива роль у цьому належала Руській хліборобській (земледельській) партії, реорганізованій з 1924 р. на Християнсько-народну партію. Очолована щирим патріотом Закарпаття й авторитетним політиком Августином Волошиним, ця партія була найбільш організованою й наполегливою українською політичною силою, що послідовно відстоювала національні, національно-культурні й політичні інтереси краю. До Християнсько-народної партії А. Волошина, програма якої відрізнялася від програм інших політичних організацій більшою виваженістю вимог і водночас більшим радикалізмом саме в українському питанні, приєдналася нова, по суті націоналістична, Українська селянська партія (УСП), заснована в 1935 р. відомою діячкою Пряшівщини І. Невицькою. В резолюції II з'їзду УСП, зокрема, наголошувалося: «1. Вимагаємо правдивої, повної автономії і виборів до сойму, щоб нарід міг собі вибрати своїх представників. 2. Вимагаємо, щоб усі посади зайняли на Підкарпатті правдиві представники, то єсть діти – сини українського народу. Урядники іншої нації, які залишаються дочасно в наших урядах, повинні скласти іспит з української мови...»⁶². Крім них, на українських національно-культурних

⁶¹ Цит. за: Штефан А. Августин Волошин – Президент Карпатської України. Спомини. С. 69.

⁶² Цит. за: Історична школа професора Володимира Задорожного : наук. зб. С. 140.

позиціях стояли Соціал-демократична партія Підкарпатської Русі, а також українське крило Аграрної партії. Комуністична партія українською була суто в мовному відношенні та щодо національної ідентифікації закарпатців.

Із часом, по мірі загострення політичного життя в Закарпатті, активізації, зокрема, русофільських політичних організацій, постало питання консолідації проукраїнських політичних сил. З кінця 1937 р. на шпальтах української крайової періодики розгорнулася дискусія з цього питання, аж до закликів створення єдиної української національної партії. «Ще ніколи не було такої пекучої потреби з'єднати наші розбиті сили, як ось тепер, — писала, наприклад, на початку 1938 р. газета «Українське Слово». — Наступ ворогів з усіх боків із метою завдати смертельний удар українському населенню того клаптика землі по цей бік Карпат: відкрита аспірація поляків віддати Підкарпатську Русь мадярам, збільшена мадярська пропаганда.; найновіша польська пресова кампанія й промова Бека; “тихе” зазіхання одного “нашого” сусіда, щоб віддати йому Мараморош; непевна міжнародна ситуація (аншлюс і т. д.); отруйна діяльність русотянської преси на Підкарпатській Русі проти українців; спільний наступ усіх “руських” парламентарних послів проти..., ось поважні причини, що приневолюють нас задуматися над нашою долею... В останніх днях зародилася думка, щоб заложити “Об'єднання” всіх українських партій на Підкарпатській Русі, надаючи їхній волі один напрям, їхній діяльності одну програму — українську програму, що випливала б із потреб і конечностей нашого українського життя...»⁶³. І такою організацією у квітні 1938 р. стала Перша Руська (Українська) Центральна Народна Рада на чолі з Августиним Волошином.

Водночас згубні наслідки економічної кризи, що зумовили різке погіршення становища основної маси населення і призвели до різкого загострення соціальних протиріч, прихід до влади в Німеччині нацистів і посилення антидемократичних та профашистських тенденцій у самій Чехословаччині, а головне — постійне зволікання Праги з питанням надання автономії краю і її втручання в національно-культурне життя закарпатців — усе це

⁶³ Див.: Токар М. Проукраїнські політичні партії Закарпаття в 1919–1939 роках. Ужгород, 2001. С. 85–90; Українське Слово. 1938. 9 квіт.

Е. Бенеш

істотно вплинуло й на внутрішньо-політичне становище Закарпаття у 1930-х рр., значно прискорило поляризацію суспільно-політичних поглядів різних політичних сил і угруповань і призвело до радикалізації громадсько-політичного життя, зростання античехословацьких настроїв серед переважної більшості населення краю. Тому не випадково під час відвідин Ужгорода у травні 1934 р. майбутній президент ЧСР Едвард Бенеш вимушений був запевнити закарпатців: «Чехословацька влада про свої зобов'язання ніколи не забувала,

ніколи про них не забуде, і те, що є в мирних договорах, щоб там не сталося, виконає. Автономія в недалекому майбутньому буде проведена так, як Чехословацька республіка зобов'язалася і цей обов'язок включила до своєї конституції. Цю автономію проведемо чесно і послідовно, крок за кроком, поступово після того, як відповідна підготовка до неї буде закінченою»⁶⁴.

Врешті-решт сталося так, що до критичного в її історії 1938 р. Чехословацька республіка увійшла, практично втративши, можливо, за винятком частини діячів українського напрямку, підтримку серед політичних лідерів і населення Закарпаття, землі, яку Е. Бенеш у тій же промові в Ужгороді твердо обіцяв разом із закарпатцями «боронити до останньої краплі крові».

⁶⁴ Бенеш Э. Речь о подкарпаторусской проблеме. Ужгород, 1934. С. 26.

Розділ 6
ВІД ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРА
АВТОНОМНОГО УРЯДУ
ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ
ДО ПРЕЗИДЕНТА
САМОСТІЙНОЇ ДЕРЖАВИ —
КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

«Сьогоднішня моя праця є такого характеру,
про який раніше я ані не думав...
Тепер він (наш народ. – Авт.) чудом скинув
з себе апатичність, і ця дійсність дає мені
силу і відвагу до тієї праці, яку виконую».

Августин Волошин,
прем'єр-міністр Підкарпатської Русі

У попередньому розділі ми намагалися розкрити політичну діяльність Августина Волошина упродовж 1918–1938 рр. Однак тріумф і водночас трагедія Волошина-політика припадає саме на другу половину 1938 — початок 1939 рр., коли 26 жовтня 1938 р. він був призначений прем'єр-міністром автономного уряду Підкарпатської Русі, а 15 березня 1939 р. обраний президентом незалежної держави — Карпатської України.

А. Волошин, як уже наголошувалося, завжди обстоював єдність і цілісність Чехословаччини та збереження її демократичного республіканського ладу. Водночас, відстоюючи право закарпатців на автономний статус у складі ЧСР, він неодноразово заявляв, що «в автономній Підкарпатській Русі наш нарід має бути паном своєї землі, а не рабом та погноєм чужих. Будемо вимагати сповнення всього того, що нашому народові по мирному договору й по законам належиться»¹. У статті «Хто винен?» А. Волошин знову нагадує пражському урядові: «Народ наш мав нагоди в р. 1918 і 1919 через Нар. Р. висказати свою волю тут і в Америці. Тепер вже стоїмо перед важнішим питанням здійснення нашої політичної свободи досягнутої плебісцитом в р. 1918–19. А здійснення може статися лиш одним способом: переданням ведення управи краю до рук синів нашого народу»².

Боротьба закарпатців за автономію та справедливе визначення західних кордонів краю (зі Словаччиною) тривала протягом усього майже двадцятирічного періоду існування Першої

¹ Волошин А. З першим числом українського щоденника. *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С. 87.

² Волошин А. Хто винен? *Августин Волошин. Твори*. С. 88–89.

(домюнхенської) Чехословацької республіки. Цей рух русинів-українців по обидва береги Ужа був справді всенародним: у ньому брали участь практично всі політичні партії, громадські об'єднання й національно-культурні товариства Закарпаття, що виступали активною опозицією центральній владі. Однак політично-класові й національно-культурні розбіжності їхніх програм, зокрема протистояння русофільського та українського напрямів у суспільно-політичному житті краю, були саме тим фактором, який полегшував правлячим колам ЧСР упродовж тривалого часу утримувати цей масовий патріотичний рух у безпечних для Праги рамках.

До проблеми автономії Закарпаття чехословацький уряд повернувся лише наприкінці 30-х рр. ХХ ст., коли перед загрозою насамперед угорського ревізіонізму відбулася певна консолідація політичних сил краю та радикалізація їхніх дій щодо вимог автономії, і в березні 1937 р. під їхнім тиском був прийнятий закон ЧСР «Про тимчасове врегулювання становища губернатора Підкарпатської Русі», який набув чинності в жовтні 1937 р. Ним, зокрема, розширювалися права губернатора, утворювалася Губернаторська рада тощо, що дало підстави владі говорити про т. зв. «перший етап автономії»³.

Утім розв'язання питання про реальну автономію Закарпаття, яке тривалий час відкладалося урядом ЧСР, було прискорене міжнародними подіями — центральноєвропейською політичною кризою напередодні Другої світової війни.

До Чехословаччини, зокрема, на цей час висунули свої територіальні претензії практично всі сусідні держави і насамперед Німеччина, що розгорнула активну кампанію з її внутрішньої і зовнішньої дестабілізації. Всі зусилля керівників ЧСР не змогли убезпечити її від наростання зовнішньополітичної ізоляції. Великі держави, які раніше підтримували демократичну Чехословацьку республіку і стабільність у Центрально-Східній Європі загалом, дедалі більше потурали експансіоністській політиці Німеччини, що прикривалася гаслом права нації на самовизначення.

Це яскраво виявилось під час аншлюсу Австрії 12 березня 1938 р. На черзі була Чехословаччина, послаблення міжнародного

³ Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918–1945). С. 263–264; Закарпаття в етнополітичному вимірі. С. 254.

*Мюнхенська
конференція
29–30 вересня
1938 р.,
яка стала початком
державного розпаду
Чехословацької
республіки*

становища якої вплинуло, незважаючи на загалом ліберальну її національну політику, на зростання та консолідацію античехословацького автономістського й сепаратистського руху як серед судетських німців, так і в Словаччині та Закарпатті.

Дуже швидко політика потурання Німеччині з боку Великої Британії та інших великих держав Європи, готовність Угорщини та Польщі взяти участь у античехословацькій акції підштовхнули А. Гітлера до рішучих дій. Спровокувавши напруження на німецько-чехословацькому кордоні, він домігся скликання 29–30 вересня 1938 р. міжнародної конференції у Мюнхені за участю керівників урядів Великої Британії, Франції, Німеччини та Італії, яка задовольнила ультимативні німецькі вимоги щодо ЧСР: до третього рейху, зокрема, було приєднано високорозвинуту в промисловому відношенні Судетську область, де проживало понад 3 млн німців. Польща своєю чергою на початку жовтня 1938 р. отримала Тешинську Сілезію, а через місяць за рішеннями Першого Віденського арбітражу південну частину Словаччини та найрозвинутіші райони Закарпаття було передано Угорщині. Загалом Чехословаччина втратила одну третину своєї території з населенням 5 млн осіб і 40 % свого промислового потенціалу. Зраджена союзниками, країна опинилася у стані глибокої політичної кризи, віч-на-віч із нацистською Німеччиною.

Кризою та послабленням центральної виконавчої влади (5 жовтня 1938 р. на знак протесту проти політики диктату й розвалу Чехословаччини пішов у відставку з посади президента

республіки Е. Бенеш) поспішили скористатися словацькі й карпатські автономісти. Спочатку словаки, а слідом за ними карпатські русини-українці проголошують автономію. Прага змушена була затвердити автономні уряди Словаччини (7 жовтня) і Підкарпатської Русі (11 жовтня). З цього часу Перша (домюнхенська) Чехословацька республіка припиняє своє існування, а наступне піврічне існування урізаної з усіх боків Чехо-Словаччини (так стала називатися країна після отримання автономії Словаччиною і Підкарпатською Руссю) увійшло в історію як період Другої республіки, побудованої на федеративних засадах.

Щодо Закарпаття, то саме цей нетривалий період увійшов в історію як час розбудови карпато-української державності, активної, хоча і неоднозначної за оцінками й результатами діяльності автономних урядів краю.

З огляду на це слід наголосити, що утворення Карпато-Української держави стало наслідком насамперед цілеспрямованої багаторічної боротьби патріотичних сил краю, зокрема українських політичних сил, очолюваних Августином Волошином. Водночас значний вплив на суспільно-політичні процеси в Європі загалом, Чехословаччині та Карпатській Україні зокрема, справив міжнародний фактор. Річ у тім, що короткочасне існування Карпатської України не просто збіглося з гострою політичною кризою в Центрально-Східній Європі напередодні Другої світової війни: це державне утворення багато в чому було породжене саме цією міжнародною кризою, стало одним з її проявів. Утім, як справедливо наголошують дослідники історії Карпатської України, «незважаючи на складність тогочасної міжнародної обстановки, Закарпаття, де компактно проживало українське населення, виявилось єдиним регіоном, яке виборолло автономні права і будувало свою державність у союзі з чехами і словаками»⁴. Ба більше, за переконанням відомого дослідника історії Закарпаття В. Маркуся, «юридичний статус Карпатської України з жовтня 1938 до березня 1939 рр. далеко переходив рамки автономії, визначені в Сен-Жерменському договорі та чехословацькій конституції з 1920 р. Він наближався до федеральної моделі міждержавних та

⁴ Вегеш М. М. Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському історичному контексті: у 2-х т. Т. І. Ужгород, 1997. С. 4.

понаддержавних структур. Очевидно, це була своєрідна модель федералізму, бо перебувала у процесі розвитку»⁵.

Отже, 11 жовтня 1938 р. в Празі було затверджено перший автономний уряд Закарпаття — Раду міністрів Підкарпатської Русі (офіційна назва). Цій важливій в історії Закарпаття події передували не лише складний перебіг процесів на міжнародній арені, про що вже йшлося, а й суттєві зміни в суспільно-політичному житті краю, зокрема компромісні домовленості між представниками основних політичних партій, які входили до двох блоків (орієнтацій) — русофільського на чолі з Й. Камінським (Центральна руська народна рада, Автономно-землеробський союз, Руська національна-автономна партія) і українського на чолі з А. Волошином (Перша Українська центральна народна рада, Соціал-демократична партія).

Ще 21 вересня 1938 р. вперше представники обох орієнтацій підписали спільну декларацію щодо створення автономної адміністрації у Закарпатті, яку було вручено уряду ЧСР та дипломатичним представництвам західних держав у Празі. А 8 жовтня в Ужгороді відбулася нарада представників обох орієнтацій за участю депутатів празького парламенту й сенату від Закарпаття, де було вирішено «домагатися для Підкарпатської Русі тих самих прав, які одержала й одержить Словаччина», досягнута компромісна домовленість щодо персонального складу автономного уряду, а також створена Національна Рада Підкарпатської Русі. До її складу увійшли представники практично всіх основних політичних сил краю. Того ж дня в меморандумі центральній владі у Празі Національна Рада оголосила себе «єдиним законним представником всіх руських областей Карпат і всього його населення, для якого забезпечується самовизначення і самоуправління». Також вимагалось негайної заміни значної частини чеських урядовців у краї місцевими кадрами та прийняття закону про Підкарпатську Русь⁶.

⁵ Маркусь В. Від народу-племін через автономістські прагнення до державності й соборності. *Культура українських Карпат: традиції і сучасність*. С. 22.

⁶ Див.: Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Репринтне видання. Львів, 1994. С. 55–56; Нариси історії Закарпаття. Т. II. С. 277.

У відповідь на ці вимоги 8 жовтня голова нового чехословацького уряду Я. Сирови звільнив із посади губернатора краю К. Грабаря і призначив повноважним міністром для Підкарпатської Русі вихідця із Закарпаття І. Парканія. А 10 та 11 жовтня він прийняв у Празі та провів переговори з представниками Національної Ради Підкарпатської Русі, після чого Рада міністрів ЧСР затвердила персональний склад автономного уряду з 6 чоловік — відомих політичних діячів Закарпаття, що були депутатами чехословацького парламенту й сенату.

Перший автономний уряд Підкарпатської Русі очолив Андрій Бродій — лідер русофільського напрямку в краї, голова Автономно-землеробського союзу. Поряд із посадою прем'єра він отримав портфель міністра шкільництва й міністра федерального уряду в справах Підкарпатської Русі. Міністром внутрішніх справ став Едмунд Бачинський — один із керівників Республіканської землеробської (аграрної) партії на Закарпатті. Один із лідерів Національної ради Підкарпатської Русі соціал-демократ Юліян Ревай став міністром комунікацій, а лідер Руської національно-автономної партії Степан Фенцик — міністром без портфеля (питання встановлення словацько-закарпатських кордонів). Державними секретарями в уряді стали представник Автономно-землеробського союзу на Пряшівщині Іван П'єшак (питання юстиції) і лідер українського напрямку в Закарпатті, голова Християнсько-народної партії Августин Волошин (питання охорони здоров'я і соціального забезпечення). Отже, до першого автономного уряду увійшло четверо представників русофільського і двоє (Ю. Ревай та А. Волошин) — українського напрямку, що, на думку дослідників, було компромісним рішенням і загалом реально відображало співвідношення сил між двома головними політичними блоками Закарпаття⁷.

Автономний уряд А. Бродія проіснував лише 15 днів — з 11 до 26 жовтня 1938 р. Першочерговим завданням для нього було врегулювання територіальних проблем, зокрема вирішення питання кордону між Підкарпатською Руссю і Словаччиною. Він розпочав широку кампанію за приєднання до краю східнославацьких районів (Пряшівщини), заселених переважно русинами-українцями.

⁷ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. 1. С. 79.

Зокрема, відразу після затвердження уряду Підкарпатської Русі міністр С. Фенцик вирушив із Праги до Пряшева для обговорення цього питання і пропагандистської роботи серед місцевого населення. У своїй першій прем'єрській промові Бродій відверто заявив, що «первое правительство Карпатской Руси предпримет все меры, чтобы объединить все русские области в Карпатах (от Попрада до Тисы) в одно целое, свободный штат»⁸.

Проте надмірна активність уряду в цьому напрямі відсунула на другий план розв'язання не менш злободенних для Закарпаття проблем — господарсько-фінансових, соціальних, внутрішньополітичних, зокрема боротьбу з угорськими й польськими озброєними групами, які дедалі частіше проникали в край, викликаючи неспокій, хаос і жертви в молодій державі.

Уряд А. Бродія провів загалом три засідання. Перше засідання Ради міністрів Підкарпатської Русі відбулося в Ужгороді 15 жовтня 1938 р. На ньому були розглянуті й затверджені основні органи самоуправління, які склалися з 9 міністерств, розподілені функціональні обов'язки між міністрами, а також вирішено вимагати для себе тих само прав, що дістала виконавча влада в Словаччині. Було засновано «Урядовий Вісник» для публікації розпоряджень автономного уряду, якій до рішення Союму про офіційну мову вирішено було друкувати руською та українською мовами. На цьому ж засіданні обговорювалися й господарські проблеми краю, передусім продовольча ситуація і заходи уряду для її поліпшення: було констатовано, що в жовтні 1938 р. на Підкарпатську Русь із Румунії завезено 170 вагонів кукурудзи.

На другому засіданні автономного уряду, що відбулося 18 жовтня, обговорювалися насамперед питання складного міжнародного

*Андрій Бродій,
перший прем'єр-міністр
автономного уряду
Підкарпатської Русі
(1895–1946)*

⁸ Магочій П. Р. Назв. праця. С. 144.

становища Підкарпатської Русі. Зокрема, було заслухано доповідь С. Фенцика про політичну ситуацію на Пряшівщині та переговори про кордони з урядом Словаччини. Вирішено продовжити ці переговори, для чого затверджено спеціальну комісію. Водночас Рада міністрів Підкарпатської Русі висловила гострий протест словацькому прем'єр-міністрові Й. Тисо з приводу вжитих ним репресивних заходів до організаторів руху за приєднання Пряшівщини до Закарпаття. Ю. Ревай доповів урядові про проведені переговори з міністром закордонних справ ЧСР Ф. Хвалковським, на яких ішлося, зокрема, про необхідність заборони вивезення державного і приватного майна з території республіки і краю. Обговорювалися також питання надання амністії, співробітництва з Німеччиною, ліквідації чеських шкіл у населених пунктах краю з незначною кількістю чеських родин тощо. А. Волошин інформував уряд про організацію підкарпатського центру соціального забезпечення тощо.

Основну увагу на третьому засіданні кабінету міністрів А. Бродія, яке тривало два дні — 22 і 23 жовтня 1938 р., було приділено внутрішньополітичній ситуації в Закарпатті та навколо неї. Міністр Е. Бачинський проінформував уряд про результати складного переговорного процесу між ЧСР і Угорщиною щодо встановлення нових кордонів між ними, який зайшов на той час у глухий кут, та позицію Німеччини в цьому питанні. З огляду на це члени автономного уряду жваво обговорювали можливості й варіанти оптимального реагування на ультимативні вимоги Угорщини щодо заселених переважно угорцями південних територій краю з містами Ужгород, Мукачево та деякими іншими важливими з погляду функціонування транспортних мереж населеними пунктами Закарпаття. Насамперед було створено комісію у складі відомих закарпатських учених (П. Сова, Г. Геровський, М. Кондратович, М. Бескид та І. Панькевич), перед якою ставилося завдання науково довести, що Закарпаття — русинська земля і в такий спосіб «відбивати угорські вимоги»⁹.

А наступного дня, 23 жовтня, з приводу політичної ситуації та загрози поділу автономної території, урядом Підкарпатської Русі було прийнято рішення: «Область руських на півдні Карпат, що визначена мирними договорами як автономна одиниця, становить

⁹ Нариси історії Закарпаття. Т. II. С. 279–281.

одне невіддільне ціле, частини якого міцно зв'язані як тисячолітньою історією, так і тисячолітніми економічними умовами і братерським співжиттям її корінного автохтонного населення... Цілісність і невіддільність цієї області визнали також і великі союзні і співдружні держави в міжнародних і мирних договорах, змінити політичне становище і приналежність якої вважаємо можливим тільки в її цілості без відторгнення її південної частини від північної і навпаки, можна виключно тільки на основі права самовизначення всього корінного автохтонного населення за демократичним принципом: всенародним голосуванням»¹⁰.

Це рішення автономної влади було передано урядам ЧСР та інших сусідніх і великих західних держав. Були розроблені навіть практичні заходи щодо підготовки до проведення плебісциту в Закарпатті. Слід відзначити, що рішення кабінету міністрів А. Бродія про звернення до урядів зарубіжних держав і проведення плебісциту в питанні, яке стосувалося територіальної цілісності республіки, виходило за рамки повноважень автономного уряду Підкарпатської Русі й суперечило конституційним нормам ЧСР. Ідея проведення плебісциту неоднозначно сприймалася також різними політичними силами в Закарпатті. Якщо партії та громадські організації русофільського напрямку цю ідею підтримували і, як стверджують окремі науковці, саме вони на скликаних Бродієм закритих зборах Центральної руської народної ради стали ініціаторами плебісциту, то представники українського напрямку виступили проти¹¹.

Водночас А. Волошин продовжував виконувати обов'язки голови УЦНР, яка перебувала в опозиції до прем'єра. «Будучи головою ради, — розповідав Волошин під час допиту 14 червня 1945 р., — я здійснював ідейне керівництво нею і слідкував за виконанням тих завдань, які на неї були покладені статутом. Рада мала президію і так званий головний відділ (управу). За давністю я не можу назвати всіх членів ради, президії і головного відділу. Пам'ятаю тільки, що моїми заступниками були Михайло Брацайко, а пізніше, з 1938 р., також Юлій Ревай. Генеральним секретарем ради був Микола Долинай.

¹⁰ Цит. за: Вегеш М. М. Карпатська Україна 1938–1939 у загальноєвропейському історичному контексті : у 2-х т. Т. II. Ужгород. 1997. С. 81.

¹¹ Магочій П. Р. Назв. праця. С. 145; Нариси історії Закарпаття. Т. II. С. 282.

21 жовтня 1938 р., коли я входив до уряду Бродія, Перша Українська Центральна Народна Рада, головою якої я був, видала маніфест, звернений до громадян Підкарпатської Русі, в якому були викладені вимоги до уряду.. Цей маніфест вимагав від уряду Бродія виконання 20 пунктів. Я зараз не можу пригадати, хто саме був редактором маніфесту, але він був складений членами ради, а потім проект маніфесту в кінцевій редакції був запропонований мені як голові для розгляду. Я, як голова ради, одобрив його зміст, після чого він був відправлений в типографію Федора Ревая і опублікований. Яка кількість екземплярів була віддрукована — я тепер не пам'ятаю, але маніфест був розісланий у всі міста і села Підкарпатської Русі. Хочу додати, що мого підпису і підпису Ю. Ревая в маніфесті нема і це цілком природньо, так як в той час я рахувався членом уряду Бродія, а в маніфесті викладалися вимоги до цього уряду. Пам'ятаю узгодження тексту маніфеста до видання, цей же текст був узгоджений з Ю. Реваєм і одобрений ним»¹².

З цього приводу є також запис у щоденнику В. Гренджа-Донського від 17 жовтня 1938 р.: «З радником Перевузнником та д-ром В. Одинським уложили ми “Маніфест”; Федір Ревай приніс ручну розмножувальну машину і друкує принаймі двадцять тисяч примірників»¹³. Маніфест звинувачував А. Бродія в проугорській і антиукраїнській діяльності і фактично вимагав його відставки. 18 жовтня 1938 р. «Нова свобода» опублікувала «Отвертий лист» до Андрія Бродія, в якому повідомляла, що «у неділю по цілому Підкарпатті деякі одиниці від імені Автономного Земледільського Союзу розповсюдили летючки на зразок агентів Мадярщини, в яких населення закликається, щоб вибивало “українських бандитів”... Звертаємо Вашу увагу на цю провокацію й закликаємо Вас, щоб Ви цю небажану акцію, яка прямує на розбиття нашого народу, негайно застановили, та заявою, що Ви з тою акцією... не маєте нічого спільного та її осуджуєте, дали українському народові сатисфакцію. Інакше ми, українці, будемо приневолені в такий самий спосіб відповісти на цю провокацію»¹⁴.

¹² ЦАМГБ РФ, Н — 17681. Л. 24–25.

¹³ Гренджа-Донський В. Твори. Т. VIII. Щастя і горе Карпатської України: щоденник / зібрала і впорядкувала Зірка Гренджа-Донська. Вашингтон, 1987. С. 30.

¹⁴ Нова свобода. 1938. 18 жовт.

Кризова ситуація загострилася після того, як 25 жовтня 1938 р. Угорщина поставила питання, щоб її претензії до частини території Словаччини і Підкарпатської Русі, де проживало угорське населення, вирішувалося або всенародним плебісцитом, або арбітражем європейських держав. Цього ж дня празький уряд прийняв рішення про розпуск політичних партій, хоча на Закарпатті розпорядженням віце-губернатора А. Бескида була заборонена діяльність лише впливової серед населення комуністичної партії, яка виступила проти автономії, — інші партії та об'єднання продовжували діяти¹⁵.

Побоюючись несприятливих для республіки результатів всенародного референдуму, чехословацька влада на розширеному засіданні за участю кабінетів міністрів автономних Словаччини й Підкарпатської Русі 26 жовтня погодилася на арбітражне рішення з приводу вимог Угорщини. До речі, в цей же день Перша Українська центральна народна рада під керівництвом А. Волошина провела нараду в Ужгороді, на якій прийняла рішення: «1. Не протиставитися відданню мадярської етнографічної території Мадярищині, але 2. Рішуче протестує проти плебісциту; 3. УНР стоїть на принципі федерації народів у теперішній державі»¹⁶.

Незважаючи на це, прем'єр-міністр Підкарпатської Русі А. Бродій не погодився з рішенням центрального уряду і став вимагати проведення на Закарпатті всенародного плебісциту. Його активно підтримував міністр С. Фенцик, який намагався поєднати питання про чехословацько-угорський кордон із проблемою урегулювання закарпатсько-словацького кордону. Як з'ясувалося невдовзі, обидва політики й очолювані ними автономістичні партії вели подвійну гру, упродовж тривалого часу таємно співпрацювали з угорською владою в справі відриву Закарпаття від ЧСР, отримуючи в цій античехословацькій діяльності підтримку, зокрема й фінансову, з Угорщини й Польщі.

На знак протесту проти відвертої проугорської діяльності Бродія й Фенцика подають у відставку міністри автономного уряду Підкарпатської Русі Е. Бачинський і Ю. Ревай. Однак федеральній

¹⁵ Белень М. Карпатська Україна в портретах : наук.-попул. вид. Ужгород, 1998. С. 9.

¹⁶ Нова свобода. 1938. 27 жовт.

уряд ЧСР їхню відставку не прийняв і того ж дня, 26 жовтня, після ухвали відповідних юридичних інстанцій, звільнив із посади прем'єра А. Бродія. Його було негайно заарештовано в Празі чехословацькою службою безпеки згідно із законом про охорону республіки за «державну зраду» — зв'язки з ворожими Чехословаччині закордонними елементами і профашистську діяльність на користь Угорщини, агентом якої, як стало відомо, він упродовж тривалого часу виступав під прізвиськом «Берталон». Щоправда, одразу після арешту А. Бродій розпочав голодування на знак протесту проти утримання його у в'язниці, і 11 лютого 1939 р. його звільнили, а після зустрічі з президентом ЧСР Е. Гахою направили на лікування в Татри, звідки він втік до Угорщини. Його соратникові С. Фенцику теж вдалося втекти в польське посольство в Празі, а потім переїхати до Угорщини¹⁷.

На цій досить драматичній ноті закінчив свою короткочасну діяльність перший автономний уряд Підкарпатської Русі, який так і не зміг практично контролювати, а тим більше змінити на краще політичну ситуацію в Закарпатті та соціально-економічне становище його населення.

Того ж дня, 26 жовтня 1938 р., новим прем'єр-міністром Підкарпатської Русі урядом ЧСР був призначений Августин Волошин — лідер українського напрямку в краї, а міністрами — члени першого автономного уряду Ю. Ревай і Е. Бачинський. Усунення з міністерських посад А. Бродія, С. Фенцика та І. П'єщака тим же розпорядженням празького уряду й передача їхніх повноважень новому прем'єрові А. Волошину робило новий автономний уряд виразно українським. Це викликало, з одного боку, радісне збудження й активну підтримку з боку українців у всьому світі, а з іншого — обурення закарпатських русофілів та угорських і польських урядовців. Сам Волошин так пізніше згадував про склад очолюваного ним уряду 26 жовтня 1938 р.: «...тодішній президент і прем'єр-міністр Чехословаччини Сирови призначив мене міністром-президентом Підкарпатської Русі, а міністром Юліана Ревая»¹⁸. Закономірно,

¹⁷ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. (Матеріали до історії суспільно-політичних відносин). Ужгород, 1993. Ч. 1. С. 81; Нариси історії Закарпаття. Т. 2: 1918–1945. Ужгород, 1995. С. 282.

¹⁸ ЦАМГБ РФ, Н – 17681. Л. 13.

що це спричинило велике незадоволення серед представників протилежного напрямку як у краї, так і за його межами. Утім, вважаємо, що А. Волошина важко в чомусь звинувачувати. По-перше, Прага переконала у зраді керівників русофільства й більше не бажала ризикувати; по-друге, склад уряду був сформований у Празі, яка постійно втручалася у внутрішні справи крайового уряду. Доказом цього є призначення в січні 1939 р. третім міністром Карпатської України чеського генерала Л. Прхали. Однак про це йтиметься далі.

Тому не випадково відразу ж після складання в присутності віце-губернатора краю А. Бескида, міністра Е. Бачинського й чеського генерала О. Сватека присяги на вірність Чехословацькій республіці¹⁹, Августин Волошин виголосив промову, в якій наголосив, що забезпечить «народом Підкарпатської Русі їх культурні, національні та господарські здобутки... без різниці національної та релігійної». Він закликав до співробітництва представників русофільства, які на це не погодилися і перейшли у відкриту опозицію до нового уряду. Антиукраїнські мітинги, демонстрації і звернення, що проводилися ними в багатьох містах Закарпаття, значно ускладнювали діяльність уряду. Так, секретар АЗС у Пряшеві В. Данча в листі до А. Волошина висловив сумнів про можливість спільних

*Юліан Ревай,
міністр Карпатської
України
(1899–1979)*

¹⁹ Чеська дослідниця Т. Беднарджова у своїй монографії опублікувала текст протоколу, відшуканого в Архіві канцелярії Президента ЧСР, складеного 12 грудня 1938 р. У ньому зафіксовано: «Монсенйор Августин Волошин, прем'єр-міністр уряду Підкарпатської Русі, склав сьогодні до рук президента республіки присягу на конституції згідно з законом від 26 лютого 1920 № 121 Збірки законів та розпоряджень українською мовою такими словами: «Обіцяю на свою честь і своє сумління, що буду совісно та несторонно виконувати свої обов'язки і буду додержувати конституційні та інші закони. Закінчено і підписано. Августин Волошин». Беднарджова Т. Августин Волошин — державний діяч, педагог, мислитель. Львів, 1995. С. 169.

**KANCELAŘ
PRESIDENTA REPUBLIKY**

№ : П/Р 1441/38.

Прага, дня 12. грудня 1938.

одного: Могре Августин Волоши,
председник влади Підк. Русі.
Виконання обіту на конституцій.

в ч. в 1332/38.

Уряду председника влади
Підкарпатської Русі

в Луцкі.

Ваш председник влади Підкарпатської Русі Могре
Августин Волоши виконав обіт на конституцій це особисто
дня 12. грудня 1938, це даємо Вам для відомости.

За Канцелярии Президента Республіки:

Г. Карпати

2311

Взято 25. Виром
С. С.

Документ,
який свідчить
про прийняття
А. Волошином
присяги
прем'єр-міністра
Підкарпатської
Русі.

12 грудня 1938 р.

дій двох напрямів. Відповідь прем'єр-міністра була однозначною: «Ми хочемо в злагоді жити й з тими людьми — членами нашого народу, що голосять себе до руського табору, коли вони думають це щиро, значить, коли вони почувають себе щирими слов'янами. Але з людьми, що під покришкою рускості хотять приключити нас до Мадярщини й агітують за тим приключенням явно, або через так зв. плебісцит, не хочемо мати нічого спільного»²⁰. Навряд чи

²⁰ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 41. Арк. 1.

сприяв згуртуванню закарпатського суспільства навколо уряду А. Волошина і заклик Української народної ради «Український Народе Підкарпаття!», в якому наголошувалося: «Доля нашого народу на Підкарпатті передана до рук Батька нашого національного відродження о. Августина Волошина... Ми всі повинні відкинути свої особисті справи й розрахунки та з усіх сил іти на поміч нашої владі! Кожний українець-русин, мужчина, жінка, старий чи молодий, повинен приступити до будови нашої молоді держави»²¹.

Про чітку українську спрямованість уряду А. Волошина переконливо свідчило й опубліковане 27 жовтня 1938 р. в газеті «Нова свобода» звернення Української народної ради «До всіх українців по цілому світі! До всіх українських партій, організацій, груп, товариств в Галичині, Буковині, Бессарабії, Наддніпрянській Україні, Канаді, Сполучених Державах Америки і взагалі до українців, де б вони не проживали». «Ми віримо, — йшлося у зверненні, — що великий 50 мільйоновий український народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги наклали на нас пута, знов садили нас в тюрми»²². Це звернення було розцінено українцями, зокрема в Галичині, як заклик до підтримки й допомоги братам-українцям по той бік Карпат. Зокрема, у Львові, Станіславові, Коломиї відбулися масові демонстрації на підтримку уряду Волошина. Були зафіксовані перші нелегальні переходи польсько-чеського кордону галицькими українцями з метою допомоги в розбудові молоді української держави, які з кінця 1938 р. стали масовим явищем²³.

Відомий дослідник міжвоєнної історії Закарпаття М. Болдижар пояснював вибір чехословацьким урядом на посаду голови автономного уряду краю політичного лідера українського напрямку так: «Цьому сприяло ряд факторів: по-перше, призначаючи А. Волошина прем'єром, центральний уряд враховував, що він був освіченою для того часу людиною, мав духовну та світську освіту і сподівався, що в своїй діяльності він буде керуватися принципами нейтральності та релігійно-етичними нормами і не братиме

²¹ Нова свобода. 1938. 28 жовт.

²² Там само. 27 жовт.

²³ Див.: Вегеш М. М. Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському історичному контексті. Ужгород. 1997. Т. II. С. 83.

участі в політичних інтригах; по-друге, уряд добре знав про політичну орієнтацію інших можливих кандидатів у прем'єри і не бажав більше ризикувати, "обпікшись" уже на кандидатурі А. Бродія; по-третє, кандидатура каноніка А. Волошина була підтримана прем'єром словацького автономного уряду католицьким священником Й. Тисо. Отже, волею випадку та в зв'язку з названими вище обставинами А. Волошин вийшов на арену активної політичної діяльності»²⁴.

Можна погодитися з тим, що А. Волошин дійсно не готувався до такої високої політичної кар'єри. Він сам відверто про це говорив у грудні 1938 р. кореспонденту львівської газети «Діло»: «Сьогоднішня моя праця є такого характеру, про який раніше я ані не думав. Все своє життя я працював як педагог. Переконався я в тому, що наш народ є цілком так інтелігентний, як і інші європейські народи, і що лише гноблення робило його апатичним. Тепер він чудом скинув з себе апатичність, і ця дійсність дає мені силу і відвагу до тієї праці, яку виконую»²⁵.

Водночас слід зазначити, що саме довголітня освітня, культурна та громадсько-політична праця Августина Волошина для і серед рідного народу, а також високий авторитет і народна підтримка Волошина, як і його загалом лояльне ставлення до Чехо-Словацької республіки, підтримка її конституційних основ і демократичних інститутів та прагнення «забезпечити самостійність Карпато-Української держави в рамках федерації» зумовили вибір його кандидатури на пост прем'єра. Тобто цей вибір був цілком закономірним. З приводу цього призначення чеська газета «Недельні Ліст» 27 листопада 1938 р. у статті «Хто є Волошин» інформувала: «Людина на своєму місці. Мало маємо людей такої ваги, як о. д-р Волошин. Українській народ Підкарпаття виявив для нього таку любов і таке признание, що назвав його "батьком народу". Цієї назви не устійнив ніякий закон — вона створена народом. Його поява має в собі щось, що захоплює. Хоч уже не молодий, зумів пережити всю свою її свого народу трагедію... Назначуючи його прем'єром — влада зробила найщасливіший крок»²⁶. А глава греко-католицької

²⁴ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. I. С. 81–82.

²⁵ Там само. С. 105.

²⁶ Цит. за: Нова свобода. 1938. 4 груд.

церкви в Західній Україні, Галицький Митрополит і Архієпископ Львівський Андрей Шептицький, гаряче підтримуючи новий уряд Карпатської України і щиро вітаючи о. А. Волошина з призначенням на пост прем'єра, писав: «Трудно представити Вам ентузіазм і радість, з якою ціла наша суспільність, увесь український народ у Галичині... прийняли відомість, що Ваша Ексцеленція обняли владу в Карпатській Україні. Уважаємо премудрим зарядженням Божого Провидіння, що Вас вибрало на провідника народів Закарпаття. Тому народіві потреба й апостольської любови священника і мудрого проводу педагога, який би його виховував. Такого апостола, християнського педагога дав тому народіві, дав нам усім Всевишній у Вашій особі. Зо страхом Господнім... слідимо за кожним Вашим кроком, свідомі небезпек, якими Ви з усіх сторін оточені, і безконечно важкого Вашого завдання»²⁷.

Цікаву характеристику прем'єрові Августину Волошину дала французька газета «Ле Пті Парізієн» в номері за 5 лютого 1939 р.: «Часто його представляли як типового духовного політика-дипломата з часів Ренесансу. Але цей образ цілком фальшивий... Батько Волошин, — так його кличуть селяни, — дуже приємний, вирозумілий, розумний і реаліст. То ані мрійник, ані фанатик»²⁸.

Про те, як сприйняли закарпатські українці звістку про призначення А. Волошина прем'єр-міністром уряду Підкарпатської Русі, В. Гренджа-Донський згадував: «Десь біля чотирнадцятої години входить Федір Ревай і як гукне на цілу залу: — Директор Волошин іменованний прем'єром! Ми одразу подумали, що він жартує, але бачимо, що підходить до телефону, кличе директора о. Волошина і gratулює йому. Ми з утіхою, з невимовною радістю підходимо до нього і майже вириваємо трубку з рук, щоб довідатися більше. — Якраз прилетів до мене кур'єр з Праги і приніс цю вістку, — сказав Федір Ревай. — Прем'єр-міністром іменовано директора Августина Волошина. З цією вісткою зараз вдерлися ми до великої залі, де відбувалася проба і Федір Ревай гукнув грімко: — Маємо свій уряд! Головою уряду директор Волошин!

Члени хору раптом перестали співати і як тільки почули цю потішну вістку, обнімались, почали один одному gratулювати,

²⁷ Нова свобода. 1938. 30 листоп.

²⁸ Цит за: Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. 1. С. 108.

цілуватись. Радість, утіха невимовна. Зараз розбіглись по цілому місті, сповіщаючи про те всіх наших. Люди з великої радості на вулицях обнімались, підкидували шапки вгору і плакали з великої втіхи. Я ще в житті не бачив такого захоплення, такого ентузіязму. Вістка ця кулею рознеслась по цілому місті. По вулицях наші люди не стояли групами як інколи, щоб обговорювати, тільки підбігали один до одного, щоб сновістити про велику новину»²⁹.

Щоправда, неоднозначно поставилася до призначення А. Волошина прем'єр-міністром та тієї політики, яку проводив його кабінет, частина української еміграції у США і Канаді. Наприклад, М. Болдижар і В. Лемак пишуть, що «інформаційні агентства європейських і американських країн (невже всі? — *Авт.*) з тривогою розповідали про розвиток політичної ситуації у Підкарпатській Русі». Названі автори наводять цитату з нью-йоркської газети «Українські Щоденні Вісті»: «Уряд складається з Волошина (народно-християнська партія, яка набрала на останніх виборах 9 327 голосів з 309 909 відданих) і Ревая (соціал-демократична партія, яка набрала 29 717 голосів)... Ясно, що ця влада немає ніякої опори в масах, не користується ні авторитетом, ані популярністю»³⁰. Цією констатацією вони і обмежуються, так начебто інших оцінок щодо призначення уряду Августина Волошина та його діяльності не існувало. На жаль, і в деяких інших працях окремих закарпатських істориків практично вся діяльність уряду Волошина зводиться до однобічних, а то і неправдивих констатацій щодо порушення демократії, фальсифікації виборів, постійних репресій проти інакомислячих, хаосу в краї і переліку інших його «злочинів». Водночас, наприклад, редактор нідерландського часопису «Фолкен стаат» Германс заявив, що відвідини ним Закарпаття в листопаді 1938 р. переконали його в тому, що на цілій території Карпатської України панує взірцевий спокій і порядок, та що населення з найбільшим ентузіязмом працює для розбудови краю»³¹.

²⁹ Гренджа-Донський В. Твори. Т. VIII. Щастя і горе Карпатської України : щоденник. С. 38–39.

³⁰ Болдижар М. М., Лемак В. В. Політичні партії та об'єднання автономії Підкарпатської Русі. *Нариси історії Закарпаття*. Ужгород, 1995. Т. II. (1918–1945). С. 305.

³¹ Нова свобода. 1938. 27 листоп.

Отже, спробуємо об'єктивно розглянути діяльність другого автономного уряду Підкарпатської Русі — Карпатської України на чолі з Августином Волошином. Завдання, що стояли перед ним, були дійсно надзвичайно складними, особливо з урахуванням агресивної антиукраїнської опозиції у самому Закарпатті, підривної діяльності проти нього сусідніх держав і гостроти міжнародного становища напередодні Другої світової війни загалом.

У першому, після призначення прем'єром, інтерв'ю редакторові газети «Нова свобода» 30 жовтня 1938 р. Августин Волошин досить детально окреслив основні завдання очолюваного ним уряду: «Завдань багато. Числимо на сили свої та на сили громадянства, яке мусить все зробити, щоб закріпити здобутки. Але перше завдання — це оборонити цілість нашого краю, забезпечити спокій і порядок, забезпечити добробут народніх мас... Вже влада має 230 вагонів кукурудзи для бідних і безробітних... Думаю, що народні маси нашого краю здобудуть від своєї молодой держави все, що потрібно для усунення голоду... План публічних робіт маємо широкий. Мусимо побудувати залізниці, дороги, мости, пристосовуючи все до нових умов нашого господарського та культурного життя. Після встановлення й закріплення наших границь, негайно мусимо провадити планову розбудову нашої господарки. То вимагає великої кількості працівних сил та велику суму грошей. Але наші природні багатства є такі великі, що ми вдержимось та забезпечимо собі рівноправне співробітництво з іншими країнами, які нам допоможуть розбудувати промисел та інтенсифікувати хліборобство, скотарство, садівництво та огородинцтво. Будемо будувати фабрики, щоб зпрацьовувати наші сирівці, будемо зпрацьовувати мінеральні поклади, що стільки їх ховає в собі наша багата земля... Ми всіх шануємо, але вимагаємо, щоб і нас шанували, нікого не будемо кривдити, кожний громадянин без різниці народності й віри буде мати рівне право. Вибороли ми свободу не лише для себе, але для всіх, хто йде з нами й має добру волю до співпраці на нашій землі. Теперішня хвиля диктує нам всім виявити працівність і дисципліну, поглибити національні, мовні та політичні суперечки і всім стати до творчої праці, якої вимагає від нас обов'язок перед рідним народом»³².

³² Нова свобода. 1938. 30 жовт.

*Карта
Карпатської
України після
рішення
Віденського
арбітражу
2 листопада
1938 р.*

На жаль, ці завдання через ряд об'єктивних обставин і суб'єктивних причин уряду Волошина так і не судилося повністю здійснити. Не встиг новий автономний уряд Підкарпатської Русі розпочати свою діяльність, як зазнав першої кризи. Річ у тім, що призначення А. Волошина прем'єр-міністром переконало Угорщину, що від нього годі чекати жодних територіальних поступок, не говорячи вже про передачу всього Закарпаття, і вона ініціювала з цього приводу міжнародний арбітраж. 2 листопада 1938 р. відбувся Віденський арбітраж (перший), що став результатом нової змови нацистської Німеччини та фашистської Італії з гортістською Угорщиною проти демократичної Чехо-Словаччини. Згідно з його рішеннями ЧСР змушена була віддати Угорщині південні райони автономних Словаччини та Підкарпатської Русі, де проживало переважно угорське населення. Закарпаття, зокрема, втратило понад 12 % своєї території (1523 км²), на якій перебувало 97 населених пунктів, зокрема найбільші міста краю — Ужгород, Мукачево, Берегово, і проживало близько 175 тис. осіб, серед них — 85 тис. угорців, понад 33 тис. українців та близько 50 тис. іншого неугорського населення³³. Це була важка втрата для автономного краю, особливо з господарського погляду.

Августин Волошин з невеликою делегацією прибув у цей день до Відня, однак участі в роботі арбітражної комісії не брав.

³³ Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918–1945). С. 156.

З приводу цього В. Гренджа-Донський слушно зауважив, що закарпатську делегацію «не на те закликали, щоб з ними радитися, але щоб їм доручити готовий присуд». «Виголошений розсудок на всіх зробив надзвичайно пригноблююче враження, особливо на пана прем'єра...», — пише він. — Ключурак та інші підбадьорювали його, доказуючи, що ми з своєю самостійністю зискали більше. Сам міністр закордонних справ Й. Ріббентроп розмовляв з паном прем'єром більше як півгодини, потішаючи: “Перед двадцяти роками ви втратили Україну..., а тепер вам шкода двох міст...”. Цю втрату прем'єр переніс мужньо і сказав: “Закотимо рукави і будемо працювати!” Водночас Ріббентроп запевнив А. Волошина, що Німеччина політично й економічно підтримуватиме його батьківщину. З'явилися думки, що, можливо, ця невелика карпатська провінція зможе стати П'ємонтою для створення об'єднаної України під зверхністю А. Гітлера»³⁴.

З листопада 1938 р., ще перебуваючи у Відні, Августин Волошин виступив із зверненням до закарпатців у США та української спільноти всього світу, передаши «Українській пресовій службі» для розповсюдження заклик, де вперше вжив назву Карпатська Україна: «Ми, уряд Карпатської України, звертаємось до Вас, наші брати за океаном, із зазивом заманіфестувати свою солідарність з нами в сьогоднішню вирішальну хвилину. Втрата Ужгорода і Мукачева, що є зраненням живого тіла нашої Батьківщини, не захищає нашого твердого рішення сповнити велике історичне завдання. Реальна поміч урядові Карпатської України з Вашого боку, наші брати за океаном, докаже про розуміння Вами ваги хвилини»³⁵. Того ж дня А. Волошин звернувся також до населення краю з «Маніфестом уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України»: «Відірвання спокоєвничих наших городів Ужгорода й Мукачева від Карпатської України — це зрачення нашої Батьківщини. Але в цій важкій хвилині пам'ятаймо те, що коштом тієї нашої ради здобуто українську державну самостійність. Це важкий удар, що стрінув нас, не захищає нашої волі сповнити те велике

³⁴ Гренджа-Донський В. Твори. Т. VIII. Щастя і горе Карпатської України : щоденник. С. 163, 54.

³⁵ Цит. за: Василюк Н. Карпатська Україна в міжнародних відносинах напередодні Другої світової війни. Нове бачення подій. Ужгород, 2008. С. 76.

УКРАЇНЬСЬКА ПРЕСОВА СЛУЖБА.

Ч. 11/38

Українське видання.

Заступництво на Німеччину.

Берлін, 5. листопада 1938

ДО ВСІХ ГРОМАДЯН КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ.

"Українська Пресова Служба" дістала від уряду Карпатської України до поширення наступний наказ:

Ми, Уряд Підкарпатської Русі, яку велико-держави, по встановленні остаточні границі для 2. листопада 1938 у Відні, назвали її швидко - Карпатської Україною, звертаємося в це вирішальну хвилину в гарячці закликати до Вас, Браття і Сестри.

Відорванні споконвічних наших городів Ужгороду і Мукачева від Карпатської України, це зраження нашої Батьківщини. Але в цім важкій хвилині пам'ятаймо те, що кожен тієї нашої рани здобуто українську державну самостійність. Цей важкий удар, який стрівує нас, не захитав нашої волі сповнити те велике завдання, яке оце поставила перед нами історія.

Сутреть нового стану річезі столиці нашого Краю переносимо з забраного Ужгороду до Хусту, до того міста, в яким 21. січня 1919 року проголошено перше бажання нашої самостійності.

Ми рішави зважитися на історичний труд будови нашої обкресленої, одної до самостійності піднесеної Країни.

Між Вами ходять агенти чужих інтересів, які застрашують Вас, що ми на наших обкреслених землях не зможемо жити, бо не буде з чого жити і на чім правувати. Та таке твердить може лише Ваш ворог, до хотів би пізнати цілу нашу землю панування тих фалшивих "приятелі", які сьогодні забрали наші прадавні міста, хоч їм ті міста не потрібні, ні не приносять їм ніякої користі.

Ви повинні це знати, що наші вороги хотіли забрати всі скарби нашої землі, які забезпечать нам краще життя.

До розбудови нашої країни маємо забезпечені усміли, себе капітал і працівні сили, які допоможуть Вашій Владі повести Вас до кращої будучности.

Наша самостійна держава дає нам не тільки культурну і політичну свободу, але і забезпечує також для всіх нас хліб і правду. Все цього року приступимо до будовання нових доріг і залізниць. Закликаємо Вас усіх, свідомих Братів і Сестер, щоб Ви в початках нашої самостійності показали себе гідними свободи і помагали Владі в розбудові нашої держави.

Хай пропадуть всілякі розрізні, ланкові і класові спори, які до сьогодні викликували між нами ворога нашого народу. - ЄДИНІСТЬ НАШОГО НАРОДУ, СПОКІЙ І ПОРЯДОК СЛУЖЕТЬ НАШЕВІЩИНОВІ ЗАПОРУКОЮ ШКОРОГО РОЗВИТКУ НАШОЇ ДЕРЖАВИ.

Історія признає правду тим, що змівть за неї постояти. Тому хотіли ми за свою правду. Для всіх наших дальших дій, які ми підтримуємо у виконанні наших обов'язків, очікуємо твердого морального опортів населення Карпатської України і всього Українського Народу.

БОЖЕ НАМ ДОПОМОЖИ СКОВНИТИ НАШ ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ТРУД!

в. р. Др. Авг. В о л о ш и н.
Прем'єр-міністр.

Ужгород, 3. XI. 1938.

*Звернення Августина Волошина
«До всіх громадян Карпатської України»*

завдання, яке оце поставила перед нами історія»³⁶. Водночас Августин Волошин закликав своїх громадян: «Хай пропадуть всякі релігійні й класові спори, що їх досьгодні викликували між нами вороги нашого народу. Єдність нашого народу, спокій і порядок стануть найпевнішою запорукою скорого розвитку народу. Історія признає правду тим, що вміють за неї постояти, тому постіймо й ми за свою правду. Для всіх наших дальних дій, які ми підприємемо у виконанні наших обов'язків, очікуємо твердого морального оперття населення Карпатської України і всього українського народу. Боже, нам допоможи сповнити наш відповідальний труд!»³⁷.

З приводу цього Українська народна рада в черговому маніфесті також «з болем в серці» сповістила населення краю про вимушену згоду на умови арбітражу, «бо несила наша боротися з світовими державами», але наголосила на тому, «що границі нашої Підкарпатської Держави тепер забезпечені Німеччиною, Італією, Англією та Францією. Польща та Мадярщина прийняли до відомої умову, якою зобов'язалися не втручатися до наших внутрішніх справ. Наступає нова доба., доба будівництва тривких основ державності для цілого нашого народу»³⁸.

Відповідно до рішень Віденського арбітражу евакуація державних установ і майна з територій, що передавалися Угорщині, повинна була завершитися до 10 листопада 1938 р. Уряд А. Волошина вимушений був перенести свою канцелярію з Ужгорода до м. Хуста, який став столицею автономної Української держави. До речі, майже всі прихильники Бродія та Фенцика, які проводили проугорську діяльність, залишилися на окупованій Угорщиною території, насамперед в Ужгороді й Мукачеві, де сердечно вітали нових/старих угорських господарів і стали з ними активно співпрацювати. Зокрема, у травні 1939 р. А. Бродій разом із деякими іншими діячами АЗС були кооптовані (введені без виборів) до нижньої палати угорського парламенту, де до 1944 р. він очолював групу закарпатських депутатів³⁹.

³⁶ Волошин А. Маніфест уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України. *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С. 375.

³⁷ Там само. С. 375–376.

³⁸ Нова свобода. 1938. 5 листоп.

³⁹ Магочій П. Р. Назв. праця. С. 175.

*Августин
Волошин
та його
особистий
секретар
Іван Рогач
біля урядового
будинку
в Хусті.
1939 р.*

Ось за таких несприятливих обставин Кабінет міністрів А. Волошина заходився будувати українську державність на урізаній території краю. Українському урядові доводилося діяти дійсно в екстремальних умовах. Історичні джерела свідчать, що наприкінці 1930-х рр. Карпатська Україна переживала глибоку економічну кризу. Її соціально-економічне становище особливо погіршилося після Віденського арбітражу. Промисловість Карпатської України була представлена такими галузями, як лісова й солеварна. Були створені певні умови для розвитку хімічної промисловості, які представляли всього п'ять фабрик. У значно гіршому стані перебували залізничний і автомобільний транспорт, комунікації, телефонний і телеграфний зв'язок. Уряд А. Волошина намагався провести реорганізацію лісової промисловості, радикальні реформи в електроенергетиці. Важливе значення приділялося залученню іноземного капіталу. Сільське господарство зазнало значних втрат. Країна переживала гостру продовольчу кризу, яку уряд не міг подолати власними силами. Протягом усього періоду

Місто Хуст — столиця Карпатської України в 1939 р.

існування Карпатської України велася активна робота з укладення торговельних угод із Румунією, Німеччиною та Угорщиною. З ініціативи уряду А. Волошина було проведено кілька акцій допомоги населенню гірських районів краю.

Рівень життя переважної більшості населення країни був надзвичайно низьким. Упродовж усього періоду існування молодого автономного держави існували безробіття, а також підвищення цін, спекуляція продуктами продовольства. Примітивним був розвиток медицини. Спроба уряду поліпшити соціальне становище місцевого населення до суттєвих змін не привела. Однак Карпатська Україна жила й боролася... Велика надія покладалася на матеріальну підтримку організацій української еміграції, яка постійно надходила із США, Канади, країн Європи й Далекого Сходу.

Не легшим було внутрішньополітичне становище Карпатської України. Архівні документи свідчать, що урядові Карпатської України доводилося діяти в умовах, коли не припинялися напади на її територію угорських і польських терористів, постійно велася антиукраїнська й античеська ворожа пропаганда, справжня листівкова і радіовійна. Незважаючи на вжиті заходи по боротьбі

з нападами угорських і польських терористів, А. Волошин добре розумів всю їх небезпеку. Саме з цієї причини він видав наказ про тимчасове закриття кордонів. У ньому, зокрема, говорилося: «...запираю з негайною правосильністю всі демаркаційні лінії до Королівства Мадярищини й до Республіки Польської. Це запертя... триватиме до дванадцятої години понеділка 13 лютого 1939 р.»⁴⁰. Напади терористів не припинялися з жовтня 1938 р. до березня 1939 р. В. Гренджа-Донський писав, що вони «стероризували і перестрашили народ»⁴¹. А. Волошин заявив, що «виняви терористів не є в інтересі доброго сусідського співжиття та що є діянням рішучо незвичайним в історії міжнародних зносин»⁴². Змушений він був також визнати, що «Карпатська Україна не в силі відбити їх напади»⁴³.

Активною була антиукраїнська діяльність проугорської «п'ятої колони». Доходило навіть до особистих образ Августина Волошина. Державна прокуратурія у Великому Березному розпочала кримінальну справу проти окремих громадян, які звинувачувалися в образах на адресу А. Волошина та очолюваного ним уряду. Водій Філак називав уряд «українською бандою»⁴⁴, а Єлизавета Гроскопф 24 грудня 1938 р. заявила, що «Волошин дурний і ціла влада дурна»⁴⁵. Щось подібне сказав Самуїл Швіммер, але А. Волошин заявив, що «не бажає дальшого поступовання в тій

Меморіальна дошка А. Волошину в м. Хусті на будинку, де він мешкав у 1938–1939 рр.

⁴⁰ ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 319. Арк. 6.

⁴¹ Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України : щоденник. Твори. Т. VIII. Вашингтон, 1987. С. 108.

⁴² ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 2.

⁴³ Там само. Спр. 156. Арк. 1.

⁴⁴ Там само. Спр. 45. Арк. 1.

⁴⁵ Там само. Спр. 170. Арк. 1.

справі»⁴⁶. Прем'єр-міністр ставив себе вище за різні плітки й інтриги, які майже не припинялися в товаристві його недругів. Однак, яким би чином не поступав А. Волошин у подібних ситуаціях, вони, без сумніву, породжували невпевненість у малосвідомих верствах населення, підривали авторитет влади. У відповідь на це служба преси і пропаганди вела свою контрпропаганду. Саме з цієї причини з'явилися листівки, в яких возвеличувався А. Волошин, його діяльність⁴⁷. Необхідно відзначити, що чехословацька служба безпеки теж збирала компромативні матеріали на А. Волошина, як раніше на А. Бродія⁴⁸.

З угорської і польської територій систематично і цілеспрямовано велася радіопропаганда. Вона проводилася в кількох напрямках: по-перше, поширювалися всілякі небиліці про Карпатську Україну, в які неможливо було повірити; по-друге, Угорщина, ніби-то жаліючи населення країни, яке знаходиться на стадії вимирання, «брала в оборону» Карпатську Україну. Угорське радіо поширювало фальсифікації про різноманітні повстання та заворушення проти уряду А. Волошина. Так, зокрема, йшлося про бунти в Хусті за приєднання міста до Угорщини. Ціла низка радіопередач була присвячена фантастичному подорожанню продуктів харчування. Необхідно відзначити, що таке явище мало місце, однак ціна хліба ніколи не досягала 20 кч., як повідомляло угорське радіо. Ще більш сфальсифіковані й навіть безглузді сенсації передавало польське радіо. Наведемо кілька з них: 25 листопада 1938 р. військо в Хусті збунтувалося проти влади А. Волошина, зайняло хустський замок і звідти бомбардує Прагу; 16 листопада 1938 р. в Хусті вибухнула епідемія азійської чуми. Лікарі повтікали, а населення поголовно гине. Усіх, хто виходить з міста, безпощадно розстрілюють. Трупні тисяч людей лежать на вулиці; 27 листопада 1938 р. на Підкарпатській Русі страшний голод. Хліба вже давно ніхто не бачив. Зафіксовано багато випадків людоїдства; 28 листопада 1938 р. вночі землетрус знищив Рахів. Ціла околиця залита водою. Ніхто з населення не врятувався⁴⁹.

⁴⁶ Там само. Спр. 83. Арк. 2.

⁴⁷ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 4. Спр. 12. Арк. 1–2; Оп. 3. Спр. 86. Арк. 6.

⁴⁸ Archiv Ministerstva Zagrancicnich Veci, Praha. karton 655.

⁴⁹ Вереш М. М., Мішанин В. В. Проугорська «п'ята колона» у Карпатській

Засідання уряду Карпатської України (зліва направо): М. Долинай, запрошений кінооператор К. Лисюк, А. Штефан, А. Волошин, Ю. Ревай, В. Комаринський та С. Довгаль. Хуст, 1939 р.

Політичну кризу в краї поглиблювали суперечності між чеським урядництвом і місцевим населенням, а також конфлікти в самому українському таборі. У 1938–1939 рр. зіткнулися між собою представники двох поколінь: молоді радикали-націоналісти, які вимагали від уряду рішучих дій, і старші за віком помірковані політики, які за допомогою маневрувань намагалися зберегти автономний статус краю в складі ЧСР. Яскравим представником останніх був і Августин Волошин. Нарешті протягом усього міжвоєнного періоду на території краю діяла угорська іредента, антиукраїнська діяльність якої досягла своєї кульмінації у 1938–1939 рр. Закарпаття заповнили угорські агенти, які збирали підписи за приєднання краю до Угорщини, складали списки неблагонадійних, організували саботажі, закликали до скинення законного уряду краю. Отже, ситуація була складною у всіх відношеннях.

Утім, попри це, розбудова Карпато-Української держави розпочалася досить швидкими темпами. Уже в листопаді 1938 р. Кабінет міністрів Підкарпатської Русі завершив свою реорганізацію, розпочату ще в Ужгороді. На середину листопада він склався

з чотирьох міністерств: внутрішніх справ (міністр Е. Бачинський), шкільництва та народної освіти (міністр А. Штефан), юстиції (належало до компетенції самого А. Волошина, але він передав керівництво ним своєму раднику А. Дутці) і комунікацій (міністр Ю. Ревай). Кожне окреме міністерство мало по кілька ресортів (відділів). Наприклад, міністерство комунікацій мало вісім таких відділів: господарства, фінансів, залізниць, пошт, телефонів і телеграфів, охорони здоров'я, торгівлі і промислів, громадських робіт, соціальної опіки. Значну роль у діяльності уряду відігравали особисті секретарі прем'єр-міністра Августина Волошина — Степан Росоха та Іван Рогач — люди молодшої генерації з європейською освітою та радикальним гатунком⁵⁰.

Незабаром при автономному уряді були створені служба безпеки, управління поліції у Хусті, відділ преси і пропаганди, якій, зокрема, з метою інформування населення про діяльність уряду видавав «Бюлетень пресової служби». Щодня масовим накладом виходила урядова газета «Нова свобода», редакцію якої очолював відомий громадсько-політичний діяч і письменник Василь Гренджа-Донський.

Політичній та пропагандистській роботі уряд Волошина надавав особливого значення, що пояснювалося як необхідністю мобілізації зусиль населення краю на розбудову Української держави, так і потребою протидії підіривній діяльності проти неї з боку Угорщини й Польщі, нападам терористів із цих країн на населені пункти Закарпаття, антиукраїнській пропаганді проугорської «пятої колони», а також послабленням напруженості в українсько-чеських відносинах. «Нова Свобода», наприклад, майже щодня друкувала різні заклики, звернення, маніфести автономного уряду та Української народної ради до «Українського Народу Підкарпаття», які друкувалися великим накладом й у вигляді окремих листівок. У них пропагувався чіткий курс уряду на українізацію всього суспільного життя краю, зокрема дедалі послідовніше ставилося питання про офіційну зміну його назви на «Карпатську Україну».

Уряду Августина Волошина за порівняно короткий відтинок часу вдалося, наприклад, переконати населення в необхідності

⁵⁰ Див.: Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. 2. С. 27; Бельє М. Назв. праця. С. 150, 152–153.

всенародного захисту кордонів автономного краю. На початку листопада 1938 р. була утворена Організація народної оборони – Карпатська Січ, що являла собою напіввійськову організацію (її члени не були озброєні) для військового вишколу учасників українського національного руху й організації оборони Карпато-Української держави. Перші січові загони почали формуватися ще на початку 1930-х рр. у закарпатському містечку Ясині з ініціативи одного з керівників Гуцульської республіки (1919 р.) Дмитра Климпуша. Тоді це були здебільшого протинюжежні та культурно-просвітні товариства. Однак загострення міжнародної ситуації навколо ЧСР і бажання закарпатців допомогти чехословацьким військам захистити територію автономного краю змусило провідників Карпато-Української держави прискорити створення місцевих збройних сил. За підтримки міністерства внутрішніх справ, а також керівництва ОУН та фінансової допомоги української діаспори січові відділи (команди) виникли майже в кожному більш-менш великому населеному пункті краю: загальна кількість вишколених січовиків становила близько 2 тис. осіб. Керівництво цими командами (січовими відділами) на місцях здійснювала Головна команда на чолі з командантом Карпатської Січі Д. Климпушем, що перебувала в Хусті⁵¹. Активними членами січових відділів були галицькі українці, які з кінця 1938 р. масово переходили польсько-чеській кордон, поспішаючи на допомогу своїм закарпатським братам.

Плакат М. Михалевича, який закликає українських жінок вступати до лав Жіночої Січі

⁵¹ Белень М. Назв. праця. С. 12–19.

*Делегація карпатських січовиків у Відні 16 січня 1939 р.
 В центрі – головний командант Дмитро Климуш.
 Позаду нього праворуч – член ОУН Ярослав Барановський,
 ліворуч – майбутній командувач УПА Роман Шухевич*

З огляду на це слід ще раз наголосити, що звістку про надання автономії Закарпаттю й особливо про початок розбудови Карпато-Української держави урядом Августина Волошина з великим захопленням сприйняли українці в усьому світі. Про підтримку українського уряду й готовність усіляко допомогати його державотворчій діяльності свідчать сотні листів і телеграм національно свідомих українців із різних країн, що надходили до канцелярії Волошина. Крім моральної підтримки, українці США, Канади, країн Європи й Азії масово відгукнулися на звернення уряду А. Волошина та Української народної ради до українців зарубіжних країн із проханням про допомогу та із закликом до співпраці. Вони, зокрема, створювали різноманітні «Допомогові комітети», «Національні фонди допомоги Карпатській Україні», організував збір коштів, медикаментів, продовольства тощо. З метою залучення необхідних для краю спеціалістів із різних галузей народного господарства 10 грудня 1938 р. було створене українське емігрантське бюро на Карпатській Україні, яке, як зазначалося в урядовому рішенні, «збирає й систематизує заяви українських емігрантів щодо служби в державних, громадських і приватних установах та закладах і надає карпато-українське підданство».

Чимало вкрай потрібних молодій автономній державі фахівців із числа українських емігрантів отримувало карпатоукраїнське підданство і, відповідно, чехословацьке громадянство, що дозволяло їм легально працювати в Закарпатті⁵².

На прізвище А. Волошина надходили сотні листів, автори яких просили дозволу прем'єра на одержання громадянства, висловлювали бажання працювати на благо розбудови Карпатської України. Листи писали фахівці з різних галузей знань, доля яких закинула за межі України. Переважна більшість листів надходила від колишніх воїнів УГА, членів ОУН, які у свій час емігрували за кордон, намагаючись уникнути польського і більшовицького терору.

Колішній полковник царської армії Ф. Юр'єв, який проживав у Німеччині, просив прийняти його на роботу в галузі юриспруденції. Він мав вищу військову й юридичну освіту, тривалий час працював суддею, слідчим, прокурором⁵³. С. Федоров у листі до А. Волошина перерахував усі посади, що посідав протягом життя: «доктор права, інженер-економіст, військовий та морський воздухоплаватель, полковник війська Кубанського, Армії Української та інженерних військ бывшего російського флоту та морського відомства»⁵⁴. Однак дозволу приїхати в Карпатську Україну він не одержав.

10 грудня 1938 р. до міністерства закордонних справ ЧСР надійшов лист від М. С. Павленка, який на той час проживав у Ірані. Він пропонував свої послуги як випускник Харківського сільськогосподарського інституту і спеціаліст з меліорації. «Коли країна має надібність у фахівцях, я радо прибуду на Ваш дозвіл»⁵⁵ — писав

*Дмитро Климуш,
командант
Карпатської Січі.
(1897–1959)*

⁵² Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. 2. С. 88.

⁵³ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 5.

⁵⁴ Там само. Спр. 54. Арк. 2.

⁵⁵ Там само. Спр. 56. Арк. 1.

він. А. Волошин відповідав: «В нас много безробітних, евакуація, може пізніше буде краще?»⁵⁶. Запропонував свої послуги автономній країні харків'янин Б. Тесленко, який з 1937 р. проживав в Ірані. Він був відомим вченим. У 1932 р. Б. Тесленко захистив дисертацію і здобув ступінь доцента кафедри іранської філології. Водночас був членом-кореспондентом Всеукраїнської наукової асоціації сходознавців і брав участь у двох дослідних експедиціях до країн Середньої Азії. Активна наукова діяльність не заважала Б. Тесленкові не менш активно займатися політичною діяльністю в рядах нелегальної ОУН⁵⁷.

Запропонували свої знання і досвід відомі архітектори, що проживали в різних країнах світу. Так, інженер і архітектор з Праги С. Дзидз надрукував у «Новій свободі» статтю «Де має бути столиця Карпатської України», в якій доводив за необхідне «столицю... вибудувати такою, аби була гідна тої назви та була гордістю українського народу»⁵⁸. Автор статті писав про неабияке значення географічного місця розташування Хуста, адже «столиця знаходиться при головних шляхах, які його сполучатимуть зі світом внутрішнім та зовнішнім»⁵⁹. Мав бажання допомогти Карпатській Україні автор першої книги про українську архітектуру М. Шумницький, який з 1921 р. проживав у Франції. У листі до А. Волошина він писав, що зробить все від нього залежне, «аби Хуст перетворився у велике модерне місто»⁶⁰.

Випускник Української господарської академії в Подебрадах П. Манченко подав прохання «о іменування до помічної вчительської служби на Карпатській Україні»⁶¹. Виявили бажання працювати на благо краю В. Акіндінов з Поділля⁶², Г. Шолудька з Харбіна⁶³, А. Бібіков з Києва⁶⁴. Ю. Городянин-Лісовський брав активну участь у боротьбі проти більшовиків, а в 1924–1931 рр. «відсидів

⁵⁶ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 2.

⁵⁷ Там само. Спр. 36. Арк. 5.

⁵⁸ Нова свобода. 1939. 15 лют.

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 173. Арк. 53.

⁶¹ Там само. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 369. Арк. 2.

⁶² Там само. Спр. 344. Арк. 1.

⁶³ Там само. Спр. 372. Арк. 1.

⁶⁴ Там само. Спр. 346. Арк. 1.

в большевицькій тюрмі»⁶⁵. Яка в нього була професія — невідомо. О. Красицький, що проживав у Відні, писав А. Волошинові: «Слідкуючи за віденськими радісними звітами про події на Закарпатті, збулася знову у мене надія, іще раз послужити нашому нещасному народові і моїми скромними силами хоч і мікроскопічно сприяти до воскресення належних йому прав»⁶⁶. І таких прикладів можна навести чимало. Вони свідчили про те, що українці, доля яких закинула в різні куточки світу, щиро хотіли допомогти Карпатській Україні у складний для неї час. Однак, у переважній більшості, А. Волошин відповідав відмовою. На прохання Фершмана він відписав: «Не можемо Вашу просьбу прихильно полагодити»⁶⁷. Інженерові М. Григор'єву теж було відмовлено через те, що «вільних місць в державній службі досі нема»⁶⁸. Отже, незважаючи на брак висококваліфікованих кадрів, уряд Карпатської України робив ретельний відбір із великої кількості бажаючих прислужитися молодій автономній державі.

Особливу активність та братню солідарність із закарпатцями виявляли українці Галичини, які вбачали в Карпатській Україні провісника цілої соборної України і в розбудову якої теж хотіли зробити свій внесок. Упродовж усього короткочасного існування Карпато-Української держави закарпатці постійно відчували моральну підтримку й матеріальну допомогу з боку галичан. Зокрема, незважаючи на репресивні заходи польських властей, вони сотнями нелегально переходили польсько-чеський кордон, щоб особисто запропонувати молодій автономній державі свої знання, набутий досвід і свої руки. В урядових структурах автономного краю в центрі і на місцях, в українських школах і національно-культурних осередках, у народному господарстві й січових загонах самовіддано працювали й діяли сотні галицьких українців⁶⁹.

Члени львівської Політичної колегії, що зібралися в Данцігу, 19 листопада 1938 р. теж обговорювали питання допомоги

⁶⁵ ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 372. Арк. 1.

⁶⁶ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 52. Арк. 4.

⁶⁷ Там само. Оп. 3. Спр. 87. Арк. 17.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ Див.: Вегеш М. М. Карпатська Україна 1938–1939 років. Т. 1. С. 196–215.

*Карпатські
січовики*

Карпатській Україні. Вони дійшли висновку, що «Галичина могла б вислати строкових кооператорів, учителів, інженерів і шоферів»⁷⁰. О. Думін писав у листі до А. Волошина: «1) яких фахівців було би потрібно Карпатській Україні? 2) в якій кількості з підвищеноназваних фахів? 3) якими дорогами вони мали б пробиратись на Карпатську Україну? Прямо через гори, чи через Німеччину, Словаччину, Чехію?»⁷¹. Чи відповів А. Волошин на лист О. Думіна — невідомо. Підтримка уряду А. Волошина була виявлена в сотнях листів, авторами яких були галичани. Вони писали про свою готовність всіма силами і набутим досвідом допомагати розбудові молодій автономній країни. Галичанин Орест Зозуля просив зарахувати його до головної фінансової дирекції в Хусті⁷². Прохання прислужитися Карпатській Україні висловили галичани Іван Голик, Антон Мисишин, Теодор Федусь, Тома Дацьків, Іван Михайлюк. Колишній воїн УГА Омелян Лисняк, що проживав у Пряшеві, писав: «Я, нижчепідписаний... осмілюсь предложити свої услуги, щоб ще послужити своєму народові»⁷³. Багато воїнів УГА після поразки визвольних змагань були змушені

⁷⁰ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 173. Арк. 15–16.

⁷¹ Там само. Арк. 17.

⁷² Там само. Арк. 19.

⁷³ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 1.

емігрувати за кордон і наприкінці 30-х рр. проживали в Чехословаччині, Німеччині, Англії, США. Іван Вовк писав із Франції, що буде в пригоді Карпатській Україні як інженер за фахом. Він мав досвід роботи «на залізниці, або на електровнях, чи споріднених галузях»⁷⁴. Іван Цимбал з Підгайців пропонував свої послуги як колишній «член військової поліції в Тернополі» і який «відзначався, як дуже цільний стрілець»⁷⁵.

У березні 1939 р., тобто напередодні відкриття Союму Карпатської України, Олена Кисілевська з Коломиї писала А. Волошинові: «Дозвольте Вам, яко батькові народу, зложити широсердечні привітання з приводу відкриття першого карпато-українського Союму та з нагоди цієї світлої для всіх українців на світі радісної хвили висловити свої побажання ще більших успіхів, ще більшої перемоги»⁷⁶. Галичани, що входили до складу організації «Молода Україна», 5 березня 1939 р. писали з Парижа: «Щастя Вам, Боже, Каменярі Закарпаття! Починаєте працю в велику днину Шевченківських роковин. Дух нашого Пророка благословить Вас на будову «вольної, нової сім'ї», а кожне серце українське ділить з Вами щастя і радість незабутнього 9 березня 1939 року. Хай живе Україна!»⁷⁷.

Для того, щоб уникнути нових судових процесів, уряд А. Волошина ще в листопаді 1938 р. видав відозву «Проти нерозважної еміграції», яку опублікували відразу всі українські газети. Однак нелегальні переходи кордону не припинялися. Одна за одною з'являлися інші перестороги. Подібну заяву під назвою «Остерігаємо перед легкодушною еміграцією» розповсюдила Українська пресова служба в Берліні: «В останній час повторюються випадки, що наші люди переходять кордони не маючи на це конечні документи. Вони скоріше чи пізніше попадають в руки чужинецької поліції і поносять всі наслідки свого нерозважливого поступку»⁷⁸. Про такі випадки писав В. Гренджа-Донський: «Наражаються ці втікачі на небезпеку, бо чеська жандармерія переловлює і просто

⁷⁴ ДАЗО. Ф. 1148. Оп. 1. Спр. 293. Арк. 1.

⁷⁵ Там само. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 6.

⁷⁶ Там само. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 2.

⁷⁷ Діло. 1938. 30 лист.

⁷⁸ Нова свобода. 1938. 11 груд.

без нашого відома відсилає назад. Були і такі випадки, що передають їх полякам, а ті карають їх тяжко»⁷⁹.

Водночас слід зазначити, що їхні дії, особливо радикально налаштованих членів ОУН, а їх було чимало серед прибулих галичан, ускладнювали політичну ситуацію та міжнародне становище Карпатської України, зокрема українсько-польські відносини, а також поглиблювали суперечності в самому українському таборі. Автономний уряд А. Волошина і сам прем'єр-міністр постійно відчували тиск і певну опозиційність з боку молодих радикальних націоналістів, які посідали чільне становище в державних і партійних структурах та керівництві Карпатської Січі й настійно вимагали рішучіших дій, зокрема стосовно чехів і празької влади. Уже згадуваний нами закарпатський історик М. Болдижар з цього приводу небезпідставно зазначає, що галичани активно переконували прем'єра А. Волошина в тому, «що Закарпаття в даних конкретних історичних умовах повинно стати центром об'єднання всіх українських земель в єдиній соборній Українській державі. Саме ця ідея була однією з причин того, що все частіше і настирливіше почало ставитися питання про офіційну зміну назви автономної одиниці»⁸⁰.

Під впливом подібних рекомендацій керівництво Української народної ради 17 листопада 1938 р. надіслало телеграму голові чехословацького уряду й законодавчої комісії парламенту ЧСР такого змісту: «Є неспірним, що наш народ є народом українським, а не руским, то є великоруським. Тому назва Підкарпатська Русь не відповідає дійсності. Українська Народна Рада, яка проголосила 1919 р. прилучення нашого народу до республіки, як народня репрезентантка українського населення в інтересі консолідації та спокійного розвитку цього краю, домагається, щоб в новій Конституції була ужита урядова назва цього краю: Карпатська Україна. Тим буде нещасне язикове питання раз на все вирішене. Домагаємося того й тому, бо під плащем рускості провадилася і провадиться протидержавна чинність та мадярська іридента»⁸¹.

⁷⁹ Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України : щоденник. Твори. Т. VIII. С. 80.

⁸⁰ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. 2. С. 85.

⁸¹ Нова свобода. 1938. 22 листоп.

Августин Волошин у своєму робочому кабінеті

Питання про перейменування назви автономної території на «Карпатську Україну» знову було порушено міністром Ю. Ревачем на засіданні чехословацького парламенту 22 листопада 1938 р. під час прийняття поправки до конституції республіки як «Конституційного закону про автономію Підкарпатської Русі». Однак його пропозиція була відхилена і в прийнятому в той день законі наголошувалося: «Підкарпатська Русь є автономною складовою частиною Чехо-Словацької Республіки. Дефінітивну назву автономної території південнокарпатських русинів установить закон Сейму Підкарпатської Русі», і він же встановить «урядову мову та мову навчання в школах на території Підкарпатської Русі». Згідно із цим конституційним законом, який юридично закріпив автономний статус Закарпаття як державного утворення в рамках Другої Чехо-Словацької республіки, «урядову її виконавчу владу на території Підкарпатської Русі від 11 жовтня 1938 р. виконує у всіх справах, що належить до компетенції Підкарпатської Русі, тричленний уряд Підкарпатської Русі, який являється складовою частиною Центрального Ураду, аж до того часу, коли буде утворення Уряд Підкарпатської Русі». Адміністративний апарат віце-президента

Поштова марка
«Карпатська Україна»

(крайовий уряд) позбавлявся своїх повноважень, що передавалися до компетенції міністерств автономного уряду. Упродовж п'яти місяців планувалося провести вибори до першого представницького й законодавчого органу автономної території — «Сойму Підкарпатської Русі»⁸².

Проте вже за декілька днів автономний уряд А. Волошина видав «Розпорядження правительства Підкарпатської Русі з дня 25 листопада

1938 року про запровадження на її території державної української (малоруської) мови», а наприкінці грудня розпустив земський (крайовий) уряд у Хусті й офіційно дозволив вживати поряд із назвою «Підкарпатська Русь» також назву «Карпатська Україна». Так, по суті, завершилася боротьба двох національно-культурних напрямів у Закарпатті перемогою українського, що стало, на думку В. Маркуся, «милевими стовпами на шляху політично-державного становлення українського народу Закарпаття»⁸³.

Після цього пріоритетним напрямом політики уряду А. Волошина стає законотворча діяльність, яка була покликана наповнити реальним змістом статус автономного краю як суб'єкта федерації у складі Чехо-Словацької республіки. До таких нормативних актів належали розпорядження про передачу всієї влади кабінету міністрів Карпатської України до обрання сойму, про створення вищого суду й вищої державної прокуратури тощо. 24 січня 1939 р. міністерство внутрішніх справ у Хусті видало розпорядження, яке завершило формування структури виконавчо-розпорядчої влади в Карпатській Україні. Згідно з ним окружні начальники дістали повноваження розпускати сільські громадські заступництва на чолі зі старостами повсюди, «де укажеться потреба», та призначати на їхнє місце урядових комісарів і дорадчі комісії⁸⁴.

⁸² Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. С. 235–241.

⁸³ Маркусь В. Назв. праця. С. 22.

⁸⁴ Нариси історії Закарпаття. Т. II. С. 288–289.

Водночас створення жорсткої вертикальної структури виконавчої влади та обмеження громадян у їхніх конституційних правах свідчили, на думку багатьох дослідників, про ознаки авторитарного політичного режиму в Карпатській Україні. Дійсно, події, особливо зовнішні, розвивалися таким чином, що внутрішньополітичне становище Карпатської України щодалі ставало нестабільним і вибухонебезпечним, а це, відповідно, викликало необхідність створення оптимальних умов для консолідації усіх патріотичних українських сил, але водночас призвело до здійснення урядом А. Волошина низки антидемократичних актів. До них, наприклад, можна віднести утворення 20 листопада 1938 р. концентраційного табору «Думен» поблизу м. Рахова, до якого могли потрапити «дезертири та втікачі з заграниці», «політичні провинивці з нашого краю...» (щоправда, цей табір був не стільки концентраційним, на зразок нацистських чи сталінських, а швидче місцем для тимчасового утримання інтернованих); введення досить жорсткої цензури на газети і журнали, що видавалися в Карпатській Україні; закриття місцевих осередків русофільського культурно-просвітнього «Общества им. Духновича» і низки русофільських антиукраїнських видань та інші подібні антидемократичні заходи автономного уряду⁸⁵.

А. Волошин видав кілька наказів про закриття окремих видань, які не влаштовували нову владу. Така доля спіткала щоденники «Русин», «Карпатський Голос», «Русский голос»⁸⁶. Уряд А. Волошина повідомляв сваялівські окружні власті, що видано наказ про негайне закриття часопису «Тиса», який «загрожує своїм змістом публичний лад та безпеку»⁸⁷. Причиною такому рішенню послужили всього дві статті, вміщені в цьому часописі: «Хліба і роботи, а не летючки» і «Ужгород — Мукачеве»⁸⁸. Головний редактор часопису І. Ковач і відповідальний редактор Б. Сцитовський переконували своїх читачів, що «новая республика и новая Подкарпатская Русь не обеспечит ему ту спокойную жизнь, ту русскую

⁸⁵ Див.: Вегеш М. М. Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському історичному контексті. Т. II. С. 76–77.

⁸⁶ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 48. Арк. 16.

⁸⁷ Там само. Арк. 1.

⁸⁸ Там само. Ф. 4с/18. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 1.

культуру и тот насущий кусок хлеба, якими он до сих пор жил»⁸⁹. Нерідко закриття русофільських газет вимагали самі закарпатці. М. Мандрик із Севлюша повідомляв відділ преси і пропаганди, що «кожна стаття газети “Дневник” гидким та підлим способом нападає на все, що українське... Необхідно застановити часопис»⁹⁰. На території краю було заборонено розновсюджувати газети «Кіш Уйшаг», «Пешті Гірлоп» і «Ешті Ушаг»⁹¹. А. Волошин сповіщав С. Сабола, що «Календар», який він видає, надрукують тільки «під умовою, що фотографії на сторінках 39/40 і 45/46 будуть усунені»⁹². Вищеназвані факти свідчать про введення жорсткої цензури на газети і журнали, які видавалися в Карпатській Україні. Переважна більшість з них була закрыта. Це стосується також і численних «Обществ им. Духновича». Зокрема, 30 листопада 1938 р. таке «Общество» було закрыто в с. Вишківці⁹³.

Напередодні Віденського арбітражу, 1 листопада 1938 р., А. Волошин відвідав німецьке представництво у Празі, вважаючи за доцільне поділитися своїми політичними міркуваннями з німецьким послом А. Генке, який повідомляв керівників Третього Рейху: «Прем'єр заявив, що він має намір будувати свій уряд за авторитарними принципами. Ліберальні форми правління приведуть слабозвинутий у політичному і культурному відношенні народ до катастрофи. Тому потрібна тверда рука. Як підготовку таких заходів, вже зразу прем'єр розпорядився заборонити всі політичні партії. Замість них будуть створені національні ради — німецька, українська, руська, угорська, можливо й єврейська... Ми повинні мати вирішальний вплив як на організацію політичного, так і культурного життя у Підкарпатській Русі, та взяти найактивнішу участь у підготовці і проведенні там виборів»⁹⁴.

Такі наміри й дії уряду Волошина дійсно можна пояснити тим, що внаслідок агресивних дій сусідів (насамперед Угорщини та Польщі, які регулярно засиляли в Закарпаття воєнізовані групи

⁸⁹ ДАЗО. Ф. 4с/18. Оп. 1. Спр. 80. Арк. 4.

⁹⁰ Там само. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 75. Арк. 4.

⁹¹ Там само. Оп. 2. Спр. 14. Арк. 17.

⁹² Там само. Спр. 65. Арк. 26.

⁹³ Там само. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 320. Арк. 1.

⁹⁴ Михайлович Г. Карпатський гамбіт фюрера. *Карпатський Євроміст*. 2002.

для здійснення терористичних актів) внутрішньополітичне становище Карпатської України дедалі більше ставало нестабільним і вибухонебезпечним, а це своєю чергою викликало необхідність створення оптимальних умов для оборони її консолідації. Утім здійснення урядом Карпатської України низки антидемократичних актів було зумовлено також тогочасною політичною кон'юнктурою. 30-ті рр. ХХ ст. в Європі позначилися відступом багатьох країн від демократичних цінностей і переходом до авторитарного, антидемократичного режиму правління, спочатку в Італії та Німеччині, а згодом у Польщі, Угорщині та інших країнах. Успішний розвиток цієї моделі, насамперед в Італії та Німеччині, став прикладом для інших країн. Зокрема, позитивна динаміка розвитку Німеччини підводила до висновку, що демократія поступається за ефективністю, і схиляла до авторитаризму не тільки уряди європейських країн, а й народи, що боролися за власну незалежність. Тому напередодні Другої світової війни це було загальноєвропейською тенденцією — скочування до авторитаризму, запровадження антидемократичних актів і обмеження конституційних прав і свобод громадян. Не оминула ця тенденція і Карпатську Україну, лідери якої, зокрема, модель Словацької авторитарної автономної держави вбачали взірцем для закарпатців. Мало того, як стверджують окремі дослідники, з боку націоналістів-радикалів у керівництві Карпатської Січі навіть готувався державний переворот проти уряду А. Волошина з метою проведення більш рішучого протистояння пражській центральній владі та представникам чеської адміністрації у краї, які не приховували свого невдоволення активною українізацією Закарпаття.

Завдання, що стояли перед автономним урядом А. Волошина, були дійсно надзвичайно складними, що вимагало мобілізації не лише всіх патріотичних сил, а й об'єднання в конструктивній, практичній державотворчій роботі всього населення Карпатської України, як української, так і інших національностей та орієнтацій. Цього, на жаль, уряду Волошина досягти не вдалося, насамперед через надмірний радикалізм близького урядового оточення — активних діячів Організації українських націоналістів (ОУН), що прийшли до краю з інших українських земель, зокрема з Галичини. Зовнішньополітична проницька орієнтація уряду Карпатської України, розрив її зв'язків, насамперед

Святкування
Дня Злуки в Хусті.
Січень 1939 р.

торговельно-економічних, з іншими частинами Чехословацької республіки й загострення українсько-чеських відносин, відмова від пошуку можливих компромісів зі своїми агресивними сусідами — Угорщиною та Польщею, надмірне й невиправдане сподівання на підтримку іззовні, насамперед із боку Німеччини, та допомогу української діаспори теж не сприяли успішному розвитку державотворчих процесів у краї.

Загалом політична діяльність уряду Карпатської України, який взяв чіткій курс на українізацію всього суспільного життя автономного краю, і надалі залишався головним напрямом його роботи, тим більше, що попереду були перші вибори до місцевого парламенту — Союму Карпатської України. На жаль, незважаючи на поставлене прем'єром А. Волошином перед міністерством внутрішніх справ краю завдання зробити все для того, «щоби у найкоротшому часі між українським народом і чеським урядництвом (в Карпатській Україні на той час проживало 8,5 тис. чеських чиновників, а разом із сім'ями — понад 15 тис. чехів. — *Авт.*) настали знову нормальні, приятельські відносини», вони погіршилися. Щоправда, не лише через вороже ставлення чехів до процесів українізації, а й внаслідок активної античеської

пропаганди проугорської «п'ятої колони» в краї.

Загострилися відносини автономного уряду і з чеською центральною владою, особливо після того, як новообраний президент ЧСР Е. Гаха в грудні 1938 р. звільнив з роботи міністра внутрішніх справ Карпатської України Е. Бачинського і на його місце 16 січня 1939 р. призначив чеського генерала Л. Прхалу. Водночас замість Ю. Ревая до уряду було введено С. Ключурака. Ці рішення чеської влади щодо нового складу уряду Карпатської України було розцінено Волошином як втручання у внутрішні справи автономної української держави. 20 січня

*Л. Прхала,
міністр транспорту*

1939 р. Августин Волошин із приводу цього писав Л. Прхалі: «Я повідомив Вас, що Ваше іменування міністром Карпатської України (Підкарпатської Русі) було переведено проти мого протесту та що Ваше іменування є порушенням конституції Карпатської України (Підкарпатської Русі) тому, що сталося без згоди карпато-української влади і без співпідпису декрету з боку прем'єра Карпатської України (Підкарпатської Русі). Незаконність Вашого іменування полягає також в тому, що членом крайової влади були Ви іменовані помімо того, що не маєте крайової приналежності»⁹⁵. 23 січня 1939 р. А. Волошин інформував також президента ЧСР, що «іменування генерала армії Прхали третім міністром Карпатської України вельми схвилювало політичне життя. Я це передбачав, тому що знав підгрунття цієї акції, з якою пов'язані далекосяжні плани неприятели нашого народу і всієї республіки». «При тому, — продовжував А. Волошин, — іменування центральним урядом генерала Прхали міністром є формально хибне, тому що порушує нашу конституцію». Демонстрації проти призначення чеського генерала

⁹⁵ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 1.

українським міністром переросли в багатьох населених пунктах краю на масові акції протесту. Через кілька днів між Прагою й Хустом було досягнуто певного компромісу — Л. Прхала почав виконувати обов'язки міністра транспорту⁹⁶.

Утім це не послабило занепокоєння керівництва ЧСР розвитком подій у Карпатській Україні, зокрема щодалі відвертішим зближенням уряду А. Волошина з нацистською Німеччиною.

Уже з перших днів свого прем'єрства А. Волошин почав орієнтуватися на Німеччину — єдину велику країну, яка обіцяла йому своє заступництво. Волошин усе робив для того, щоби німецьке населення краю не відчувало ніяких проблем. Він навіть видав розпорядження, згідно з яким «всім громадянам німецької національності без огляду на їх державну приналежність дозволено організуватися в “Німецькій партії” по засадам національно-соціалістичним й організувати всі у цій партії звиклі партійні органи, якож і носити відзнаки і прапори з гаковим хрестом»⁹⁷. Для того, щоб тримати під своїм контролем розвиток політичних подій у краї, до Хуста був призначений консулом німецький дипломат Гамількар Гофман. А. Волошин сподівався, що «його прихід до нас не є якась подорож з цікавості, але є студійною дорогою, яка буде мати свої конкретні наслідки для нашого краю, для нашого народу і для дальшої політики Німеччини супроти нас... Перші наслідки сих відвідин вже бачимо»⁹⁸.

Які ж «конкретні наслідки» мав на увазі А. Волошин? Закарпатцям, наприклад, було дозволено виїжджати на заробітки в Німеччину, що деякою мірою зменшило безробіття. Німецькі військові радники брали участь у підготовці карпатських січовиків, велися переговори щодо становлення карпатоукраїнсько-німецьких торговельно-економічних взаємин. Наївно вірячи гітлерівським обіцянкам про допомогу, А. Волошин просив Г. Гофмана «передати... славному вождеві німецького народу... нашу щирю подяку і сердечний привіт»⁹⁹. Із вищенаведеного можна зробити висновок, що

⁹⁶ Вегеш М. М. Карпатська Україна 1938–1939 рр. у загальноєвропейському історичному контексті. Т. II. С. 84–87.

⁹⁷ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 4.

⁹⁸ Там само. Арк. 1.

⁹⁹ Там само.

уряд, очолюваний Волошином, чітко дотримувався пронимецької орієнтації, переслідуючи до того ж єдину мету: зберегти територіальну цілісність краю. Що стосується орієнтації на Німеччину, то Августин Волошин під час слідства це пояснював так: «...становище Німеччини в той час як арбітражної держави змусило уряд Підкарпатської Русі просити Німеччину захистити її кордони від угорської окупації»¹⁰⁰. Дійсно, Німеччина на ту пору була єдиною великою державою, яка обіцяла А. Волошину своє покровительство. Саме за її підтримки кабінет Волошина сподівався зберегти територіальну цілісність краю в період загострення міжнародного становища в Центральній Європі, захистити його населення від угорської агресії.

Приділявши головну увагу політичній діяльності, зокрема підготовці до перших в історії Закарпаття виборів до власного представницького й законодавчого органу — Соїму Карпатської України, уряд автономного краю 20 січня 1939 р., «виходячи зі становища громадського спокою і порядку та з того, що діяльність політичних партій, існуючих у Карпатській Україні (Підкарпатській Русі), яких діяльність була припинена (за рішенням Праги. — *Авт.*), загрожує громадській (державній) безпеці, вирішив розв'язати і розпустити всі політичні партії, що виявили діяльність до появи вищенаведеного розв'язання чехо-словацького уряду».

Преса Карпатської України цей крок уряду розцінила як вияв політичної мудрості, наголошуючи на тому, що «політичне керівництво й провід Карпатської України належить Українській Народній Раді. Це є орган політичної консолідації і концентрації національних сил Карпатської України. Це не є політична партія, хоч і складається з активних людей всіх бувших національно-українських партій. В цьому органі не панує жодна доктрина, тут панує лише українська державотворча ідея...». Досить туманно пояснювався такий відхід від демократії і урядом: «Народ уже прозрів. Щоб не роз'єднали його вороги, позбувся всякого партійництва». До речі, як вважають фахівці, це був не лише антидемократичний, а й юридично помилковий крок уряду А. Волошина. Адже розпуск політичних партій автоматично виводив

¹⁰⁰ ЦАМГБ РФ, Н — 17681. Л. 10.

із парламенту й сенату ЧСР усіх закарпатських депутатів від розпущених партій, які втрачали можливість на федеральному рівні захищати інтереси автономного краю і його населення. Оговтавшись, 6 лютого 1939 р. уряд Карпатської України новим розпорядженням скоригував своє попереднє рішення, яке не повинно було стосуватися аграрної, соціал-демократичної, народно-соціалістичної та християнсько-народної партій. Утім це не врятувало ситуацію¹⁰¹.

Розпускаючи всі політичні партії, прем'єр А. Волошин дав дозвіл на створення лише однієї політичної організації — «Українського Національного Об'єднання» (УНО), кістяк якого становили представники вищеназваних чотирьох пропрезидентських партій. УНО, по суті, стало державною партією, створеною розпорядженням уряду, статут і програма якої були витримані в дусі ідеології інтегрального націоналізму, принесеної у Закарпаття діячами ОУН. 24 січня 1939 р. був іменованій центральний провід УНО, який очолив голова Української народної ради Федір Ревай (брат міністра Ю. Ревая), а 27 січня сформовано список кандидатів у послы (депутати) до Сойму Карпатської України з 32 осіб — переважна більшість із них була членами УНО. Очолювали цей список «Батько Прем'єр о. Августин Волошин та міністр Юліян Ревай». Вибори до Сойму були призначені на 12 лютого 1939 р.

Розпочалася активна пропагандистська робота, щоби переконати населення краю в необхідності проведення виборів до парламенту Карпатської України на безальтернативній основі й голосувати за одним списком кандидатів, що, зокрема, суперечило законодавству ЧСР про вибори, згідно з яким висування кандидатів здійснюється тільки на багатопартійній основі. Так, 8 лютого 1939 р. до всіх громадян Карпатської України звернувся Августин Волошин: «Тепер, коли мільйони й мільйони наших братів та інших народів примушені жити під чужим пануванням, Боже провидіння дозволило нам, щоб ми, найменша частинка великого українського народу, на своїй прадідній землі самі собою управляли»¹⁰². А. Волошин, будучи політиком-реалістом, чітко дотримувався ідеї співжиття

¹⁰¹ Див.: Вегеш М. М. Карпатська Україна 1938–1939 рр. у загальноєвропейському історичному контексті. Т. II. С. 89–90.

¹⁰² Нова свобода. 1939. 8 лют.

*Агітаційна робота
в Карпатській Україні
напередодні виборів
до Союму*

закарпатських українців із чехами і словаками в одній державі. «Ми є федеративною частиною Чехословацької республіки, — говорив він, — і тим самим інтереси нашої держави є тісно зв'язані з інтересами нашої сфедеризованої цілості. Найбільшим бажанням нашої Карпатської України з черги є, щоби така сама згода, взаємне зрозуміння та співпраця, до якої ми сьогодні в нашому краю між собою добилися, запанувала також між всіма сфедерованими державами республіки. Тільки тоді ми в такій атмосфері зрозуміння та взаємної допомоги будемо спільні, буде розвиватися і рости наша Карпатська Україна, а бажаємо, щоб розвивалися також і останні краї Чехо-Словацької республіки. Божа поміч та спільна любов всіх громадян допоможе нам і нашій республіці вийти налевно на твердий шлях щасливої будуччини»¹⁰³.

Водночас сотні листівок у містах і населених пунктах Карпатської України закликали усіх мешканців прийти на вибори й голосувати за список УНО. Навіть в останній день перед виборами проводом УНО було влаштовано публічні збори в 64 місцях¹⁰⁴.

Вибори До Союму Карпатської України відбулися 12 лютого 1939 р. і стали чи не найважливішою віхою в процесі реалізації

¹⁰³ Волошин А. До всіх громадян Карпатської України. *Августин Волошин. Твори*. С. 380.

¹⁰⁴ Див.: Росоха Стенан. *Союм Карпатської України*. Львів, 1991: Нова свобода. 1939. 17 лют.

Край: Карпатська Україна (Підкарп. Русь) 1

Написати протокол
в двох примірниках!

Окружний уряд:
Перечини

Громада:
Вороців

Виборче поміщення:
Сільський дім (Андрій Волович) № 1.

I. У громадах, де є тільки одно виборче поміщення, вложити районну виборчу комісія до конверта оден примірник призначений для предсідника краєвої виборчої комісії - а другий примірник зашле окружному уряду і зголасити йому подпочас і телеграфічно чи телефоночно внаслід го-лосання.

II. У громадах, де є більше виборчих поміщень, передати районну виборчу комісія оба примірники протоколу тій комісії, в котрій районі лежить сільський уряд.

Протокол

о виборах до першого сойму Карпатської України
дня 12. лютого 1939. р.

Вибори почалися о 8. год. рано.

Заступником окружного уряду був:

~~Микола~~ Микола Долгунин, зчитав з Перечини.

Дальше були прийвані наступні члени районної (обвізної) комісії:

<u>членом Іван Пироговський</u>	в Ворокові	к. х. : 166
<u>член Михайло Барма</u>	— " —	к. х. : 192.
<u>член Андрій Лаба</u>	— " —	к. х. : 205.
<u>Іван Васильчак</u>	— " —	к. х. : 179.
<u>Осип Сталетин</u>	— " —	к. х. : 21.

Перед початком виборів вибрали члена комісії з поміж себе більшістю голосів за предсідника свого найстаршого члена пан Михайло Барму

з партії „Українське Національне Об'єднання“.

За заступника предсідателя вибор. комісії вибрали пан Андрій Лаба

За мужів довіря були припущені до виборів з партії „Укр. Нац. Об'єднання“

Протокол виборів до Сойму Карпатської України
в с. Вороців Перечинського округу.
12 лютого 1939 р.

автономних прав краю. Із 92,4 % населення, що взяли участь у виборах, а це 265 тис. осіб, 92,4 % проголосували за Українське національне об'єднання. Загалом, на думку фахівців-істориків, «вибори пройшли в спокійній поважній атмосфері», «на задовільному рівні без значних порушень, а їх наслідки можна вважати достовірними»¹⁰⁵, хоча є й такі дослідники, які стверджують, що вони «перетворилися у відвертий політичний фарс», а «їх результати – фальсифіковані»¹⁰⁶.

Навряд чи останні твердження є коректними й достатньо науково аргументованими. Адже населення навіть за одного виборчого списку мало свободу вибору: в столиці Карпатської України – Хусті, наприклад, було зафіксовано понад 2 тис. голосів проти УНО, а загалом його список не підтримали більше 20 тис. голосуючих, які були проти або подали недійсні бюлетені¹⁰⁷. Проте головне полягало в тому, що перші в історії Закарпаття вибори до власного представницького й законодавчого органу нарешті відбулися. Їхні результати засвідчили схвалення переважною більшістю закарпатських українців курсу Кабінету міністрів Карпатської України Августина Волошина на утвердження національної державності.

Українці всього світу стежили за виборами до Соїму, чекаючи позитивних результатів. Канадські українці в телеграмі на ім'я А. Волошина писали: «Просимо уряд Карпатської України передати нашим братам привіт. У неділю 12 ц. м. очі 500 тисяч українців Канади звернені на Вас, брати і сестри з Карпатської України». Очевидець писав, що «результат недільних виборів... був так надзвичайно успішний і для українського народу та українців взагалі корисний, що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але і приятелів Карпатської України»¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Див.: Магочій П. Р. Назв. праця. С. 147; Вереш М. М. Карпатська Україна 1938–1939. Т. II. С. 92.

¹⁰⁶ Див.: Нариси історії Закарпаття. Т. II. С. 313; Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. I. С. 127.

¹⁰⁷ Див.: Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Ужгород, 1994. С. 147; Вереш М. М. Карпатська Україна 1938–1939 років. Т. 2. С. 92; Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). Київ, 1999. С. 316.

¹⁰⁸ Росоха С. Соїм Карпатської України. С. 49.

Августин Волошин, як годиться, першим подякував українському народові Закарпаття у зверненні «Солодкий мій народ!»: «Твоя щира поведінка при виборах до першого Твогого сойму доказує Твою політичну зрілість, доказує, що Ти зумів у собі втворити не лиш велику національну свідомість, але й солідарність щирої любови один до одного, брата до брата, порозумів наші спільні інтереси... Особливо тішить мене те, що наша дорога була правильна і ми тою дорогою ідемо далі, щоб вибудувати культурну, господарську і політичну самостійність для блага нашого народу, у згоді з нашими слов'янськими братами чехами і словаками у спільній федерації»¹⁰⁹. У зверненні «Громадяни Карпатської України», опублікованому 2 березня 1939 р. в газеті «Нова свобода», Августин Волошин закликав: «Довіряйте своїй владі та її представникам в державних та самоуправних урядах. Поможіть їм, щоби могли працювати добре та для Вас»¹¹⁰.

На жаль, у порівнянні з успішними наслідками політичної діяльності уряду А. Волошина, значно скромнішими були результати його господарської праці. Вкрай бідні економічні ресурси й обмежені господарські можливості мав автономний край після приєднання найбільш розвинутої в економічному відношенні частини Закарпаття до Угорщини. Постійний дефіцит бюджету Карпатської України, негативний вплив цілої низки зовнішніх факторів, пріоритетна увага до політичних питань, боротьба з «ворогами української нації» — все це завадило урядові серйозно зайнятися соціально-економічними та культурними проблемами краю.

Щоправда, планів і намірів у цьому напрямі було чимало. Наприклад, Українська народна рада в Хусті видала 19 листопада 1938 р. «Маніфест до українського народу», в якому були накреслені головні пункти господарської програми уряду А. Волошина. На перший план висувалися: проведення земельної реформи, розвиток хліборобства й виноградарства, піднесення тваринництва й молочарства. Проте найголовніше завдання полягало в тому, щоби забезпечити місцеве населення продуктами харчування. Річ у тім, що ціни на продукти постійно підвищувалися, хоча заробітна плата залишалася без змін. Щоби запобігти голоду, особливо

¹⁰⁹ Росоха С. Сойм Карпатської України. С. 49.

¹¹⁰ Волошин А. Громадяни Карпатської України. *Нова свобода*. 1939. 3 берез.

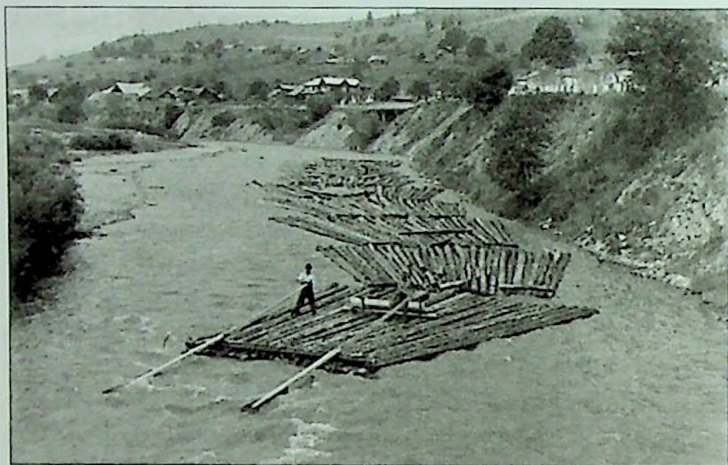
в гірських районах, автономний уряд пішов на скасування деяких податків. У лютому 1939 р. на його вимогу міністерство господарства ЧСР додатково виділило 300 тис. крон для надання допомоги найбіднішому населенню краю. Тоді ж уряд Карпатської України «призначив півмільйона корон на харчеву акцію бідних дітей».

Однак разові допомогіві заходи не могли суттєво поліпшити становище. Неспроможний вирішити цю проблему власними силами, А. Волошин змушений був шукати допомоги за кордоном. Почалися поставки кукурудзи з Румунії, розглядалося питання про обмін закарпатського лісу й солі на зерно з урядами Німеччини й Угорщини. Водночас проводилася певна робота щодо поліпшення страхування й пенсійного забезпечення населення: в Хусті, зокрема, було створено Краєвий уряд робітничого забезпечення.

Уже з перших днів своєї діяльності автономний уряд Волошина зіткнувся ще з однією складною проблемою — безробіттям. Кількість безробітних постійно збільшувалася за рахунок галичан, що нелегально переходили польсько-чеський кордон, втікачів із території, окупованої Угорщиною, а також через припинення окремих видів робіт. Одночасно відбувалася еміграція закарпатців у пошуках роботи за кордоном. З метою поліпшення становища свого населення уряд Карпатської України в січні 1939 р. розпочав переговори з урядами Німеччини, Чехо-Словаччини й деяких інших країн про можливість для закарпатців виїжджати на заробітки до їхніх країн. Така домовленість була досягнута, і кільком групам робітників вдалося поїхати на сезонні роботи до Німеччини та Чехо-Словаччини, хоча це не зняло хронічної для Закарпаття проблеми безробіття¹¹¹.

Основним багатством Закарпаття залишався ліс, і тому уряд робив активні спроби щодо реорганізації та централізації лісового господарства, проведення його націоналізації. У січні 1939 р., після створення єдиної дирекції лісів у Буштині, розгорнулися великі роботи в державних лісах: було прокладено кілька транспортних середників, почалося будівництво нових комунікацій, залізничних і автомобільних доріг, пошук нових ринків збуту та можливостей залучення іноземного капіталу тощо. В результаті

¹¹¹ Вегеш М. Карпатська Україна і Німеччина (1938–1939). Ужгород. 1996. С. 10–12.

*Сплав лісу
річкою —
бокораші*

ситуація в лісовому господарстві поступово стабілізувалася. Прибутковою галуззю промисловості краю залишалося добування солі. Певні позитивні зрушення відбулися в хімічній (досить успішно працювало 5 фабрик) та харчовій промисловості краю. Уряд Карпатської України розробив програму електрифікації країни, для здійснення якої було організовано товариство «Карпатські Електровні», значну увагу приділяв розвитку пошти і зв'язку, розробці корисних копалин та мінеральних джерел, робив певні спроби поліпшення жалюгідного становища в медичному обслуговуванні населення, надавав перспективного значення для краю розвитку туризму тощо.

Деякі конкретні заходи були втілені в життя в галузі освіти. Зокрема, уряд А. Волошина став домагатися запровадження в усіх школах, державних та інших установах обов'язкової української мови. Одночасно розширилася мережа українських шкіл: були відкриті гімназії з українською мовою навчання в Білках, Рахові та Ракошині, понад 50 нових міських та сільських народних шкіл. Активну діяльність на освітянській ниві здійснювало, наприклад, товариство «Учительська громада», членами якого було близько 2 тис. представників нової української учительської генерації, і лави якого постійно поповнювалися, зокрема за рахунок вчительських кадрів із Галичини.

На урядовому рівні обговорювалося питання про відкриття народного університету й перенесення з Праги до Хуста

Українського вільного університету. Августином Волошином, наприклад, особисто були підготовлені «Проект організації Українського Університету в Закарпатській Україні», «Закон про заснування Українського Державного Університету в Хусті», «Меморандум в справі утворення на Підкарпатській Русі університету, а в першу чергу перенесення Українського Вільного Університету з Праги до Ужгорода». У «Проекті» вказувалося, що «Український Університет в Карпатській Україні складається з 4-х факультетів: 1) філософічного; 2) правничого; 3) господарчого; 4) медичного». Передбачалося створити кафедри загального мовознавства, класичної філології, слов'янської філології, української мови, української літератури, західно-європейської літератури, всесвітнього та слов'янського мистецтва, українського мистецтва, музикології, слов'янської археології, української археології та етнографії, історії Сходу, Греції і Риму, всесвітньої історії, історії слов'ян, історії України, історії церкви (всесвітньої і української), філософії, психології, соціології, педагогіки, педагогічної психології, школознавства, гігієни, загального законодавства. 24 лютого 1939 р. А. Волошин написав текст «Закону про заснування Українського Державного Університету в Хусті», проведення якого покладалося на Сойм Карпатської України. Однак розгортання політичних подій у Карпатській Україні не в позитивний бік не дало можливості втілити його в життя¹¹².

Завдяки приїзду в Карпатську Україну відомих діячів української культури з інших українських земель і центрів української еміграції в Європі та їх співпраці з урядом, у краї активізувалося українське культурне життя. У Хусті було створене літературно-мистецьке товариство «Говерла», яке видавало однойменний щомісячник за редакцією Олега Ольжича, діяв державний театр «Нова Сцена» (режисер Ю. Шерегії), розпочалися роботи зі створення першої у Закарпатті кіностудії, почав видавати свій релігійний альманах С. Сабол (Зореслав). До речі, уряд А. Волошина проводив досить активну політику в галузі релігії і церкви: підтримуючи насамперед греко-католицьку церкву, вірними якої була переважна більшість українського населення Закарпаття,

¹¹² Беднарджова Т. Августин Волошин — державний діяч, педагог, мислитель. С. 170–172.

*Карпатські січовики
біля книгарні «Січ» у м. Хусті.
1939 р.*

він водночас пішов на зближення з керівництвом православної церкви, запобігаючи виникненню міжконфесійних конфліктів у краї.

Отже, щодо планів і задумів уряду Августина Волошина у розв'язанні проблем господарського й культурного будівництва, поліпшенні соціального становища та рівня життя населення автономного краю, то більшість із них так і не були реалізовані. Головна причина цього, і на цьому слід наголосити, не стільки в надмірній політичній, націоналістичній заангажованості уряду А. Волошина, прорахунках і помилках у його діяльності, що дійсно мали місце, скільки найімовірніше в тому, що за

тих внутрішньополітичних, внутрішньоекономічних і особливо міжнародних умов, що склалися у 1938–1939 рр. в краї і навколо нього, Карпатська Україна не мала реальної можливості повноцінно функціонувати як автономна, а тим більше самостійна, незалежна держава. Да і часу для цього історія відвела молодій українській державі занадто мало...

Незважаючи на карпатоукраїнсько-німецьке зближення й загравання Німеччини з українськими політичними силами, її союзниця — Угорщина — не відмовлялася від своїх претензій на всю територію Закарпаття: її приготування до вторгнення на територію Карпатської України не припинялися ні на мить. Утім останнє слово в розв'язанні проблеми Закарпаття належало Німеччині, яка певний час приховувала свої справжні наміри і стримувала Угорщину від агресії. Наприкінці 1938 — на початку 1939 рр. у дипломатичних колах і серед громадськості європейських держав

унаслідок активного обговорення засобами масової інформації питання про надання автономії Закарпаттю та його можливих наслідків навіть склалося враження, що Третій рейх підтримує Карпатську Україну з метою гарантування її незалежності й використання як П'ємонту для об'єднання навколо неї всіх українських земель. Історик О. Пагіря з приводу цього наводить такі цікаві дані: протягом останніх чотирьох місяців 1938 р. британські видання вмістили близько тисячі згадок про Карпатську Україну, а французька преса лише в грудні того року опублікувала понад 300 великих статей про Україну й політику щодо неї Німеччини¹¹³. Галас, піднятий з цього приводу європейською пресою, яка після здобуття Закарпаттям автономії активно обговорювала «українське питання», зокрема т. зв. українські плани Гітлера щодо створення «Великої України» під німецьким протекторатом, і подавала це як уже вирішену справу, певною мірою настоював Угорщину й Польщу, а також Радянський Союз, який розглядав німецьку присутність у Карпатській Україні як створення плацдарму для нападу на СРСР і міфічну підготовку приєднання радянської України до Карпатської України. Досить з огляду на це згадати відому саркастичну реакцію «про слона і моську» Й. Сталіна на XVIII з'їзді ВКП(б), що засвідчило незацікавленість СРСР в існуванні Карпатської України.

Тут слід пам'ятати, що Європа в 1938–1939 рр. була під визначальним впливом нацистської Німеччини, спецслужби якої вправно використовували українську проблематику, в т. ч. карпато-українську, в пропагандистських схемах для тиску на Угорщину, Польщу, Чехословаччину та Радянський Союз і водночас з метою дезінформації та відвернення уваги західних держав від справжнього напрямку нацистської агресії на континенті й отримання від них поступок. Відомий британський журналіст-міжнародник Ланселот Лоутон на початку 1939 р. з приводу цього зазначав: «Протягом останніх кількох місяців Україна — зовсім невідома Заходіві країна — опинилася в центрі світової уваги... Попри загальну, хоча й зрозумілу непоінформованість у цій справі, переважає

¹¹³ Олександр Пагіря. Як західна преса та дипломати писали про Карпатську Україну. Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/articles/2018/03/15/152208/>

План угорського нападу на Карпатську Україну

думка, що від вирішення української проблеми буде залежати доля Європи... На сьогодні Німеччина — єдина потужна держава, яка цікавиться тим регіоном... Хоч як би там не було, вирішальну роль у проблемі грає реальна німецька сила, наполегливість німецьких інтересів і віра німців у те, що тільки вони можуть подати ту зовнішню допомогу, яка уможливила б українцям визволення з-під Радянського Союзу»¹¹⁴. Тому немає нічого дивного в тому, що у боротьбі з територіальними зазіханнями Угорщини уряд Волощина, як і чимало українців та уряди інших європейських держав, вимушений був шукати підтримки Німеччини. Ця нетривала дипломатична підтримка дала можливість на кілька місяців подолати існування Карпатської України.

Рішення А. Гітлера 6 березня 1939 р. остаточно ліквідувати Чехо-Словаччину виявило справжні наміри політики нацистської Німеччини. Не бажаючи надто посилювати Угорщину приєднанням до неї Словаччини, вона ініціювала незалежність останньої, а 12 березня дала згоду М. Горті на окупацію Карпатської України. Запросивши до себе угорського посла Д. Стояї, фюрер заявив: «Дійте, не повідомляючи про це інші уряди. Дійте швидко,

¹¹⁴ Ланселот Лоутон. Україна: найбільша проблема Європи. Виступ у Лондоні 1939 року. Режим доступу : <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/04/7/34771/>

оскільки є й інші претенденти на Підкарпатську Русь... Момент для окупації Підкарпатської Русі сприятливий». 14 березня 1939 р. угорський уряд П. Телеки направив Празі ультиматум із вимогою впродовж 24 годин звільнити Підкарпатську Русь від чехословацької армії¹¹⁵.

У ці критичні березневі дні автономний уряд Карпатської України, що готувався до відкриття Союму, призначеного президентом ЧСР Е. Гахою на 15 березня 1939 р., все ще покладав надії на німецьке заступництво перед угорським вторгненням. Увечері 14 березня 1939 р., щойно дізнавшись про проголошення Словаччиною самостійності, що означало остаточний державний розпад ЧСР, і скупчення угорських регулярних військ на кордонах із Карпатською Україною, А. Волошин офіційно проголосив її незалежною державою і назвав склад нового уряду: прем'єр — д-р Августин Волошин, закордонні справи — Юліан Ревай, внутрішні справи — д-р Юрій Перевузнник, господарство — Степан Ключурак, фінанси й комунікації — д-р Юлій Брашайко, здоров'я і соціальна опіка — д-р Микола Долинай. Після цього до Берліна була відправлена телеграма: «Від імені уряду Карпатської України прошу Вас прийняти до відома проголошення нашої самостійності під охороною Німецького Рейху. Прем'єр-міністр доктор Волошин. Хуст». Прикметно, що А. Волошин зв'язався також із канцелярією президента ЧСР, проінформував про цей «вимушений крок» і від імені русинів-українців подякував за двадцятирічну співпрацю, чого не збила жодна інша національна спільнота Чехо-Словаччини¹¹⁶.

Окремі підрозділи угорських військ тим часом вже перейшли кордони Карпатської України, а відповіді з рейхканцелярії не було. Вранці 15 березня уряд Волошина ще раз звернувся до Берліна з конкретним запитанням: чи віддала Німеччина Карпатську Україну Угорщині? Лише після цього відомство Ріббентропа через свого консула в Хусті порадило А. Волошину «не чинити опір угорському вторгненню, бо німецький уряд у даній ситуації, на

¹¹⁵ Див.: Марьяна В. В. Закарпатье как объект международной политики. 1938–1943 годы. *Новая и новейшая история*. 2015. № 5. С. 34–35.

¹¹⁶ Кравчук О. М., Марцешок Н. М. Вивчення теми «Закарпаття в складі Чехословаччини» на заняттях з історії України: методичний аспект. *Дидактика методики історії*: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 3. С. 82.

Під час телефонної розмови з Прагою

жаль, не може взяти Карпатську Україну під протекторат»¹¹⁷. «Німці ганебно нас обманули!», — так відверто в інтерв'ю кореспонденту Рейтера згодом реагував Августин Волошин на ці події. Він і всенародно обраний Соїм Карпатської України, мабуть, добре розуміли своє трагічне становище, але вони свідомо пішли на проведення засідання Соїму й вибори президента, щоб перед усім світом перед неминучою угорською окупацією заявити про свої державні змагання.

У такій безвихідній ситуації того ж дня після обіду в Хусті розпочав свою роботу Соїм Карпатської України. Цікавий факт: Августин Волошин планував

відкриття Соїму провести в м. Рахові 2 березня 1939 р., однак президент ЧСР Е. Гаха дозволив, як уже говорилося, скликати Соїм лише на 15 березня. Його відкрив Августин Волошин: «Світлий Соїме! З глибини душі відчуваю важність тих слів, якими ословив я Вас, як першу законно вибрану політичну репрезентацію нашого народу. При цій нагоді, переживаю найвизначнішу хвилину свого життя. Світлий Соїме! В цих словах криється величезна важність нинішнього історичного дня. Боже Провидіння дозволило мені відкрити Перший Соїм Карпатської України словами Тараса Шевченка:

*“Встане Україна, світ правди засвітить
і помоляться на волі невольничі діти...”*

Висловлюю глибоку вдячність Богові, що дозволив дочекатися цього великого нашого свята, що є святом цілого українського народу. Дозволив якраз нам — найменшій частині українських земель — бути вільними. Від національної загибелі врятувала нас наша глибока віра у наше національне воскресіння. Почавши від XII віку, безупинно вів наш народ боротьбу за свої права із завойовниками і вже здавалося, що наші вороги зітруть нас із лиця

¹¹⁷ Нариси історії Закарпаття. Т. II. С. 316.

*Августин Волошин
як найстарший
за віком відкриває Соїм
Карпатської України.
Хуст. 15 березня 1939 р.*

землі. Після зруйнування Січі підняв своє могутнє слово Тарас Шевченко, як степовий буревій; задрижав царський трон; всенародного пориву більше не можна було здержати. В Карпатській Україні приготовлялася для нас немінуча загибель, щораз більше витискали нас у гори. Половина нашого народу приневолена була виїжджати. Нашу мову витиснено з урядів, а навіть з церкви. В Карпатській Україні відносини були неможливі. Та хоч як нас переслідували, дух, ідею не можна в кайдани закувати.

Що ми діждалися цього часу, можемо завдячувати витривалості нашого народу. Не зважаючи на всі трагічні переживання, залишилися ми вірними синами свого народу, дух предків додавав нам творчої сили і почуття єдності. Дня 12 лютого ми доказали, що ми достойні бути між вільними народами. З цього місця сердечно дякую нашому народові за те велике довіря. Прирікаємо, що над своє життя будемо берегти його волю. Дякую всім братам-українцям за висловлення радості. Одночасно дякую і всім людям доброї волі, що тішаться нашими успіхами.

Ми розбудуємо Карпатську Україну, з признанням повних прав і національним меншостям, щоб усі громадяни Карпатської України почувалися щасливими...»¹¹⁸.

Цього дня протягом трьох годин відбулося шість окремих засідань, на яких було ухвалено документи історичної ваги — про незалежність, державний устрій, назву, мову, герб, прапор і гімн

¹¹⁸ Росоха С. Соїм Карпатської України. С. 61–62.

Карпатської України. Зокрема, таємним голосуванням Сойм обрав президента новоствореної Української держави — Августина Волошина, за якого проголосували всі послы. А. Штефан пригадавав: «...присутніх було 22, більше як кворум 2/3 вибраних послів до вибору президента. При виборах президента постало таке запитання: прем'єр Волошин до д-ра Юлія Брацайка і до мене (А. Ш.): “Я не можу голосувати на себе”. Ми обидва сказали: “Пане прем'єре, щоб кворум осягнути, ви мусите голосувати за себе”. — “Як мушу, то буду”. І так Президента Карпатської України обрано 22 голосами, кворум був 21 і 1/3»¹¹⁹.

Сойм також затвердив новий уряд Карпатської України і прийняв два конституційні закони, які визначали форму нового державного утворення і стали важливими державно-політичними актами. Ними підтверджувалося, що Карпатська Україна є незалежною державою — республікою з президентом на чолі, обраним Соймом. Державною мовою Карпатської України проголошувалася українська. Державним прапором затверджувався національний синьо-жовтий прапор, а державним гербом — сполучення крайового герба (ведмідь у лівім червонім колі й чотири сині та три жовті смуги в правому півколі) з національним (тризуб Володимира Великого з хрестом на середньому зубі). Державним гімном Карпатської України оголошувався національний гімн «Ще не вмерла Україна». Сойм уповноважив уряд за згодою президента Карпатської України видавати розпорядження, що матимуть силу закону.

Утім президенту й уряду новоствореної незалежної Карпато-Української Республіки так і не судилося приступити до виконання цих ухвал Сойму. Того ж дня, 15 березня 1939 р., угорські війська розпочали загальний наступ на всій території щойно проголошеної Української держави, який, незважаючи на героїчний збройний опір нечисленних загонів Карпатської Січі, завершився 18 березня її повною окупацією і приєднанням до Угорщини. Слід наголосити, що жодна із сусідніх і демократичних держав Заходу не відгукнулася на апеляції та заклики уряду А. Волошина захистити її незалежність. Наприклад, Румунія, яка не підтримувала угорської окупації Карпатської України, водночас не наважилася

¹¹⁹ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спогади. С. 90–91.

*Угорська
військова
техніка
на вулицях
Хуста.*

Березень 1939 р.

виступити проти прийнятих сильнішими державами рішень. Так само поступили й керівники щойно проголошеної Словацької держави, які ще з листопаду 1938 р. вели таємні переговори з німецькими високопосадовцями щодо самостійності Словаччини з можливим включенням до неї автономної Карпатської України. А чеська армія, що знаходилася в ці березневі дні на території Карпатської України, готувалася за наказом з Праги залишити її без опору угорцям і навіть відмовилася передавати зброю українській владі для оборони Карпатської України.

Також жодна з держав світу не визнала самопроголошеної Української держави в Карпатах. Отже, Карпатська Україна була ізольована в оточенні майже ворожих держав і не маючи армії, вона не могла дати відповідної збройної відсічі нападникам. А коли від неї відвернулася Німеччина, то стало очевидним, що її дні полічені. Її залишили на поталу гортинській Угорщині, зробивши вигляд, що це питання є її внутрішньою проблемою. Під час цих подій лише Радянський Союз з власних геополітичних міркувань висловив протест проти розчленування Чехословащини, зокрема окупації Підкарпатської Русі Угорщиною. У ноті наркома закордонних справ СРСР М. Литвінова німецькому послу в Москві Ф. Шуленбургу від 18 березня 1939 р. з цього приводу, зокрема, зазначалося: «Дії німецького уряду стали сигналом до грубого вторгнення угорських військ в Карпатську Русь

*Угорські
війська
в Хусті.
Березень 1939 р.*

і нехтування елементарними правами її населення»¹²⁰. Засудив угорську агресію як акт насильства і британський посол у Будапешті. Проте ані він, ані міністр закордонних справ Великої Британії лорд Галіфакс, ані прем'єр Невілл Чемберлен ніколи не висловлювали офіційного протесту на адресу Будапешта. А міністр закордонних справ Франції Жорж Бонне навіть безпосередньо привітав угорського посла в Парижі, зазначивши, що було би краще, якби у Прагу увійшли угорці, а не німці. А регент королівської Угорщини М. Горті принизливо подякував А. Гітлеру за щедрий подарунок — «життедайну територію для Угорщини»¹²¹.

Водночас на тлі фактичної капітуляції чехословацької армії під час окупації вермахтом Богемії та Моравії у той самий день — 15 березня 1939 р. героїчний збройний опір, який чинили карпатські січовики 40-тисячній регулярній армії Угорщини (вони провели з її підрозділами понад 20 боїв, найбільш запеклим з яких був бій на Красному Полі під Хустом, де загинуло, за останніми даними, 230 січовиків — переважно молодь — семінаристи виноградівської горожанської школи, а загалом їх втрати під час окупації становили

¹²⁰ Год кризиса. 1938–1939 гг. Документы и материалы. Москва, 1991. Т. I. С. 290.

¹²¹ Олександр Пагіря. Як західна преса та дипломати писали про Карпатську Україну. Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/articles/2018/03/15/152208/>

*Красне Поле.
Березень, 2019 р.*

*Відзначення 80-річчя
Карпатської України
на Красному Полі*

від 1 до 1,5 тис. осіб, а угорці втратили близько 200 осіб і кілька сотень поранених), вразив багатьох тогочасних закордонних оглядачів. Один із уцілілих бійців Карпатської Січі, згодом професор Петро Стерчо у своїй книзі «Карпато-Українська держава» писав з цього приводу: «Світова преса подивляля героїчність українського війська. Починаючи від сусідньої румунської преси, а кінчаючи на далекій заокеанській, вона підкреслювала, що із народів ліквідованої Німеччиною ЧСР, федерації чехів, словаків і українців, тільки українці виступили збройно проти агресора; тільки вони ціною крові обороняли свою свободу»¹²². З огляду на ці події можна стверджувати, що для українців Друга світова війна розпочалася ще в березні 1939 р., і Карпатська Україна першою в Європі не визнала умов нацистського перерозподілу світу, вчинила героїчний

¹²² Див.: Олександр Пагіря. Опір у Карпатах. Як закарпатці боронилися від угорської агресії в 1939 році. Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/articles/2017/03/15/149620/>; Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. С. 219.

*Реконструкція боїв
у Карпатській Україні*

*Розстріляні
карпатські січовики
на Верецькому перевалі.
Березень 1939 р.*

*Поранений карпатський січовик
(реконструкція події)*

*Угорський гонвед
у Карпатській Україні*

опір угорським загарбникам, ставши першою жертвою експансіоністської політики, спрямованої проти центральноевропейських держав. Чимало захисників Карпатської України загинули вже після завершення бойових дій — під час угорських репресій. У краї встановився жорстокий окупаційний режим.

Після вторгнення Угорщини в Карпатську Україну

Отже, Карпатська Україна, так і не розпочавши свою діяльність як незалежна держава, припинила своє існування. Упродовж більш ніж п'яти місяців у Карпатах існувала українська державність двох типів: з 11 жовтня 1938 р. по 14 березня 1939 р. Підкарпатська Русь — Карпатська Україна була автономною частиною федеративної (Другої) Чехословацької республіки, а 14–15 березня 1939 р. Карпатська Україна заявила про себе світу як самостійна, незалежна держава. І це стало кульмінаційною точкою українського національного відродження на Закарпатті, завершенням тривалого і складного шляху від «підкарпатських русинів» до «закарпатських українців». Водночас, оцінюючи цю історичну подію, важко не погодитися із твердженнями дослідників, що акт проголошення Карпатської України незалежною державою «був більше результатом спонтанного і стихійного характеру, який став можливим у зв'язку з певними об'єктивними причинами: політичною кризою в Європі, розпадом Чехословаччини, проголошенням самостійності Словаччини тощо»¹²³. А нетривалість існування її трагічне знищення Карпато-Української держави пояснюється нерозв'язаністю українського питання загалом у міжнародних відносинах 1930-х рр., що перетворило її на важливий об'єкт і «розмінну монету» в політичній грі провідних європейських держав напередодні Другої світової війни. Водночас, як справедливо наголошують дослідники, «легітимність Карпатоукраїнської держави 1938–1939 рр., її уряду і діяльності

¹²³ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. 1. С. 107–108.

її президента не підлягають жодному сумніву», і «ні Августина Волошину, ні його урядові не можна докоряти за ту трагедію, яка спіткала Карпатську Україну в березні 1939 року»¹²⁴.

Березневі події 1939 р. в Карпатській Україні вплинули на актуалізацію загальноукраїнських проблем, сприяли подальшому розвитку національно-визвольного руху українського народу та залишили свій вагомий слід в історії його боротьби за суверенну, незалежну, соборну національну державу й цілком правомірно вписані в новітню історію України яскравими сторінками, так само, як і ім'я президента Карпатської України Августина Волошина. Не випадково 15 березня 2002 р. за визначну особисту роль у боротьбі за утвердження української державності Указом Президента України Августина Волошину посмертно присвоєно звання «Герой України».

Події 1938–1939 рр. у Карпатській Україні мали велике значення і для розвитку національної самосвідомості всього українського народу, зміцнення солідарності та єдності українців у всьому світі. Незважаючи на короткочасність свого існування, Карпатська Україна перебувала в центрі уваги громадськості на інших українських землях, української діаспори у світі та багатьох європейських держав, демократичні сили яких співчували національно-визвольній боротьбі закарпатських українців, засудили вторгнення угорських військ до краю як нехтування правами українського народу на самостійне державне життя.

І, нарешті, виникнення Карпатської України як держави також зайвий раз продемонструвало усьому світові, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом зі своїми братами у Великій Україні. Із знищенням Карпатської України й окупацією краю завершилася політична кар'єра й активна політична діяльність президента Карпатської України Августина Волошина. Він, разом зі своїм урядом, вимушений був залишити Хуст, перейти румунський кордон і опинитися в еміграції, де повністю присвятив себе педагогічній роботі.

¹²⁴ Див.: Мишанич О. В. Життя і творчість Августина Волошина. С. 25, 45; Вегеш М. М. Карпатська Україна. Документи і факти : монографія. Ужгород, 2004. С. 228.

Розділ 7
В ЕМІГРАЦІЇ

«Божому Провидінню подобалося знову
досвідчити нас. Ми знову втратили свободу,
що нею втішалась вітка українського народу
в Карпатах. Ми її втратили, але тільки
нід напором численнішого й сильнішого ворога».

Августин Волошин

Як відомо, значна частина активних учасників національно-визвольних змагань українського народу після поразки Української революції 1917–1921 рр. змушена була залишити батьківщину й опинилася в еміграції. Міжвоєнна українська еміграція являла собою значне й унікальне історичне, соціально-політичне й національно-культурне явище у вітчизняній і всесвітній історії ХХ ст., викликане драматичними подіями Першої світової війни, революціями та громадянською війною в Росії і насамперед поразкою Української революції 1917–1921 рр. Скільки їх, наших співвітчизників, опинилося на чужині внаслідок цих подій? І хоча серед дослідників тривають дискусії щодо чисельності політичних емігрантів і біженців післяжовтневого часу з Росії загалом (у різних публікаціях ці цифри коливаються від 1 до 3 і більше мільйонів осіб) та України зокрема, але достовірним є факт, що лише в перші повоєнні роки чисельність емігрантів з українських земель сягла 100 тис. осіб. Загалом, за деякими приблизними даними, в європейських країнах на кінець 30-х рр. проживало понад 600 тис. українців (разом із корінним українським населенням)¹. Така ж доля спіткала провідних діячів і активних будівничих та захисників Карпатської України після окупації краю Угорщиною в березні 1939 р., зокрема й Августина Волошина.

16 березня 1939 р. В. Гренджа-Донський записав у своєму щоденнику: «...української влади вже нема в Хусті, прем'єр Волошин виїхав кудись вночі»². Галицький журнал «Жіноча воля»

¹ Енциклопедія українознавства. Т. 2. Перевидання в Україні. Львів, 1993. С. 634.

² Гренджа-Донський В. Твори. Т. VIII. Щастя і горе Карпатської України : щоденник. С. 264.

повідомляв, що весь уряд Карпатської України «до останньої хвилини... був в обстрілюваному Хусті»³. Завдяки «Особовій справі А. Волошина» маємо можливість з'ясувати чіткий маршрут президента за кордон. «У зв'язку з окупацією угорськими військами Закарпатської України, — розповідав Волошин під час допиту в Лефортові 24 травня 1945 р., — я втік (стенографіст МДБ СРСР підбирав вирази сам. — *Авт.*) в м. Прагу за маршрутом: із Хуста в Клуз (Румунія) — Темешуара (Румунія). Потім поїхав в Югославію — в Белград, де пробув 4 дні. Із Белграда поїхав в м. Загреб, де пробув 7 днів. З м. Загреб переїхав до курортного містечка в Югославії Цирквениця, де пробув 11 днів. Опісля знову повернувся в м. Загреб і звідти через м. Відень переїхав в м. Берлін, де пробув півтори місяці. З Берліна поїхав до Праги в травні 1939 р.»⁴.

А. Волошин на світанку 16 березня виїхав до Великого Бичкова, де він востаннє в житті провів богослужіння на рідній землі, дізнався про падіння Хуста. Пізно ввечері 16 березня міст через Тису перетнули у складі колони відступаючих чеських вояків і чиновників кілька автомобілів, на яких їхали урядовці Карпатської України, серед них і машина, що везла А. Волошина у супроводі його давнього друга і багаторічного сподвижника А. Штефана⁵.

23 березня 1939 р. префект Мараморощини повідомляв коменданта жандармерії у Клузі Геріта, що «16 березня 1939 р. приїхав в Румунію колишній прем'єр-міністр уряду Карпатської України д-р Волошин з іншими міністрами. Вони залишили в префектурі Сигету дві малі машини "Аеро", просячи нас їх залишити в себе. Одна з машин в доброму стані і може бути використана жандармерією. Враховуючи, що А. Волошин покидає наше місто, маємо честь і просимо Вашого дозволу, щоб вирішити що робити з цими машинами: залишити собі, чи передати їх військовим»⁶. Того ж дня префект повідомляв митну службу в Сигеті, що в місцевій префектурі «знаходиться машина НР 15581, залишена урядом Волошина. Машина рахується приватною власністю політичної організації

³ Жіноча воля. 1939. Ч. 4.

⁴ ЦАМГБ РФ. Н — 17681. Л. 11–12.

⁵ Федака С. Августин Волошин. Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії. У 2-х т. Т. 2. Ужгород : Закарпаття, 2010. С. 146.

⁶ Arhivele de Stat Maramures. Fond Prefectura. Act. 33/5148. 1939.

(УНО. — *Авт.*), очолюваної М. Туликом (УНО очолював Ф. Ревай. — *Авт.*). Однак вони є втікачами з Карпатської України, тому на нашій території втратили права на машину. Ми будемо нею користуватися до тих пір, поки ця проблема не буде вирішена»⁷. Останній документ, який пощастило віднайти в Державному архіві Бая-Маре, стосується повідомлення мітници Сигета до префекта за 23 березня 1939 р., в якому ставилося єдине питання: «Що Ви зробили з машиною М. Тулика?»⁸. Відомо, що А. Волошин і окремі члени його крайового уряду успішно перетнули кордон Румунії і їх щиро прийняла Югославія. Журнал «Жіноча воля» повідомляв, що «о. д-р. А. Волошин святкував Великдень в Югославії»⁹. Із Сигета А. Волошин і його супутники через Великий Варадин, Клуж, Арад і Тимішоару дісталися до Югославії і зупинилися в Белграді на чотири дні, а потім А. Волошин разом з А. Штефаном поїхали до Загреба, де пробули цілий тиждень.

30 березня 1939 р. Августин Волошин опублікував у «Вістнику українського товариства “Просвіта”» в Загребі своє «Великоднє звернення до українців Югославії». «Божому Провидінню, — писав А. Волошин, — подобалося знову досвідчити нас. Ми знову втратили свободу, що нею втішалася вітка українського народу в Карпатах. Ми її втратили, але тільки під напором численнішого й сильнішого ворога. В окупаційне ярмо не пішли ми добровільно. Ми улягли в нерівній боротьбі, а українські Герої сучасності дали нам новий приклад, як маємо стреміти до нашого національного ідеалу. Бо свобода родиться й закріплюється лиш у крові й терпінні. Голгофа українського народу є ще не скінчена... Прийде й час, твердо вірмо, національного воскресення Української Нації. До тої світлої хвилини приготуємося, плекаючи в собі громадянські чесноти дисципліни, організованости, єдности. Творім національний моноліт, щоб у рішаючий мент одним серцем і одною душею посягнули ми лю наше право, а осягнувши його, були в силі й боронити його»¹⁰. Подякувавши

⁷ Arhivele de Stat Maramures. Fond Prefectura. Act. 33/5148. 1939.

⁸ Там само.

⁹ Жіноча воля. 1939. Ч. 5.

¹⁰ Волошин А. Великоднє звернення до українців Югославії. *Августин Волошин. Твори*. С. 385.

українцям Югославії за підтримку національно-визвольних змагань закарпатських українців, Августин Волошин завершив своє звернення пророчими словами: «Високо тримаймо національний прапор, а воскресне Україна!»¹¹. А газета «Нова зоря», що видавалася в Галичині, писала про перебування А. Волошина вже в Берліні¹². Тобто із Загреба А. Волошин поїхав до курортного містечка Цирквениця. Звідти він 11 квітня виїхав до Відня, а відтак до Братислави. Потім А. Волошин відбув до Берліна, де прожив півтора місяці. У квітні 1939 р. тут відбулася зустріч А. Волошина з П. Скоропадським, на якій обговорювалися останні події в Карпатській Україні та її майбутнє¹³.

Августин Волошин сподівався на те, що Угорщина здійснила інтервенцію без відома Гітлера, який обіцяв свою підтримку, і намагався зв'язатися з ним. Разом з Ю. Реваєм, С. Клочураком і А. Штефаном Волошин підготував меморандум, у якому писав: «Як відомо, у березні 1939 року територія Карпатської України була окупована угорськими військами. Окупація проводилася насильно, супроти волі всього населення Карпатської України. Кривава окупація, безжалісні переслідування українського народу, безтактна поведінка представників угорської влади по відношенню до корінного населення, відсутність в угорських урядовців усякого соціального чуття, а також економічна відсталість Угорщини стали результатом того, що з часу свавільного захоплення Карпатська Україна перетворилась в вогнище напруги... Угорські власті показали себе непривабливим фактом, коли під час окупації Карпатської України були розстріляні або нечувано жорстоким чином замучені тисячі українців, у тому числі культурні організації та товариства, серед них більше 300 читальних залів культурного товариства "Просвіта", заборонили будь-яке видання української літератури і преси, закрили всі українські народні, спеціальні та середні школи, відмінили церковні відправи на українській мові, а тепер, навіть, не дозволяють говорити на рідній українській мові та співати українські народні пісні.

¹¹ Волошин А. Великодне звернення до українців Югославії. *Августин Волошин. Твори*. С. 385.

¹² Нова зоря. 1939. 27 квіт.

¹³ Федака С. Назв. праця. С. 146.

Натомість у краї вони розпочали нечуваний терор, тисячі інтелігентів позбавили засобів існування, до коронованих земель вивозять цінні речі, а тепер грабують і ліси, що складають найцінніше багатство природи Карпатської України. В економічному і соціальному відношенні угорські власті знизили життєвий рівень у Карпатській Україні до довоєнного показника. Угорський королівський уряд розглядає Карпатську Україну з перспективи 1914 року. Ось чому в країні не видно ніяких ознак на покращення умов життя. Підсумком цих обставин є те, що Угорщина не в силі завоювати симпатії населення країни. Наслідки, котрі впливають звідси, очевидні ...Винятково можливим вирішенням ситуації, яка склалася, є відокремлення Карпатської України від Угорщини...».

Отже, після нетривалих поневірянь європейськими країнами, у травні 1939 р. Августин Волошин опиняється в Празі, де залишився й жив постійно до свого арешту радянськими спецслужбами 20 травня 1945 р. І цей вибір був зроблений ним далеко не випадково, і не лише через лояльне й загалом доброзичливе ставлення Волошина до міжвоєнної Чехословаччини, у складі якої майже двадцять років перебувала його батьківщина — Закарпаття.

Річ у тім, що Чехословацька республіка, зокрема її столиця Прага, стала в 1920–30-х рр. одним з основних осередків перебування емігрантів із Росії, у тому числі з українських земель, де для них були досить сприятливі умови проживання та діяльності. На відміну від урядів більшості європейських держав, уряд ЧСР надавав великого значення підтримці демократичного іміджу своєї молодій держави у світі і, зокрема, зайняв особливу позицію щодо проблеми біженців із Росії, розв'язуючи її відповідно до зовнішньополітичних пріоритетів ЧСР. Зокрема, він сприйняв російську та українську еміграції як важливий політичний і культурний фактор розвитку зв'язків із цими демократичними в майбутньому країнами, враховуючи традиційні русофільські настрої великої частини чехословацького суспільства, а також конкретні господарські інтереси країни. Водночас засновники й керівники Чехословацької республіки дотримувалися антибільшовицьких позицій і хоча офіційно проголосили щодо радянської Росії «прихильний нейтралітет», тобто невтручання в її внутрішні справи, насправді всіляко підтримували колишніх військовослужбовців білих і українських армій та представників буржуазних

політичних партій, їхню антирадянську діяльність, сподіваючись, що саме післяжовтнева еміграція найближчим часом, після повернення на батьківщину, відіграватиме провідну роль у відродженні нової Росії, її «реконструкції» і «європеїзації», а також — у пропагуванні ЧСР у сфері культурній і господарській та сприянні розвитку чехословацької промисловості й торгівлі у відновленій Росії¹⁴. Тому висунуті та пропаговані офіційними колами ЧСР причини надання допомоги біженцям із Росії — «ідеї гуманізму, слов'янської єдності та вдячності тисячам російських героїв, що полягли в боях Першої світової війни за спільну справу»¹⁵ — не вичерпують усіх мотивів, насамперед політичних і економічних, якими керувався чехословацький уряд у своєму ставленні до емігрантів.

Натхненником принципово нового підходу до вирішення емігрантського питання в Чехословацькій республіці був її перший президент Томаш-Гарріг Масарик — визначний громадський діяч і політик, великий гуманіст і філософ-демократ. Сам колишній політичний емігрант, який своє перебування за кордоном у роки Першої світової війни підпорядкував цілям звільнення чеського і словацького народів з-під австрійської залежності, він як ніхто інший розумів труднощі життя на чужині й настрої і прагнення емігрантів та у своїй діяльності на найвищому державному посту велику увагу приділяв поліпшенню їхнього становища у світі, тим паче, що після утворення незалежної Чехословацької держави у 1918 р. за межами її кордонів залишилося понад 2,2 млн чехів і словаків, тобто близько п'ятої частини всього населення ЧСР. У своїх поглядах і діяльності Т. Масарик і його оточення виходили з того, що як репатріація, так і денационалізація для основної маси емігрантів і біженців із Росії неприйнятні, та для рішення емігрантського питання потрібно шукати третій шлях, на якому б ті, що втратили домівку, мали захист перед вимушеним поверненням на батьківщину, а так само й перед денационалізацією. Тому саме в Чехословаччині у 1920–30-ті рр. найчастіше використовувалися серед емігрантів, особливо українців, так звані паспорти

¹⁴ Див.: Пашуто В. Т. Русские историки-эмигранты в Европе. Москва, 1992. С. 24.

¹⁵ Československá pomoc ruské a ukrajinské emigraci. Praha, 1936. S. 3.

Нансена, що надавали їм статус бездержавних і прирівнювали до громадян країни перебування або до найбільш привілейованих чужинців.

Однак головною відмінністю емігрантів із Росії у ЧСР від еміграції у інших країнах було те, що чехословацький уряд проводив цілеспрямовану регуляцію міграційних процесів із тим, щоб у країні зосереджувалися кращі культурні сили, які би підготували нову інтелігенцію для майбутньої демократичної і федералістичної Росії. Якщо, наприклад, у міжвоєнний період у Берліні та Белграді надавалася перевага монархістським і сепаратистським колам, у Парижі — консервативно-демократичним, у Харбїні — ультраконсервативним, то Прага підтримувала демократичні течії у середовищі еміграції з Росії з урахуванням її багатонаціонального складу. Згодом політичні мотиви її підтримки відійшли на другий план, і основним аспектом політики чехословацького уряду щодо емігрантів з Росії стали майже винятково питання розвитку науки, освіти й культури. Зокрема, Т. Масарик і його оточення розраховували також на те, що така політика перетворить ЧСР на провідний слов'янський центр у Європі: цим, не останньою чергою, пояснюється активна підтримка чехословацьким урядом російських, українських і білоруських наукових, культурницьких, навчальних та інших установ, закладів і товариств, творчої діяльності провідних представників науки й культури східнослов'янських народів, що опинилися в еміграції у Чехословаччині. Цей політичний курс, проголошений влітку 1921 р. під назвою «російська допомогова акція», поклав початок вирішенню емігрантського питання в ЧСР на найвищому державному рівні: організація і проведення всієї «російської акції» згідно з постановою уряду ЧСР від 28 липня 1921 р.

Т. Масарик

Е. Бенеш

доручалися Міністерству закордонних справ на чолі з Е. Бенешем¹⁶.

Слід зазначити, що масовий приплив емігрантів із Росії у Чехословаччину, який почався в 1921 р., набагато перевищив усі прогнози: у 1921 р. туди прибули 6 тис. осіб, а в 1923 р. — уже 23 тис., 1924 р. — 20 тис., 1925 р. — 25 тис., 1932 р. — 10,5 тис., 1936 р. — близько 9 тис., 1939 р. — 8 тис. Щоправда, точні дані про кількість емігрантів у цій країні, як і їхню національну приналежність, встановити дуже важко. По-перше, не всі з них враховувалися офіційною статистикою, оскільки прибували нерідко не-

легально. По-друге, Чехословаччина використовувалася багатьма емігрантами як певний перевальний пункт між Сходом і Заходом. Після більш-менш тривалого перебування в країні, здобувши певну освіту, значна їх частина поверталася на батьківщину (зокрема, в Галичину, а деякі — і в радянську Україну) або виїжджала в західні держави. Найвірогідніше під час першої хвилі еміграції (перша половина 20-х рр.) щороку в ЧСР перебувало близько 50 тис. емігрантів із Росії, зокрема — 20–25 тис. українців, понад 20 тис. росіян, декілька сотень білорусів, вірменів, грузинів, калмиків, окремі представники балтійських та інших народів колишньої Російської імперії. З кінця 20-х рр. кількість емігрантів у Чехословаччині з цього ряду причин почала скорочуватися: у 1939 р. їх залишилося близько 10 тис.¹⁷

Отже, українська еміграція була в міжвоєнні роки однією з найчисленніших у ЧСР. Причому переважна більшість була політичними емігрантами, з явною перевагою національно свідомої

¹⁶ Див.: Віднянський С. Українська еміграція в міжвоєнній Чехословаччині та значення її діяльності для актуалізації «українського питання» в Європі. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Київ, 2008. Вип. 17. С. 94–116.

¹⁷ Див.: Віднянський С. В. Політика чехословацького уряду щодо української еміграції в міжвоєнний період. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Київ, 1993. Вип. 3. С. 42.

інтелігенції та учнівської, студентської молоді, у зв'язку з чим Чехословаччина, зокрема Прага, стала на той час, поряд із Харковом, Києвом і Львовом, одним із центрів українського культурного, наукового й навіть громадсько-політичного життя та практично до 1945 р. залишалася одним із найбільших і найактивніших осередків української еміграції в Європі. Про це переконливо свідчила діяльність десятків українських наукових установ, навчальних закладів, організацій, товариств і спілок, створених у міжвоєнні роки з ініціативи визначних представників української еміграції за підтримки чехословацьких урядових і громадських кіл. Саме в них об'єдналися найкращі інтелектуальні сили української еміграції, представники різних наукових і культурних галузей і професій, які своєю творчою працею збагатили українську і світову науку й культуру та сприяли чесько-словацько-українському культурному зближенню.

Зокрема, у 1920–30-ті рр. в Чехословаччині діяли такі наукові установи й організації, як Український вільний університет, Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, Українська академія (студія) пластичного мистецтва, Український інститут громадознавства в Празі, Українська господарська академія в Подєбрадах, Українська наукова асоціація, Український академічний комітет, Українське історично-філологічне товариство, Українське правниче товариство, Українське педагогічне товариство, Українське аграрне товариство, Українське воєнно-наукове товариство, Спілка українських лікарів, Товариство українських економістів, Товариство українських інженерів, Спілка гідротехніків та меліораторів, Союз українських журналістів і письменників на чужині, Українське товариство прихильників книги, Товариство охорони українських історичних пам'яток за кордоном, Союз українських організацій в ЧСР, Музей визвольної боротьби України, Український національний архів, Український громадський видавничий фонд, а також українські гімназії і школи та інші творчі товариства і професійні спілки, жіночі, молодіжні, студентські, спортивні та січові союзи тощо. Уже один їх перелік, до того ж неповний, є свідченням доброї організованості й активного культурно-громадського й науково-освітнього життя українських емігрантів у міжвоєнній Чехословаччині. Завдяки багатьом філіям і відділенням у різних містах Чехії, Моравії, Словаччини

й Підкарпатської Русі (Закарпаття), а також через численні друковані органи (у міжвоєнні роки в ЧСР виходило 98 назв українських газет, журналів і різних бюлетенів), ці установи й організації залучали до своєї діяльності українські маси всієї республіки і стали суттєвим фактором громадсько-культурного життя чехословацького суспільства, що здійснював на нього значний вплив.

Усе це, не в останню чергу, вплинуло на вибір Августином Волошином місця осідку в еміграції та позначилося на його подальшій діяльності. «По приїзді в м. Прагу, — говорив він на слідстві, — коли остання вже була окупована німцями, я поступив на службу в Український вільний університет на посаду завідуючого кафедрою педагогіки»¹⁸. А під час допиту 22 травня 1945 р. Волошин заявив, що «протягом всього періоду, починаючи з 1939 по 1945 рік, займався професорською діяльністю в галузі педагогіки» і не займався політикою¹⁹.

Про празький період в житті А. Волошина Е. Дутка писала: «По окупації Карпатської України, о. Волошину вдалося виїхати з Хуста за кордон. Через Румунію і Югославію, разом з проф. Августином Штефаном, вони поїхали в Прагу, де батько Волошин купив дім. Сестрам Василянкам, які перебували в Пряшеві, він написав листа, в якому просив, щоб декілька сестер приїхали в Прагу. Мати ігуменя відрядила до нього вісім сестер і чотири сироти. Чотири сестри одержали роботу в Українській гімназії в Морджанах, а інші чотири залишилися в хаті батька Волошина. Дві сироти відвідували морджанську гімназію, а дві ходили до школи в Празі. Мати Марія Яворська була настоятелькою в Празі та секретаркою батька Волошина. Вона під диктовку писала його роботи на друкарській машинці. Мати Северина Махник вела дім, сестра Імельда Яворська була захристиянкою, а сестра Тереза Дутка записалася в Український вільний університет. Батько Волошин і в Празі дотримував денний режим. Після ранньої молитви і Служби Божої він диктував матеріали, приготовлені попереднього дня. Опісля йшов до загороди на прогулянку. О дванадцятій годині він обідав. Пізніше готував окремі свої роботи, щоб їх наступного дня продиктувати матері Марії. Він також читав лекції з педагогіки в Українському

¹⁸ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 11–12.

¹⁹ Там само. Л. 10.

Августин Волошин та члени уряду Карпатської України в день захисту Вікентієм Шандором диплому Карлового університету.

Прага, квітень 1939 р.

вільному університеті. Два роки був деканом цієї освітньої установи. В такий час порядок денний о. Волошина мінявся»²⁰.

Тут, мабуть, варто зробити невеликий відступ про Український вільний університет (УВУ), з яким було пов'язане шестирічне перебування і творча діяльність Августина Волошина в Празі.

Український вільний університет як перший вищий навчальний заклад і друга наукова установа української еміграції за кордоном був заснований 17 січня 1921 р. у Відні з ініціативи українських інтелектуальних кіл (учених, письменників, журналістів) на чолі з професором української філології Львівського університету О. Колесою, який став першим ректором університету й обирався згодом на цю посаду сім разів. У вересні 1921 р. УВУ було переведено до Праги, що на той час стала головним осередком

²⁰ Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород : Говерла, 2006. С. 79.

Ректори Українського вільного університету.

Перший ряд: О. Колесса, С. Дністрянський, І. Горбачевський, Т. Щербина, Д. Антонович, А. Яковлів. Другий ряд: С. Шелухін, О. Мицюк, І. Борковський, о. прел. А. Волошин, В. Щербаківський, І. Мірчук. Третій ряд: Ю. Панейко, М. Васильов, О. Кульчицький, В. Орелецький, Ю. Бойко, В. Янів

української студентської молоді (близько 1 тис. осіб) її еміграції з українських земель взагалі, де він дістав матеріальну та правову підтримку з боку чехословацького керівництва (уряду та президента), а також з боку наукової громадськості республіки, зокрема керівництва Карлового університету, яким були надані українському університету приміщення для занять тощо.

Перенесення УВУ з Відня до Праги забезпечило йому тут багаторічне і плідне існування до травня 1945 р. Саме в Празі завдяки регулярній допомозі чехословацького уряду й підтримці наукової громадськості і, не в останню чергу, через високий фаховий рівень професорсько-викладацького складу УВУ і відданість його фундаторів і провідних учених обраній справі, він перетворився

на повноцінний і науково спроможний український навчальний заклад на зразок західноєвропейських університетів і швидко завоював собі авторитет і міжнародне визнання. Достатньо сказати, що в міжвоєнні роки в ньому викладали і проводили наукову діяльність понад 100 осіб, у тому числі 56 професорів. Більшість із них були широко відомі в науковому світі як висококваліфіковані фахівці з певних галузей знань, визначні громадсько-культурні діячі, серед них: філологи А. Артимович, Л. Білецький, О. Колесса, І. Огієнко, І. Панькевич, В. Сімович, С. Смаль-Стоцький, історики — Д. Антонович, І. Барковський, В. Біднов, С. Дністрянський, Д. Дорошенко, В. Кубійович, О. Мицюк, С. Наріжний, О. Шульгін, Ф. Щербина, В. Щербаківський, А. Яковлів, філософи — А. Волошин, Ф. Мірчук, Д. Чижевський, правознавці — О. Ейхельман, Р. Лашенко, К. Лоський, О. Лотоцький, В. Старосольський, С. Шелухін, природознавці — І. Горбачевський, Б. Матюшенко, С. і Я. Рудницькі, В. Тимошенко та багато інших відомих у науковому світі ще до праці в УВУ вчених. Водночас у їхній творчій діяльності т. зв. «празький період» посідає особливе місце, свідченням чого є їхня багата творча спадщина саме в міжвоєнні роки²¹.

Під час гітлерівської окупації Чехословаччини Український вільний університет, у якому саме тоді працював Августин Волошин, був значно обмежений у правах і діяльності й підпорядкований ректорові німецького Карлового університету. В умовах Протекторату Чехії та Моравії припинила надходити як

*Український вільний університет
у Мюнхені*

²¹ Див.: Віднянський С. В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921–1945 рр.). Київ, 1994.

президентська субсидія УВУ так і міністерські дотації, які існували раніше. І тільки завдяки зусиллям професорів УВУ О. Колесси, О. Мицюка, І. Барковського та А. Волошина, а також прихильному ставленню до українського університету міністра шкільництва й народної освіти Капраса та деяких відомих німецьких вчених УВУ продовжував діяти: йому було надано в 1939 р. кредит у розмірі 100 тис. крон і обіцяна, а згодом і відновлена дотація в 1940 р. на суму 200 тис. крон. У зв'язку із закриттям чеських високих шкіл лекції для студентів УВУ читалися, зокрема й професором Волошином, у Музеї визвольної боротьби України й конвенту Мальтійського Ордена в Празі III.

Цікаві відомості про діяльність Українського вільного університету в період німецької окупації оприлюднив відомий учений-українознавець із Братислави Микола Неврлий, який у 1940–1944 рр. був слухачем УВУ. Ось що він пише про українсько-німецькі відносини: «Більшість із них (українців. — *Авт.*), особливо з чесько-українських родин, співчували національній трагедії чеського народу, хоч дбали також про дальші можливості й для українського народу. Рожеві надії тих, що очікували від німців допомоги у відновленні української державності, досить скоро розвіялись. В цілому, політика українців в Протектораті була щодо німців досить стримана, а після їхнього терору в Галичині й на Східній Україні перейшла у скриту ненависть. Виразно пронімецьких орієнтацій не виявила в Протектораті жодна українська організація. Те, що УВУ... та ще кілька українських інституцій... продовжували далі свою діяльність і в добі Протекторату, заслугу в цьому мало передовсім досить організоване українське життя в діаспорі, як також — і то не в меншій мірі — і тогочасні чеські уряди. Адміністративно — а тим самим і фінансово УВУ... продовжував далі підлягати чеським урядам»²².

Відповідь на питання, чому в той час, коли німецькою окупаційною владою були ліквідовані чеські та інші слов'янські

²² Неврлий М. УВУ — база незалежної української науки у вільному світі (1921–1945). *Від Наукового товариства ім. Шевченка до Українського вільного університету*. Міжнародна наукова конференція (Пряшів-Свидник, 12–15 черв. 1991 р.) : матеріали. Київ ; Львів ; Пряшів ; Мюнхен ; Нью-Йорк ; Торонто ; Сідней, 1992. С. 208.

наукові установи й товариства, залишено було українські установи, намагається дати також і колишній професор УВУ празького періоду його діяльності Я. Рудницький. На його думку, «першим і основним мотивом залишення наукових осередків було те, що вони не були в орбіті чесько-німецького безпосереднього конфлікту, а маргінальними “нейтральними” установами, товариствами і належали до “антисовєтського” фронту, зорганізованого втікачами й виселенцями з-під совєтської України. Немалу роль відіграли при цьому особисті зв’язки діячів УВУ й інших установ та організацій із німецькою адміністрацією (проф. О. Колесса, проф. І. Мірчук, проф. Освальд Бургард (Юрій Клен), проф. В. Кубійович та ін.)»²³. Ця відповідь видається нам більш повною й переконливою.

М. Неврлий

Празький період життя й діяльності А. Волошина, зокрема його педагогічну працю в Українському вільному університеті, досить ґрунтовно висвітлила Т. Беднаржова. Ще 15 жовтня 1938 р. професор УВУ В. Щербаківський повідомляв ректора цього навчального закладу, що «комісія професорів факультету права і суспільних наук Українського вільного університету в Празі в засіданні свого дня 14 жовтня ц. р. одностайно ухвалила монсеньйорові о. Августину Волошинові титул доктора прав УВУ в Празі»²⁴. Ще раніше, з нагоди призначення А. Волошина державним секретарем в уряді А. Бродія у жовтні 1938 р., ректорат УВУ привітав його з високою урядовою посадою і побажав успіхів у його майбутній праці. Архівні документи, відшукані й опубліковані

²³ Неврлий М. УВУ — база незалежної української науки у вільному світі (1921–1945). Від Наукового товариства ім. Шевченка до Українського вільного університету. Міжнародна наукова конференція (Пряшів-Свидник, 12–15 черв. 1991 р.): матеріали. С. 216.

²⁴ Беднаржова Т. Августин Волошин — державний діяч, педагог, мислитель. Львів: Основа; Львівська Богословська Академія, 1995. С. 184.

Т. Беднаржовою, дають можливість простежити основні віхи викладацької і наукової діяльності А. Волошина в УВУ. У списку професорів Українського вільного університету, що мають викладати в зимовому семестрі 1940/41 шкільному році на філософському факультеті значиться «Волошин Августин, доктор прав, звичайний професор педагогіки, член Слов'янського інституту в Празі, продекан філософського факультету»²⁵. На нараді професорів філософського факультету в УВУ, яка відбулася 24 червня 1939 р., деканат привітав професора А. Волошина та висловив переконання, що «його співпраця спричиниться до розвитку університету». В 1944/45 навчальному році А. Волошин повинен був прочитати курси лекцій із «Теорії навчання», «Педагогічної телеології», «Уривків з педагогічної літератури», «Нової доби української освіти», «Методології морального виховання».

Викладаючи в УВУ, А. Волошин плідно займався літературною діяльністю. Із «Списку праць професорського персоналу УВУ, готових до друку, або які будуть готові до 1.VI.1945 р.», видно, що А. Волошин підготував до друку історичну драму «Фабіола», книги «Теорія виховання», «Педагогічна телеологія» і продовжував працювати над «Методологією морального виховання», «Педагогічною Хрестоматією», «Педагогічною психологією». Обсяг цих книг мав становити понад 80 друкованих аркушів²⁶. А. Штефан писав, що в Празі А. Волошин написав також історичну п'єсу «Князь Лаборець» і драму «Син Срібної Землі Юрій Довжа», але гітлерівська цензура не дозволила їхню публікацію²⁷. Така ж доля спіткала інші твори А. Волошина, зокрема, оповідання з верховинського життя «У плаю», переклади творів св. Августина «Божий Город» та «Ісповідання». Августин Волошин багато працював над перевиданням своїх головних праць із педагогіки, адже необхідно було їх довести до рівня вищої академічної освіти. Рукописи «Педагогічної дидактики», «Педагогічної методики» та двотомної «Педагогічної Хрестоматії» були передані видавництву

²⁵ Беднаржова Т. Августин Волошин — державний діяч, педагог, мислитель. С. 185.

²⁶ Там само. С. 189.

²⁷ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. С. 34.

*Меморіал
Августина
Волошина
на Ольшанському
цвинтарі
в Празі*

«Пробоем» у Празі, яке очолював Степан Росоха, однак його власник був заарештований, а видавництво закрите. Яка подальша доля рукописів А. Волошина — невідомо.

Перебуваючи на еміграції, А. Волошин приділяв багато уваги залученню українських дітей у школи, гімназії. А. Штефан пригадував: «В липні 1940 р. президент Волошин написав мені, щоб я переселився до Праги й перебрав і рятував Модржанську українську гімназію, бо чехи хочуть її зліквідувати... По двох тижнях мене найменовано директором Модржанської української гімназії»²⁸. Врятувавши цей навчальний заклад від закриття, А. Волошин на цьому не зупинився, а часто його відвідував: «Тішився, що біля 90 карпато-українських хлопців і дівчат, біля 120 з інших українських земель мали там регулярну середньошкільну науку та були поміщені в гуртожитках»²⁹. Августина Волошина часто можна було зустріти і в інших місцях, де проживали українські діти. Так, у 1940 р. він відвідав інтернат для дітей емігрантів у Мозтанах. Піклувався він і про долю студентів Торговельної академії, яка опинилася в Словаччині. Уряд цієї країни не дуже

²⁸ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. С. 131.

²⁹ Там само.

радо поставився до появи українських академістів у Братиславі. Михайло Ледіда, що тепер проживав у Карлових Варах, пригадавав: «Викладацький склад академії розпочав переговори з представниками словацьких властей про необхідність для її студентів завершення навчального процесу. Тільки після тривалих клопотань... їм було дозволено»³⁰. І в цьому велика заслуга А. Волошина і А. Штефана.

В Українському вільному університеті Августин Волошин пройшов непростий творчий шлях від професора педагогіки й декана філософського факультету (1939–1940) до ректора. За рішенням сенату УВУ, прийнятому на засіданні 16 квітня 1945 р., обов'язки ректора УВУ були покладені на А. Волошина³¹. Прихильник концепції залишення Українського вільного університету на території Чехословаччини Августин Волошин прийняв керівництво університетом від ректора А. Яковліва, який з більшістю професорів після вступу до Праги радянських військ виїхав за кордон. Проте сподівання останнього ректора празького періоду УВУ Волошина на можливість існування українського університету в Празі виявилися ілюзорними: Український вільний університет було фактично ліквідовано, університетську бібліотеку (понад 10 тис. книг) та архів конфісковано й вивезено до СРСР.

Самого Августина Волошина — ректора УВУ — вперше було заарештовано радянськими органами НКВС уже 11 травня 1945 р. Цього разу його завезли в приміщення УВУ, забрали ключі від ректорської канцелярії та архіву й відпустили. Другий арешт А. Волошина органами НКВС відбувся 15 (за деякими даними — 20) травня теж у його помешканні за адресою: Прага-Сміхов, Під Липками, 12. Капітан Смершу Шибайлов доправив його на Делострелецьку вулицю, де його було замкнено в тюремному підвалі. З Праги Волошина вивезли до Москви у в'язницю Лефортово, потім перевели в Бутирську тюрму. В ув'язненні 71-річний Августин Волошин перебував 52 дні, де був підданий численним допитам, жорстким фізичним і моральним тортурам.

³⁰ Вегеш М. Довга дорога додому. *Закарпатська правда*. 1992. 20 жовт.

³¹ Беднарджова Т. Августин Волошин — державний діяч, педагог, мислитель. С. 195.

Розділ 8
УВ'ЯЗНЕННЯ І СМЕРТЬ
ПРЕЗИДЕНТА
КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

«Тіло моє прошу по смерті поховати в гробі,
приготовленім при гробі покійної дружини
Ірини в Ужгороді; коли б воєнні або політичні
обставини не дозволили, прошу тіло моє доточно
поховати там, де постигне мене смерть...»

Августин Волошин

...Закінчувався 1944 р. Друга світова війна вступала у свою завершальну стадію. Четвертий український фронт ще перебував на Закарпатті, але своїм вістрям вже був спрямований на Європу. Попереду ще багато боїв, тисячі людей назавжди залишаться лежати в чужій землі, але що війні скоро кінець — знали, мабуть, усі. Разом із фронтом, немов його супроводжуючи, однак будучи його складовою частиною, просувався вперед і так званий 4-й департамент Смершу. Серед низки завдань, поставлених перед смершівцями, було «виловлення і знешкодження українських буржуазних націоналістів».

Перше знайомство А. Волошина з працівниками Смершу відбулося 11 травня 1945 р. Однак тоді все обійшлося. У нього забрали ключі від ректорської канцелярії та архів (як нам тепер не вистачає матеріалів цього архіву!). Можливо, для того, щоб «заспокоїти» похилого віку людину, президентові видали «бумагу», згідно з якою він міг спокійно продовжувати займатися своєю роботою, не боячись арешту. Та все було далеко не так, як могло здатися на перший погляд. «Недрімлюче око» працівників Смершу уважно слідкувало за кожним його кроком, а біля будинку Під Липками, 12, де він мешкав, постійно чергували смершівці.

15 травня 1945 р. біля будинку № 12 зупинилася машина чеської поліції. З неї вийшла людина у формі офіцера МДБ. Минула мить — і капітан Шибайлов (так звали чи було псевдо смершівця) вже відкривав двері будинку. Перекопаний у тому, що виникло якесь непорозуміння, господар показав документ і сказав, що його вже переслухали і звільнили. Офіцер запевнив, що турбуватися не потрібно, залишилось уладнати деякі формальності, незабаром його привезуть додому. Коли машина, в яку Шибайлов

запропонував сісти Волошину, підїхала до вулиці Делострелецької, колишній президент ймовірно зрозумів, що він вже додому не повернеться. В будинку під номером 11 тимчасово розміщувався слідчий відділ Смершу. Звичайно, вівіски, яка б про це говорила, на ньому не було¹.

В «Особовій справі Августина Волошина» знаходимо невелике повідомлення: «Задержан 15 мая 1945 года в Праге-16, ул. Подлипками, 12. При задержании изъята круглая печать с подписью “Президия правительства Подкарпатской Руси”»². До цього додамо, що Волошин був заарештований незаконно, адже співробітники МДБ СРСР навіть не пред'явили йому ордер на арешт. Названий документ був представлений Волошину слідчим головного управління Смершу майором Вайндорфом (№ 749) тільки 5 червня 1945 р., тобто тоді, коли він був в'язнем Лефортовської тюрми³.

У 1948 р. в Німеччині були опубліковані спогади Івана Мондича (М. Синевирського) «Смерш. Год в стане врага». Автор в 1945 р. працював перекладачем у контррозвідці Смершу. Пропонуємо Вашій увазі деякі уривки з цієї унікальної книги:

«Приїхало авто капітана Шибайлова.

— Здоров, Микола! — Шибайлов усміхався. Його товсте і рожкеве лице висловлювало вдовolenня, що успішно виконав завдання.

— Пізнаєш?

Я подивився в сторону кругленького монсеньйора, що виступав з авто.

— Волошин!

— Так. Це він. Ваш бувший президент. Старик Волошин якось непритомно подивився в мою сторону. Мабуть, він навіть не бачив мене. Його очі блудили десь далеко, в невідомих краях.

— Кудя смотришь поп? На небо? Поздно! Нужно было раньше богу молиться, а не политикой заниматься.

Волошин слухав Шибайлова байдуже.

— Ну, ваяляй, ваяляй вот с этим бойцом в подвал! Быстрее!

¹ Вегеш М., Туряниця В., Чаварга І. Смерть президента: Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина. Ужгород. 1995. С. 6.

² ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 1–3.

³ Там само. Л. 6.

Волошин поспішив. Він якби все ще не вірив, що його арештовано... Я подивився в сторону, куди Волошин віддалявся. Вояк ударив прикладом його в спину...»⁴.

У черговий раз звернемося до унікальних спомінів Е. Дутки:

«Прага — Великдень 1945 р. Одного ранку перед Великоднем, розбудила нас сестра Імельда і сказала, що чула по радіо, ніби радянська армія увійшла в Прагу. Батько Волошин спокійно відповів: "Нема що чекати, підемо в каплицю помолитися, я відслужу Службу Божу, дам вам розгрішення на випадок смерті і нехай діється воля Божа". Присутність Отця при престолі впливала на нас успокоюючо, немов бальзам. Під час Служби Божої він віддано молився. Потім уділив нам розгрішення, після якого ми і спожили свячене. В коротці прийшли до нас радянські солдати і чемно попросили позволення увійти до двору з воєнними тягаровими автомашинами (залишилися на нашій дворі декілька днів, військові в автомашинах навіть і спали). Того ж дня після обіду прийшли до нас ще троє радянських, двоє увійшли до хати, а один залишився в авті. Один з присутніх сказав, що він є професором філософії і бажає говорити з А. Волошином. Батько прийняв їх гостинного. В сусідній кімнаті ми чули, що вони говорили про Е. Канта. Посиділи годину-дві і відійшли. Після їхнього відходу батько сказав, що вони поміняли склянки з вином на столі, бо, мабуть, боялися, що їх хочемо отруїти.

Декілька днів ніхто не приходив. Батько старався дотримувати свій режим дня. Після обіду 8 або 9 травня двоє військових приїхали за батьком і сказали, що хочуть з ним подивитися на український університет. Він пішов з ними. Додому його привезли пізньої ночі. Нам ані слівцем не сказав, де був і що від нього хотіли. Пішов у каплицю, опісля ліг спати. Через кілька днів, 13 травня приїхало до нас кілька автомашин ідесь десять солдатів. Один з них зразу звернувся до батька словами: "Мы вас пришли арестовать, соберите нужные вещи!". Ніяких документів вони нікому не показали. Нас, монахинь і рідну сестру о. Волошина Елену, вони посадили в їдальню, де нас сторожив солдат з автоматом. Двоє солдат залишилися в бюрі біля батька, інші солдати розійшлися по всьому домі, де робили обшук. Уже стемніло, коли його закінчили, а нам здавалося,

⁴ Просвіта. 1991. № 1.

що то була ціла вічність. Перед тим, як взяти о. Волошина, нам дозволили попрощатися з ним. Відходячи, один з солдатів запитав: "Деньги у вас есть?". Мати Северина принесла фотографію сиріт і сказала: "Тут його деньги". Солдат продовжував: "А оружие у вас есть?". Батько витяг вервечку з кишені і сказав: "Це моя зброя". Військовий засміявся і вони, взявши о. Волошина з собою, пішли. Про те, що трапилось, ми зразу телефоном інформували бувших міністрів Карпатської України, які жили в Празі. Однак перед північчю батька Волошина привезли додому і вибачалися, мовляв, то була помилка. "Знаете, военное время".

В неділю до нас відважилися прийти міністри і радилися з о. Волошином, що далі робити. Деякі казали, що йому вже добре, бо звільнили його додому, а інші були того погляду, що радянським не треба вірити, бо вони батька не лишать живим. Мовляв, конче потрібно поїхати далі, за кордон. Августин Штефан щиро радив батькові поїхати з ним. Він уже мав замовлений вагон і підкреслив, що його дружина буде ними опікуватися.

Вранці 15 травня, безпосередньо після Служби Божої, увійшли в хату двоє солдатів. Вони казали, що з батьком підуть до Степана Ключурака, щоб батько зі собою нічого не брав, бо то лише формальність. Та ми даремно його чекали. Батько вже не вернувся. Сестра о. Волошина Елена писала листи різним людям і установам. Написала і на посольство СРСР в Чехословаччині. Ходила по різних урядах, але нічого про брата не довідалася. Десь через два роки посередництвом радянського посольства ми одержали вістку, яку написав тогочасний посол Валер'ян Зорин: "У нас его нет".

В тім часі, крім сестер Василіянок, у домі жив ще садівник з жінкою і водій Ф. Туряниця.

Правду про батька Волошина ми довідалися аж через кілька років, коли в Прагу повернувся з Радянського Союзу д-р Микола Долинай. Він був арештований разом з Юрієм Перевузником і Степаном Ключураком. Згаданих заарештували за день раніше ніж о. Волошина, значить 14 травня. Затримували їх близько аеропорту, куди 15 травня привезли А. Волошина. Всіх їх літаком повезли в СРСР. В літаку було ще кілька полонених і високих воєнних діячів. Як прилетіли в Москву, автом їх перевезено у Лефортовську тюрму. Кожного з ув'язнених післали в інше місце і д-р Долинай о. Волошина більше не бачив. М. Долинай у в'язниці пізніше попав

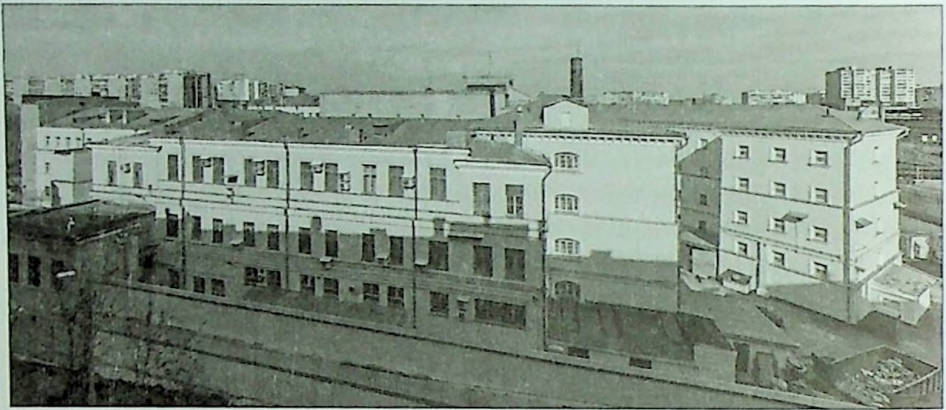
в кімнату з одним німцем. Той оповідав, що в лікарні у Бутирській тюрмі кілька днів лежав з Президентом Карпатської України. Коли А. Волошина 11 липня привезли в лікарню, він ще міг ходити. В той, як з німцем був разом, А. Волошина щодня брали на допити, де його мучили. Одного дня о. Волошина привели два сторожі і кинули на ліжку. А. Волошин був непритомний, не приймав харч і тоді його німець, якого повезли на інше місце, бачив останній раз. Пряміш, 7 липня 2003 р.»⁵.

С. Сабол (Зореслав) теж писав про останні дні на волі Августина Волошина:

«Прибулі до Праги керівники СМЕРШу мали заздалегідь при-готовлений їхніми агентами список людей, призначених на арешт. Одним з таких агентів був у Празі чоловіча на прибране ім'я Гуменюк. Він прибув до Праги як «біженець» з сім'єю, отже виглядало, що він є справжній біженець. Українці в Празі підозрівали його згодом, але толерували. Дістав навіть працю коректора в редакції часопису закарпатської молоді «Пробоем». (Одного разу автор мав нагоду пізнати того Гуменюка. Приїхавши в серпні 1944 року з Берліна до Праги, автор зайшов до редакції «Пробоем», вступив до канцелярії видавця д-ра С. Росохи. Розбалакався з ним при відчинених дверях. Раптом вступив до канцелярії мужчина невисокого росту, середнього віку. Оглянув автора із зацікавленням, мабуть тому, що перший раз бачив його. На запитання С. Росохи — чого прийшов, відповів, що прийшов подякувати за те, що прийняв його на працю. Це був агент Гуменюк. Видно, що щойно десь недавно став коректором у редакції «Пробоем», де мав доступ до адресаря передплатників).

Українці в Празі помітили, що часто, коли Гуменюк стрічався з людьми, залюбки фотографував їх. Це насторожувало поодиноких людей, але Гуменюк спокійно продовжував свою діяльність. Августин Волошин сказав міністрові Августину Штефанові, що Гуменюк також сфотографував його щось два раз. Раз трапився випадок, що агент СМЕРШу прийшов на квартиру Миколи Вайди, щоб арештувати його. Микола Вайда виїхав був на Захід, агент не застав його вдома. Але в той самий час прийшов відвідати М. Вайду

⁵ Басараб В., Вереш М., Сергіїчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. С. 79–81.

Лефортовська тюрма.

Москва. Сучасне фото

учитель руханки української гімназії в Морджанах. Агент запитав його прізвище, подивився на свій список і на місце арештував відвідувача»⁶.

Через деякий час А. Волошина перевезли до Москви і помістили в одну з камер-одинок Лефортовської тюрми. Якою ж була ця твердиня Міністерства державної безпеки? Споруджена ще за царизму, ця тюрма була закрита в 1917 р. Однак після двадцятирічного «відпочинку» Й. Сталін у 1937 р. помістив у ній вищій командний склад армії на чолі з маршалом М. Тухачевським, і відтоді вона існує до наших днів. Відомий радянський розвідник Леопольд Треппер, який у свій час мав можливість детально ознайомитися з цією тюрмою, у своїх споминах «Велика гра» писав: «Споруда нагадує мені старовинну фортецю Сен-Жак д'Арк на Середземноморському узбережжі Палестини... З середини тюрма нагадує цирк, три поверхи колових галерей, вздовж яких розміщувались камери. В середині — великий, пустинний плац, звідки можна наглядати за всіма поверхами»⁷.

⁶ Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. С. 84–85.

⁷ Вегеш М., Турянська В., Чаварга І. Смерть президента: Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина / Ужгород. держ. ун-т. Ужгород, 1995. С. 7–9.

Колишній військовий прокурор М. М. Ушов, який пройшов всі «кола пекла», так описав камеру, в якій він знаходився: «Камера, в яку я потрапив, являла собою довгу вузьку кімнатку у вигляді кам'яного мішка. Віконечко прикрито незмінним залізним козирком. Світло з вулиці ледь-ледь пробивалось. Щодоби горіла вмонтована в стелю електрична лампочка. Біля стін наглухо прикріпленій невеликий, продовгуватий залізний столик, а поряд з ним масивна табуретка. Зліва при вході в камеру прикріпленій металічний унітаз, а поряд — водопровідний кран і маленька раковина. Стіни на півтора метра зафарбовані густо-зеленою фарбою. В дверях камери, як і в інших тюрмах, невелике віконечко, у вигляді кватирки, так званий «собачник», через який ув'язненим подається їжа, вода і робляться зауваження... В камері холодно. Всього 6–7 градусів тепла. Довго сидіти на одному місці неможливо. Ми не тільки ходили, але буквально бігали по камері, намагаючись хоч трохи зігрітись...»⁸.

Слід зазначити, що про існування такої тюрми мало хто знав, хоча слухи про неї існували. Один з в'язнів пригадував: «В три години ночі я був доставлений в Лефортівську тюрму. Про те, що існує така тюрма, я, старий москвич, не мав ніякого поняття...». Інший в'язень пише, що «Лефортівська тюрма відрізняється від інших тюрем особливою жорстокістю і страшним режимом. Слухи про неї доходили до тюрем інших міст. Деякі ув'язнені, які побували в Лефортівській тюрмі, від одного тільки згадування про неї починали трястися»⁹. Перебування в тюрмі негативно впливало на нервову систему ув'язненого. Як пригадував Треппер, людина не мала ні хвилини спочинку. Протягом години по десять разів відкривалися двері камери і лунали попередження: ви забагато ходите, ви дуже довго сидите, ви недостатньо рухаєтеся тощо. Заснути було майже неможливо, бо щовечора біля десятої години починалося занадто бурхливе тюремне життя: безперестанне стукання дверима, кроки тих, кого вели на допит. Годували надзвичайно погано. Складалося враження, що все робилося для того, щоб повністю вивести з ладу здоров'я людини.

⁸ Вегеш М., Туряніна В., Чаварга І. Смерть президента: Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина. С. 7–9.

⁹ Там само.

Під час арешту Волошинові сповнилося 70 років. Можливо, у читачів промайне думка, що похилого віку людина знаходилася в кращих умовах, мала які-небудь привілеї. На жаль, мусимо вас розчарувати, вік для ув'язненого не був спасінням. Вченому-мікробіологу Надсону, якого повели на допит, було 73 роки. І коли через дві доби (!) він повернувся, то товариші по камері його не впізнали: «Виглядав він дуже погано. Лице земляного кольору, очі запалені. Від втоми він ледве тримався на ногах... навіть не міг їсти».

У Волошина не посоромилися відібрати під час арешту навіть золоті речі, які по праву належали йому як каноніку. До речі, коли на прохання вчених Ужгородського державного університету з Москви вислали в їх тимчасове користування «Особову справу Августина Волошина», то з цих цінних речей нічого не збереглося. Безперечно, що вони поповнили колекцію когось із слідчих. І як не погодитися з М. М. Ушовим, який писав, що «співробітники НКВС були, як правило, владолобними, безчесними, дуже обмеженими і охочими до грошей і нагород, готовими в ім'я особистих інтересів здійснити будь-яку підлість, забувши про людську совість»¹⁰.

Перший допит Августина Волошина був проведений 22 травня, після чого послідували наступні — 24 травня, 5, 9, 12, 14, 19 і 20 червня 1945 р. На останньому допиті йому було зачитано постанову про оголошення звинувачення. Уважно її прочитавши, Августин Волошин майже з усім погодився: «В чому мене звинувачують статті звинувачення мені зрозумілі... Винним себе визнаю»¹¹. Можна собі уявити, до якого стану була доведена ця 70-літня людина, якщо вона визнавала себе винною навіть у тих «бідах», до яких не мала ніякого відношення. І дійсно, працівники МДБ могли примусити говорити навіть мертвого...

20 червня 1945 р. Августина Волошину було представлено обвинувачення, згідно з яким він «проводив ворожу діяльність проти Радянського Союзу». Наводимо його повністю:

¹⁰ Вегеш М., Туряниця В., Чаварга І. Смерть президента: Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина. С. 10–11.

¹¹ ЦАМГБ РФ. Н — 17681. Л. 31.

*Постановление
(О предъявлении обвинения)
г. Москва, 1945, июня 20 дня*

Я, следователь следственного отдела Главного управления «Смерш» майор Вайндорф, рассмотрев следственный материал по делу и приняв во внимание, что Волошин Августин Иванович достаточно изобличается в том, что являясь членом т. н. правительства Карпатской Украины и «Украинского народного объединения» проводил враждебную деятельность против Советского Союза

Постановил:

Руководствуясь ст.ст.128 и 129 УПК РСФСР, привлечь Волошина Августина Ивановича в качестве обвиняемого по ст.ст. 58¹ и 58¹¹ УК, о чем объяснить обвиняемому под расписку в настоящем постановлении.

«Согласен»

*Начальник Отделения Следственного
отдела подполковник Кулешов.*

«Утверждено»

*Зам. начальника Следственного отдела
Главного управления «Смерш»
подполковник Флягин.*

20 июня 1945¹².

Після останнього допиту, який вів слідчий Вайндорф, здоров'я Августина Волошина різко погіршилося і його перевели в Бутирську тюрму. Про перебування Волошина в Лефортові маємо свідчення В. І. Марчука із Житомирщини: «Сидів 8 місяців у Лефортивській тюрмі. Зразу після дня Перемоги до мене в камеру-одиночку помістили Августина Волошина — Президента Карпатської України. Це був невисокий, повний чоловік, років йому було за 70. Він мав хворий шлунок і не міг їсти. Свою їжу віддавав мені. Потім до нас підсадили ще якогось Барковського, це був стукач, але ми цього не знали. Він заводив провокаційні розмови і потім доносив слідчому. Пам'ятаю такий випадок. Я не знав жодної молитви і Волошин вчив мене "Отче наш". Коли наступного разу мене викликали на допит, слідчий сказав: "Ну, как, «Отче наш» выучил уже?". Тоді

¹² ЦАМГБ РФ. Н — 17681. Л. 30.

*Бутирська тюрма.
Москва. Сучасне фото*

я не догадався, звідки слідчий знає про молитву. Хто такий Барковський, дізнався в Бутирській тюрмі від одного викладача військової академії, до якого теж підсаджували Барковського.

Кожного дня Волошин розповідав про життя Ісуса Христа, також про себе, як він їздив до Риму, до Праги. Я дізнався, що Волошин зустрічався з Ріббентропом, Степаном Бандерою і Мельником, казав, що його звинувачують у германофільстві. Це слово я вперше почув від нього, і воно мені запам'яталося.

Одного разу в камері Волошин писав заяву на ім'я Молотова. В цій заяві він зазначив, що його заарештовано несправедливо, що він громадянин іншої держави. Пригадую початок заяви: "Прем'єр-министру господину Молотову от бывшего премьер-министра Закарпатской Руси доктора Волошина".

З кожним днем Августи Іванович слабнув. Навіть сам вже не міг виходити на прогулянку. Ми брали його під руки і виводили гуляти. Одного разу він попросив його залишити. Коли ми повернулися з прогулянки, у камері його не застали. Два місяці був з нами. На все життя запам'ятав я цю добру і розумну людину»¹³.

Свідчення В. І. Марчука повністю підтверджуються даними заключення медичного персоналу Бутирської тюрми:

¹³ Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга перша. Львів: Просвіта, 1993. С. 558–559.

Врачебное заключение

10 июля 1945 г.

Заклученный Волошин Августин Иванович 1874 г. рождения, обратился впервые за медпомощью 23 мая 1945 г. с жалобами на боли в области сердца, одышку и общую слабость.

Объективно: заключенный правильного телосложения, с чрезмерным отложением жира, кожа и видимые слизистые бледны. Сердце — границы расширены во все стороны, тоны глухие, акцент на втором тоне аорты.

В легких ослабленное дыхание, сухие хрипы. Печень и селезенка не пульсируются, безболезненны.

В течение последнего времени заключенный резко ослаб, усилилась одышка и общая слабость, сильно отекали ноги, совершенно исчез аппетит. Заклученный встает и передвигается только с посторонней помощью.

Все вышеизложенное говорит за то, что у заключенного имеется кардиосклероз с упадком сердечной деятельности, вследствие чего он нуждается в немедленном направлении в больницу Бутырской тюрьмы для стационарного лечения.

Начальник санчасти лефортовской тюрьмы НКГБ СССР
майор медицинской службы

Яншин¹⁴.

Сучасні дослідники називали різні дати смерті президента: 11, 14, 17 липня 1945 р. На основі «Справи Волошина» ми маємо можливість встановити точну дату смерті.

Акт

Заклученный Волошин Августин Иванович, 1874 г. рождения, находящийся в больнице с 11.VII.1945 по поводу декомпенсированного порока сердца, воспаления почек, хронического колита 19.VII.1945 в 15 час. 20 минут умер от паралича сердца.

Дежурный врач

(подпись)

Копия верна

Секретарь Бутырской тюрьмы НКВД СССР

(подпись)

Капитан Свитский¹⁵.

¹⁴ ЦАМГБ РФ. Н — 17681. Л. 106.

¹⁵ Там само. Л. 107.

*Акт
Судебно-Медицинского исследования трупа
Волошина А. И.*

Вскрытие произведено 20/VII 1945 суд.-мед. экспертом Семеновским в присутствии нач. санчасти Бутырской тюрьмы полковника мед. службы Ларина

*(Детализированный лист)
Анатомический диагноз:*

Артериосклероз. Артериокардиосклероз. Артериоло-склеротический нефроцирроз. Расширение полостей сердца. Общее ожирение. Миодегенерация сердца. Эмфизема легких. Желчно-каменная болезнь. Хронический энтероколит.

Заключение: смерть наступила от паралича сердца (артериосклероз, артериокардиосклероз).

Акт подписал собственноручно

Семеновский¹⁶.

Свідчення про смерть А. Волошина залишив Юрій Шанта: «Рівночасно з арештом А. Волошина були також арештовані три колишні міністри Карпатської України — Степан Ключурак, др. Микола Долинай та др. Юлій Перевузник. Всі вони спочатку опинилися у в'язниці Лефортово у Москві разом з А. Волошином. В часі смерті А. Волошина вони були в Лефортові, шойно десь пізніше були засуджені на 20 чи 25 років. Степан Ключурак і др. Микола Долинай після повороту до Праги залишили по собі важливі свідчення про смерть А. Волошина. Степан Ключурак випадково був свідком його смерті. Про це він повідомив Августина Штефана листом з Праги до Філадельфії, США. Ось зміст листа Степана Ключурака, що був поміщений в монографії Августина Штефана «Августин Волошин. Президент Карпатської України. Спомини» (С. 147–148): «Дня 11 липня 1945 р. мене вели до мого опікуна (слідчого), який всіма нами “опікувався”. Коли мене привели до дверей мого опікуна, двері були замкнені, але сусід нам сказав, що він знаходиться у одного тяжко хворого, від якого хотів би дещо довідатися.

¹⁶ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 109.

Ми повернулися і перед дверима кімнати, де лежав старенький о. Волошин, мій сторож попросив, щоб опікун на хвилину вийшов. Двері відчинилися і так уже залишилися відчиненими. Коли я побачив, що він лежить в агонії, смертельно блідий, я схвильовано поспитав, що з ним діється?! Чому не приведуть до нього лікаря?! — Не нужно, ему не нужна помощь. Мій опікун наказав відвести мене до його канцелярії і там почекати, поки він прийде. За нецілих півгодини прийшов мій опікун і, як завжди, почав мене випитуватися. Між іншим поспитав, кого залишив Волошин в Празі. Я тоді його запитав, чи є якась надія, щоб зберегти о. Волошина. На те він відповів: «Он ушел».

Я не розумів його добре, — продовжував свідок С. Клочурак і думав, що може о. Волошина кудись відвезли. Тому поспитав: «Куди він пішов?». Опікун здепервовано сказав: «Він не пішов, але... помер»». «Усе це сталося так, як я переказав. Це я бачив своїми очима та сам чув». Лист йде далі: «Він лежав вже мабуть мертвий, а на другий день мій покровитель ще сказав мені: «Його знищила не тюрма, але хвороба, яку він приніс з собою з дому. Старенький мав цукровку» — виправдовувався опікун. Кінець листа: «Відносно дня смерті о. Волошина — це єдина правда, яку я міг би й іншими доказами підтвердити».

А. Штефан зауважив: «О. А. Волошин мав незначне поширення серця і його успішно лікував. Цукровки ніколи не мав. Твердження опікуна, що старенький приніс з собою з дому цукровку, дійсності не відповідає. Однак советські тюремники такі всезнайки, що можуть за 3 дні приворожити таку хворобу, яка їм потрібна». «Що зробили з тляниними останками бл. п. о. А. Волошина — невідомо. Він помер, але пам'ять про нього безсмертна серед його земляків». Общирне свідчення про смерть А. Волошина подав др. Микола Долинай його племінниці др. Ользі Дутковій в Празі. На відміну від Степана Клочурака, який, як видно, дозволив А. Штефанові зразу опублікувати його свідчення в газеті «Америка» у Філадельфії, США, др. Микола Долинай розказав др. Ользі Дутковій про смерть А. Волошина під присягою, що нікому не розкаже про це так довго, заки хтось буде живий із його сім'ї. Це тому, що большевики, подібно як це робили нацисти, погрозили кожному звільненому в'язневі смертю цілій його сім'ї, якщо він комусь розкаже, що пережив, бачив і чув. Др. Ольга Дуткова дотримала дану

обіцянку. Щойно після того, як помер син і внук дра Долиная трагічно на вулиці в Празі, др. О. Дуткова в листі від 21 серпня 1999 року поділилася з автором інформацією, яку отримала від міністра дра Миколи Долиная.

В'язень-лікар, др. М. Долинай, мав у Лефортові завдання перевірити чи вже є мертві тіла в'язнів, заки їх кудись відвезли закопати. Він мав сказати сторожеві, хто ще живе, а кого вже можуть класти на тачанку і забирати геть тих, що померли. Др. М. Долинай розповів др. О. Дутковій, що його одного разу взяв сторож з НКВД кудись до великого гангару, в котрому було коло 160–200 людей, зложених на дошках, куди далше принесли напівмертвих. Др. Долинай довідався, що туди приносили тих в'язнів, що не витримали торттури. Їх без похоронного обряду кидали у спільну могилу. Др. М. Долинай був родинним лікарем о. А. Волошина. “Між мертвими та вмираючими він впізнав вуйка по материнському знакові на шії”, написала др. О. Дуткова. Про спосіб “допитів” слідчими о. А. Волошина говорить стан, в якому побачив його тлінні останки др. М. Долинай: “Побите око, вирваний золотий зуб, спухнутий, ноги як колоди, чорні, був без відома, вже не дихав”. Читач може тільки здогадуватися, чому тіло було спухнуте, а ноги чорні, грубі як колоди. Лікар міг би подати докладніше причину такого стану, в який спосіб тортурували о. А. Волошина.

Сповнилися слова, які були сказані о. А. Волошином у відповідь міністру Ю. Реваєві, що НКВД торттурами може зломити його волю, душевну силу та характер і змусили підписати заяву на шкоду Карпатській Україні та українській справі взагалі: “Того вони не можуть зробити! Можуть мене й забити, але я не піддамся їхній волі”, була відповідь о. А. Волошина. І не піддався, не просто лишень під загрозою смерти, але навіть під загрозою тортур. Для щирих українців о. Монс. Августин Волошин — Великомученик. Щодо дати смерти о. А. Волошина, то найкраще поінформована в тій справі др. Ольга Дуткова є переконана, що смерть настала 11 липня 1945 року, як подав Степан Клочурак. Агенти НКВД, як звичайно, спробували вмити руки від крові о. Волошина. Вигадали, що в той день, коли його замучили, 11 липня 1945 р., вони перевезли його на лікування до лікарниці в тюрмі Бутирки в Москві та що він помер там 19 липня на діабет, який приніс з собою з дому.

Др. О. Дуткова рішуче відкидає фальшиву “документацію” НКВД про дату і причину смерті о. А. Волошина»¹⁷.

Так закінчилося життя славного сина українського народу, президента Карпатської України Августина Івановича Волошина. Зберігся «Заповіт», який він написав 19 серпня 1944 р. в Празі. Враховуючи, що свого часу ми його опублікували в збірнику документів і матеріалів, які вже давно стали бібліографічною рідкістю, наводимо його повністю:

«Переступивши 70 р. життя, вважаю потрібним заряди все, що треба, на випадок моєї смерти.

1. Душу мою вручаю Божому милосердю. Виражаю й ту мою глибоку вдячність Богові за те, що дарував мені добрих християнських родичів, і добру побожну жінку, що так щиро помагали мені і в духовному життю. Дуже вдячний я й за те, що покликав мене до священничої служби. Особливо вдячний за великі ласки, якими обдарував мене Бог після тяжких провин моєї молодости та необдуманости, і все захороняв мене для дальшої праці над спасенням душі.

Тіло моє, прошу по смерті поховати в гробі, приготованім при гробі покійної дружини Ірини в Ужгороді; коли б воєнні, або політичні обставини не дозволили, прошу тіло дочасно поховати там, де постигне мене смерть.

Похорон має бути скромний, без світських парад. На похороні прошу роздавати людям образочки, на котрих на одній стороні має бути образ Розп'яття з підписом: “Мій Ісусе милосердя” (100 дн. відп.); на другій стороні образ малий мій з проханням: “Помолімся за о. Августина Волошина, б. президента Карп. України, народженого 17.III.1874 в Келечині, помершого дн. ____ в ____”.

І ці короткі молитви:

“Слава Отцю і Сину і св. Духу, нині і присно і во віки віков. Амінь»” (100 дн. відп.).

“Ісусе помилуй мя!” (100 дн. відп.).

“Серце Ісусово на тебе ся здаю” (300 дн. відп.).

“Мати любови, болів і милосердя, молися за нас!” (300 дн. відп.).

“Ісусе, Маріє, Йосифе! Вам віддаю серце, душу й тіло моє” (100 дн. відп.).

“Св. Августине молися за мене!”.

¹⁷ Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. С. 86–88.

Отче наш... Богородице Діво... Милосердя двері...

По смерті прошу сейчас найняти 40 (сорок) Служб Божих за спасіння душі моєї.

2. Мій маєток в селі Селешка (окр. Крал. Клумец) віддаю Чину с.с. Василіянок в Ужгороді для піддержування сиротинців, заложених пок. жілкою моєю і мною в Ужгороді і в Хусті, і для повіціату Чина.

На виплачення довгів маєтку в Подк. Банку в Ужгороді, лишаю вклад фонду імени мого в Хусті, в сумі 315 006. 85 (вал. 2.III.1939) числ. вкладної книжки 24047 з пождами. Після догоди з Подкарпатським банком з дн. 29.IV.1938 ч.12022 на цілковите вирівнання всіх інтабулованих на маєтку й векселями покритих довгів маю заплатити 325 000 К. Я ще р. 1939 предложив банкови цей вклад на вирівнання довгу, тому й вимагаю від банку, щоб за довг за рр. від 1939 не рахував вищого пожду, як кілька платив банк за вклад. На покриття діференції нехай ужие банк вартість моїх акцій Подк. Банку, яких маю 100 і акції Ассекурац. Товариства Бескид, яких маю 134 в Подк. Банку.

Чину с.с. Василіянок віддаю вповні і право моє на відшкодовання за те, що я від 1939 р. був насильно і несправедливо позбавлений уживання маєтку. Мад. Комісаріят Земельних Діл (скоро потім зрушений) р. 1939 сконфіскував мій маєток, уважаючи його приділеним із земельної реформи; я доказав заявою самого празького Поземк. Уряду, що я маєток свій купив з вільної руки від самого бывшего маїтеля гр. Юлія Андрашія, з одобренням Поз. Уряду і фідеї-комісового суду, але той комісарят, хоч після своїх статутів супроти мого маєтку не мав компетенції, моє відкликання відкинув; на скаргу мою Найвисший Адм. Суд в Будапешті справу віддав Міністерству Земледільства, але діло ще й до нині не б полагоджене. Відшкодовання має бути урядово установлене, і воно має бути значне, бо напр. лиш у винницях вродилося р. 1943 360 Гл. вина, яке мало ціну 7–8 пенге за літр.

Із відшкодовання нехай заплатить Чин всі інші долги маєтку, довг Сиротинця в Ужгороді 80 000 К. (земському Банку в Празі), а також довг Сиротинця в Хусті 110 000 К., з пождами (Єпархіяльній касі в Ужгороді).

Чин с.с. Василіянок нехай постарається про те, щоб в каплицях Чина і Сиротинців була відправлена поодна заупокойна Служба Божя щороку за Ірину і Отця Августина.

3. Права видавання моїх книг, учебників, педагогічних підручників, молитовників, перекладів і т. д. віддаю як конфратер Чина св. Василя Вел. ужгородській друкарні цього Чина.

4. Мою віллу в Празі (XVI ч.1784 Под ліпками 12) з цілим зарядженням, гроші у вкладках і в готовості і життєві асекурації віддаю сестрі Гелені Волошин, нар. 1873 в Келечині, яка має постаратися й про те, щоб сей мій заповіт був точно додержаний.

Із готових грошей має вона зложити в Єпархіяльні касі в Ужгороді:

а) 50 000 К. як фундацію для гр. кат уч. Семінарії в Ужгороді, щоб з доходків того капіталу щороку доповнювалися кабінети й бібліотека;

б) 50 000 К. як фундацію для Сиротинця дівчат духовників;

в) 50 000 К. як фундацію Сиротинця синів духовників (Конвікт);

г) 50 000 К. як фундацію для сиротинця дівчат дякоучителів в Ужгороді, щоб з пождів цих фундації щороку купувалися черевики, або одяги для найбідніших сиріт.

Житєві асекурації маю такі:

а) в Товаристві "Адрія" на 5 000 К. (ч. 156096),

б) в Товаристві "Адрія" на 15 000 К. (ч. 396214),

в) в Товаристві "Асекуграціоні Генералі Трієст" на 10 00 К. (ч. 123145).

Коли б моя сестра Гелена скорше померла, тоді все постановлене для неї переходить на другу сестру мою Ольгу Волошин пенсіоновану вчительку в Ужгороді, а коли б і ця померла, тоді все переходить на третю сестру Лавру, або її чоловіка о. Михайла Дутки, респе на їх дітей після віку.

5. Мій політичний заповіт. Передовсім відказую любому українському народу гаряче побажання моє, щоб більшість народу чим скорше обновила церковну єдність під головою наслідника св. ап. Петра. Твердо вірую, що оновлення церковної єдності принесе за робою й політичну свободу нашого народу, яку має забезпечити дорожумінням (федерацією) з сусідними народами. Коли нарід наш одержить свою політичну свободу, конституцію свою має приспособляти до абсолютної етики універсалізму; особливо має забезпечити повну свободу діяльності для всіх історичних чинників освіти, між ними й для католицької Церкви. Лиш загально християнська етика, що стоїть над народами й державами, може забезпечити й нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй.

Християнський світогляд подає нам можності найширшої й найсправедливішої соціалізації громадянського життя без утилітаризму й без жорстокости безбожного соціального плану. Без додержання цієї головної основи здорового розвитку культури, нарід наш знову може втратити свого тяжко здобуту свободу.

Зокрема милому народові моєї рідної Карпатської України пригадую страшні переслідування й терпіння, які пережив я в першій і другій світовій війні; пригадую йому, що перед першою світовою війною р. 1912 знову прослезилася Марія Повчанська Преч. Діва; передбачила Вона ті тяжкі часи й тоту братовбійчу боротьбу, яку вже тоді зачав провадити наш народ підбурений злобними агітаторами проти своєї Церкви й проти народньої бідноти. Цю нерозумну боротьбу проти церковної і народньої єдності, уважаю я головними причинами тих тяжких допустів Божих, які пережив наш нарід в останніх 30 років. Из гарячої любови до тебе, народе мій, бажаю, щоб ти чим скорше обновиш свою церковну й народну єдність і щоб в дучности не дав себе розбивати чужими інтересами.

“Мир Божий, що вище всякого розуму, нехай хором серця ваші й мисли ваші в Христі Ісусі” (Филип. 4, 7).

Дано в Празі дня 19 серпня 1944.

Августин Волошин

Цей свій заповіт п. о. Августин Волошин в повнім здоровлю душі й тіла власноручно підписав перед нами, як свідками: Степан Ключурак. Др. Микола Долинай»¹⁸.

У «Заповіті» Августин Волошин вважав, що «лиш загальнохристиянська етика, що стоїть над народами й державами, може забезпечити й нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй»¹⁹. До цього ми повинні прагнути. Академік Дмитро Яворницький писав у своїй автобіографії: «Моїм правилом в житті було працой... працой до тих пір, поки служать тобі руки і поки б'ється живе серце в твоїх грудях, працой на користь твого народу і для блага Вітчизни дорогої тобі». Ці слова мав повне право сказати Августин Волошин.

¹⁸ Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. С. 107–110.

¹⁹ Заповіт Волошина. *Карпатська Україна*. 1994. 14 квіт.

С О Й М
Карпатської України

КУЛЬТУРА И ОСІ

УЛАС САМЧУК
РЕПОРТАЖІ
З КАРПАТСЬКОЇ
УКРАЇНИ

Розділ 9

АВГУСТИН ВОЛОШИН
У СПОГАДАХ
СУЧАСНИКІВ

*«...Як чехи мають свою Масарика,
так і ми, підкарпатські українці,
маємо свого Авістина Волошина.
Це наша гордість і слава наша.
Волошин – наша новітня історія».*

В. Гренджа-Донський

Поза всяким сумнівом, у 1920–30-х рр. видатним культурно-освітнім і громадсько-політичним діячем народовецького (українського) напрямку в краї був Августин Волошин, який за своїм значенням, за внеском у піднесення національної свідомості закарпатських українців стоїть поруч з Олександром Духновичем — найвидатнішим будителем населення Українських Карпат у ХІХ ст. Внесок А. Волошина як професійного педагога, теоретика й практика педагогічної думки, а відтак — як організатора культурно-освітнього руху в Закарпатті упродовж перших десятиріч ХХ ст. важко переоцінити. Це засвідчує один із перших авторів життєпису вченого — відомий український письменник та історик літературного процесу Володимир Бірчак на сторінках своєї праці¹. Наголошено, що Володимира Бірчака пов'язувала з А. Волошином тривала творча співпраця та дружба. Тому й не дивно, що його книжка про майбутнього карпатського президента відзначається конкретикою свідчень, прикладів, яскравих спостережень. На його думку, А. Волошин був педагогом у багатогранному розумінні слова, педагогом усієї української молоді, усього народу, який «своєю національною свідомістю, своїм характером і тим, що випередив свою суспільність, своїми поглядами на народ і його язик о кількадесять літ»².

Нарис В. Бірчака є першою спробою систематизувати творчий доробок А. Волошина, синтезувати його погляди на різні прояви розмаїтої діяльності Волошина як педагога та громадського діяча універсального злету. А. Волошин поєднував у собі носія як

¹ Бірчак В. Августин Волошин. Єго життя і діяльність. З нагоди ювілею 50-літніх уродин і 25-літньої праці. Ужгород, 1924.

² Там само. С. 25.

гуманітарних, так і природничих цінностей, церковних і світських засад. На глибоке переконання В. Бірчака, Августин Волошин завжди належав до перших працівників на народній ниві. Людина наскрізь чесна, шляхетна, розумна й загальнолюблена «за його велику доброту». За це й називали його всі не «державним мужем», не «вождем», а «Батьком». До оцінки постаті А. Волошина В. Бірчак звернувся також у 1940 р., коли Карпатська Україна припинила своє існування як незалежна держава. У своїх мемуарах «Карпатська Україна. Спомини й переживання», які, до речі, неоднозначно оцінили сучасники й очевидці тих подій, В. Бірчак намагався дати відповідь на дуже непрості питання про причини трагедії Карпатської України. Автор спогадів належав до тієї групи політиків, які твердили про існування різноманітних конфліктів між лібералами, до яких відносив А. Волошина, та «радикалами» в особі Івана Рогача, Степана Росохи, Юліана Химинця. Останні, на глибоке переконання мемуариста, тільки шкодили державотворчим зусиллям А. Волошина.

У вступному слові до книги автор щиро зізнався: «В часі писання цих споминів і переживань я часто вагався, чи маю писати про якусь подію, чи може замовчати. Я рішився таки написати. По-перше тому, що вважаю, що ми, українці, вже доросли до того, щоб по-мужеськи говорити собі правду і вміти її знести, по-друге — думав я собі — мусить хтось бути, що візьме на себе всю ненависть і весь гнів ображених величин і скаже правду, щоб у майбутності ми не повторювалися й не робили тих самих хиб. Нової трагедії українського народу не бажаю, тому й видаю ці спомини й переживання.

Подаю те, що сам бачив, пережив. Вістки, що їх я тільки чув, старався я точно перевірити. Місцями подаю свої спостереження й роздумування, як я це бачив, розумів, стараючись зв'язати в цілість часом на око відірвані, незрозумілі факти. При тому вистерігався я так званої скандадістики, зате старався я схарактеризувати людей і події та речі правдивим іменем. Я завжди уважав, що роблені хиби й прогріхи — це наші спільні українські хиби й прогріхи, а коли про них пишу, то не для того, щоб їх висмівати, але щоб описати, сконстатувати грізний стан, аби в майбутності ми вистерігалися уже цих хиб та хворіб, що їм на ім'я автохтонство, пайдокрація, протекція, брехня, отаманія, жадоба слави й майна.

На хибях вчимося правди — це ідея, задля якої я півроку пересидів на столі, збираючи факти, перевіряючи їх та списуючи. Щоб ці мої спомини й переживання хоча трохи причинилися до очищення атмосфери, до відділення чесного від нечесного, дурного й зарозумілого від розумного й скромного, брехні від правди. І що найважливіше, щоб ці мої спомини й переживання причинилися хоча трохи до скріплення нашого власного Я й до скріплення віри в наші сили, в сили нашого мудрого, розумного, чесного Я!»³.

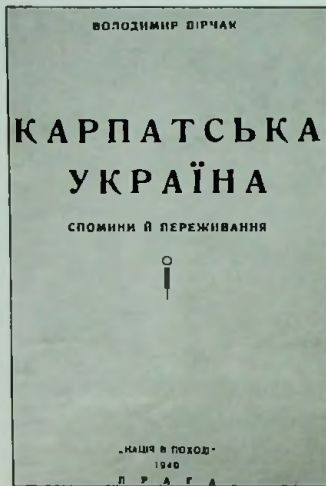

В. Бірчак

Мемуари В. Бірчака — надто критичний погляд на події, які відбувалися наприкінці 30-х рр. у Карпатській Україні. Їх автор вважав, що в українському таборі існували значні суперечності між старшими за віком лібералами і молодими, більш радикально настроєними націоналістами. Він засуджував конфронтацію між Карпатською Січчю і чехословацькою владою, вважаючи, що на загострення йшла Головна Команда. Не вірив він також у благі наміри Третього рейху допомагати Карпатській Україні: «Є правдою, що при відбудові української держави український нарід буде змушений мабуть кооперувати з якимсь іншим народом. Є й друга правда, що цей другий нарід буде помагати українському не з любови, а задля цілей і зисків, які буде мати з існування української держави. Серед молоді і серед старшого українського покоління була загально поширена беззастережна віра, що це вже сьогодні Німеччина йде будувати Україну і — що це вона робить виключно задля нас. Про цю річ згадую тому, що це була деморалізація ...»⁴. Правдиві слова, але висловлені вже після трагедії Карпатської України. Щось подібне скаже згодом і А. Волошин: «Німці ганебно нас обманули». Але чи був вибір для української політичної еліти у Закарпатті тоді, наприкінці 30-х рр.?

³ Бірчак В. Карпатська Україна: спомини і переживання. Прага, 1940. С. 3–4.

⁴ Там само. С. 18.

В. Бірчак.
«Карпатська Україна».
1940 р.

Цікаво написані окремі розділи спо-
минів: перед конституантою; конститу-
анта і новий уряд; як я організував бюро
преси й пропаганди; вплив редакторів;
скріплення української національної
ідеї; невдала конференція; з Ужгорода до
Хуста; в новій столиці; в урядах; легенди;
Карпатська Січ; хаос в організації Січі;
конфлікти; терористи; генерал Прхала.
В. Бірчак яскраво передав резонанс ве-
личної перемоги на виборах до Союму
12 лютого 1939 р.: «Це святкування було
таке маєстатичне, таке стихійне, таке
широ-радісне, що всі ми не змогли на-
просто дати віри очам. Особливо ті, що
знали цю країну з давнішого часу. Якесь
не збагнута містерія майже наглого, сві-
домого національного самопізнання

стряснула цими масами, розплющила їм очі, кинула в обійми бра-
та братові. Слово й поняття “Україна” — стала обявленням, вели-
кою й такою простою правдою, вірою і надією... Вечером і другого
дня обмінювалися з іншими товаришами, що їздили в інші вибор-
чі округи. Погляди були однозгідні — вибори переведено зразко-
во з повним збереженням ладу і спокою, без сліду будь-якого те-
роризування населення. Міркуючи з ходу маніфестацій, без яких
не обійшлася ні одна місцевість, і з настроїв населення — вислід
виборів був зовсім логічний і зрозумілий»⁵.

Високо оцінив В. Бірчак засідання Союму Карпатської Укра-
їни, який прийняв історичної ваги документи: «Проголошення
закону число 1. викликало безмежний ентузіазм. Всі в залі забу-
ли в цій хвилині, що кілька кілометрів від залі засідань стоять
ворожі мадярські війська, а всі ми улягли сугестії, що це справді
ми щойно закладаємо державу, ухвалюємо закон ч. 1. про назву,
про самостійність, про герб. Ухвалюємо, а тепер засядемо до пра-
ці — виконати волю закону... Великі сині полотна з золотими три-
зубами підносили настрій, збільшували сугестію. Не диво, що по

⁵ Бірчак В. Карпатська Україна: спомини і переживання. С. 60.

проголошенні закона вся заля підвелася, й залунав законом признаний гімн — Ще не вмерла!.. Це була сугестія — чи була глибока віра? Життя народу розвивається не в роках — а в десятиліттях. Хвилево ми тут програли, але однаково живе український народ, живе Україна! Ми програли тут, на цьому малому клаптику землі — але однаково живе великий український народ, живе Україна!»⁶. Попри своє особисте ставлення щодо окремих постатей Карпатської України, В. Бірчак чітко висловився про історичне значення тих славних подій: «Ми сталися свідомі українці і ми закоштували великого божого дару — волі... Ворог може своїми скорострілами й гарматами зайняти наші землі — та наших душ він не займе. Ми сталися українцями й ними вже лишимося!»⁷.

У додатку до першої книги В. Бірчака був також поміщений нарис про А. Волошина керівника Педагогічного товариства в Закарпатті 20–30-х рр. ХХ ст. Павла Яцка. Учень А. Волошина відзначає насамперед працьовитість свого наставника, його всебічну обізнаність у розмаїтих сферах науки, культурного й матеріального життя, інтелігентність та ерудицію: «Його широке чоло здавалось великим складом людських знань, складом сконцентрованої енергії...»⁸.

Один із найближчих соратників майбутнього президента Михайло Брацайко у статті «Волошин як політик» пише: «Перед війною не було в нас національно-політичного життя... В такій політичній ситуації не могли виробитися у нас політики і коли прийшла велика переміна в 1918 році, не мали ми нікого з відповідною політичною школою і минувістю. Життя само мусіло видвигати людей на політичних провідників і воно видвигло в першій мірі о. Августина Волошина... По прилученню (до Чехословаччини. — *Авт.*) при нових умовах почалася у нас інтензивна політична праця. В тій праці Волошин відіграє велику ролю... В останніх часах Волошин багато труду присвячує розвитку рідного шкільництва, вихованню молоді, але не покидає при тому й політичної діяльності. Чекає його неспірно ще поважна політична роля, як чоловіка заслуженого, досвідченого, людину

⁶ Бірчак В. Карпатська Україна: спомини і переживання. С. 75.

⁷ Там само. С. 91.

⁸ Яцко П. Августин Волошин. С. 30–31.

великого розмаху й небуденного талану. Те, що зробив він як політик ввійде в історію нашого народу і там найде належну оцінку»⁹.

Яскраві спогади про Августина Волошина залишив священник Дмитро Попович: «Великі люди як монументальні будівлі. Хто близько стоїть, величі їх не бачить. Треба відійти, щоб обкинути їх оком від гори аж до долу (Богдан Лепкий). Волошин — священник, Волошин педагог, Волошин — професор, Волошин — письменник, Волошин — політик, Волошин — громадянин. Кожда із цих капітол є зокрема сама в собі велика, яка є одною складнею життя Августина Волошина. Можна ними зайнятись зокрема і вийде з них гарна студія, яка стане чудово цікавим листком в тому вінці, який сплете населення нашої рідної землі Августина Волошинови...»¹⁰. А. Алиськевич розповів про роль А. Волошина у створенні та керівництві Педагогічним товариством Підкарпатської Русі, виданні підручників і журналів: «Товариство Педагогічне має директорів Волошинови дуже много завдячувати. Ціла видавнича діяльність, велике число виданих книг з області виховання (педагогії), навчання (дидактики) книг для молоді, учебників для шкіл всіляких категорій, словарів (мадярско-руського, латинсько-руського), часопис «Підкарпатська Русь», посвячений пізнанню рідного краю, педагогічним і літературним справам — то все перевелось в тім десятилітті поступово під покровом і при видатній, активній помочи дир. Волошина, котрий не жалів часу і труду для введіння субвенцій громадних замовлень виданих книг і часопису, котрий в останнім році сам зладив більше число літографованих підручників з області педагогіки, дидактики, логіки, педагогічної психології, методики для учительських семінарій і учительських іспитів, не жадаючи за то жадного гонорару»¹¹. Священник В. Лар називає Августина Волошина «Мойсеєм» Підкарпаття, який серед закарпатців «глядав сили, натхнення, аби міг працювати за свій нарід»¹².

Після окупації Карпатської України військами гортистеської Угорщини її захисники емігрували за кордон, де видали спогади

⁹ Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Назв. праця. С. 114–117.

¹⁰ Там само. С. 119.

¹¹ Там само. С. 117–118.

¹² Там само. С. 113.

про події кінця 30-х рр. Авторами мемуарів стали не тільки відомі політичні діячі краю, міністри Карпатської України, а й рядові карпатські січовики, які брали безпосередню участь у боях. Враховуючи той факт, що з цілого ряду проблем історії краю джерельна база надзвичайно скромна або відсутня взагалі, спогади учасників подій 1938–1939 рр. мають неоціненне значення. Разом з тим ми змушені врахувати і те, що автори мемуарів висловлюють свої думки, міркування, переживання тих чи інших подій, в яких брали участь і які не завжди є об'єктивними. Історія Карпатської України була надзвичайно суперечлива і її неможливо оцінювати однозначно. Саме тому відсутня єдність думок, тверджень, точок зору з приводу подій, які розгорталися в Закарпатті наприкінці 30-х рр.

С. Росоха

За цілі десятиліття панування однопартійної системи в колишньому СРСР учасники Карпатської України не мали можливості поділитися своїми думками про особисту участь в утвердженні Карпато-Української держави та захисті її під час агресії гортістської Угорщини. Таку можливість вони одержали тільки на початку 90-х рр. На противагу їм, за кордоном перші спогади з'явилися вже в 1939–1940-х рр. Піонерами в цьому відношенні стали автори збірника «Карпатська Україна в боротьбі», який побачив світ у Відні в 1939 р.¹³ До книги увійшли мемуари С. Росохи, Ю. Химинця, О. Ольжича-Кандиби, Л. Кріса, А. Дада, С. Сулятицького, М. Кульчицької, Г. Яворенка, І. Рогача, О. Волянського, М. Чумалівського, О. Свободи, Н. Романенка, І. Чучки, В. Поштака, Г. Голоти, І. Гуцала, М. Самчукової, М. Чирського, С. Вівчара та січовика, який заховався під криптонімом «Д. Р.». У передмові до видання його упорядники констатували, що «повного образу

¹³ Карпатська Україна в боротьбі. Відень. 1939; Заповіт Срібної землі. Карпатська Україна в боротьбі за незалежність. Львів : Світ, 2001.

подій ще немає змоги подати: бракує відомостей з усіх місць, багато подробиць люди забрали з собою в могилу, інших фактів зі зрозумілих причин ще не час подавати до широкого відома. Зокрема, це стосується імен осіб, які перебувають у мадярському полоні, криються в горах, або є в межах мадярського та іншого ворожого досягу. Сподіваємося, що майбутні публікації значною мірою заповнять ці прогалини»¹⁴. Перевидання збірника в незалежній Україні високо оцінив визначний український дослідник, член-кореспондент НАН України О. Мишанич: «Перед читачем — сторінка української історії — цікавої, кривавої і повчальної. Її треба вміти читати й розуміти. Вона є прикладом того, як понад шістьдесят років тому українська національна ідея спрацювала на Закарпатті, яку притягальну силу вона мала для тих, хто носив у серці священне ім'я “Україна”. Не забуваймо своєї історії, пам'ятаймо і шануймо тих подвижників національної ідеї, які віддавали за неї життя»¹⁵.

Цікаві відомості про Августина Волошина зустрічаємо у мемуарах письменника, журналіста й громадсько-політичного діяча Михайла Бажанського, який брав активну участь у державотворчих процесах у Карпатській Україні. Хоча перша його зустріч з майбутнім президентом відбулася наприкінці 1929 р.: «Доля занесла мене до інтернату монастиря отців василіан в Ужгороді, — пригадував М. Бажанський, — в розмові зі старшими учнями учительської семінарії дізнався я дещо про директора тієї школи отця Волошина, з яким незабарі проводив особисто розмови... Багато розмов ми провели. Тло тих розмов творила тема, спадщина ще ХІХ століття. А це боротьба за фонетику проти етимології, якою ще в той час отець директор друкував свою газету “Свобода”»¹⁶. М. Бажанський переконував А. Волошина в необхідності перейти на фонетичний правопис, хоч не здогадувався на той час, що має справу із найвизначнішим закарпатським педагогом за всю історію цього краю. «Я не знав, — пригадував М. Бажанський, — що отець директор-політик, заслужений діяч Закарпатської

¹⁴ Карпатська Україна в боротьбі. Відень, 1939; Заповіт Срібної землі. Карпатська Україна в боротьбі за незалежність. Львів : Світ, 2001. С. 18.

¹⁵ Там само. С. 17.

¹⁶ Бажанський М. Мемуарна мозаїка. Київ : Критика, 1998. С. 95.

України-Руси. Я говорив з ним як з директором, який мав змогу покерувати новими шарами молодих учителів, які могли потім прискіпити культурний процес, що вже наростав дуже імпозантно. В розмовах я відчув у його лагідних очах, які час до часу яскравіли динамікою, інтерес, а обличчя раділо при тому, і при кожній розмові я бачив його охоту дискутувати з юнаком, тому в мене вступала ще більша відвага продовжити цю тему ще декілька разів. Кожного року, як переїздив через Ужгород, я вступав до нього...»¹⁷.

Майбутній розвиток політичних подій у Карпатській Україні доводив, що А. Волошин високо цінував професіоналізм і організаторські здібності М. Бажанського, був переконаний у необхідності його приїзду на Закарпаття. Доказом такого твердження є коротенька записка-лист А. Волошина до нього: «Тепер вас тут треба! О. Августин Волошин». На той час М. Бажанський перечитав чи не всю педагогічну спадщину А. Волошина і зрозумів визначальне його місце в житті закарпатських українців: «Який я був щасливий, що ця особа мою, може, деколи некоректну поведінку простила мені й запрошує мене прийти допомогти будувати Карпато-Українську державу. Для мене це було більше, чим здобути Монт-Еверест...»¹⁸.

Приїзд М. Бажанського до Ужгорода співпав з евакуацією автономного уряду до Хуста — нової столиці Карпатської України. Для нас ці спогади цікаві для розуміння тих перемін, які відбулися в настроях та переживаннях прем'єр-міністра: «Боляча картина евакуації — неприємна картина. Наша еліта покидає княжий город над Ужем. Боляче, щось душить в гортані. Цього болю додавав ще погляд на отця директора. Очі його вже не блистіли, як давним-давно, динамічним блиском, як то було в радісних покоях семінарії тому вісім років. Вуста його під тиском верхніх зубів вже не усміхались піжно, як колись. Він був уже іншим. Хоч господарна природа, здібність доброго організатора не покидала його і тут, при евакуації. Він хотів досягнути нелюдське, нездоланне — перемогти! Він побачив мене, пізнав, приступив ближче, притиснув мене як свого сина і заплакав. По його культурному обличчю

¹⁷ Бажанський М. Назв. праця. С. 95–96.

¹⁸ Там само. С. 97.

потекли дві великі сльозини, як дорогі перлини. “В мене буде місце і для вас”. Це все, що він сказав на наше привітання. А я не мав сили говорити взагалі»¹⁹.

Подальші події переконали, що А. Волошин дуже бережливо ставився до талановитих і енергійних людей, які допомагали йому в розбудові Карпато-Української держави. Саме до таких людей він цілком справедливо відносив М. Бажанського. Працюючи в архівах, ми розшукали кілька нот протесту польського посла до уряду Чехословаччини з вимогою негайно видати окремих активних діячів Галичини, які опинилися (вони вважали, що незаконно) на теренах Закарпаття. 31 грудня 1938 р., одержавши чергову ноту посла Польщі, А. Волошин робив видимість, що реагує на неї. У листі до директора української поліції Ю. Білея він «вимагав»: «До 24 години подати мені писемний звіт, чи перебувають особи: Бажанський Михайло, Хмельовський Александр, Демчук Дмитро, Фодчук Богдан, Равіч Дмитро, Врецьона Євген в Хусті зглядно на Підкарпатській Русі. Коли би перебували, відставте їх за границю, а о тім голосіть президію правительства»²⁰. Директор поліції, добре володіючи ситуацією водночас 2 січня 1939 р. повідомляв А. Волошина, що «Михайло Бажанський... не є оголошений у тутешнього уряду. Досі не вдалося вислідити ані, де перебуває, ані за його діяльність»²¹. Така відповідь і надійшла до Варшави, яка, звісно, польську владу не задовольнила. Насправді ж М. Бажанський не те, що перебував у Карпатській Україні, але понад те, — працював у канцелярії А. Волошина і редагував «Урядовий Бюлетень», який виходив французькою, чеською та німецькою мовами.

Однак повернемося знову до спогадів М. Бажанського: «Доктор Комаринський виїхав урядово до Відня і більше в Карпатську Україну не повернувся. Всі обов'язки шефа відділу і пропаганди перейшли на мене... Кожного дня, а деколи три і чотири рази на день я бачився з отцем Волошином. Не знаю, чи існує сьогодні людина, яка може це саме сказати, що я маю щастя ствердити»²². Наскільки близькими стали взаємини М. Бажанського з прем'єр-міністром,

¹⁹ Бажанський М. Назв. праця. С. 97–98.

²⁰ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 3.

²¹ Там само.

²² Бажанський М. Назв. праця. С. 98.

свідчить ще один фрагмент з його мемуарів: «Батько Волошин підсував мені м'яке крісло і вив'язувалася розмова. В тих, хоч коротких, «моментах»-зустрічах він багато дечого говорив, з чого можна б створити історію його довгого життя, вивести погляди на світ, на співвідношення до людей, а також ті ремарки відносилися і до нашого давнішого, особистого знайомства. Його філософія життя була рівною, не карлючкувата. Отець ніколи не хитрував. Хоч деколи він виказував навіть здібності високого дипломата. Деколи, щоб не відштовхнути від себе підвладного, замовчував свої докори чи навіть нагани. Але існує в його житті один маркантний епізод, де нація заговорила його повною істотою, понад усе. Заговорила вона рішучою і глибокою реакцією. Отець не видержав народної зневаги окупанта і скинув з себе тогу дипломата. А сталося це тоді, як він повернувся з Праги, де йому, помимо сподівань, що третім міністром федеративної Карпато-Української держави буде українець, призначено чеха... Промовив важке слово. Він назвав поведінку Праги супроти Карпатської України нещирою і в патосі своїйому дійшов до термінологічного висновку, що це нічого іншого, як тільки перфідія (зрада. — *Авт.*) Праги. Так і назвав це, і повторював цю фразу декілька разів»²³. Проте через деякий час А. Волошин вирішив не ускладнювати їй без того складні взаємини з Прагою, і в урядовій пресі цей термін не вживали.

«В щоденних зустрічах, — констатував М. Бажанський, — він виростав на моїх очах на державного діяча, доброго дипломата, знавця людської психіки, знавця подій і вміння орієнтуватися в крутежі подій. Велика в нього була глибина душі й розуміння явищ... Сьогодні це вже професійний політик, керівник народу, його апостол, що виконує історичне завдання. Ставав в очах нас усіх тоді неповторною індивідуальністю того часу»²⁴. Цікавою у всіх відношеннях є розмова Августина Волошина з автором споминів 14 березня 1939 р., яка дозволяє розставити крапки у проблемі «Августин Волошин і Карпатська Січ»: «Передаючи мені до рук документ, в якому за його підписом удержавив Карпатську Січ, оголосив її Армією Уряду Карпатської України, сказав: "Я хотів це зробити давніше, 12 січня, а потім 12 лютого, але мені "віщі

²³ Бажанський М. Назв. праця. С. 99.

²⁴ Там само. С. 100–101.

політики" відраджували. Деколи я був у прикрих стосунках з Головним Штабом Карпатської Січі і самим собою, з моїм наставленням, що Держава має мати свою рідну Армію. Роблю це сьогодні й прошу передати для історії»²⁵.

Завершуючи аналіз мемуарної спадщини М. Бажанського про Августина Волошина, наведемо його узагальнену характеристику постаті цієї визначної особистості: «Вирішальні етапи його країни в його житті були в його руках багато разів. Він мав змогу і силу керувати ними. Свою полум'яну пристрасть, увесь жар свого великого серця і всю проникливість достатнього розуму і мудрість та свій талант віддав служінню народові під Карпатами, бож і його партія була народною, найменше залежною від чужих впливів. В часі зриву ще більше помолоднів душею, набрався завзяттям, мужнів, досягав надлюдської сили, виростав понад всіх політиків того часу. Він бачив, що історія щедра до нього, приносить йому щастя боротися, думати за всіх і жити для народу. І що був позбавлений всяких людських слабостей, тому це йому ще більше щастило. Можна навіть його назвати людиною поза часом і простором. Перед його просвітленим зором відкривався новий світ, нова епоха і завдяки його співпрацівникам і його самого дії в нього розвивалися природні почуття відповідальності за те все, що діялося в його краю. Він усвідомив собі, що він вже більше не належить собі самому. Належить людям блискучої доби і всім тим, що придуть і народяться в Хусті, Рахові й там далеко в горах, вівчарам, а на долах — людям з мускулястими руками, що міцно керують дарами на Тисі»²⁶.

Уже з часу надання краю автономних прав (жовтень 1938 р.) у Карпатській Україні з'явилася велика кількість членів Проводу Українських Націоналістів (ПУН), який очолював полковник Андрій Мельник. Одним із перших прибув у Карпатську Україну Олег Кандиба, більш відомий під псевдонімом Ольжич, який тут виконував функції керівника культурної референтури ОУН. Однак О. Ольжич не обмежувався проведенням культурно-просвітницької роботи. Він ніс відповідальність за відносини Закарпаття з українською еміграцією в Празі, був членом військового штабу

²⁵ Бажанський М. Назв. праця. С. 103.

²⁶ Там само.

Карпатської Січі. О. Ольжич повністю віддав себе Закарпаттю. Його спогади мають особливо велике значення. «П'ять місяців державного життя Карпатської України, — пригадував він, — пробігало в нерівних та неспокійних умовах»²⁷. Однак сили молодій державі були нерівні в двобої з агресором — гортистською Угорщиною. Близько двох тисяч захисників краю загинуло в боях, або були закатовані в фашистських таборах і тюрмах. Заарештували і О. Ольжича. Завдяки деяким впливовим закарпатським друзям, О. Ольжичу пощастило уникнути плачевної участі і його звільнили. Покинувши окуповану угорцями територію Карпатської України, він емігрував за кордон. Перебуваючи у Відні, О. Ольжич виступив з ініціативою опублікувати по свіжих слідах спогади активних учасників оборони Карпатської України. Так з'явився в 1939 р. збірник «Карпатська Україна в боротьбі», редактований О. Ольжичем, і який сьогодні є бібліографічною рідкістю. Хоча необхідно констатувати, нещодавно він перевиданий львівським видавництвом «Світ».

О. Ольжич був одним із перших, хто почав досліджувати історію Карпатської України в 1938–1939 рр. Цю проблему він порушував у статтях мемуарного характеру «Вояки-будівничі» та «Український націоналізм». Необхідно відмітити, що його думки, висловлені на сторінках названих праць-спогадів, в основному поділяються дослідниками історії Карпатської України. О. Ольжич детально описав процес виникнення і діяльності Карпатської Січі, яку «так названо з традицією української історії та останніх визвольних змагань». Він правильно підмітив, що Січ «поставила собі великі завдання націоналістичного виховання та військового вишколу найширших мас українського народу на Закарпатті для служби ідеї української державності». Вона швидко зростала в кількісному відношенні, бо «майже не було села на Карпатській Україні, де не по-встала б своя Січ». Проте найболючішим питанням був брак зброї, без якої Січ «була не військовою, а тільки спортивно-виховною організацією»²⁸. Саме відсутність зброї призвела до кровопролитних сутичок карпатських січовиків з чеським військом, під час яких

²⁷ Ольжич О. Вояки-будівничі. Ольжич О. *Незнайому воякові*. Київ. 1994. С. 273–282; Ольжич О. Український націоналізм. Там само. С. 297–305.

²⁸ Ольжич О. Вояки-будівничі. Ольжич О. *Незнайому воякові*. С. 273–274.

загинуло близько сотні українців і які радикальнішим чином негативно вплинули на подальший хід українсько-чеських відносин. Однак О. Ольжич не назвав ініціаторів цієї трагедії.

О. Ольжич довів, як важко було діяти урядові Августина Волошина. Адже не припинялися напади угорських і польських терористів, активізувала свою діяльність проугорська «п'ята колони». Негативно впливали також суперечності в українському таборі. У цьому відношенні актуальними залишаються міркування О. Ольжича, що «вся історія України — це боротьба двох сил: конструктивної, що скупчує українську потугу, щоб звернути її назовні, і руйнної, що розпорошує її у взаємному самопожиранні та несе розбиття і розлад, а вслід за цим завжди йшло панування чужинців над Україною»²⁹. Незважаючи на дію подібного роду факторів, український напрям в краї справедливо і переконливо переміг: за УНО проголосувало 92,4 відсотки населення (О. Ольжич помилково назвав 94 відсотки. — *Авт.*).

О. Ольжич детально описав бої карпатських січовиків і студентської молоді з угорським військом на окремих ділянках фронту (Севлюш, Копаня, Королево, Свалява, Перечин, Рокосово, Іршава, Хуст). 18 березня 1939 р. виснажені в боях січовики залишали територію краю. Переважна їх більшість вирішила перейти кордон Румунії. «В Бичкові, — писав О. Ольжич, — дня 19 березня видали румунам 273 січовиків з десятьма старшинами, з того 6 з Головного Штабу Січі. В Тячеві видано відділ 30 душ під командою старшини, що перейшов румунський кордон біля Бедевлі, і менший відділ з 15 душ, який пробивсь був на румунський бік біля Тячева»³⁰. На території Закарпаття встановився жорстокий окупаційний режим. О. Ольжич із сумом констатував, що «тюрми набито арештованими, з якими поводитися мадяри нелюдсько. Кількадесят січовиків з тячівської в'язниці та Веречанщини видано полякам, що розстріляли їх на кордоні. Найбільший відділ січовиків, виданих з Румунії, задержано в Бичкові, де їх катовано протягом кількох днів». Однак навіть з повною окупацією краю, місцеві патріоти не припинили боротьбу. О. Ольжич відзначив, що «в горах переховуються партизанські групи січовиків, що ведуть дрібну війну з мадярами.

²⁹ Ольжич О. Український націоналізм. *Незнайомому воякові*. С. 293.

³⁰ Там само. С. 281.

Вся країна живе легендами про криваву боротьбу Січі та її партизанських відділів»³¹.

О. Ольжич дав високу оцінку діяльності членів ОУН під час подій 1938–1939 рр. у Карпатській Україні. На його глибоке переконання, «державність Карпатської України завдячується тільки пляновій внутрішньо-організаційній та зовнішньополітичній акції ОУН. Тому теж все будівництво Карпатської України несе слід впливу націоналізму. Ентузіазм народних мас та гарячкова праця провідного елемента створили незабутню традицію»³². Величезний

О. Ольжич

вплив ідеології українського націоналізму на розвиток політичного життя в Карпатській Україні відзначають у своїх спогадах Д. Андрієвський, А. Дад, М. Капустянський, А. Мельник, С. Росоха³³.

Майже всі соратники Августина Волошина — будівничі незалежної Карпато-Української держави, яким вдалося вижити за часів гортнестької окупації Закарпаття і уникнути сталінських таборів ГУЛАГу, видали за кордоном свої спомини про нього. Особливо цінний матеріал міститься в щоденнику і споминах славетного закарпатського поета, письменника і громадського діяча Василя Гренджі-Донського. Наш земляк протягом десятиліть йшов пліч-о-пліч з А. Волошином, був живим свідком тих подій,

³¹ Ольжич О. Український націоналізм. *Незнайому воякові*. С. 282.

³² Там само. С. 305.

³³ ОУН у світлі постанов Великих Зборів. Конференцій та інших документів із боротьби 1929–1955. Мюнхен, 1955; Андрієвський Д. Міжнародна акція ОУН. *Організація Українських Націоналістів*. 1929–1954. Париж, 1955. С. 153–155; Дад А. Чотири з тисячі: в двірччя березня Карпатської України (Колодзінський-Гузар, Коссак-Тарнавський, Блестів-Гаїдамака, Тащинець-Крот). Прага : УНО, 1941; Росоха С. Карпатська Січ. *Історія Українського війська*. Вінніпег, 1953. С. 593–603; Росоха С. ОУН в розбудові Карпатської України. *За самостійність*. 1948. Т. 3. № 3–4. С. 1–7; Росоха С. Події та люди на моєму життєвому шляху: Спомини. Торонто ; Ужгород : Мистецька лінія, 2001; Росоха С. Соїм Карпатської України. Вінніпег, 1949; Львів : Меморіал, 1990.

що відбувалися у краї в міжвоєнний період. Перу Василя Степановича належать унікальні історико-біографічні нариси про багатогранну діяльність і життєвий шлях майбутнього політичного лідера закарпатських українців, зокрема, «Августин Волошин і вдячність п. начальника шкільного реферату», «Короткий життєпис державного секретаря о. Августина Волошина», «Отець д-р. Августин Волошин». У них В. Гренджа-Донський вказував на чільне місце А. Волошина в нашій історії і культурі, його великий вклад у розвиток освіти і науки краю.

У 1938 р. В. Гренджа-Донський писав, що «як чехи мають свого Масарика, так і ми, підкарпатські українці, маємо свого Августина Волошина. Це наша гордість і слава наша. Волошин — наша новітня історія...»³⁴. В «Короткому життєписі державного секретаря о. Августина Волошина» В. Гренджа-Донський пише про дитячі роки і формування національної свідомості майбутнього президента. «Батько нашого національного відродження о. Августин Волошин побачив світ в наших зелених горах на Верховині, в селі Келечині, окр. Волівська, де його батько був священником. Свою національну свідомість набув уже в хаті своїх батьків, де говорилося по-українськи. Верховина наша говорить чистісінькою українською літературною мовою й донині і це на молодого хлопця мало вплив»³⁵.

Юнак тягнувся до знань. «З гімназії іде молодий талановитий студент на теологію в Ужгороді, а опісля в Будапешті й закінчує, придбавши також фах професора фізики. Зразу стає професором ужгородської учительської семінарії». У той же час А. Волошин активно включається в громадську роботу. Величезний внесок зробив А. Волошин як видавець книг, газет і журналів. Його праці, що широко були відомі в народі, посіяли в людях зерно освіти, науки, яке зросло в часі. «Найбільшою заслугою о. Волошина є те, що в ті часи найбільшої мадяризації пише і видає книги, шкільні підручники і редагує майже єдину на той час газету «Наука»... Працює в товаристві ім. святого Василя Великого, а коли мадярська влада закрила це товариство, організує разом з іншими друкарню і книгарню «Унію». Ці слова В. Гренджі-Донського

³⁴ Гренджа-Донський В. Твори. Т. ІХ. Публіцистика. Вашингтон : Карпатський союз, 1989. С. 181.

³⁵ Гренджа-Донський В. Назв. праця. С. 189.

є відповіддю деяким нашим історикам, які намагаються зробити з А. Волошина «слугу кількох господарів», який переходив від одних до інших заради своєї кар'єри. Та чи зробив він кар'єру взагалі? «Августин Волошин — найбільший наш муж наших новіших часів, не зробив жодної кар'єри, хоч його широке знання, досвіди й здібності та великі заслуги просто предестинували його на найвищі достоїнства». А скільки зробив корисного А. Волошин для формування кадрів нашої інтелігенції? Саме вона в 30-х рр. була ініціатором величезних державних перетворень, яким, на жаль, не судилося здійснитися. Про це теж не міг не сказати Василь Гренджа-Донський: «Як директор семінарії, виховує сотні, тисячки найсвідомішої нашої інтелігенції, народних працівників»³⁶.

В. Гренджа-Донський одним з перших звернув увагу на політичну діяльність А. Волошина³⁷. У жовтні 1938 р. Василь Гренджа-Донський почав писати щоденник, присвячений Карпатській Україні. Тоді він не являв собою чогось єдиного, цілого, завершеного. Проживаючи в Словаччині, складав докупи розрізнені записки і вирішив їх видати окремою книжкою під назвою «Мадярські звірства». Однак цього зробити не вдалося. Словаччина стала союзником Угорщини і Німеччини в роки війни і вихід у світ таких обвинувачувальних матеріалів міг, як вважали, зашкодити «братньому» союзові угорців і словаків. Не вдалося видати цю книгу і пізніше. Втративши всі надії, Гренджа-Донський повністю віддав себе роботі над художніми творами. В останні роки життя він працював над романом «Сини Верховини»...

Після смерті батька дочка Зірка вирішила на свої кошти видати 12-томне зібрання його творів. У 8-му томі цього видання поміщено щоденник В. Гренджі-Донського «Щастя і горе Карпатської України». В передмові до нього упорядники тому її пишуть: «Ми раді, що, хоч із великим спізненням, — бо майже 50-ох роках після цих історичних подій, — маємо можливість сповістити бажання автора й опублікувати його цінні матеріали». Мрія письменника здійснилася, але вже після його смерті.

³⁶ Гренджа-Донський В. Назв. праця. С. 181–182.

³⁷ Гренджа-Донський В. Твори. Т. VIII. Щастя і горе Карпатської України : щоденник : Т. Х. Спогади. Листи. Вашингтон : Карпатський Союз, 1988.

Щоденник Василя Гренджі-Донського складається з двох великих за обсягом розділів, які доповнюють один одного. У першому — «З великих днів Карпатської України» — описані події з 7 жовтня 1938 р., коли політичні сили краю завершили боротьбу за автономні права, до 15 березня 1939 р., коли закінчилося останнє засідання Союму Карпатської України, на якому була проголошена незалежна держава й обрано президентом Августина Волошина. Автор у першому розділі щоденника детально описав прихід до влади А. Бродія, його арешт і призначення Прагою прем'єр-міністром А. Волошина, соціально-економічну і політичну діяльність обох автономних урядів. На сторінках цього розділу читач знайде великий фактичний матеріал про напади угорських і польських терористів, антиукраїнську діяльність проугорської «п'ятої колонії». Письменник не замовчує також конфлікти, які виникали в українському таборі.

Цікаві факти на сторінках «Щоденника» читаємо про сприйняття А. Волошином рішення Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р.: «Біля полудня поїхав до Хуста і зараз зголосився в пана прем'єра, котрий на днях прибув до нової столиці. Не бачив його вже другий тиждень, від того дня, коли летів до Відня на засідання арбітрів. Сильно змарнів і, здається мені, гейби за ці два тижні постарівся більше, як за два роки... Не диво, на своїх плечах переніс він такий великий кусок нашої історії... Виголошений розсудок на всіх зробив надзвичайно пригноблююче вражіння, особливо на пана прем'єра. Не жалів він за своїм маєтком, бо про нього ані не згадав, але шкодував найкращу в Європі катедралу, ужгородський замок, василіанський монастир, палати інституцій і свій сиротинець... Ключурак та інші підбадьорували його, доказуючи, що ми з своєю самостійністю зискали більше. Сам німецький міністер закордонних справ Ріббентроп розмовляв з паном прем'єром більше як пів години, потішаючи: "Перед двадцяти роками ви втратили Україну... а тепер вам шкода двох міст...". Цю велику втрату прем'єр у своїй високій функції переніс мужньо і тоді сказав: — Закотимо рукави і будемо працювати»³⁸.

³⁸ Гренджа-Донський В. Твори. Т. VIII. Щастя і горе Карпатської України : щоденник. С. 69–71.

В. Гренджа-Донський детально описав вибори і самі засідання Союму Карпатської України. Він наводить наслідки голосування по всіх округах краю, не оминаючи жодного населеного пункту. Як відомо, із 92,5 % населення, яке взяло участь в голосуванні, 92,4 % — проголосували за Українське національне об'єднання, яке очолював Федір Ревай. «Цим успіхом можемо бути горді, — писав В. Гренджа-Донський, — ніхто не сподівався, навіть країні оптимісти не очікували такої перемоги. Скажіть тепер, будь ласка, чи після цього наш народ не є зрілим до державного життя?!». Перший розділ завершується вторгненням угорських гортистів у Карпатську Україну, коли «дикий азіят рушив брутально своїм брудним чоботом здавити вимріяну Волю».

Другий розділ щоденника — «Під чоботом окупанта» — присвячений трагедії Карпатської України та її мужніх захисників. Його хронологічні межі охоплюють період з 15 березня до кінця серпня 1939 р., коли В. Гренджа-Донський емігрував до Словаччини. Цей розділ фактично обвинувачує звірства угорських гонведів та терористів над місцевим населенням. Знаходячись у тячівській в'язниці, а згодом у концтаборі Вор'юлопош, В. Гренджа-Донський скрупульозно записував свідчення військовополонених, причому робив це нелегально, ховаючись від адміністрації концтабору. У другому розділі поміщені матеріали, в реальності яких сучасний читач почне сумніватись. Однак так воно було в дійсності. Самі за себе говорять назви свідчень — «Знущення в Кривій», «Мадярський вояк полоненому вибиває око», «Замордування учителя Дмитра Остапчука», «Знасилювання і морд жінок», «Мадяри поріють черева, щоб вилазили кишкки», «Топлять січовиків живими в Тисі», «Штаба заліза до шиї січовника», «В державній лікарні в Кривій ранених розстрілюють кулями «дум-дум», «Гонведи грабують, штиком видовбують золотий міст із рота» тощо. Неабияку цінність становить додаток до щоденника, в якому поміщено список загиблих січовиків. Він нараховує 116 чоловік

В. Гренджа-Донський

(Для порівняння див.: Стерчо П. Карпато-Українська держава. Львів, 1994. С. 253–255). Йдеться також про долю рідних Августина Волошина: «...на помешканні пана Президента Волошина заквартирувались мадярські старшини. Тероризують безустанно сестер пана Президента, не поводитись як люди цивілізовані. Один капітан хвалився перед професоркою Ольгою Волошин, що він сам убив одинадцятьох січовиків. Щоб підтвердити це своє “геройство”, показував фотографії замордованих січовиків, навіть хотів їх віддати їй, та вона не могла на ті документи їхнього звірства дивитись і не взяла»³⁹.

У чому ж сила щоденника Василя Гренджі-Донського? Сила його в правдивому висвітленні подій. Він нічого не вигадусь, а пише все так, як йому переказували. «Щастя і горе Карпатської України» — це не стільки книга автора, як збірник споминів багатьох людей, які пережили радість і трагедію 1939-го р. І саме тому щоденник Василя Гренджі-Донського — цінне джерело для вивчення історії Карпатської України. В них історик наших днів може почерпнути для себе безліч фактів, яких не знайде ніде. Не випадково, що щоденник високо оцінив відомий історик Петро Стерчо. Говорячи про важливість щоденника, він писав: «Ці хронікерські записи маюють більшу документальну важливість від якого-небудь старовинного літопису, що на нього історики покликуються з повагою і достовірністю, бо писані вони кожного дня, коли ті події відбувалися, тому і відображені в них безпосередні враження»⁴⁰.

По-різному склалися долі двох видатних наших земляків. Василь Гренджа-Донський, пройшовши крізь пекло фашистських в'язниць і таборів, опинився в Словаччині, де і жив до самої смерті. Августин Волошин, заарештований в травні 1945 р. співробітниками НКВС, закінчив своє життя в Лефортовській в'язниці. До останніх днів В. Гренджа-Донський зберігав у своєму серці любов і пошану до президента Карпатської України. Він був глибоко переконаний, що «такий муж заслужив, щоб його іменем назвали площі й вулиці, щоб йому ставили пам'ятники. Це все ми зробимо, як прийде на це час».

³⁹ Гренджа-Донський В. Твори. Т. VIII. Щастя і горе Карпатської України : щоденник. С. 395.

⁴⁰ Там само. С. 19.

З-поміж праць, виданих за кордоном, заслуговують на особливу увагу саме праці мемуарного характеру Августина Штефана, з-під пера якого вийшли дві змістовні книжки⁴¹ та десятки статей. Їх автор стояв біля витоків формування й становлення державності в Закарпатті, займаючи відповідальні посади міністра шкільництва Карпатської України і згодом голови Союму. До цього додамо, що А. Штефан був найталановитішим учнем і продовжувачем А. Волошина у справі освіти та виховання. Оцінка його діяльності, приміром, як директора Мукачівської торговельної академії, що була справжнім вогнищем у культурно-освітньому житті краю і відіграла вирішальну роль у цій царині, ще попереду.

А. Штефан написав змістовну біографію А. Волошина, в якій докладно простежив етапні моменти життєвого й творчого шляху Волошина як педагога і громадського діяча. Вона справедливо й досі оцінюється як найкраще першоджерело відомостей про різнобічну діяльність А. Волошина. А. Штефан справедливо відмічав, що закарпатські українці лише двох своїх великих синів називали «Батьком»: Олександра Духновича і Августина Волошина. А. Штефан лаконічно, але зупинився на основних віхах життя і різнобічній діяльності А. Волошина, про що свідчать окремі розділи його праці (молодий Волошин; А. Волошин — кооператор; А. Волошин — священник; оборона кирилиці; свято хрещення України в Невцькім; А. Волошин — автор; А. Волошин — журналіст; А. Волошин засновує видавництво і друкарню «УНІО»; Ірина Волошинова з дому Петрик; А. Волошин переводить злуку народних рад; А. Волошин — основник «Просвіти в Ужгороді»; господарсько-соціальна діяльність А. Волошина; А. Волошин — посол у парламенті; А. Волошин засновує Учительську громаду; А. Волошин оборонив синьо-жовтий прапор тощо). Закономірно, що найбільше уваги А. Штефан приділив діяльності А. Волошина на посаді прем'єр-міністра та президента Карпатської України. Саме на кінець 30-х рр. припадає пік державницько-політичної діяльності А. Волошина.

З педагогічною темою найбільш тісно пов'язане інше фундаментальне дослідження Августина Штефана «За правду і волю».

⁴¹ Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України: Спомини. Торонто, 1977; Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. Кн. 1. Торонто, 1973; Кн. 2. Торонто, 1981.

Автор цієї двохтомної праці обстоює насамперед ідею, що є визначальною для неї: Августин Волошин — найвидатніший педагог Закарпаття, визначний фахівець у системі народного шкільництва⁴². Ось кілька домінантних рис із портретної характеристики А. Волошина-педагога: «Волошин виховував добрих та ідейних учителів для Карпатської України, які стали визначними діячами в культурнім та економічнім відношенні краю, вони любили свою рідну землю, свій народ, свою церкву». Серед них слід назвати самого А. Штефана, а також Михайла Гуляничя, Олександра Полянського, Семена Дзямка, Юліана Ревая, Павла Яцка та багатьох інших.

А. Штефан влучно підкреслив, що «в чорних днях угро-руської дійсності діти пересічного інтелігента, звичайного греко-католицького священника або церковного учителя, з руської спадщини дістали руські колядки, церковно-слов'янські “єжедневні молитви” і, оскільки ходили до церковної школи, читали кирилицею писані статті в читанці о. А. Волошина». Отже, вплив праць А. Волошина був незаперечним для зростання рівня національної свідомості закарпатських українців. Особливо становище покращилося, коли «в місяці липні 1917 р. директор учительської семінарії в Ужгороді о. Віктор Камінський відійшов на пенсію і новим директором іменовано о. Августина Волошина, який запросив мене (Августина Штефана. — *Авт.*) на професора математики-фізики, і мукачівський єпископ Антоній Пап іменував мене професором від 1 вересня 1917 р.»⁴³.

З вищенаведеного видно, що А. Волошин перебував у дуже близьких відносинах з А. Штефаном, незважаючи на те, що між ними була досить помітна різниця в роках. Безперечно, він йому довіряв. У спогадах А. Штефана є цікавий епізод, який також свідчить про людські риси директора вчительської семінарії: «Пригадую, що восени 1917 р. ми мали 6-тижневий курс для вояків-пропагандистів (учнів учительської семінарії). По скінченні курсу вояки могли скласти іспит... Колишній студент Лизак, родом з Ужгорода, перепавав з п'ятьох предметів. Видавши йому свідоцтво, він вийшов з професорської кімнати і по якомусь часі повернувся і сказав: “Пане професор, пан директор Волошин просив

⁴² Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. Кн. 1. С. 247.

⁴³ Там само. Кн. 2. С. 33.

Вас до директорської канцелярії”. Я зайшов до канцелярії і Лизак за мною. Я приступив до бюрка і сказав “Прошу”. Волошин: “Яка справа?” Тоді приступив Лизак, витягнув багнет і крикнув: “Ви мені напишіть добре свідоцтво!” В тій хвилині відчинилися двері і увійшов колишній старшина, професор господарської науки Чакаді, відразу скочив до Лизака, і схопив за руку з багнетом. Я зловив його за другу руку і Чакаді передав багнет директорові.

Волошин: “Та що синку? Ти хотів зі мною воювати? Іди і приклич свою матір і перед нею приобіцяй мені, що будеш чесно працювати”. Лизак: “Пане директоре, дайте мені назад багнет. Без того мене арештують”. Волошин: “Іди додому. Матір твоя тут мешкає недалеко. Тепер патрулі не ходять”.

Так стало, як Волошин наказав. Лизак по війні повернувся до учительської семінарії. Скінчив її і був іменованій учителем десь до Ужгородської жупи»⁴⁴.

Однак А. Штефан не обмежився характеристикою педагогічної діяльності А. Волошина. Він детально описав його політичну спрямованість у 1918–1919 рр., коли вирішувалася подальша доля нашого краю. Описуючи засідання Руської народної ради в Ужгороді, А. Штефан відзначив, що директор Августин Волошин у своїй доповіді з’ясував тогочасну політичну ситуацію і назвав всі можливі тодішні орієнтації. Чим закінчилася справа загальновідомо: 21 січня 1919 р. в Хусті перемогла проукраїнська орієнтація і було прийнято рішення про возз’єднання Закарпаття з Україною. І лише неможливість це зробити привела до пізнішого входження краю до складу Чехословаччини.

На сторінках спогадів А. Штефана є цікаві й маловідомі факти про внесок А. Волошина у створення хліборобської партії, дається характеристика основних напрямів шкільництва, які автор поділяє на народовецький, домашній або тутешняцький і руський, тобто русофільський. Видатним працівником першого напрямку, на думку А. Штефана, був А. Волошин. Як і В. Гренджа-Донський, А. Штефан подає коротку біографічну довідку А. Волошина: «Монс. Августин Волошин (1874–1945). Від 1-го вересня 1917 року — директор греко-католицької учительської семінарії для хлопців

⁴⁴ Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. Кн. 1. С. 111–112.

в Ужгороді аж до жовтня 1938 року. Посол до Празького парламенту в Празі в 1924–1929 рр. В жовтні місяці 1938 р. — державний секретар, в 1938–1939 рр. — Прем'єр, 15 березня 1939 р. — Президент Карпато-Української держави. На еміграції в Празі до травня 1945 р. Вмирає в московській тюрмі Лефорт 11 липня 1945 року»⁴⁵. До цього додамо, що дата смерті А. Волошина неточна. Він помер 19 липня в Бутирській тюрмі. Однак тоді, коли писалася книга А. Штефана, про це було невідомо.

Численні статті мемуарного характеру про Августина Волошина написали П. Кукурудза, А. Кущинський, В. Лар, П. Стерчо, С. Яковенко, що видаються нам важливим причинком до розуміння складної, часом суперечливої діяльності А. Волошина як політичного діяча. З огляду на це увіривнімо статті Степана Росохи та Павла Кукурудзи, які органічно взаємопов'язані між собою широко закроеною темою про педагогічну діяльність А. Волошина з одного боку, і в вужчому плані про його заслуги перед «Просвітою» — з іншого. П. Кукурудза дійшов висновку, що результати майже двадцятирічної роботи представників «Просвіти», одним із засновників якої був А. Волошин, лягли в основу тих духовних змагань, які завершилися 1939 р. проголошенням незалежної держави — Карпатської України.

Внесок А. Волошина у розвиток закарпатського театру описав Юрій Августин Шерегій. Він відзначив, що ще 30 грудня 1920 р. Гіядор і Мирон Стрипські, М. Григаший, Ю. Брацайко, А. Штефан та інші прийшли до А. Волошина, щоб обговорити болючі питання культурного розвитку краю... «На це повідомляє о. Волошин, що й тут в Ужгороді постала вже також думка заснувати просвітне товариство. Звісний патріот о. Невицький, парох з Уяку, основник декількох культурних товариств на другій стороні Ужа, зладив вже статут для просвітнього товариства “Зоря” й передав А. Волошинові. Це мало бути товариство просвітньо-економічне для ширення культури між народом, подібне, як “Просвіта” у Львові. А. Волошин прочитав статут... Автор взорувався на статут львівської “Просвіти” з 1880 р., а доповнив і розширив справами, які треба розділяти на кілька товариств...

⁴⁵ Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. Кн. 2. С. 295.

Зачинається дискусія, вже речево усі заявляють за тим, щоб це товариство заснувати... лиші статут поправити й до роботи обрано комітет: д-р. Стринський, А. Волошин і я. Оцей день був щасливим днем»¹⁶. 11 травня 1921 р. був обраний Головний відділ «Просвіти», заступником голови якого став А. Волошин. 15 січня 1921 р. на Підкарпатській Русі почав діяти перший в її історії руський театр. Закономірно, що ювілейну промову виголосив А. Волошин.

Ю. Шерегій

Ю. А. Шерегій писав, що А. Волошин неодноразово бував на виставах, які ставив руський театр в Ужгороді.

Зокрема, 28 серпня 1921 р. в міському театрі відбувся вечір, присвячений 70-річчю чеського драматурга Алоїза Ірасека, на якому виступив А. Волошин. У своєму виступі він пояснив, що А. Ірасек — видатний драматург і його творчість має великий вплив на європейську культуру взагалі. Прізвище А. Волошина постійно було серед жертводавців на користь закарпатського театру. А. Штефан наводить факт, який свідчить про постійну турботу театром з боку А. Волошина. Так, у січні 1930 р. Волошин подарував після «колядування Нової Сцени» на «поточні потреби» театру 5000 крон.

Театр «Нова сцена» неодноразово ставив п'єси А. Волошина, який в 30-х рр. справедливо вважався одним з провідних закарпатських драматургів. Августин Штефан вважав, що драма «Маруся Верховинка» — найкраща дотеперішня карпато-українська драма. Цю п'єсу високо оцінив також Ю. А. Шерегій: «...аматори Самоосвітнього гуртка при хлон'ячій Учительській Семінарії поставили в гімнастичній залі в Ужгороді в режисурі М. Біличенка 26.V.1935 несподіванку — прем'єру п'єси А. Волошина "Маруся Верховинка", сюжетом якої є боротьба за рідну школу».

¹⁶ Шерегій Ю. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року. Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто ; Пряшів ; Львів, 1993. С. 37–38.

Навіть у такому питанні як театральне мистецтво, не припинялася гостра боротьба між двома напрямками — українським і русофільським. Свою чітку позицію в цьому відношенні зайняв А. Волошин. «Гастролі в Празі, — констатував Ю. А. Шеретій, — вплинули на всю громадськість і на наших провідних чинників; театр визнала Прага, мусив це зробити і Ужгород. Не знаючи про наш плян з гастролями, дирекція нашого Дружества в Ужгороді була заскочена голосами преси. 26.6.1938 “Нова свобода” повідомляла, що А. Волошин виступив із Дружества “Карпато-русскій Театр”, бо його працю не поважав корисною для нашого народу й відродження. За цим фактом мають керуватись свідомі українці у відношенні до цього театру...».

Наближалася трагічна розв'язка для Карпатської України та її президента. Ці важкі часи Ю. А. Шеретій описав дуже стисло, немов писав хроніку: «Події в ЧСР клонились до її розвалу. 14.ІІІ. проголошено самостійну Карпатську Україну, як суверенну державу, бо Словаччина відірвалася від ЧСР. Нагло був скликаний 1-ий Сойм Карпатської України на 15. ІІІ. 1939 до Хуста, але без святочних вистав. Сойм зафіксував волю народу не піддатися окупантам. Винесено перші закони держави, іменовано уряд, посла вибрали 1-го президента Карпатської України, колишнього прем'єра д-ра А. Волошина, Сойм відкинув капітуляцію перед Угорщиною. 15 січня 1939 р. сніг покривав кров на трупах карпато-української столиці».

Серед численних спогадів про Августина Волошина і Карпатську Україну окремої уваги заслуговують спогади Вікентія Шандора, який в 1939 р. виконував відповідальні обов'язки представника уряду Карпатської України в Празі. В. Шандор більшу увагу приділяє характеристиці А. Волошина як політичного діяча, хоча відзначає, що ще дитиною «пішов я до Ужгорода, купив у книгарні-друкарні “Уніо” Буквар о. Волошина з 1907 року і сам почав з нього вчитися руську грамоту. Буквар був маленький, бідненький, з твердим знаком, але була в ньому велика життєва іскра. Як учитель довідався, що я вчуся азбуку по-руськи, просив мене, аби я його вчив»⁴⁷.

⁴⁷ Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна. 1938–1939. Ужгород : Гражда; Нью-Йорк : Карпатський Союз, 1996. С. 20.

А. Волошин повністю довіряв В. Шандору, а тому не дивно, що в спогадах останнього містяться такі факти, які важко знайти у спогадах інших діячів національно-визвольного руху 20–30-х рр. у Закарпатті. Приміром, коли йдеться про політичну діяльність А. Волошина після розпаду Австро-Угорської монархії, В. Шандор пригадував: «Провідна постать тодішнього нашого життя, пізніше прем'єр-міністр Карпатської України о. Августин Волошин у розмові з автором цих спогадів у Празі 1939 року визначив тогочасну ситуацію такими словами: "Ми мусіли шукати якусь реальну розв'язку, притому не хотіли довше бути зв'язані з Мадярщиною, а наше з'єднання з Україною не було можливості здійснити, головну роллю тоді повсюди грала військова сила, якої у нас не було. Про чехів як народ ми дуже мало знали, але в той час був це єдиний правильний вихід із положення – зв'язати нашу долю із слов'янським народом"»⁴⁸. Такої думки притримуються сьогодні переважна більшість сучасних дослідників.

В. Шандор яскраво описав призначення А. Волошина прем'єр-міністром уряду Підкарпатської Русі 26 листопада 1938 р. «Сенсацією був арешт прем'єр-міністра Бродія та призначення на його місце д-ра Августина Волошина... Доказалося, що у випадку небезпеки держави, чеські діячі таки звернулися за порятунком до українців. Мене ця вістка сильно порадувала. Нарешті і ми будемо ковалями і виразниками своєї долі». В. Шандор був глибоко переконаний, що невідомо якими б були рішення Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р., якби українську делегацію очолював А. Бродій, а не А. Волошин. «Призначаючи о. Августина Волошина новим прем'єр-міністром, – справедливо відзначав В. Шандор, – Прага викликала не тільки певного роду внутрішню революцію, але й поворот у політиці Чехо-Словаччини та поворот в українській справі взагалі. Дивлячись на карту Карпатської України після арбітражу, створюється враження, що арбітри навмисно і свідомо поперетинали сухопутні й залізничні шляхи в Хусті, аби примусити населення багатих Мадярщину "ласкаво" просити цей край до себе».

Спогади В. Шандора відзначаються своєю об'єктивністю і неупередженістю. Захищаючи в тому чи іншому питанні позицію

⁴⁸ Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна. 1938–1939. С. 31.

А. Волошина, В. Шандор наводить переконливі докази. Приміром, коли йдеться про утворення концтабору на горі Думен поблизу Рахова. З цього приводу В. Шандор писав: «Злісний виступ недоброзичливців у пресі проти доброго імені о. А. Волошина, що ніби підписував наказ для ізоляційної затримки підозрілих осіб, можна вважати великим підступом. А. Волошин нікого не посилав у табір, для того були інші органи. Якщо його підпис десь і можна було знайти, то це треба вважати результатом тогочасного початкового хаосу. Невиключено, що до такого підпису могло дійти і внаслідок навмисного підсунення якимсь мадярчуком такого наказу разом з іншими листами»⁴⁹.

Зупинився В. Шандор і на стані чесько-українських взаємин періоду Карпатської України. Необхідно погодитися з його думкою, що «призначення о. Августина Волошина прем'єр-міністром від 27 жовтня 1938 р. означало зміну ставлення чехів до українців та української державності взагалі. Чехи нарешті переконалися в тому, що т. зв. москвофільський культурний напрям, який вони так завзято підтримували в Карпатській Україні, завів їх наостанку в тупик... Одночасно ми повинні були брати до уваги собі чеський національний сентимент, чесько-німецькі взаємини в сучасному й минулому, щоб невідповідною поведінкою їх собі не зраджувати. З чехами ми створили одну федеративну державу, і треба було відстоювати спільну платформу для подальшого існування. Крім того, ми були повністю залежні від чехів. Знайти в цьому напрямі відповідну форму нашої присутності у Празі було одним із основних моїх завдань. Саме так визначив його і прем'єр-міністр Августин Волошин при першій зустрічі в Празі».

В. Шандор детально описав сутички 13–14 березня 1939 р. між чехами і карпатськими січовиками, вважаючи їх тактичною помилкою останніх. Він переконливо довів, що А. Волошин постійно прагнув до співпраці обох народів. «Тоді не був час на політичні, навіть обґрунтовані порахунки з чехами за минуле, — констатував він. — Життєві інтереси обох народів вимагали якнайтіснішої співпраці та взаємопорозуміння, що о. А. Волошин часто наголошував у своїх виступах та пресових конференціях. Спеціальне становище мало свою логіку, бо в даній ситуації чехи мали той самий

⁴⁹ Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна. 1938–1939. С. 133–135.

політичний інтерес, що і ми — збереження цілості обкровоєної республіки, боротьбу проти мадярських і польських терористичних банд, проти терористичних аспірацій Мадярщини щодо спільних кордонів з Польщею».

На сторінках спогадів В. Шандора зустрічається багатючий архівний матеріал про господарську політику уряду А. Волошина, укладання важливих торговельних договорів, українізацію всіх сфер суспільно-політичного життя краю. Не обминув він своєю увагою й реакцію А. Волошина на призначення Прагою третім міністром Карпатської України чеського генерала Л. Прхали. Хоча про це писали й інші очевидці, однак В. Шандор мав особисту розмову з цього приводу з А. Волошином. Ось як він її передав: «Після повернення з нарад до Представництва, сказав мені о. Волошин:

- Маємо третього міністра.
- Цікаво — кого? — запитую я.
- Ану, вгадайте.

Я почав вираховувати імена наших можливих кандидатів, але не вгадав і о. Волошин заявив:

- Генерала Прхалу.
- А ви на нього погодились? — зразу запитав.
- Чехи на ня напосіли, то що я міг робити. — була відповідь».

Цей фрагмент із спогадів В. Шандора ще раз переконує в тому, що самостійність А. Волошина у великій політиці була досить відносною і обмеженою — всі проблеми вирішувала Прага. І з такою постановкою питання треба було рахуватися.

Тепер багато пишеться про проголошення незалежності Карпатської України. Загальновідомо, що радикально настроєні закарпатські націоналісти «натискали» на А. Волошина, щоб він проголосив самостійність задовго до 14 березня 1939 р. В. Шандор повністю поділяв позицію А. Волошина, заявивши про себе як про політика реалістичного спрямування. «Уряд Карпатської України, а зокрема о. д-р. Волошин, у своїх заявах і статтях постійно наголошував потребу й політичну доцільність нашого співжиття з федеративною Чехо-Словаччиною. Беручи до уваги тогочасну політичну ситуацію в Центральній Європі та політику наших сусідів, зберегти федерацію в той час було єдиною реальною правильною розв'язкою проблеми Карпатської України... Мусимо бути підготовлені з військового й політичного боку, і рівно ж мусимо проголосити свою

незалежність, але аж після Словаччини, щоб не повернути до себе відповідальність за розвал республіки». Отже, однією з причин проголошення незалежності Карпатської України було проголошення самостійності Словаччиною, а отже державний розпад Чехо-Словацької республіки. Від імені А. Волошина В. Шандор «виконав акт проголошення незалежності в Празі».

У спогадах В. Шандора містяться незаперечні докази про протиріччя, які виникали між досвідченими закарпатськими політиками ліберального спрямування і радикально налаштованими місцевими націоналістами. В. Шандор детально описав «таємну раду групи членів Головної Команди Карпатської Січі у Січовій Гостинниці, на якій приготувався замах на уряд, тобто на всіх членів уряду і на арешт 15 провідних осіб. Присутні на цій нараді були декотрі члени Головної Команди галичани, а з наших Росоха, Рогач, Роман...». Свідчення В. Шандора підтверджуються спогадами В. Бірчака, І. Сарвадія, М. Бандусяка та інших очевидців. Відзначимо, що чехословацька служба безпеки неодноразово повідомляла А. Волошина про наміри радикалів. Робили це і окремі члени його уряду. Однак, як пише В. Шандор, «він був спокійної і розсудливої вдачі. Мав дуже велику терпеливість вислуховувати людські болі та їх лікувати». За всі свої кроки А. Волошин ніс відповідальність перед Прагою і своїм рідним народом. Безперечно, має рацію В. Шандор, коли пише, що «якщо будемо виправдовувати наші помилки і невдачі та їх ідеалізувати, зведемо морально на манівці цілі генерації, які втратимо для нашого народу». З такими міркуваннями необхідно погодитися.

Цікаві й маловідомі факти опубліковані В. Шандором на сторінках другого тому його «Споминів», які охоплюють період з 1939 до 1945 р. Ось, наприклад, що писав В. Шандор про стосунки А. Волошина з Проводом українських націоналістів: «Увійшов я у зв'язок з д-ром Б. Левицьким, і він листом від 26 квітня 1981 р. інформував мене: Навесні 1944 р. звернувся до мене Ярослав Гайвас, один з провідних членів ОУН під керівництвом полк. Мельника, з проханням, чи не міг би я взяти на себе важливу місію до президента А. Волошина від ОУН-солідаристів, що пізніше була створила т. зв. Українську Національну Раду з професором Величківським на чолі. Гайвас вручив мені оригінал статуту цієї Національної Ради з підписами митрополита Шептицького та інших

визначних осіб, на якому було вписане і прізвище президента А. Волошина й залишене місце для його власноручного підпису... Невдовзі я відвідав президента Волошина в його празькій віллі. З'ясував йому завдання, з яким я до нього прийшов. Президент уважно вислухав мене і відповів отакими словами: “На жаль, я не можу підписати цей документ, а саме з таких причин: як карпатський українець, почуваю себе зв'язаним з українським народом в його цілості. А найперший мій обов'язок — це думати про мою ближчу батьківщину, Карпатську Україну. Коли я вживаю “думати”, то маю на увазі обирати такі політичні позиції і провадити таку політику, яка

В. Шандор

в першій марі керується інтересами карпатоукраїнського народу. Ви бачите, що в світі діється? Вся наша батьківщина за згодою західних великих держав знов знаходиться під більшовиками. Питання Карпатської України дещо ускладнюється тим, що Карпатська Україна була складовою частиною Чехословаччини, а вона тепер є союзником західних демократій і в цій політичній концепції — навіть і Кремля. Мушу вам одверто сказати, що я орієнтуюся на ЧСР і за найбільшу помилку своїх земляків вважаю те, що вони перед лицем трагічного кінця Карпатської України і перед очима загарбницьких мадярських військ націлили свою зброю проти чеських вояків, шукаючи собі ворога там, де його не було. Сьогодні я повністю переконаний, що серед карпатських українців повинна бути така політична сила, яка б відважилася стати на позиції міжнародного права й підтримала б намагання Бенеша та його оточення, спрямовані на відновлення Чехословацької Республіки в її первісних кордонах. Я думаю і глибоко переконаний, — продовжував президент Волошин, — що така моя позиція не йде врозрід з інтересами українського народу, що вона тепер є єдиною можливою політичною концепцією карпатських українців, і вона... безпосередньо підтримує інтереси братнього нам, українцям, чеського

народу в його боротьбі за незалежність серед тих трагічних обставин, які тепер розвиваються. Тому, дуже вас прошу, перекажіть ці мої мотивації тим людям, які організують цю установу і які хотіли б мене бачити в її проводі. Прошу Вас, передайте також Ревая, підпис якого я вже тут бачу, щоб він обов'язково свій підпис зняв. Зясуйте йому, будь ласка, мою позицію й передайте йому моє прохання. Ми тепер не можемо нічого робити, що могло б загрожувати концепції федеративної ЧСР. А що буде пізніше — це побачимо. Я думаю, що доля Карпатської України залежить не від Національної Ради і від мого підпису, але від становища в Україні та в усьому світі”, — закінчив свої міркування д-р Волошин»⁵⁰.

Незважаючи на це, А. Волошин врешті-решт підписав запропонований документ: Петро Стерчо у своїй праці опублікував документ, який свідчить про те, що вже після окупації краю Угорщиною Августин Волошин із своїми однодумцями зустрівся з А. Мельником і навіть підписав договір про співпрацю. Ось текст договору:

«Акт писаний у Венеції дня 21 липня 1939 р. в справі устійнення взаємовідносин і напрямних співпраці між Проводом Українських Націоналістів і Урядом Карпатської України в приявності Голови ПУН Полк. Андрія Мельника, Членів ПУН Омеляна Сеника Грибівського і Ярослава Барановського Лімницького, Президента Карпатської України, о. Др. Августина Волошина, Членів Уряду Карпатської України Прем'єра Юліяна Ревая, міністра Августина Штефана, яким прийнято наступні рішення:

I

Виходячи зі засади соборности української нації обидві сторони твердо обстоюють становище невідривності Карпатської України від українських земель і заявляють, що принцип соборности українських земель не може бути нарушений.

II

Влада (Президент і Уряд) Карпатської України визнає із всіми з того впливаючими висновками Український Націоналістичний Рух за єдиного носія соборницько визвольної боротьби української

⁵⁰ Шандор В. Спогади. Т. 2. Карпатська Україна. 1939–1945. Ужгород : Гражда, 2000. С. 160–161.

нації і Провід Українських Націоналістів за керівника тієї боротьби.

III

Провід Українських Націоналістів визнає Уряд Карпатської України з президентом о. Др. Августином Волошином за законодавчо умандатованого її представника серед українського і чужинного світу, як останній український легальний уряд, що правив частиною української землі — Карпатською Україною.

IV

Стверджується, що Український Націоналістичний Рух, а зокрема Уряд Карпатської України і Організація Українських Націоналістів спільно змагали всіма силами створити, збудувати й оборонити Карпатську Українську Державу.

V

Усі конкретні висновки і потреби, що випливають з тих повищих засад, устійнюються в окремому залучникові»⁵¹.

Про хід переговорів А. Волошин відповідав на запитання майора Вайндорфа в Лефортівській в'язниці. Наведемо деякі місця зі «Справи А. Волошина»:

«Допит 19 червня 1945 р.

Запитання: Розкажіть про суть зробленої вами усної заяви слідству?

Відповідь: На одному з минулих допитів я говорив про мою зустріч з “вождем” українських націоналістів в Берліні Андрієм Мельником. В дійсності ж я мав зустріч і розмову з А. Мельником, але не в Берліні, а в Італії. Про обставини, при яких відбулася зустріч і розмова з А. Мельником в Італії, я й хочу розказати слідству...

Запитання: При яких обставинах ви зустрілися і розмовляли з Андрієм Мельником?

Відповідь: Знаходячись в Празі до мене на квартиру в кінці серпня чи на початку вересня 1939 р. прийшли прем'єр-міністр Ю. Ревай і Комаринський — керівник пропаганди при моєму уряді

⁵¹ Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. С. 110–111.

і повідомили, що “вождь” українських націоналістів Андрій Мельник запрошує мене президента Карпатської України, їх і члена мого уряду міністра освіти Августина Штефана в Венецію (Італія) для політичних переговорів з питання дальнішої долі Карпатської України.

Яким чином і коли вони домовилися про зустріч і переговори з А. Мельником, я зараз не пам'ятаю. Я погодився вести переговори з А. Мельником і для цієї цілі поїхати до нього в Італію.

Запитання: Яким чином ви одержали документи на проїзд до Італії?

Відповідь: Цим питанням я особисто не займався, документами на проїзд в Італію мене і інших членів делегації — Ю. Ревая, А. Штефана — забезпечив Комаринський. Наскільки я пам'ятаю, Комаринський від німецьких властей в Празі одержав на всіх нас перепустки, так звані “durchlassehein” на право проїзду кордону і перебування в Італії.

Запитання: Перед від'їздом із Праги ви, Ю. Ревай, А. Штефан і Комаринський обговорили спільно план ваших розмов під час переговорів з А. Мельником?

Відповідь: Ні, я цього не пам'ятаю.

Запитання: Коли прибули для переговорів з А. Мельником в Італію?

Відповідь: В Венецію через Відень ми прибули наступного дня.

Запитання: Де саме відбулись переговори з А. Мельником?

Відповідь: Переговори відбулись в готелі на острові Лідо (Венеція), де вже нас чекав А. Мельник, його секретар і професор римського університету.

Запитання: Назвіть, хто саме був присутній на ваших переговорах?

Відповідь: При переговорах були присутні: Мельник Андрій, його секретар Барановський і професор римського університету Онадський (або Онацький) — ідеолог українських націоналістів, який одночасно очолював українські націоналістичні організації в Італії, я — президент Карпатської України, прем'єр-міністр мого уряду Юлій Ревай, міністр освіти Августин Штефан і Комаринський — керівник пропаганди при моєму уряді.

Запитання: Як проходили переговори і які були прийняті рішення?

Відповідь: Після обміну привітаннями проходили політичні переговори, повного змісту яких не пам'ятаю. Добре пам'ятаю тільки те, що Мельник запропонував мені і решті членам делегації погодитися на приєднання території Карпатської України до решти українських земель, тобто до Галичини і Радянської України для утворення "Самостійної України".

Далі Мельник заявив, що ця ціль по створенню "Самостійної України" буде здійснена при допомозі українців, які населяють всі землі і вони ж допоможуть удалити угорців з території Карпатської України, яку останні окупували.

На пропозицію Мельника я згоди не дав і відповів, що моя ціль полягає в тому, щоб удалити угорців з території Карпатської України і зберегти її автономію.

Запитання: Яку участь взяли в переговорах Ю. Ревай, А. Штефан, Комаринський, Онацький і Барановський?

Відповідь: Ю. Ревай, А. Штефан, Комаринський, Онацький і Барановський також брали участь в цих переговорах, але із-за давності я не пам'ятаю змісту їх виступів.

Запитання: Яким шляхом повинні були відторгнути Радянську Україну від Радянського Союзу, а також Галичину і залучити українців для здійснення цих насильницьких актів?

Відповідь: Якись плани на переговорах обговорювались, але не в детальній формі, однак із-за давності я не можу їх зараз пригадати.

Запитання: Які були прийняті рішення в ході переговорів?

Відповідь: Кінцевих рішень прийнято не було.

Запитання: Який документ був вироблений і підписаний після переговорів?

Відповідь: Документ не вироблявся і я особисто нічого не підписував, а про решту учасників переговорів не знаю.

Запитання: На чому тоді закінчилися переговори?

Відповідь: Мельник, Онацький і Барановський запросили мене, Штефана, Ю. Ревая і Комаринського поїхати в Рим для продовження переговорів, але я від цього відмовився і поїхав з Комаринським в Прагу.

Мельник, Онацький, Барановський, Ю. Ревай, Штефан поїхали в Рим, де продовжили переговори. Запрошення Мельника я розцінював як прагнення з його боку зробити на мене вплив і погодитися

на його пропозиції в Римі, де б йому допомагали в цьому націоналістичні кола.

Запитання: Про що домовились названі особи в Римі?

Відповідь: Не знаю.

Запитання: Вас Ю. Ревая, Штефан і інші особи інформували про результати переговорів в Римі?

Відповідь: Після повернення Ю. Ревая і Штефана з Риму я з ними в Празі зустрічався і розмовляв неодноразово, але я зараз не пам'ятаю чи інформували вони мене про результати переговорів з А. Мельником та його соратниками в Римі»⁵².

Отже, із вищенаведених матеріалів допитів видно, що протягом празького періоду Августин Волошин мав зустрічі з політичними діячами української еміграції. Вони свідчать про бажання колишнього президента Карпатської України обговорювати проблеми майбутнього державного статусу краю. Однак його позицію у цих питаннях можна вважати досить пасивною, яка зводилася до того, щоб «удалити угорців з Карпатської України». Однак повернемося до аналізу мемуарної літератури про Августина Волошина.

Опублікували свої спогади й ті, хто, хоч і були патріотами краю, але вважали, що уряд А. Волошина є поміркованим, ліберальним, «соціал-демократичним», «застарілим» і не хоче проголошувати незалежність Карпатської України. Йдеться про статті й книги І. Рогача, С. Росохи, Ю. Химинця⁵³. Усі вони відзначали видатні педагогічні здібності А. Волошина, його вирішальний внесок у розвиток культури і національної свідомості населення краю. Однак з кардинальних питань тогочасного політичного життя Карпатської України їхні спогади суттєво відрізняються від спогадів, приміром, Вікентія Шандора. С. Росоха пізніше визнав, що «нераз дуже критично висловлювався на їх (А. Волошина та Ю. Ревая. — Авт.) адресу та інших провідників... бо ж в наших "революційних поняттях" вони були "опортуністами", а тільки ми "правдивими" націоналістами. Без сумніву, що такі поняття в нас

⁵² ЦАМГБ РФ. Н — 17681. Л. 27–29.

⁵³ Рогач І. Як живе і працює батько відродження Карпатської України в 1939 році. *Нова свобода*. 1939. 7 січ.; Росоха С. Августин Волошин як педагог і вчитель. *Наша думка*. 1948. Ч. 9; Росоха С. Соїм Карпатської України. Вінніпег, 1949; Львів, 1990; Химинець Ю. Тернистий шлях до України. Ужгород, 1996.

родились під впливом ОУН, до якої належали провідні одиниці закарпатської молоді»⁵⁴. Що стосується інших активних учасників подій 1938–1939 рр. у Карпатській Україні, то у виданих ними спогадах суперечності в українському таборі, як правило, замовчуються. Через їхні праці червоною ниткою проходить ідея монолітної єдності і всезагальної підтримки уряду Августина Волошина. Насправді все було далеко не так.

Спробу акумулювати своє розуміння історії Закарпаття з найдавніших часів до наших днів зробив Ю. Химинець⁵⁵. На думку Василя Худанича, «видання Юліяна Химинця — оригінальне дослідження, яке ліквідує значну частину білих плям в історії краю, хоч окремі роздуми, викладені в роботі, вимагають глибшого осмислення. У деяких випадках з автором можна не погодитися, але не можна йому відмовити у відвертості й об'єктивності»⁵⁶. Деяку однобічність оцінок Ю. Химинця відзначив А. Пекар, на думку якого автор «інші питання, пов'язані з Карпатською Україною..., розглядає під кутом ОУНівської ідеології, з чого часом виходять однобічні висновки та загострені оцінки чи спостереження». Водночас, вважає А. Пекар, «праця д-ра Ю. Химинця не є наукова праця й тому він мав повне право йти своєю дорогою, щоб дійти до своїх висновків-спостережень»⁵⁷.

У спогадах Ю. Химинця чітко простежується історія виникнення і діяльності ОУН в Закарпатті: «З 1932 р. на Закарпатті почав оформлятися український національний рух. Він розвивався двома шляхами: легальним, що його очолив С. Росоха, видаючи часопис "Пробоем" у Празі. До цього руху належали переважно студенти університету, об'єднані в союз в Празі і Братиславі. Друга частина складалась із студентів середніх шкіл і селянської

⁵⁴ Передмова С. Росохи до книги: Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. С. 9.

⁵⁵ Химинець Ю. Закарпаття — жертва фашистської Німеччини. *Українські Карпати: етнос, історія, культура* : матеріали міжнар. наук. конф. Ужгород, 1993. С. 500–514; Химинець Ю. Закарпаття — земля української держави. Ужгород, 1992; Химинець Ю. Закарпаття і Радянський Союз (1919–1944). *Карпатська Україна*. 1993. 15 квіт.; Химинець Ю. Тернистий шлях до України. Ужгород : Гражда, 1996.

⁵⁶ Химинець Ю. Тернистий шлях до України. Ужгород : Гражда, 1996. С. 377.

⁵⁷ Там само. С. 160.

молоді. Провідником Крайової езекутиви ОУН у 1932–1940 рр. був Юліян Химинець»⁵⁸. У вересні 1938 р. Ю. Химинець очолив Закордонну делегацію Карпатської України, а «роль політичного й дипломатичного напівофіційного представництва справ Закарпаття взяло на себе представництво ОУН у Берліні, що офіційно діяло під назвою Українська пресова служба і було акредитовано при міністерстві закордонних справ та міністерстві пропаганди». «Наша закордонна делегація, — пригадавав Ю. Химинець, — тісно співпрацювала з Українською пресовою службою». Із спогадів Ю. Химинця видно, що ОУН і Закордонна делегація Карпатської України уважно слідкували за розгортанням політичних подій в ЧСР і Закарпатті. Коли 11 жовтня 1938 р. Прага призначила автономний уряд А. Бродія, пресовий відділ делегації випустив декларацію, у якій домагався для Закарпаття повної самостійності. Ю. Химинець досить детально описав свою діяльність у Берліні, де протягом жовтня 1938 р. «зустрівся з полковником Михайлом Колодзінським. У його товаристві я відвідав японське посольство і склав меморандум про наше становище. Ми просимо японського генерала підтримати нашу справу, а його особисто — відвідати Карпатську Україну. Це і сталося 15 грудня 1938 р., коли полковник Р. Ярій, японський генерал і я з дружиною поїхали з Берліна через Відень і Словаччину до Хуста».

Спогади Ю. Химинця заперечують твердження окремих істориків, що між урядом Карпатської України і Закордонною делегацією не існувало ніяких контактів. «Коли 1 листопада 1938 р. прем'єр А. Волошин зі своєю делегацією прибув на Віденський арбітраж, — писав Ю. Химинець, — він одержав у своє розпорядження всі матеріали, підготовлені закордонною делегацією Карпатської України». Закордонна делегація Карпатської України 3 листопада 1938 р. видала декларацію, в якій засудила рішення Віденського арбітражу. Незважаючи на трагічність прийнятих у Відні рішень, А. Волошин, писав Ю. Химинець, «послав мене 8 січня 1939 р. в Берлін, щоб я через відомі контакти, що їх мала ОУН, підготував зустріч нашого прем'єра з Гітлером». Однак ця зустріч так і не відбулася.

⁵⁸ Химинець Ю. Закарпаття — земля української держави. Ужгород, 1992. С. 68.

Ю. Химинець детально описав наслідки своєї поїздки в Берлін 9 березня 1939 р. На засіданні ПУНу 10 березня 1939 р. було прийнято рішення «проголосити самостійність і офіційно просити німецький уряд про охорону й допомогу»⁵⁹. На той час ПУН і уряд Карпатської України вже добре усвідомлювали всю трагічність ситуації і знали позицію Німеччини. «Правдою є те, — пригадував Ю. Химинець, — що майже всі учасники драми Карпатської України ясно усвідомлювали: стовп, який ми забиваємо в рідну землю під гуркіт угорської канонади, хоч і ціною власного життя, буде історичним і вказівним». Ю. Химинець, на нашу думку, об'єктивно оцінив роль ПУНу в подіях 1938–1939 рр. у Карпатській Україні: «Після падіння Карпатської України майже весь уряд осів у Празі. Минуло кілька місяців, проте ніхто з уряду, насамперед Президент д-р А. Волошин, не шукав контакту з Проводом Українських Націоналістів. Через героїчну боротьбу карпатських січовиків і народу Закарпаття було здобуто особливий моральний капітал. Хоча ПУН у справі Карпатської України зробив великі зусилля (переважно дипломатичні і фінансової допомоги), однак через те, що в останній дії закарпатської епопеї відійшов у тінь, після трагедії Карпатської України він не міг приписувати собі заслуги героїчної боротьби Закарпаття». Протягом квітня — липня 1939 р. ПУН шукав нових контактів з урядом Карпатської України в еміграції. На думку Ю. Химинця, «така нагода трапилася 21 липня 1939 р., коли встановлено взаємовідносини і шляхи співпраці між Проводом Українських Націоналістів і владою Карпатської України. Це домовлення зафіксоване актом у Венеції»⁶⁰.

Великий фактичний матеріал міститься у споминах головнокомандувача обороною Карпатської України полковника Сергія

Ю. Химинець

⁵⁹ Химинець Ю. Закарпаття — земля української держави. С. 93.

⁶⁰ Там само. С. 94.

Єфремова⁶¹. Автор у хронологічному порядку подає майже погодинний опис боїв карпатських січовиків проти угорських окупаційних військ, але пише і про свої зустрічі й телефонні розмови з найвищими представниками Карпатської України. На сторінках мемуарів С. Єфремова дається об'єктивна оцінка діяльності Августина Волошина та полковника Михайла Колодзінського, який до останньої хвилини керував карпатськими січовиками. Публікація спогадів С. Єфремова — результат багаторічної науково-пошукової роботи відомого словацького вченого, академіка НАН України Миколи Мушинки. Необхідно погодитися з автором передмови, що «спогади С. Єфремова належать до найвизначніших мемуарних творів про бої в Карпатській Україні 1939 року... Зі спогадів довідуємось про героїзм січовиків, які, обороняючи свою державу, вступили в нерівний бій із загарбниками цієї держави — угорською армією. Значна частина з них загинула на полі бою, інші потрапили в полон і були піддані жорстоким тортурам. С. Єфремов своїми спогадами віддав честь їхній світлій пам'яті»⁶².

До публікації спогадів С. Єфремова ми дуже мало знали про діяльність А. Волошина 14–15 березня 1939 р. Ось як ці складні часи в житті молодої країни описав головнокомандувач національною обороною Карпатської України:

«Увечері 14-го березня о. Прем'єр, монсенйор Августин Волошин, скликав до свого приватного помешкання на нараду всіх, із ким уважав за потрібне порадитися в цю критичну для Карпатської України годину. Серед закликаних був і я.

Почавши нараду, о. Прем'єр повідомив, що 14-го березня чеське військо напало на січовиків, а мадяри використали це, перейшли кордон та зайняли вже три села на мукачівському відтинку кордону. Чеська кордонна сторожа залишає кордони, а Карпатська Січ ще не може їх обсадити, тим то кордони відкриті для ворога, і він наступає силами кількох дивізій піхоти та моторизованими

⁶¹ Єфремов С. Бої 14–15 березня 1939 року на Карпатській Україні. Ужгород : Гражда, 2009. 100 с.; Єфремов С. Бої 14–15 березня на Карпатській Україні. *За державність*. Матеріали до історії війська українського. Торонто : Укр. воєнно-істор. ін-т, 1966. Т. II. С. 128–165; Єфремов С. Бої на Карпатській Україні 14–15 березня 1939 року. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2019. 96 с.

⁶² Єфремов С. Бої на Карпатській Україні 14–15 березня 1939 року. С. 22.

частинами при допомозі танків, літунства та гарматних відділів. Далі о. Прем'єр з обуренням повідомив, що у відповідь на протестну ноту, яку він післав від уряду до Берліна, німецький консул у Хусті д-р Гофман повідомив, що в такій ситуації, коли мадярське військо зайшло досить далеко в глибину Карпатської України, Німеччина не може дати допомоги, бо це могло б викликати збройний конфлікт з мадярами й поляками, а через те треба добровільно піддатися мадярам і не проливати даремно крові...

Хтось із присутніх на нараді досить голосно зауважив:

— Безсоромна німецька брехня!... Та ж Гітлерові досить було б сказати мадярам одне слово й вони забрались б назад... Яка лице-мірна гра?!...

Коли ось страж майстер Торбич повідомив, що прибув мадярський майор, як парламентар від мадярської головної команди, і просить прийняти його.

Прем'єр сказав завести того парламентаря до його їдальні, і що він туди зараз приїде. Через декілька хвилин він і пішов туди.

Вістка про прибуття мадярського парламентаря якось приголомшила присутніх. Мовчанку перервав Іван Рогач:

— Будемо боронитися й не віддамо добровільно країни ворогові! Карпатська Україна, проголосивши свою незалежність, увійшла в цілість всеукраїнських визвольних змагань!...

Якось не в'язалася розмова й присутні сиділи мовчки. Нарешті з'являється в дверях о. Прем'єр.

— Панове, — каже о. Прем'єр, — ультиматум мадярів такий: до 8-ої години ранку передати їм владу в цілій Карпатській Україні. Парляментар повідомив, що будапештський уряд о 15.15 годині дав 12-годинний ультиматум також чехословацькому урядові в Празі із такими вимогами: 1) чеське військо за 24 години має вийти з Карпатської України, 2) чеське військо повинно перестати переслідувати мадярів, 3) чеське командування має видати зброю мадярським самооборонним організаціям і 4) усіх інтернованих мадярів чеська жандармерія негайно має звільнити з таборів. Щоб підтримати свої вимоги, мадяри перейшли кордон Карпатської України, а відповіді з Праги чекають до 3.15 години дня 15 березня. Парляментар чекає на мою відповідь.

Відбувається коротка нарада й ухвалюється: дати парляментарові відповідь, що уряд Карпатської України не може прийняти

С. Єфремов

такого ультиматуму, бо Карпатська Україна є суверенна держава, і така форма ультиматуму суперечить міжнародному праву... Д-р Юлій Брацайко запропонував спробувати провадити з мадярами дипломатичні переговори... Прем'єр вийшов до сусідньої кімнати повідомити парламентаря про наші ухвали... Коли о. Прем'єр знову повернувся до нас, йому було сказано, що всі ми вирішили боронити Карпатську Україну, хоч безнадійно, але боронити.

— Згода! — відповів о. Прем'єр, — але почекаємо до ранку, може прийде якась позитивна відповідь від мадярів. — На цьому нарада закінчилася й ми розійшлись.

Уранці прийшла телеграфічна відповідь з Будапешта, в якій повідомлялося, що «з технічних причин не можна вже припинити воєнних акцій, але вони готові розмовляти з представниками уряду Карпатської України». Про це я дізнався від о. Прем'єра, який мене викликав до телефону ще зі свого помешкання»⁶³.

С. Єфремов погодився взяти на себе загальне командування українськими збройними силами в Закарпатті. Протягом 14–15 березня 1939 р. саме він особисто доповідав А. Волошинові про ситуацію на фронті. Під час однієї з таких розмов С. Єфремов із болем у серці написав: «Повертаючись від о. Президента, я був цілий під враженням нашої розмови та сумного погляду о. Президента, яким він подивився на мене, коли віддавав наказ про евакуацію Хуста»⁶⁴.

Переважаюча більшість очевидців і учасників подій в Карпатській Україні твердять, що уряд А. Волошина користувався всебічною підтримкою населення краю, а численні сутички між карпатськими січовиками і чеським військом, зокрема ті, які мали місце в ніч з 13 на 14 березня 1939 р., були спровоковані Прагою. Більшість мемуаристів твердять, що в українському таборі не існували

⁶³ Єфремов С. Бої на Карпатській Україні 14–15 березня 1939 року. С. 26–30.

⁶⁴ Там само. С. 52.

суперечності, а панувала загальна злагода. Однак протилежної точки зору притримуються М. Бандусяк, Г. Божок, П. Кореневич, С. Решетило, І. Сарвадій, В. Шандор, С. Сабол (Зореслав)⁶⁵. Вони вважають, що не чехи, а січовики, зокрема члени ОУН, виступили ініціаторами захоплення чеської зброї, що вилитося у кровопролитні бої 13–14 березня 1939 р. Названі автори вважають, що радикально настроєні керівники Карпатської Січі готували державний переворот з метою скинення уряду А. Волошина, який вважали надто ліберальним і малоенергійним. Наведені ними факти переконують у тому, що в українському таборі існували серйозні розбіжності, які значно ускладнювали і без того нелегке становище уряду Карпатської України. Оцінюючи події 13–14 березня 1939 р. в Карпатській Україні, В. Шандор справедливо відзначив: «Без огляду на те, як історія оцінить сутичку, сьогодні можемо наголосити на тому, що вона не була потрібна і не була корисною ані для чехів, ані для нас. Крім сутички смертельної зброї, був це і моральний удар для обох народів, які після 20-літнього спільного життя, завершеного федеральним державним устроєм, трагічно розлучились, чого собі напевно ні один не бажав». Згубні наслідки та викликане взаємне недовір'я показалися вже наступного дня, коли «частина відступаючої чехословацької армії відмовилася передати зброю нашій Національній обороні, яка перебирала на себе оборону краю перед агресивною Мадярщиною, спільним ворогом чехів і українців. У цім полягає трагізм створених умов, сумний результат тогочасних політичних обставин»⁶⁶.

Роздуми В. Шандора поділяє переважна більшість сучасних дослідників. Цю стосується спогадів В. Шандора, який

⁶⁵ Бандусяк М. Карпатська Україна: за кулісами події 1938–1939 рр. *Карпатський край*. 1995. № 5–8. С. 36–37; Божок Г. Спомини. *Вісник Карпатського Союзу в ЗСА*. 1972. № 3–4. липень, серпень; Кореневич П. Спомини. *Вісник Карпатського Союзу в ЗСА*. 1972. № 3–4. С. 35–40; Решетило С. «Наші незрілість і нерозум». *Карпатський край*. 1995. № 5–8. С. 38–40; Сарвадій І. Змова проти уряду Карпатської України. *Карпатський Союз*, 1984; Сарвадій І. Могікани Діаспори. *Карпатський край*. 1994. № 7–12. С. 22–31; Сарвадій І. Хто спричинив трагедію? *Карпатський край*. 1995. № 5–8. С. 38–40; Сабол С. Від Угорської Руси до Карпатської України. Філадельфія–Пенсільванія : Карпатський голос, 1951; Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна, 1938–1939. Ужгород : Гражда ; Нью-Йорк : Карпатський Союз, 1996.

⁶⁶ Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна, 1938–1939. С. 335.

в 1938–1939 рр. виконував функції головного представника Карпатської України в Празі, то вони містять у собі величезний документальний матеріал про міжнародне становище, соціально-економічний і внутрішньополітичний розвиток Карпатської України. В. Шандор першим ґрунтовно дослідив діяльність Представництва уряду Карпатської України в Празі, Державної господарської ради, Чехо-Словацького закордонного інституту, делегації УНО тощо. Наукова цінність спогадів В. Шандора полягає в тому, що їх автор використав велику кількість архівних документів, зокрема тих, які зберігаються в його особистому архіві.

Окремі аспекти історії Карпатської України та діяльності А. Волошина знайшли своє відображення у спогадах А. Куциньського, С. Клочурака, В. Маркуся, М. Папа, М. Химинець, М. Ігнатишин-Логуш, Є. Мацяха⁶⁷. Спогади про А. Волошина опублікували М. Бандусяк, Г. Блестів-Корж, М. Вайда, В. Герзанич, А. Дад, А. Куциньський, В. Лар, М. Могорита, Ф. Сас, А. Штефан та ін.⁶⁸ Оцінку діяльності членів ОУН в Карпатській Україні

⁶⁷ Куциньський А. З нагоди 99-ої річниці народження о. Августина Волошина. *Українське козацтво*. 1973. С. 21–25; Куциньський А. Закарпаття в боротьбі: спогад. Буенос-Айрес : Вид-во Юліяна Середяка, 1981; Куциньський А. Зі славних днів Карпатської України. *Самостійна Україна*. 1961. Т. 14. № 4. С. 8–11; Клочурак С. До волі: спомини. Нью-Йорк, 1978; Маркус В. (Марко Василь). Спомини: Літературні спроби–публікації 40-х років. Ужгород : Гражда, 1995; Пап С. (Пугач). Пластовий альманах: З нагоди п'ятдесятиріччя Українського пласту на Закарпатті. 1921–1971. Рим : Юг, 1976; Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України: Спомини. Торонто, 1977; Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. Кн. 1. Торонто, 1973; Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. Кн. 2. Торонто, 1981; Химинець М. Жінки Закарпаття – дома й на чужині. Крайнка. 1994. С. 46–48; Химинець М. Організоване жіноцтво Карпатської України (1919–1939). *Українські Карпати: етнос, історія, культура* : матеріали міжнар. наук. конф. Ужгород, 1993. С. 500–514; Ігнатишин-Логуш М. «Слухайте Карпато-Українську передачу...» звучало в ефірі. *Срібна земля фест*. 1996. 12–18 грудня; Ігнатишин-Логуш М. З над синіх просторів Карпат...: [спогад]. *Красне Поле*. Ч. 1. Про Карпатську Україну / упоряд.: Ю. Зейкан, В. Копейко. Ужгород : Патент, 1999. С. 192–197.

⁶⁸ Вайда М. Монсенйор д-р Августин Волошин. *Календар «Провидіння»*. 1959. С. 89–93; Дад А. Чотири з тисячі: в дворіччя березня Карпатської України (Колодзінський-Гузар, Косак-Тарнавський, Блестів-Гайдамака, Тащинець-Крот). Прага : УНО, 1941; Дмитро Климуш – головний командант «Карпатської Січі»: Документи, спогади, статті, вірші / упоряд. О. Д. Довганич, М. І. Кухта. Ужгород.

зробив С. Ленкавський. «Міжнародна політична ситуація загострювалася, — пригадував С. Ленкавський. — Наближалася війна. Після Австрії, Судетів — на черзі в планах Гітлера стала Чехословаччина. Для Закарпаття настав шанс будувати своє самостійне життя. Націоналістичний рух, який тут діяв здавна, але слабо, вирішив використати сприятливу політичну ситуацію, хоча рівень національної свідомості був тут досить низький (москвофіли). Після відірвання Словаччини від ЧСР — Закарпаття проголошує Самостійну Карпатську Україну (15.3.1939 р.). Зібрався перший парламент, усталено столицю в Хусті, видано перший державний закон. Твориться за ініціативою військової референтури ОУН — закарпатське військо “Карпатська Січ”, налагоджується державне життя, зростають ентузіазм карпатсько-українського населення і національна його гордість. Серед українців інших земель вирінає думка, що Карпатська Україна є першим зав’язком УССД (Українська Соборна Самостійна Держава. — *Авт.*). Однак фальшиві союзники молодій державі (Німеччина) ціною її здобувають собі союзників для дальших своїх планів. Починається наступ мадярів на Карпатську Україну. Проти переважаючої сили ворога стає молода “Січ”, заповнена юними сміливцями, які прийшли через кордон, щоб оборонити цей зав’язок Української держави. Через нестачання в час... зброї, закупленої організацією у чехів (вина орг. Реф. ПУН Барановського), “Січ” відступає. До боротьби дійшло на Красному Полі, яке стало для Хусту тим, чим колись Крути для Києва. Після героїчної боротьби Карпатська Україна опиняється під окупацією нового ворога — мадярів. Загинули там полк. Михайло Гузар-Колодзінський, шеф оперативного штабу “Січі” й Зенон Коссак — крайовий військовий референт ОУН»⁶⁹. Нехай читач вибачить за дещо довгу цитату, однак С. Ленкавський в цих рядках своєї праці зробив досить

1997; Кушнірський А. З нагоди 99-ої річниці народження о. Августина Волошина. *Українське козацтво*. 1973. С. 21–25; Сас Ф. Брати Юлії і Михайло Брашайки. *Календар «Просвіти» на 1994 рік*. Ужгород. 1994. С. 73–76; Сас Ф. Спів Гучульської Республіки (Про С. Ключурака). *Календар «Просвіти» на 1995 рік*. Ужгород. 1995. С. 187–188; Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України: Спопни. Торонто, 1977.

⁶⁹ Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. Т. 1 / за ред. О. Сича. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. С. 77–78.

об'єктивний, хоч і стислий, аналіз подій 1938–1939 рр. у Карпатській Україні.

Багато відомостей про події 1938–1939 рр. в Закарпатті містяться на сторінках оригінальної у всіх відношеннях книги М. Вінча. «Одноденна держава» — це опис подій Карпатської України 1939 р. з перспективи англійського спостерігача. Книга дає уявлення про англосаксонське бачення подій і настроїв у Карпатській Україні. Політичні та історіософські роздуми переплітаються з багатим краєзнавчим описом. Автор детально описує життя і побут місцевого населення, нерідко звертається до становища українців у Східній Галичині, висловлює свої думки про Галицького митрополита Андрея Шептицького та його вплив на події кінця 30-х рр. у Європі. Книга Майкла Вінча — особисті міркування автора, які важко вважати безапеляційними і об'єктивними. На це звернули увагу автори передмови: «Звичайно, свідчення Майкла Вінча не є беззастережними. Кожен очевидець грішить більшим або меншим суб'єктивізмом, далеко не всі можуть похвалитися досконалим знанням місцевого контексту. Так було і з Вінчем. Читаючи “Одноденну державу”, слід пам'ятати про декілька важливих моментів. Майкл Вінч потрапив у Карпатську Україну з уже сформованою думкою про події, що там відбувалися. В англосаксонському світі за станом на 1939 рік Карпатська Україна не була цілковитою *terraincognita*, але їй не була *terrascognita*, тому за нею закріпилося декілька стереотипів. Засвоївши ці стереотипи, а також не володіючи українською мовою, Вінч писав з певним викривленням»⁷⁰. Окремі аспекти праці М. Вінча ґрунтовно проаналізував М. Зан⁷¹.

Заслуговує на увагу окрема група спогадів колишніх вихованців Августина Волошина, зокрема тих, якими особисто піклувалося подружжя президента Карпатської України. Ще живе чимало

⁷⁰ Вінч М. «Одноденна держава»: свідчення англійського очевидця про події Карпатської України. Київ: Темпора, 2012. С. XIV.

⁷¹ Зан М. Політична участь етнічних меншин у державотворенні Карпатської України. *Карпатська Україна — незалежна держава*: матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої Незалежності Карпатської України (м. Ужгород, 14–15 берез. 2019 р.) / вступ. слово В. Смоланки; редкол.: М. Веген (голова), С. Віднянський, М. Лендвель, О. Пагіря, М. Токар, С. Федака (члени редкол.). Ужгород: АУТДОР-ШАРК, 2019. С. 50–76.

людей, які в 20–30-х рр. ХХ ст. навчалися в учительській семінарії, в Ужгородській гімназії. Ось, приміром, заслужений учитель України (нещодавно відійшов у вічність) Ернест Шутяк близько знав А. Волошина, бо йому судилося вчитися в учительській семінарії у місті над Ужем. Він радо згадував про свого вчителя, який викладав у його академічній групі, що мала 40 студентів; серед них 10 – діти службовців, а решта – вихідці із селянських родин. До речі, плата за навчання була тут помірною, оскільки багато студентів звільнялися від оплати, якщо представляли «посвідку бідності». Харчування у семінарії було майже безкоштовне. У цих соціальних вимірах теж немало зусиль директора семінарії, який постійно цікавився станом життя й навчання своїх вихованців. Неодноразово випадала Е. Шутяку щаслива нагода вслухатися у змістовні слова А. Волошина, осмислювати цікаві факти, почути з уст свого вчителя. За його словами, «А. Волошин був людиною культурною, надзвичайно ввічливою, з широкою обсервацією думки і діла». Подібні висловлювання доводилося чути і від таких відомих учених і громадських діячів Закарпаття, як С. Кишко, О. Кишко, А. Ігнат. Хто мав приємність зустрічатися з цими яскравими представниками закарпатської інтелігенції у найширшому розумінні цього слова, той пригадає просвітлені добром, злагодою душі, привітною усмішкою обличчя нині покійних Степана Кишка, Олександра Кишка, Андрія Ігната. Хто знає (бо про це ніколи не говорилося вголос), але у рисах названих носіїв нуртували моральні імпульси від Августина Волошина – педагога, які сполучали, сказати б, естафету до нової верстви інтелігенції краю. Тому і закономірним видається твердження Е. Шутяка про те, що директор Ужгородської вчительської семінарії «користувався незмінним високим авторитетом серед вихованців та вчителів»⁷².

З огляду на це заслуговують на увагу також спомини ветерана-освітянина А. Суботи, який навчався у Білківській гімназії (Іршавський район Закарпатської області. –*Авт.*) і добре пам'ятає про приїзд А. Волошина в с. Білки, де працював такий, без всякого перебільшення, талановитий педагог і невтомний

⁷² Зинморя М., Гомонай В., Вегеш М. Августин Волошин. Ужгород. 1995. С. 62–63.

ентузіаст хорового мистецтва, як Петро Світлик. Ось рядки із спогаду А. Суботи: «Про Волошина говорили багато. І мені дуже хотілося його побачити. Нарешті він приїхав. Спочатку побував у церкві, а по Службі вийшов на майдан перед церквою, повністю заповнений людьми. І ось він на своєрідній трибуні, складеній на швидкуруч із бочок. Вибух овації, радість, захоплення присутніх селян. Августина Волошину ніяк не вдавалося почати виступ». Може, і вивітрився б із пам'яті той епізод, але мав місце тут виховний «сеанс» для самого автора споминів. «Коли Волошин повільно прямував до церкви, я намагався бути ближче до церковної брами. Дорослі навкруг мовчали, а я — на відстані якихось трьох метрів од Волошина — на повен голос вигукнув: “Хай живе наш батько Волошин!”. Августин Волошин зупинився і, озирнувшись у мій бік, з лагідною посмішкою підійшов до мене і тихим голосом прошепотів: “Хлопчику, побіля церкви не гідно кричати, бо тут — храм божий. Я враз почервонів, а Волошин увійшов до церкви»⁷³. Ми ведемо мову про Августина Волошина як визначного педагога. Таким він постає зі слів уже не один раз цитованого нами А. Штефана: «В класі Волошин говорив спокійно, вразно, незаперечно, щоденним розговорним голосом. Не вживав так званого співучого декляматорства. Просив, щоб студенти ставили питання. Був певним і мудрим керівником... Часто підкреслював Августин Волошин: “Панове! Не говоріть «Я»... Визнавайте і других! Коли пояснюєте причини невдач і помилок”, скажіть: “На жаль! Я...! Моя вина!”»⁷⁴.

Вихованка сиротинця Августина та Ірини Волошинів Анастасія Халахан пригадувала: «Писати про о. А. Волошина як політика, як Президента Карпатської України не можу — я була дитиною. Але як про Людину, педагога, тобто про те, що я відчувала на собі щоденно, сказати повинна. Так от, для мене, як і для інших 22-х дівчат-сиріт, що виховувалися у приватному сиротинцю Волошинів, “мама” і “татко”, так ми їх називали за їх бажанням, — це були святі люди. Вони оточили нас такою опікою, якої ми не знали навіть від рідних батьків: віддали під сиротинець власний будинок, забезпечили щонайменше триразове щоденне харчування,

⁷³ Зимомря М., Гомонай В., Вегеш М. Августин Волошин. С. 63.

⁷⁴ Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. С. 128.

одягом (від шкарпеток, білизни, до верхнього сезонного одягу), навчання, виховання, розвиток творчих здібностей кожної дитини, тобто всебічним вихованням. Я, наприклад, у 6–7 років із старшою партнеркою грала на скрипці, сестра й інші — на піаніно, були серед нас гітаристки, домристни, поетеса і ін. — свого роду оркестр. Мали свій хор, яким керував відомий митець Микола Аркас, танцювальну групу. Крім цього, ми вивчали німецьку мову, вишивали тощо. Нікого не випустили “у світ” без вміння заробити собі власними силами шматок хліба»⁷⁵.

А. Халахан наводить цікаві свідчення про робочий день подружжя Волошинів: «Татко наш, наприклад, вставав вдосвіта щоденно — о 5 год. ранку, відправлявся у каплицю або резиденцію (кафедральний собор), відправляв Службу Божу, молився (був священником), потім приходив поспідати і йшов на роботу в семінарію. Більше уваги приділяла нам “мама” (пані Ірина) і пані Ольга (сестра татка). Вони вчили нас музиці, німецької мови... Але, крім цього, кожна з нас була чимось особисто зобов’язана нашим опікунам. Я, наприклад, в 4–5 років перенесла операцію на голові. За вухом у мене росла кіста — мертва кістка, як тоді казали. Без операції я залишилась би калікою з деформованою головою. Тато і мама зробили все можливе, щоб операція пройшла успішно. І зараз я навіть не знаю, з якого боку голови це було, бо й сліду не залишилось. А могло бути гірше. Я могла стати глухою, сліпою, чи несповна розуму. Ось цим зобов’язана я їм, окрім всього іншого»⁷⁶.

Вихованка сиротинця Віра Василюха переконана: «Дуже потрібно, щоб про це люди знали. Бо багато закарпатців добрим словом згадують їх (Августина та Ірину Волошинів. — *Авт.*). Святі були люди. Бідним, обездоленим людям допомагали. Молимося за них, Царство Небесне їм. Все життя їм вдячна. Завдяки їх турботам, опіці я вижила, стала щасливою... У 1934 р. ми, п’ятеро дітей, у Н. Солотвині залишилися круглими сиротами. Мені було 4 роки, найменшій сестричці 1,5 року, а найстаршому братику — 16. Батько був куратором у церкві. Нами став опікуватися брат батька. Роздали всіх нас по родичах... Віддали мене до сиротинця

⁷⁵ Отець Августин Волошин в документах та пам’яті народній. С. 23–24.

⁷⁶ Там само. С. 24.

О. Ганич

подружжя Волошинів у 1935 р. Невдовзі я захворіла на запалення легень, потім — на запалення вуха. Лікували в лікарні. Оплату за лікування здійснювала сестра о. Волошинна. Часто мене приходили відвідувати сестрички з сиротинця. Вони називали отця Волошинна татком, а його дружину Ірину — мамкою»⁷⁷.

Закарпатський просвітянин В. Матейко доповнює спогади своєї мами — Єлизавети Худан, «яка в 10 років залишилася круглою сиротою і була найменшою, девятою дитиною в родині, як її прийняли до сиротинця. Вільного місця в сиротинцю не було,

а тому о. Волошин влаштував її у жіночий монастир сестер служебниць Василіянок, який був напроти сиротинця. Там вона проживала, виховувалася, харчувалася, а на навчання приходила до сиротинця, де отримала всебічний розвиток. Маючи гарний голос і слух, співала у хорі, яким керував відомий диригент Микола Аркас, там вивчала ази нотної грамоти. А так як добре вчилася, то отримала рекомендацію для вступу в дівочу учительську семінарію, навчання в якій було платним і о. Волошин оплачував його»⁷⁸.

Доктор медичних наук, професор Ужгородського національного університету Оксана Ганич, одна з небагатьох, яка в дитинстві бачила і спілкувалася з А. Волошином. У цьому немає нічого дивного, адже її батько — лікар Микола Мандзюк — був обраний послом Союму Карпатської України в далекому вже 39-му році. Сьогодні в Закарпатському краєзнавчому музеї знаходяться експонати, які завдяки їй були повернуті на Батьківщину. О. Ганич була свідком розмови, коли рідні й друзі рекомендували о. Волошину емігрувати на Захід. Бо червона армія уже звільняла Прагу від фашистської Німеччини. Частина уряду так і зробила. Емігрувала, і всі вони залишилися живими. А ті, хто залишився в Празі.

⁷⁷ Отець Августин Волошин в документах та пам'яті народній. С. 30.

⁷⁸ Там само. С. 36.

були репресовані, вивезені й засуджені на довгі роки ув'язнення. Покарання відбували у таборах, якими був оповитий весь Союз. «Остання моя зустріч у Празі з о. Волошином відбулася разом з моїм батьком на його квартирі, — пригадує О. Ганич. — Мені було тоді 13 років і запам'яталася на все життя. Тоді батько спитав о. Волошина: “Що нам робити, як бути далі?”. Він рекомендував: “Ти, Миколо, повертайся до рідного краю, а я поки що залишуся в Празі, уладнаю деякі справи і найближчим часом теж повернуся. Я не відчуваю перед своїм народом жодної вини, ніколи нікому не робив зла”. Далі о. Волошин підійшов до мене, поклав руку на мою голову і сказав: “Благословляю тебе, Оксанко, на життя, добрі діла і на щасливу дорогу повернення додому”. Може, декому здається дивним, але це не містика, бо Його Благословення я відчуваю протягом всього свого життя, як допомогу і опіку в складних ситуаціях. Ця важлива подія у моєму житті відбулася в 1945 р. за два тижні до арешту о. Волошина службою “Смершу”»⁷⁹.

В ужгородському видавництві «Гражда» підготовлена до друку книга спогадів найстаршого за віком учасника події у Карпатській Україні Юрія Шанти, який народився 29 січня 1918 р. в с. Люта Великоберезнянського округу. «Августин Волошин, — писав Ю. Шанта, — поповнив довгий ряд українських духовних осіб — священників, єпископів, монахів і монахинь, яких знищив більшовизм. Його смерть з рук червоних катів помітна тим, що він не лишень відмовив кільком землякам у їхніх намаганнях переконати його, щоб рятував своє життя, виїхавши з ними з Праги на Захід... о. Августин Волошин, з безмежної любови до рідного народу, задля його блага, часто молив Господа, щоб дозволив йому нести хрест мученика до самої могили... За цю безмежну любов народ прозвав Августина Волошина батьком»⁸⁰.

Отже, спогади очевидців і активних учасників національно-визвольних змагань закарпатських українців 20–30-х рр. переконливо свідчать, що Августин Волошин був яскравою постаттю нашої історії. Він зробив величезний внесок у розвиток педагогіки, освіти і культури краю, спричинився до піднесення рівня національної свідомості закарпатських українців. Не випадково, що місцеве

⁷⁹ Отець Августин Волошин в документах та пам'яті народній. С. 54–55.

⁸⁰ Там само. С. 88.

населення його називало «Батьком» нашого національного відродження. Такої честі в ХХ ст. удостоївся лише Олександр Духнович — славетний будитель закарпатських русинів.

Августин Волошин був визначним політичним діячем краю протягом всього міжвоєнного періоду, особливо наприкінці 30-х рр. Спогади Василя Гренджі-Донського, Вікентія Шандора, Августина Штефана та інших переконують, що прем'єр-міністр, а згодом президент Карпатської України користувався необмеженим авторитетом серед населення краю. Йому доводилося діяти в складних міжнародних умовах, коли тривав розпад Чехо-Словацької республіки. А. Волошин був політиком-реалістом, добре усвідомлюючи, що для Карпатської України найкращим є державне співжиття з чехами і словаками в єдиній федеративній державі.

Спогади очевидців дають можливість з'ясувати позицію А. Волошина стосовно українсько-чеських відносин, Карпатської Січі, суперечностей в українському таборі тощо. Однак, відповідаючи на ці дискусійні питання Карпатської України, мемуаристи дотримуються різних думок. Одні (В. Шандор, А. Штефан, І. Сарвадій) вважають, що опозиція в українському таборі стосовно уряду А. Волошина завдала тільки шкоди визвольним змаганням закарпатських українців. Інші (С. Росоха, Ю. Химинець) — дотримуються думки, що молоді радикально настроєні закарпатські націоналісти у спілці з деякими членами ОУН випереджували своїх старших і поміркованих колег з уряду, зокрема у питанні проголошення незалежності.

Розділ 10
АВГУСТИН ВОЛОШИН
І КАРПАТСЬКА УКРАЇНА
В УСНІЙ НАРОДНІЙ
ТВОРЧОСТІ
ТА ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

*«Стоїть наодинці із Богом Волошин
і Бог до України обличчям стає».*

Петро Скунець

Відома дослідниця українського фольклору Таміла Висіцька у передмові до своєї книги написала такі рядки: «За радянського періоду усі історичні події були переглянуті та висвітлені виключно з позиції радянської ідеології. З часу розпаду СРСР на теренах колишніх радянських республік розпочався зворотний процес: усе, що раніше вважалося позитивним, стало негативним, що вважалося незаперечною істиною, тепер тлумачиться в протилежному аспекті. Тож скільки ще разів історія буде перевертатися, вивертатися, шліфуватися? Однозначно, що стільки, скільки разів буде змінюватися в країні ідеологія правлячої верхівки, яку цікавить лише збереження своєї влади, а для цього потрібне утвердження “закономірності” даної ідеології. І, безперечно, завжди знайдуться “науковці”, які будуть перевертати знову і знову все “з ніг на голову” в угоду владі. Кожен має право на власну думку, але ніхто не повинен цю думку оголошувати як вирок суду в останній інстанції. Люди мають право знати усі факти тих чи інших подій. Лише це дасть можливість запобігти помилкам у майбутньому»¹. Цілком ширі й правдиві слова.

Щось подібне можемо сказати про Августина Волошина і Карпатську Україну. «Кілька десятиліть потрібно було для того, щоб український народ, у першу чергу молоде покоління, знали правду про Карпатську Україну, — стверджує, наприклад, відомий український фольклорист і літературознавець Іван Хланта. — Ціле півстоліття нам заборонялося не тільки говорити, але й згадувати про неї. Мужні захисники молодого держави — Карпатської України та її президент Августин Волошин зображувались винятково як

¹ Висіцька Т. Опришки. Легенди і дійсність. Ужгород: ЛІРА, 2007. С. 3.

українські буржуазні націоналісти, запроданці і зрадники нашого народу. Найгіршим було те, що сфальсифікована історія Карпатської України проникла в школу, і наші діти повторювали за своїми вчителями фальшиві трактування тих подій. І тільки сьогодні, у нашій незалежній державі маємо можливість по-справжньому усвідомити тогочасні події і зовсім іншими очима подивитися на ті, одночасно далекі і близькі, часи»². На Закарпатті збереглися різноманітні легенди, перекази й пісні про князя Корятовича та Ілону Зріні, про Олексу Довбуша та карпатських опришків, неймовірні оповідання про місцевого силача Кротона, який гнув підкови і мав надприродну силу... Народ складав легенди про тих, кого найбільше любив, не звертаючи увагу на позицію комуністичних чиновників та офіційне трактування радянської історії. Хоча історія Карпатської України порівняно молода, та й тривала вона протягом короткого відрізка часу, проте залишила свої сліди в народній пам'яті.

Український народ Закарпаття швидко збагнув, що призначення прем'єр-міністром уряду Підкарпатської Русі Андрія Бродій не буде тривалим, що він та його найближчі соратники швидко зійдуть із політичної сцени краю, бо немає в них справжнього українського духу. Проугорська орієнтація першого автономного уряду краю знайшла своє відображення в одній із коломійок, яку на Рахівщині записав С. Вівчар:

Не pomoже Фенцик Пішта, ні Бродій, ні Іштен (по-угорськи Бог. — *Авт.*),

*Що казали «Українців карайте та різте».
Фенцик Пішта дістанеться свині сокотити,
Бродій піде з циганами здохлі пси лупити.
А ви мете кішлейбики за ноги тримати,
Бо ми будем кішлейбиків різати й рубати.
Позволив вам Фенцик й Бродій українців лупити,
Як ви тутки гадаєте кішлейбики жити?
Кішлейбики — лицеміри, йдїтьсѧ сповідати,
Як ви тутки, кішлейбики, хочете остати.*

² «Минулося, та не забулось...». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах / упоряд., підготовка текстів, вступна стаття та примітки Івана Хланті. Ужгород : Карпати, 2009. С. 3.

*Кишлейбики — лицеміри, йдїться сповідати,
Бо буде вам Фенцик Пішта грїхи відпускати.
Слїд вам буде замїтати Бондїй, Шандор й Дюла,
Коли сонце нам загрїє, щоб вас тут не було³.*

Очевидець тих історичних подій М. Могорита пригадував: «Пристрасті в краї стали вирувати ще з більшою силою, а особливо, коли нависала агресія з боку фашистської Угорщини. Пригадується свіжий, із заморозком, березневий ранок. В будинку, де до цього часу розміщалась чехословацька жандармерія, вирувало життя січовницької сотні. Федір та Михайло Шцурі, Федір Тацинець, Іван Іванцьо та Василь Івашко, Іван та Василь Ковалі й десятки інших селян з саморобними макетами гвинтівок під керівництвом Миколи Глеби та Михайла Синиці, які кілька днів тому повернулись з війська, відпрацьовували бойові вправи. Враз над нашими головами загуркотів аероплан, що потім був прозваний “кукурузником”, з якого летіли сріблясті листівки. Кожному з нас вдалось заховати в пазуху по кілька з них. Хоч ще й не був школярем, але складами я прочитав:

*Мадяр, німець нам не брат,
Фенциківців вон із хат.
Наш Волошин батько милий,
Не жаліє для нас сили,
Він працює для нас всіх,
Дай Боже йому успіх»⁴.*

На відміну від А. Бродія і С. Фенцика, Августину Волошину закарпатці давали високу оцінку, про що свідчить добірка народних пісень, зібрана вже згадуваним вище Іваном Хлантою. Ось, для прикладу, фрагменти із пісні «Ой у жовтні в тридцять восьмим (почалося нове життя)»:

*Ой у жовтні в тридцять восьмим сталася новина:
Автономію дістала Карпатська Вкраїна.
В листопаді блискавкою розійшлася слава:
Верховина — незалежна Карпатська держава!*

³ Вівчар С. Ліс шумить. Карпатська Україна в боротьбі за незалежність. Львів: Світ, 2001. С. 177.

⁴ Могорита М. Співська пам'ять. *Отець Августин Волошин в документах та пам'яті народній* / автор-упоряд. В. І. Матеїко. Ужгород: Гражда, 2017. С. 67–68.

Уже сніжок наші гори мало припорошив,
 Прем'єр-міністром Уряду став Августин Волошин.
 Затрембітайте, гуцули, аби усі чули,
 Що чужого панування ми ся вже позбули.
 Більше наші верховинці не будуть рабами,
 Бо Карпатська Україна управляє нами.
 Ой вороги не дрімали, в Відні ся зібрали,
 Половину Підкарпаття Гортію віддали.
 Та ми спати не будемо, а сили зберемо,
 Споконвічні наші землі назад повернемо.
 Аж Карпатська Україна те зробить не зможе,
 То Велика Україна прийде й допоможе...
 Ой ти, батьку, Волошине, ім'я твоє любе,
 Віримо ми в слова мудрі — Україна буде⁵.

Пісня «Та ходила раз до Хуста», яку записав І. Панькевич, передавала споконвічні прагнення закарпатських українців до возз'єднання з Великою Україною. Люди вірили, що А. Волошину вдасться здійснити цю важливу місію:

У лютому в ту неділю ми всі святкували,
 Сейм Карпатської Вкраїни коли обирали.
 Республіку Соїм у Хусті коли проголосив,
 Президентом був обраний Августин Волошин.
 Побажаймо президенту добре керувати,
 З Великою Вкраїною наш край возз'єднати.
 Поможі нам, милий Боже, землі об'єднати
 Та на Різдво разом в Львові вже колядувати.
 Поможі нам разом, Боже, з Вкраїною жити,
 На Великдень у Києві вже паски святити.
 Ой коби весна прийшла, зозуля кувала,
 Та коби нас Україна д собі приєднала⁶.

У 2004 р. І. Хланта у с. Лоза Іршавського району Закарпатської області записав пісню «Волошин — наш батько рідний», через яку

⁵ «Минулося, та не забулось...». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах. С. 70–71.

⁶ Там само. С. 72.

червоною ниткою проходить впевненість краян, що саме Августин Волошин принесе їм свободу:

*Волошин наш — батько рідний,
Поведе нас в край свободний.
Там будемо жити, жити,
А ворогів бити, бити.
А ви, хлопці, не сумуйте,
Україну вже будуйте.
Ви, дівчата, ви хороші,
Вишивайте хлопцям ноші.
Ви, кайдани, попускайте,
Україні волю дайте.
Ті кайдани попукали,
Україні волю дали⁷.*

Звичайно, сьогодні не все вдається записати із тих пісень про Карпатську Україну, що побутували в кінці 30-х рр. ХХ ст. Чимало їх уже понесли в могилу ті, що їх співали й пам'ятали⁸. До таких слід зарахувати пісню «В тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятому році», записану І. Хлантою в с. Оглядів Радехівського району Львівської області від І. С. Іськіва:

*В тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятому році
Сталася сумна година:
Спалахнула вогнем, забряжчала мечем
Закарпатська Україна.*

*Ой там батько Волошин, він збирає всіх старшин
На нараду важную.
Ой там радяться вони, щоб січовії стрільці
Стали разом всі до бою.*

*Вже забрали на фронт і старих, і жінок,
Ще й дітей десятилітніх.*

⁷ «Минулося, та не забулось...». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах. С. 74.

⁸ Хланта І. Карпатська Україна у народних піснях та переказах. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / під ред. М. М. Вегеша. Ужгород: Карпати, 2002. С. 395.

*Сила трупів там лягла і кров свою пролила,
Кров лилася там рікою.*

*Вже ся чехи в Хусті б'ють, а мадяри ззаду йдуть,
Посилають ультимати,
Щоб народ ся піддав і всю зброю віддав:
Інакше добра не ждати.*

*А ти, брате, не журишь, на Карпати подивись
На їх долю сумную.
З тої крові виросте покоління молоде,
Загартоване до бою⁹.*

Коли у Келечині — рідному селі президента Карпатської України — співали пісню «Там над Хустом ворон криче» — оплакували двох видатних односельчан: Августина Волошина і Федора Тацінця:

*Ци чули-сьте, милі браття,
Як бороли Закарпаття?
Сорок тисяч воювало,
Кров невинну проливало.
Там над Хустом ворон криче,
На чужині мати плаче.
Не плач, мати, та й не тужи,
Син ранений, та не дуже:
Розрубана головонька,
І кров цюрить із серденька...
Візьми, мати, піску жменю,
Посій його на каменю.
Як той, мати, пісок зійде,
Тогди до тя твій син прийде¹⁰.*

До найвідоміших пісень, які присвячені Августинові Волошину і Карпатській Україні слід зарахувати «Ой не змогли січовики», «Ой ви, хлопці, не журіться», «З Арданова до Хуста», «Це герої

⁹ «Минулося, та не забулось...». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах. С. 73.

¹⁰ Селько І. М. Келечин — рідне село Августина Волошина: Історико-етнографічний нарис. Ужгород : Закарпаття, 2007. С. 219–220.

України», «Коби гори говорили», «Ой спустився сірий туман», «Ой там під дубочком», «Вже весна воскресла», «Ой ішла дівчина», «Бодай ті мадяри», «У неділю рано...», «Ой хто матір забуває...», «Карпатські січовики», «Колоситься Красне Поле», «Знає Тиса», «Могила січовика» та багато інших. На мелодію «Тече вода каламутна» була написана пісня «Заспіваймо про руїну» (Записав В. Пілаш-Косівський у серпні 1991 р. у м. Калуші Івано-Франківської області):

*Заспіваймо про руїну,
Про Карпатську Україну,
Де Січ славно воювала,
За свободу життя дала.
Життя дала за свободу,
За самотійність народу.
Не журіться, милі браття,
Ще повстане Закарпаття,
Галичина, Буковина –
Самотійна Україна.
Зашуміла Тиса з горя,
Та й понесла кров до моря.
Зашуміла Тиса з болю
Та й понесла в море волю¹¹.*

11 березня 1939 р. чоловічий хор учительської семінарії в Севлюші (Виноградіві. — Авт.) в програмі Урочистої академії під керівництвом професора Юрія Костюка, що родом із Сірми, виконав «Пісню січових стрільців». Це сталося за чотири дні до трагедії на Рокосівському полі:

*В горах грім гуде, хоч зима паде,
Землю спорили гармати.
Гримить війна, дуднить луна,
Дрожать ранені Карпати.
Хто живий, вставай боронити край,
Вкритий вогнем і мерцямми.*

¹¹ «Минулося, та не забулось...». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах. С. 83.

Не буде тобі сумно у борбі
 Між січовими стрільцями.
 Лютий кат прийшов проливати кров,
 Взяти народ у неволю.
 І море сліз у край приніс,
 Розбій і смерть і неволю.
 Та вступився кат із верхів Карпат,
 Втік, наче вовк, манівцями.
 Або тут і впав, як у бій попав,
 Із січовими стрільцями¹².

Про карпатських січовиків також написав пісню славнозвісний Яр Славутич, який згодом про це висловився у своїх спогадах: «Уперше я зацікавився Карпатською Україною 1939 р., коли в якомусь гумористичному журналі (в київському Червоному перці чи в московському Крокодилі — докладно не пригадую) побачив карикатуру, на якій маленький українець, що репрезентував Срібну Землю, намовляв кремезного велетня, себто УРСР, приєднатися до його самостійної держави. Підпису, на жаль, не пам'ятаю. Це було кремлівське віддзеркалення подій, що хвилювали всіх українців. У Запоріжжі, де тоді навчався в педагогічному інституті, я не міг знайти по книгозбірнях багато матеріалу про предмет мого нового зацікавлення... Усе ж таки знайшов за допомогою знайомої бібліотекарки кілька книжок із Заходу, зокрема й тих, що надруковані з дашками над літерою “о”. Це були видання галицької “Просвіти”, а між ними й книжечки з Ужгорода, про який я тоді мало що знав. Запам'яталось мені прізвище о. А. Волошина, може, через те, що я вже читав Максиміліяна Волошина (псевдонім українця Кириєнка, який писав прекрасні поезії російською мовою, зокрема, геніально переклав ще до першої війни сонети Ередія). Під час Другої світової війни, опинившись у Берні на нелегальному становищі, я поширив свої знання про Підкарпаття — завдяки тому, що там жило тоді немало українців. У емігранта Ю. Колларда, колишнього міністра УНР (що вивіз із Карпатської України молоденьку й гарненьку дочку) я прочитав навіть одну п'єсу о. А. Волошина і якусь його статтю з галузі мовознавства

¹² Красне Поле. Частина 1. Про Карпатську Україну / упоряд. Юлія Зейкан, Віра Копейко. Ужгород : Патент, 1999. С. 165–166.

чи шкільництва»¹³. Ось таким чином, через знайомство із літературною спадщиною А. Волошина Яр Славутич підійшов до розуміння ним подій 1938–1939 рр. у Карпатській Україні. Народилася пісня «Карпатські січовики» (Прага, 1944 р.):

*То не лист осінній за водою
По широкій Тисі проплива, —
Багрянить за хвилию крутою
Підкарпатська буйна голова.
Бились хлопці Хустові на славу,
Полягли в нерівному бою
За свою омріяну державу,
Січовую воленьку свою.
І пливуть до тихого Дунаю —
Мов на турка браття в байдарках.
Синя хвиля жалібно гойдає,
Течія показує їм шлях.
Буде сліз, та не здоліє горе
Ні батьків, ні в тузі матерів.
Чорне море, українське море,
Зустрічай своїх богатирів!¹⁴*

Бурхливі події в Карпатській Україні привернули увагу відомого українського поета О. Олесь (Кандиби). У 20–30-х рр. він друкувався у закарпатських періодичних виданнях «Пчілка», «Наш рідний край», народних календарях. У журналі «Дозвілля» він опублікував драматичну поему «Ніч на полонині», наскрізь просякнуту гуцульськими мотивами. З січня 1939 р. О. Олесь приїхав до Хуста. «Від імені українського громадянства, — писав В. Гренджа-Донський, — привітав О. Олесь і я... В моїй промові я його вітав у нашій

О. Олесь

¹³ Славутич Яр. Як я написав пісню «Карпатські січовики». *Красне Поле*. Ч. 1. Про Карпатську Україну / упоряд. Юлія Зейкан, Віра Копейко. С. 224–225.

¹⁴ «Минулося, та не забулось...». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах. С. 90.

новій скромній столиці, від імені літераторів, акторів та від самого громадянства»¹⁵. На честь приїзду О. Олесь хустський театр «Нова сцена» вирішив поставити його драматичну поему «Над Дніпром». Перебуваючи у цьому старовинному місті, О. Олесь написав невеличку збірку поезій «Цвіте трояндами»¹⁶, присвячену Закарпаттю, а також вірш «Хуст»:

*Так — Хуст... О Хуст, чудесне, місто,
Як нам ти сяєш променисто!
Парижі, Лондони, Бруксели
Хай відмінюють пустомелі,
А з українських щирих уст
Звучить єдине місто: «Хуст».*

Відвідав Карпатську Україну відомий український письменник С. Черкасенко, уродженець Черкащини, У. Самчук, Ю. Горліс-Горський, Є. Маланюк, М. Аркас, М. Михалевич та ін. «Нова свобода» повідомляла, що на зустріч з У. Самчуком прийшло «багато українських селян з довколишніх сіл»¹⁷. Варто зазначити, що Улас Самчук уважно спостерігав за подіями на Закарпатті в попередні роки, підтвердженням чого є річні комплекти газети «Українське слово», що виходила в Ужгороді за 1936–1937 роки, які збереглись у його архіві. Майже щоліта Улас Самчук виїжджав на Підкарпаття — до Ясіня, Сваляви, Шаркаді, Голубинога та інших місць¹⁸. Будучи знайомим з Августином Волошином та багатьма закарпатськими літераторами, У. Самчук активно включився в культурницьке життя краю, що незабаром вилилось у знамениту його книгу «Репортажі з Карпатської України». Уже самі назви нарисів, які увійшли до книги, свідчать про глибоке знання тогочасної ситуації та життя в Карпатській Україні (Пряшів — Хуст; Український Клондайк; село Буштино; Гуцульщина; зі святочних днів Карпатської України; Волівщина; чеський генерал — міністром

¹⁵ Гренджа-Донський В. Слогади. Листи. *Твори*. Т. X. Вашингтон, 1988. С. 8.

¹⁶ Олесь О. Цвіте трояндами. Прага : Задруга, 1939. 14 с.

¹⁷ Нова свобода. 1938. 8 груд.

¹⁸ Живюк А. «Сонце з Заходу»: феномен Карпатської України в публіцистиці Уласа Самчука. *Самчук Улас. Репортажі з Карпатської України*. Тернопіль : Богдан, 2019. С. 7.

Карпатської України; Хуст тривожний і Хуст святочний; 12 лютий Карпатської України; Свалява; вибори в Карпатській Україні; Січ іде!; генерал Курманович в Хусті; дві непевності; наростання трагічного; з кривавих днів Карпатської України).

Олександр Олесь яскраво описав Хуст у поезії, а Улас Самчук в публіцистиці: «Тим часом Хуст чепуриться. Його обідрані, заляпані болотом будиночки поспішно обновляються. Для мулярів, малярів кімнат кон'юнктура, якої ще не було. Вулицями проїжджають навантажені відповідним знаряддям вози... Хідники заляпані вапном і різними барвами. А де тих людей стільки набралось? Всі їдальні, ресторани, готелі, каварні набиті. На вулицях вічний натовп. І коли до всього долучиться ярмарка, коли з околичних сіл стягнуться селяни зо своїм живим та мертвим крамом, тоді Хуст — муравлище. Це якесь своєрідне збіговисько різних рас та мов, і навіть якось дивно стає, коли думаєш, що це головне місто єдиної української свободної держави»¹⁹.

Перші поезії про Августина Волошина побачили світ ще за його життя. Відверто кажучи, президент Карпатської України був людиною надзвичайно скромною, не занадто намагався їх публікувати на шпальтах своїх друкованих органів. Але, все одно, їх виходило чимало. У 1939 р. Ярослава Бандурович написала вірш «Закарпатська Україна»:

*Я чую відгомін трембіт,
Карпатський люд скидає гніт...
Над Хустом синьо-жовтий стяг
Над Тисою смертельний змаг...
Це Закарпаття на весь світ
Прославить тридцять восьмий рік!*

У. Самчук

¹⁹ Самчук Улас. Репортажі з Карпатської України. С. 162.

З гір злітаються брати,
 В поміч руку простягти!
 І не забути нам цю ніч,
 Коли у Хусті билась «Січ»...
 Тоді і ворог зрозумів,
 Що закарпатець їм не віл,
 Бо за спиною Київ й Львів!!!
 Благословенна ця хвилина,
 Коли Волошин рать зібрав,
 «Вільна Карпатська Україна»,
 Геройський люд ярмо скидав!!!
 Хай всім це буде не новина –
 Нам рідна ненька Україна!
 В негоді станем пліч об пліч,
 Примір дала Карпатська Січ²⁰.

Того ж року Осип Мускур опублікував присвячений Августині Волошину вірш «Перший президент». Наведемо завершальні рядки з цієї поезії:

Він – правда наша вічна, а не посмертна згадка,
 Він знав глибіню народу, а не шумливу піну.
 До грамоти й культури він темну душу кликав
 І піднімав до світла, до правди і до волі.
 О батьку Президенте, любов людська велика,
 Що маємо до тебе, не вигасне ніколи.
 О краю над краями, Карпатська Україно,
 Коли вже раз ми встали і розірвали ґрати,
 Як тяжко знову нині упасти на коліна
 І знов самим на себе темниці будувати²¹.

У вірші «Про Закарпатську Січ», написаному Михайлом Качуряком, є такі рядки:

Президентом був Волошин, Клочуряк – міністром,
 А посланцем – Ревай Федор, Юлій – журналістом.

²⁰ «Минулося, та не забулось...». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах. С. 228.

²¹ Там само. С. 220.

*А Климпуші із Ясіня великого роду
Збудували Січ Карпатську, робили свободу.
А найстарший Дмитро Климпуш — комендантом в Хусті,
Розіслав він по Карпатах друковані листи.
Ми тоті листи дістали та їх прочитали,
Що карпатські українці самостійні стали²².*

У березні 1924 р. вчитель хустської горожанської школи Іван Устіянович з нагоди 50-річного ювілею Августина Волошина присвятив йому вірш «Славний Руси Син»:

*Хто то уже годи дзвонить
У сріберний Руси дзвон?
Хто за народ свій боровся,
Як в неволі був ще він?
Хто то уже довгі годи
Родним словом навча?
Хто писав батькам «Науку»,
Їх діточкам букваря?
Хто працював і працює,
Як той тильний муравель?
Хто стоїть все на сторожі,
Як той чуйний журавель?
Оре родні перелози,
Добрим зерном засіва;
Хто то? Скажи, моє любе,
Скажи, руськоє дитя?
Уже знаєш, вже відаєш,
Хто той славний Руси Син?
Так: Не є хто ніхто інший,
Лиш Волошин Августин!
Єго слово гомоніло,
Як нам грозив уже скон,
Єго слово не вгаває,
Як нас лишив тяжкий сон.*

²² «Минулося, та не забулось...». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах. С. 229.

*П'ятьдесятий год уродин
Днесь святкує руський світ,
Тому й ми од серця кличем:
Най живе ще много літ!
Най живе в здоровлю щасно
Для народного добра,
Сего все єму желаєм,
В Бога просить Русь ціла!²³*

Імена цих поетів мало що скажуть сучасному читачеві. Але ж у Карпатській Україні жили і працювали талановиті й добре знані письменники Василь Гренджа-Донський, Севастіан Сабол (Зореслав), Юлій Боршош-Кум'ятський та багато інших.

Серед письменників Закарпаття кінця 1930-х рр. особливе місце займає уродженець Волового (Міжгір'я), селянин за походженням В. Гренджа-Донський, якого справедливо вважають основоположником новітньої української літератури. У 1938 р. він уже був автором багатьох збірок поезій, історичних повістей і п'єс. Наприкінці 30-х рр. вийшла його чергова збірка поезій «Тобі, рідний краю». В одноіменному вірші цієї збірки поет пише, що вірить, що настане час, коли «сонце свободи» буде світити з небес «на наші зелені Карпати». В. Гренджа-Донський з великим захопленням зустрів звістку про проголошення незалежності краю і в 1939 р. написав нову редакцію (перша — 1928 р.) вірша «Марш молоді Карпатської України». Куплет, яким завершується цей твір, ніби підсумовує багаторічну боротьбу закарпатців за свою свободу:

*«Повстав наш край із крові, із руїн,
Хай пропадуть роздори, ряд незгод,
Нехай живе Карпатська Україна,
Нехай живе вільно наш народ!».*

Протягом 1938–1939 рр. В. Гренджа-Донський опублікував поезії «Цей день для нас гіркий, нещасний...», «Мені в наруччі умирав», «В світ за очі», «Вістка з тюрми», «Думки за ґратами», «Моїй донечці», «Юнацькі могили», «Ой, похмуро небо», «Ходить стара ненька», «Ще б'ються хлопці...», «І доки ще?..», «Криваві квіти»,

²³ Августин Волошин. Два ювілеї. С. 45.

«Смерти не боюся!», «Лиш смерть вирве з рук мій олівець», «Велика п'ятниця в тюрмі», «Христос воскрес...», «Остання куля», «Рідний вітре», «У прокурора» та ін. У них поет яскравими фарбами змалював героїчний опір захисників Карпатської України, її трагічний кінець у березні 1939 р.

...15 березня 1939 р. редактор урядової газети «Нова свобода» Василь Гренджа-Донський працював допізна, необхідно було підготувати матеріали засідань Союму Карпатської України. Незважаючи на велике навантаження, встав раненько. Обстановка в Хусті 16 березня була нервозною, навіть панічною. Усі кудись бігли, вулиці переповнені народом. Від друзів дізнався, що угорці захоплюють міста, президент Августин Волошин терміново виїхав, а позиція Німеччини щодо вторгнення гортистів невідома. Разом з Ю. Бращайком і М. Долинаєм, міністрами Карпатської України, дав згоду їхати до Будапешта на переговори з угорським урядом...

Як тільки в'їхали до Тячева, відразу помітили розвішані по місту угорські прапори. Через кількасот метрів машину зупинили. Підійшов чеський солдат і наказав виїти. На протест Бращайка, що вони є представниками суверенної держави, заявив, що ніякої української влади не визнає. Гренджу-Донського та його побратимів заарештували. Найгіршим було те, що їх передали в руки угорських терористів, і вже 21 березня повели на перший допит.

Гренджа-Донський був добре відомий на Закарпатті як полум'яний борець за незалежність свого народу. Угорці швидко зрозуміли, хто потрапив до їхніх рук. Перебуваючи в тячівській тюрмі, поет дізнався про звірства, які чинять окупанти на його рідній землі. Не сумніваючись у тому, що і йому не минути катувань, а врешті-решт і розстрілу, вирішив написати і передати рідним останнього листа. Звертаючись до своєї доньки, Гренджа-Донський писав:

«Найдорожча моя дитино! Не плач за своїм батьком, а носи голову гордо, високо. Твій тато не злодій, не грабіжник, але пострадав за велику, святу ідею, за визволення нашого народу... Я ціле своє життя присвятив нашому народові, не раз покривдив і вас — свою сім'ю, але вірив, що ви перейматимете моєю святою ідеєю, що й я. Почавши від маленької дитини, я старався зацелити в тобі любов до свого народу, а велику ненависть до наших ворогів...»

Ти вже знаєш про Україну, знаєш ті наші милозвучні пісні, що вічно житимуть. Добре знаєш, за що вмирали наші батьки, за що боролось наше славне Запоріжжя і за що згинув і твій батько... Зірочко моя люба, єдина! Десь перед кількома роками подарував я тобі переплетену мою авторську книжку, а до неї вписав тільки чотири рядки:

*“Хоч би і чорною була
Твого життя сторінка,
Ніколи, доню, не забудь,
Що ти є українка!”*

Врий собі ці рядки в пам'ять і ніколи їх не забудь. Хай твоє серце кипить ненавистю до тих гнобителів нашого народу, що брудною ногою вступили на нашу святую землю і чоботом здавили нашу вимріяну волю»²⁴.

Чорна коса смерті обминула волелюбного письменника. Йому ще доведеться витерпіти страшні муки, коли фізичні знущання чергуватимуться з моральними образами.

Перебуваючи в тячівській тюрмі, Василь Гренджа-Донський постійно викликався на допити. Один з них, 4 квітня, тривав з 13 до 21 години. Так пройшов місяць. А 15 квітня наказали приготувати речі і вийти з камери. Спочатку промайнула думка, що його звільнять, але через деякий час марні сподівання розсіялись, як солодкий сон. «Пов'язано нас так, що Ревай подав ліву руку, я подав праву, положив на руку Ревая, жандарм сильно зв'язав ланцюгом, відтак на наші руки наложив руку Маркуш, далі Тарканій, і нас чотирьох зв'язано настільки, що нам руки посиніли, ще й колодкою замкнено... Так мали перевести нас до Кривої».

Поет ще не знав, що в Кривій був шойно організований концтабір, і що саме там доведеться перенести пекельні муки. Знущання почалося, як тільки вони ступили на територію табору: «Відтак наказали нам сісти, але так, щоб ряди були наче за лінією, нашпакованою вздовж і впоперек. Ми мусили сидіти з витягненими шиями, з підложеними під себе ногами “по-турецьки”. Повернутись до сусіда або розмовляти було заборонено. Хто нагнувся взад чи

²⁴ Детально див.: Вегеш М. Карпатська Україна в портретах. Ужгород : Говерла, 2007. С. 262–265.

вперед і порушив лінію, до того жандарми підійшли і вдарили рушницями, в ліпшому випадку в груди, як не просто у бороду. За 5 днів перебування в Кривій нас так вимучило отаке сидіння і побої, що ми всі виглядали наче мерці».

Наставали такі хвилини, коли ув'язнені бажали собі смерті. Але, мабуть, сама доля бажала їм вижити, щоб вони змогли розповісти нащадкам про пережите. Не випадково, що Василь Степанович написав сотні віршів, у яких викривалися злочини мадярських гортнистів. 19 квітня Гренджа-Донський був переведений до концтабору Вор'юлопош, який був створений на території фільварку Дежефія поблизу Ниредьгази. Умови тут були надзвичайно важкими. Ув'язнених постійно виводили на допити, весь час доносилися крики й зойки, нерідко людей приносили до камери неприємними. Саме тоді, користуючись шифром, про який знав тільки він і один з його товаришів, хворий поет написав:

*Биття, тяжкі побої, муки
приймаєте, мої брати...
Не люди це, але гадюки,
Кати, прокляті кати.*

Перебуваючи в таборі, поет напружено працював. Він писав історію Карпатської України. Без перебільшення можемо вважати його першим її істориком. У травні 1939 р. Гренджа-Донський писав: «Тяжко згадати про всі ті села, тих людей і ті муки, які нещасне українське населення терпіло. Коли б я був на волі і мав свободу руху, можна б написати цілі томи про муки і страхіття... Але й на те прийде час». Коли такий час настав, В. Гренджа-Донський написав унікальну працю-щоденник «Щастя і горе Карпатської України».

Протягом 1928–1939 рр. уродженець с. Великі Ком'ятини на Виноградівщині, вихованець Мукачівської учительської семінарії Ю. Боршош-Кум'ятський пройшов еволюцію від русофільського до українського поета. Ще перед наданням краю автономних прав, у 1938 р., Боршош-Кум'ятський пророкував:

*Ми діждемо днів великих,
Привітаєм слави час;
Ми з вогнистого насіння
І суворе серце в нас.*

Важливу роль у літературному житті Карпатської України відіграв уродженець Пряшева Степан Сабол (Зореслав), який виховувався в духовних навчальних закладах, у тому числі й в Григоріанському Католицькому університеті в Римі. Поет належав до українофільської течії. Через його твори проходить ідея єдності Підкарпаття з Україною. Він бачив «пророка» й «месію» на Сході, де Київ блукав співом осанни. Поет кликав «величну, святу авреолу Україну» повстати. В. Бірчак відзначав, що світогляд Зореслава «динамічний, західноєвропейський. Він був духовною особою, але закликав до боротьби, вірив у її успіх. Він будить приспані сили, підносить людям голови». Прикладом патріотичної лірики Зореслава є збірка поезій «Зі серцем у руках».

*Ні, не Москва, не Ленінград,
Ні, не Совет, а Україна...
Гей, ставте гори барикад —
Іде дванадцята година!
Пробудиться в один момент
Увесь народ в кривавій муці,
І потанцює кулемет
Весільним танком революцій.
І полетить степами гнів,
Замовкне дика марсельєза —
Із н'яних у ярмі рабів
Повстане нація твереза.
І згадуватимуть одно
Усі, що у ярмі ходили:
Проклятеє було вино,
Коли від нього так дуріли²⁵.*

Короткочасне існування Карпатської України зробило величезний вплив на формування національної самосвідомості сотень і тисяч закарпатців, які пройшли своєрідну еволюцію від карпатських русинів до закарпатських українців. Немаловажну роль у цьому сенсі відіграла патріотична поезія Зореслава:

²⁵ «Минулося, та не забулось...». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах. С. 149.

*Минулося,
та не забулось! Хуст
Остався спомином
живим понині:
Розстріляний стрілець,
а з його уст
Останній покрик:
«Слава Україні!».*

А. Патрус-Карпатський — один з небагатьох русофільських письменників, який почав писати в 30-х рр. російською мовою, а згодом під впливом дальших подій перейшов на українську. Автор «Весняних квітів», «З мого руського краю» (1929), збірки «Плетью по совести», в 1938 р., коли політичні сили краю виборолли автономні права, писав:

*Ми всі одні, одні, одні,
в Карпатській Україні,
В Києві, в Буковині,
В Пряшеві, Галичині,
Ніхто не зможе нас
Розбити в грізний час.*

До історії Карпатської України та постаті Августина Волошина звертаються також сучасні українські письменники і поети. Окреме місце, безперечно, належить лауреатові Державної премії імені Тараса Шевченка Петрові Скунцю. Маємо на увазі насамперед його диптих «Карпатська Вкраїна»:

*Земля, що й сама недоношена,
карпатська безплідна земля
судьбу Августина Волошина
на злість Будапешта й Кремля
собі і нащадкам зродила.
Вона не була героїнею.
Не битву любила, а труд,
тому, що була Україною,
її затоптали у бруд, —
вона ж свої надра збудила.*

*Прости, Августине Волошине, —
невірні твоїм прапорам,
впустили ми стадо непрошене
в тобою освячений храм —
предшестя нового Содому.
Прости, що служили ми чортові
за гріш, за безпеку, за чин —
із тіла, що стогне в Лефортові,
вертає душа в Келечин,
вертає навіки додому.*

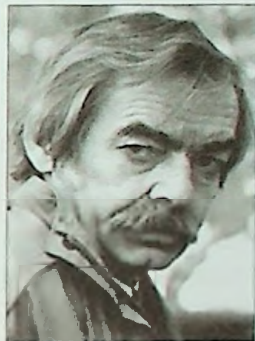
*Вперед! Поки вільні ще є постаменти.
Нема хлібороба, все інше — лади.
Були резиденти, тепер — президенти,
і стільки — хоч плата із них городи.
Були трибунали, а нині — трибуни,
де товпляться наші пискаті вожді.
Я ж бачу у Празі посланця комуни,
що рьякає грізно: «Ей, поп, падажді!
Што п'ялішся в небо? Твой Бог не pomoжет!
Пацто не малілся, в політику лез?»
І списано долю, як списано зошит,
закреслено ґратами волю небес.
Тут сили немає з тупим бюрократом
тягаться далі, ще й друзі слизькі,
а ти наодинці з лефортівським катом
навіки zostався в кривавій Москві.
Та помсти не треба. Задовго лютує
душа безпорадна на тлі барикад.
Лиш доки він ходить — він землю катує,
очима червоними світ'ячи, кат.
Карпатська Вкраїно, я душу очистив.
Не буду мадяра клясти й москаля,
Бо племені-роду не мають фашисти,
бо, зрадивши Небо, їх плодить Земля.
Тому нам і тісно під сонячним гроном.*

*Я сяду з мадяром за келих вина.
Я сяду з мадяром. А от з мадяроном
нам разом не сісти. Біда, не вина.
І все ж перед Богом схилю я коліна
за те, що Вкраїна Карпатська була,
що є на планеті Карпатська Вкраїна, —
любім її браття, вона ще мала.
Любім не за гроші й за сині волошки,
а просто за те, що вона у нас є...*

*Стоїть наодинці із Богом Волошин,
і Бог до Вкраїни обличчям стає²⁶.*

Перу Петра Скунця належать поезії, присвячені двом найближчим соратникам Августина Волошина — В. Гренджі-Донському та Зореславу. Скунцева пряма мова у ліричному портреті «Гренджа-Донський» така природна:

*Бо наша правда — для тюрми.
А на свободі надто гречна.
Збагне Америка, не ми,
що є поет високий Гренджа.
Він є і каже: я — це ви.
Та в путях держать нас «гулаги».
Ми Закарпаття — для Москви,
а Підкарпаття ми — для Праги.
І каже він: блудні сини,
повзуча ваша суть зміїна,
таж ми — не просто русини,
таж ми — Карпатська Україна.
За це я жив. За це я ліг
не у свою — словацьку землю.
Але від ваших рук і ніг
себе я вже не відокремлю²⁷.*

П. Скунець

²⁶ Скунець П. Нічні портрети. Ужгород : Карпати, 2003. С. 50–52. Див. також: Скунець П. Один. Ужгород: Два кольори, 2000. 536 с.; Скунець П. Твори. Кн. 1 / упоряд. та підготовка текстів Наталії Скунець: передмова Тараса Салиги. Ужгород : Гражда, 2007. 272 с.; Скунець П. Твори. Кн. 2 / упоряд. та підготовка текстів Наталії Скунець. Ужгород : Гражда, 2008. 248 с.

²⁷ Салига Т. Петро Скунець. Всесвіт, гори і він. Ужгород : Гражда, 2007. С. 40.

Петро Скунець дякує своєму духовному пораднику Зореславу, присвятивши йому поезію «Дорога до Бога»:

*Ні, він не дерся на Парнас
і не в погорді, а в поклоні –
але прийшов таки до нас
з кривавим серцем у долоні.
І нам, живущим на плазу,
Віддасть він голову похилу,
І мовчки зранить він сльозу
Карпатській Січі на могилу²⁸.*

Чільне місце тематика Карпатської України посідає у творчості талановитої української поетеси Софії Малильо:

*В борінні сил творилася держава,
і звалась Україною вона.
Короткою була її щаслива слава, –
кати їй піднесли кривавого вина...
Були і в нас, були Карпатські Крути,
сердець жертовно відданих порив,
їх подвигу ніколи не забути, –
він душу нашу заново творив.
Той подвиг нині світить нам зорею
і в майбуття показує нам путь.
А березень крокує знов землею,
і квіти Пам'яті в серцях цвітуть²⁹.*

Розбираючи архів відомого закарпатського письменника Івана Долгоша, його донька Одарка віднайшла машинопис першої частини роману «Заплакала Тиса кров'ю» – «Гуцульська республіка», а також великий фрагмент рукопису другої частини – «Карпатська Україна», що суттєво доповнює варіант журнальної публікації (журнал «Тиса», 1992, № 1–2; 1993, № 1–2). Отже, стало відкриттям, що І. Долгош протягом 1975–1990 рр. працював над романом-дилогією, осягаючи державотворчі процеси на Закарпатті. «Заплакала Тиса кров'ю» – історична епопея про

²⁸ Салига Т. Петро Скунець. Всесвіт, гори і він. Ужгород : Гражда, 2007. С. 75.

²⁹ Отець Августина Волошини в документах та пам'яті народній. С. 141.

період найвищого піднесення національного духу на Закарпатті 1918–1939 рр., яка поряд із романом Уласа Самчука «Гори говорять» і його публіцистикою, щоденником та романом В. Гренджі-Донського «Сини Верховини» подає панорамну й багатопланову картину життя Гуцульщини і Карпатської України загалом, величного часу державотворчого Чину, художнього слова, про яких тепер, як ніколи, потрібно говорити у дискурсі виховання національносвідомого покоління. Твір підпадає під жанр художньо-документального політичного роману. У ньому поряд з художніми образами діють історичні персоналії – Августин Волошин, брати Брацайки, Степан Клочурак, Василь Гренджа-Донський, Микола Бандусяк та ін.

Відома дослідниця життя і творчості І. Долгоша Наталія Ребрик зробила ґрунтовний аналіз вищеназваного роману. Ми ж зупинимося лише на порівняльній характеристиці постаті А. Волошина в романах І. Долгоша та У. Самчука: «Особливою аурою огорнутий образ Августина Волошина. Два більші епізоди, пов'язані з ним, вкраплені в канву твору з тих новелок, що готувалися до друку в журналі. Іван Долгош прагнув показати Президента державним мужем – у філософських роздумах, при непростих рішеннях, у злагоді з сумлінням... Проте герой вийшов явно не вивершеним, на жаль, не позбавленим штучності. Йому бракує життєдайності, переконливості, рішучості. Можливо, тут справа у відсутності повної авторської версії діалогії... Проте з роману Уласа Самчука “Сонце з заходу” теж відомо тільки два уривки, що друкувалися в часописі “Пробоем”. Але з цих коротких шкідців Волошин постає живою людиною: темне, з бобровим коміром пальто, фетровий капелюх, важка хода, поважний вік, заглиблений погляд з-під окулярів, внутрішня впевненість, паноба супроводжуючих – усе це творить справжню сутність, робить значимим кожен рух, наповнює його смислом, і це при тому, що Президент не зробив жодного слова...»³⁰.

Іншим побачив у романі І. Долгоша Августина Волошина закарпатський краєзнавець Іван Сенько: «Образ Августина Волошина

³⁰ Ребрик Н. Першорядна літературна подія Закарпаття за останнє чверть століття. *Закарпаття онлайн*. 2020. 3 берез. Див. також: Ребрик Н. Новий погляд на творчість Івана Долгоша. *Ерделівські читання*. Ужгород. 2012. С. 97–116.

Іван Долгош змалював досить правдиво. Використав для цього форму досьє, вузлові епізоди політичної біографії голови уряду Підкарпатської Русі (Карпатської України), авторську характеристику. Але робить наголос на кількох характеристиках Августина Волошина: скромність, патріотизм, гуманізм... Коли йому довірили очолити автономний уряд, розмірковує: “Хіба він, директор учительської семінарії, лінгвіст, теолог, хай і керівник християнської партії, зможе стати на рівень вимог європейської цивілізації? Хіба під силу, скажімо, діалог з Гітлером, Гортієм, Сталіном, Пілсудським... Престиж? Найбільший престиж — то робити користь для рідної землі. Він її робить”. У розмові з Гофманом, консулом Берліна у Празі, який часто бував на Закарпатті, Августин Волошин постає перед нами як політик-дипломат, захисник інтересів свого народу. Обставини змушують його рахуватися з тогочасною політичною дійсністю. Він зізнається Реваєві: “Я охоче б поговорив із паном Дейчем-режисером, а Гофмана би взагалі не прийняв. Але я змушений робити навіть те, що не хоче серце”. Прийнявши Гофмана, він відхилив його пропозицію про припинення економічних зв’язків із Прагою, відмовився продавати ліс Німеччині³¹.

Яскраво і об’єктивно змалював щасливі й трагічні дні Карпатської України лауреат Шевченківської премії Мирослав Дочинець у романі «Вічник: Сповідь на перевалі духу» (2013):

«Не озираячись на розгублений уряд, самі гуртувалися в чоти і сотні. Доброхіть заявлялися кадрові старшини, яким раніше не було довіри. А скоростиглі полковники перевдягалися в цивільне і викидали револьвери. Такі потрібні тепер дітям, щоб мали з чим іти в оборону.

Старий сотник з одвислим вусом, у збитих чоботах землероба шикував ряди. Його набите око вихоплювало стрільців для передового загону.

“Ти, ти, ти”, — туляв жовтим пальцем у наші груди. — “Будеш мені за вістового?” — запитав мене.

“Ні, я піду в стрій з усіма”.

“Тоді візьмеш машингвера. Чотар дорогою навчить, як з ним порядкувати. Не маємо часу на маневри. Там будемо вчитися”.

³¹ Сенько І. Українська романістика другої половини ХХ століття про Карпатську Україну (частина 2). *Срібна Земля*. 2015. 6 трав.

Кожному третьому давали кріса. І кожному — по 10 патронів. Люди з хідників простягали нам цівки — хто ловецьку фузію, хто, либонь, ще турецького мушкета, хто іржавого гвера з Першої світової, хто завитого у масну пенку пістоля.

Радіо голосило над головами промову делегата союму:

“Вже почислені дні, а може, й години нашої самостійної Карпатської України. Вже почислені дні, а може, й години, коли на наші карки знов захоче сісти наш лютий ворог. Але не почислені ні дні, ні години життя великого українського народу! Ми тут падемо, але не паде великий український народ. Він живе! Він пережив татарцину, пережив неволю різних сусідів, але на наших очах він збудився і став до кєрвавого бою за свою самостійність — за право на своє життя!”

“Слава Україні!” — гукнув сотник.

“Героям слава!” — відізналися ми і загунали по мокрій бруківці. Викресалася пісня: Там скачуть карі коні, там свищуть гострі стріли, Б’ють шаблями — вправо, вліво, щоб серце не боліло — дагей!

З Чирячі і Бартуш голосили інші чоти: “Народи, станьте! Іде ваш судний день, Сини землі, мечі до рук беріте! Дзвоніте на тривогу, йде огонь, Дзвоніте, гей дзвоніте!”

Ізянська сотня тягла свою: Ми — світанок Підкарпаття, Ми — пролог великих днів!...

З тисянського порому спішили до наших лав кривичі: “А наш батько Волошин іскликає всіх старшин...”

Так дзвонили співанки, а прем’єр насправді мудро закликав до іншого:

“Проти нас іде правильна мадярська армія, проти якої не встояти неправильній, наборзо зорганізованій Січі. Не бийтеся, а бережіть ваш найцінніший дар — життя. Вашого життя й вашої праці потребує Україна більше, як вашої смерти”.

М. Дочинець.
«Вічник: Сповідь
на перевалі духу».
2013 р.

Та се не чули. Не хотіли чути. Ми, діти землеробів, вперше йшли на поле не орати й сіяти, йшли – вмирати. Мартове поле тоді ще ледве пробуджалося на сівбу – і ми засіяли його собою».

Заслуговує на увагу оцінка історичної постаті президента Карпатської України, яку зробив Мирослав Дочинець: «І був “батько” Волошин, доконечно чесний, шляхетний, всіма поважний і в публічному житті надто народний. І народ сим без міри користався. Міністри не могли добитися до нього, бо прем'єр весь час приймав простолюд, вислуховував жалування, розраджував, роздавав посади, гроші, відміняв покари. Батько є батько»³².

Оригінальною у всіх відношеннях є книга відомого закарпатського журналіста, письменника і драматурга Олександра Гавроша «Нескорена Карпатська Україна», до якої увійшли численні його публікації про Августина Волошина і Карпато-Українську державу. Окрім журналістських розвідок, книжка містить і п'єсу автора «Останнє танго в Хусті», прем'єра якої з успіхом відбулася 14 березня 2019 р. в рамках святкування 80-річчя Карпатської України. Додамо, що це перший драматичний твір про ті героїчні й трагічні події на українській професійній сцені.

Наведемо фрагмент із вищеназваного твору закарпатського письменника:

«Ресторан у “Січовій гостинниці”. За столами сидять урочисто вбрані гості. За найближчим для глядачів столиком розмістилися учасники “Летючої естради”. У глибині сцени на підвищенні з'являється вбраний елегантно Михась у костюмі з метеликом.

***Михась:** Пані і панове! Січові брати і сестри! Розпочинаємо наш святковий вечір з нагоди перемоги на виборах до крайового Союму! Нагадую, що Українське національне об'єднання здобуло понад 92 відсотки голосів. (Оплески.) Такої вражаючої підтримки не сподівався ніхто. А першого до слова запрошую нашого відомого поета Василя Гренджу-Донського, редактора щоденника “Нова свобода”. Вітайте!*

Виходить Василь Гренджа-Донський.

³² Дочинець М. Вічник: Сповідь на перевалі духу. Мукачєво : Карпатська вежа, 2013. С. 182–184, 178.

Гренджа: Слава Україні! Дорогі побратими! Нашими з вами зусиллями ще донедавна темна і національно несвідома маса народу на Підкарпатській Русі перетворюється на свідомих і гордих українців. Навіть ті округи, де ще донедавна всесильно панували русотяпи, нині дали понад 90 відсотків голосів Українському національному об'єднанню на чолі з Августином Волошином.

Вигуки: Слава! Хай живе батько Волошин!

Гренджа: Уперше у своїй історії український народ обрав крайовий парламент на виборах. Це вікопомна подія. Хуст уже вписав своє ім'я на українському прапорі боротьби за державність.

Вигуки: Слава!

Гренджа: Попереду нас чекають нелегкі випробування. І найперше — це захист нашої маленької країни від споконвічних ворогів — угорців та поляків. На жаль, Прага не розуміє або не хоче зрозуміти наші чесні намагання. Призначення міністром Карпатської України генерала Прхали — це просто глум над нашими автономними правами. У той час, як у Словаччині всіх чеських урядовців, навіть найдрібніших, відправляють додому в Чехію, а на всі звільнені посади призначають словаків, нам призначають міністром чеха. Та ще й міністром внутрішніх справ!

Вигуки: Геть Прхалу! Прх... Прх... Прх...

Гренджа: До того ж запеклого русофіла, одруженого з росіяною, який на дух не терпить українців. Це явна провокація!

Вигуки: Геть із чехами! Гнати їх додому!

Підіймається кореспондент із фотоапаратом.

Кореспондент: Чи пан редактор вважає вибори демократичними, коли для голосування був поданий лише один список кандидатів?

Гренджа: Так, я вважаю їх демократичними. Бо кожен, хто хотів, міг проголосувати як за українську владу, так і проти неї. Чому наші опоненти-русофіли не організувались і не подали своєчасно свій список — це питання до них, а не до мене.

Вигуки: Геть москалів!

Гренджа: Будемо сподіватися, що Прага візьметься за розум і залагодить конфлікт із генералом Прхалою, який на руку тільки нашим спільним ворогам...»³³.

³³ Гаврош О. Нескорена Карпатська Україна. Тернопіль : Богдан. 2019. С. 286–289.

Письменникові вдалося об'єктивно передати ту атмосферу ейфорії, яка панувала в середовищі прихильників Августина Волошина після перемоги на виборах 12 лютого 1939 р. Однак попереду були надзвичайно складні події, які дослідники трактують величчю і трагедією Карпатської України.

Великий резонанс викликала художньо-документальна повість закарпатського письменника і науковця Сергія Федаки «Карпатський кросворд», присвячена Августину Волошину і Карпатській Україні. Це своєрідна епопея українського державотворення, що розгортається на теренах Закарпаття з 13 жовтня 1938 до 18 березня 1939 р. Твір є мозаїкою з десятків епізодів боротьби усередині та навколо Карпатської України. Книгу, яка перемогла на традиційному конкурсі «Книга на Миколая 2009», високо оцінив закарпатський журналіст і письменник О. Гаврош: «Поєднання історичного мислення, широкого фактажу та художнього бачення зробило художньо-документальну повість вибуховою за своєю енергетикою та інтригою. Кажу про себе: не заспокоївся доти, доки не перегорнув останню — 220-ту — сторінку. Була четверта година ранку, але від прочитаного настільки був заведений, що заснути так і не зміг. У голові знову і знову перплітався карпатський ребус: Гітлер і Горті, Муссоліні і Сталін, Бенеш і Тисо, Волошин і його урядовці. І, ясна річ, десятки і сотні реальних маленьких героїв, які вірили в свою Карпатську Україну і віддавали за неї життя.

Сергій Федака написав книжку в дуже рідкісному для української літератури жанрі: політичної хронічки. Читаючи «Карпатський кросворд», наче ширяєш Центральною Європою — з Ужгорода до Праги, з Берліна до Будапешта, з Варшави до Риму, з Москви до Відня, зі Львова до Хуста. Ось вона перед тобою — розгадка цієї неймовірно складної інтелектуальної головоломки, в конструюванні якої брали участь найсильніші політичні фігури тодішньої Європи. Сергій Федака подає події ледь не стенографічним стилем, але наводить їх стільки і на стількох різних рівнях, що крок за кроком ти таки добираєшся до істини, яку надійно ховали півстоліття за бетонним муром різних смертельно ворожих ідеологій. І, пізнавши цю гірку правду, проймаєшся щемом і гордістю за те, що в цій брудній грі найчистішими виявилися найслабші. Бо вони таки пішли захищати рідну землю

від окупантів, тим самим зберігаючи чесне ім'я свого народу в історії»³⁴.

У повісті С. Федаки дуже багато епізодів, де в центрі перебуває Августин Волошин. Наведемо тільки фрагмент твору, де йдеться про події 15–16 березня 1939 р.:

«Близько 21-ої години у штабі свалаявського гарнізону пролунав різкий дзвінок. Трубку підняв підполковник чехословацького генштабу Ян Гержкман. Телефонував Лев Прхала:

— Наказую негайно передати всім командирам мій наказ. Мусять одразу же атакувати по всьому фронту угорські частини і рішуче відкинути їх за межі Карпатської України.

Як, пане генерале?! Та ж...

Пане підполковнику, мусите особисто звернутися із вимогою звільнити карпато-українську територію.

Це неможливо. Це абсолютно неможливо. Угорці успішно розвивають наступ, не зустрічаючи ніде серйозного опору. Вони і слухати не захочуть про якусь зупинку. Яка причина Ваших наказів?

Німецька армія рухається в бік Карпатської України. Що скажуть німці, коли їм доведеться вибивати мадярів з краю, котрий ми добровільно залишили противнику?

Я навіть не знаю, що маю робити.

Ну то зв'яжіть мене з монсиньором Волошином. І самі теж слухайте нашу розмову.

Комутацію з Хустом було досягнуто на диво швидко. Чутність була ідеальною. У помешканні Волошина тривала якась нарада. Підняв трубку хтось, хто сидів найближче до апарата. Поки він з'ясовував що до чого, підполковник чув, як голосно Волошин наказує Бращайкові:

— Ні в якому разі не підписувати капітуляцію мадярам. Це було би зрадою українському народові і нашій незалежній державі, на вірність якій ми усі нині присягнули.

Відтак Волошин узяв передану йому трубку. У тій пролунав голос Прхали, брови президента здивовано вигнулися.

Яку маєте інформацію про наближення німецького війська до Хуста?

³⁴ Гаврош О. Карпатський «Штірліц». Україна молода. 2009. 22 квіт.

На всі мої звернення до Берліна з цього приводу надійшла негативна відповідь. Німецький консул в Хусті передав нам, аби наш уряд підпорядковувався мадярам.

Ну то прощайте»³⁵.

Архівні джерела і спогади активних учасників подій, зокрема тих із них, що брали участь у нараді, яку проводив А. Волошин (С. Єфремов, Ю. Брашайко та ін.), підтверджують концепцію С. Федаки щодо відмови чехів чинити опір угорським військам. Однак, якщо поглянути на цей факт більш глобально, то далеко не все залежало від позиції Л. Прхали, адже 15 березня до Праги увійшли німецькі війська, що свідчило про державний розпад Чехо-Словаччини. Чеські військові частини розпочали організований відступ з Карпатської України, залишивши карпатських січовиків віч-на-віч з озброєним до зубів агресором. І Карпатська Січ дала бій...

³⁵ Федака С. Карпатський кросворд : худ.-докум. повість. Ужгород : Карпати, 2009. С. 200–201.

ПІСЛЯСЛОВО

Постать визначного закарпатського педагога, культурного і політичного діяча Августина Волошина завжди привертала і привертає увагу дослідників, як вітчизняних, так і зарубіжних. «Дефіцит міфу наших днів, — наголошував один із них — О. Мишанич, — дає підстави розглядати діяльність А. Волошина по-різному; неймовірно підносити його як всеукраїнську постать, що з терену Карпатської України мав розбудувати всю Українську Державу; або ж — паплюжити його як непрофесіонального політика, який орієнтувався на західні сили і, бачачи свою приреченість, не підкорився добровільно угорсько-фашистському наступу на Закарпаття»¹.

Перші біографічні нариси про Августина Волошина з'явилися вже за його життя. Їхніми авторами були ті, хто йшов нога-в-ногу з ним, його найближчі соратники і численні учні — Володимир Бірчак, Павло Яцко, Августин Штефан, Вікентій Шандор, Василь Гренджа-Донський та багато інших. У своїх спогадах вони звернули увагу на великий внесок А. Волошина в розвиток педагогіки, освіти і культури Закарпаття, у піднесення рівня національної свідомості закарпатських українців. Закономірно, що в них проводиться паралель з Олександром Духновичем — найвизначнішою постаттю в історії Закарпаття ХІХ ст. Якщо Духнович був будителем закарпатців у ХІХ ст., то Волошин вважається батьком національного відродження в Закарпатті ХХ ст.

¹ Мишанич О. В. Життя і творчість Августина Волошина. С. 45.

З приходом радянських військ у Закарпаття в 1944 р., а особливо після возз'єднання краю з радянською Україною в складі СРСР, на багатогранну діяльність А. Волошина було накладено табу. Майже всі педагогічні праці Волошина були сховані в так званих спецхранах. У численних працях радянських істориків, опублікованих у 1950–80-х рр., Августин Волошин зображувався виключно чорними фарбами. Його називали «українським буржуазним націоналістом», «запеклим ворогом народу», «слугою кількох господарів», «зрадником українського народу», «політичним авантюристом». Перелік цих та інших подібних епітетів можна б продовжити. Така загальна характеристика діяльності А. Волошина та очолюваного ним уряду Карпатської України поступово перемістилася на сторінки узагальнювальних, фундаментальних праць — «Історії Української РСР», «Історіографії історії Української РСР», «Шляхом до щастя» тощо.

Виняток становили дослідження, які побачили світ за кордоном, де науковці, за висловом відомого українського історика Ярослава Дашкевича, «могли писати вільно». Авторами таких, досить об'єктивних, праць про Августина Волошина були П. Стерчо, В. Шандор, А. Пекар, О. Баран, С. Росоха, П. Р. Магочій, В. Косик, В. Маркусь, М. Мушинка, І. Ванат та ін. Водночас необхідно відзначити, що для праць зарубіжних вчених характерний дещо односторонній підхід до з'ясування оцінки громадсько-політичної і культурно-освітньої діяльності А. Волошина. У монографіях і статтях зарубіжних істориків постать Волошина, як правило, дещо ідеалізується. Такий стан справ, на нашу думку, також пояснюється браком джерел, які в переважній своїй більшості збереглися в архівах України, Угорщини та Чехословаччини.

Зарубіжні дослідники більшу увагу звертали на політичну діяльність Августина Волошина, особливо на період, коли він був прем'єр-міністром та президентом Карпатської України. Виняток становить ґрунтовна монографія чеської дослідниці Тетяни Беднаржової «Августин Волошин — державний діяч, педагог-мислитель», у якій зроблена спроба простежити життєвий шлях і проаналізовано педагогічну спадщину видатного вченого.

Що стосується вітчизняної історіографії, то аналогічні праці про А. Волошина з'явилися тільки на початку 1990-х рр., особливо після проголошення України незалежною державою. Зокрема,

перші позитивні зрушення відбулися в березні 1990 р., коли вперше в Україні відзначалася річниця з дня проголошення Карпатської України та її президента Августина Волошина. Тоді ж зробили спробу переглянути свої попередні оцінки радянські історики. У березні 1990 р. відбулося засідання круглого столу істориків в «Закарпатській правді». Вони визнали, що Августин Волошин був визначним педагогом і вніс значний вклад у розвиток освіти і культури краю. Протилежної точки зору дотримувався В. Пашкевич, який і далі продовжував вважати А. Волошина «політичним авантюристом».

Згодом, протягом 1990–2020 рр. українські історики, педагоги і філологи опублікували близько двох тисяч наукових і науково-популярних праць, в яких простежили життєвий шлях і багатогранну спадщину Августина Волошина. Українськими вченими немало зроблено у напрямі видання бібліографічних покажчиків праць А. Волошина, збірників його вибраних педагогічних і художніх творів. Августин Волошин займає чільне місце на сторінках узагальнювальних праць і енциклопедичних видань, виданих в незалежній Україні. Йдеться, наприклад, про науково-популярне видання «Уряди України у ХХ ст.» (Київ, 2001), академічні видання «Політична історія України. ХХ століття» у шести томах (Київ, 2002–2003), «Історія державної служби в Україні» у п'яти томах (Київ, 2009), «Малий словник історії України» (Київ, 1997), багатотомні «Енциклопедія історії України» (Київ, 2003–2019) та «Енциклопедія Сучасної України» (на сьогодні вийшло двадцять томів) тощо.

Незважаючи на різні, інколи полярні, підходи до оцінки Августина Волошина, переважна більшість істориків справедливо вважають, що він був визначною постаттю української історії ХХ ст. Автори науково-популярної книги «Августин Волошин — “батько карпатоукраїнського народу”», що пропонується читачеві, максимально й водночас критично використавши і всебічно, об'єктивно узагальнивши практично всі наявні на сьогодні джерела та літературу про А. Волошина, намагалися дати неупереджену оцінку цієї постаті на тлі історичного розвитку Закарпаття, України, Чехословаччини та Європи загалом і сподіваються, що вона стане ще одним переконливим підтвердженням визначної ролі Августина Волошина в історії України.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Акіндінов В. 296
Акош А. 253
Александр, Експ. Єп. 105
Алиськевич А. 176, 378
Анастасія 22
Андрашій Юрій 107, 368
Андрелла М. 22
Андрієвський Д. 387
Андрій III (Арпад) 17
Андрій, король 21
Антонович Д. 344, 345
Аппоні Альберт, граф 27
Аржевітін С. М. 22
Арістотель 178, 179
Аркас Микола 421, 422, 436
Арки А. 240
Артимович А. 345

Б

Баб'як Ю. 51
Бажанський Михайло 380–382, 384
Базилевич І. 22, 23
Балега Ю. 135
Балудянський М. 23
Бандера Степан 362
Бандурович Ярослава 437
Бандусяк М. 402, 415, 416, 449
Баран О. 458
Барановський Ярослав
(Лімницький Ярослав) 294, 404,
407, 417
Барковський І. 345, 346, 361, 362
Барновський М. 50
Басараб В. 94, 103, 106, 131, 163, 343,
357, 358, 367, 370, 378
Баті Т. 72
Бача Ю. 169, 184, 185
Бачинський А. 132, 179, 268, 270, 273,
274, 291
Бачинський Л. 70, 221, 275, 307

Беднаржова Тетяна 102, 109, 275, 317,
347, 348, 350, 458
Бедь В. 66
Бек 259
Бекон 178, 180
Бела IV 18, 19, 22
Белей Л. О. 182
Белень М. 273, 292, 293
Бенеш Е. 47, 50, 66, 111, 252, 260, 266,
340, 403, 454
Бескид А. 47–49, 64, 116, 160, 223, 224,
255, 270, 273, 275
Бібіков А. 296
Бідло 68
Біднов В. 345
Білей Ю. 382
Білецький Л. 345
Біличенко М. 397
Біне Альфред 174, 175, 181
Бірчак Володимир 99, 100, 114, 155,
163, 164, 373–377, 402, 444, 457
Блестів-Корж Г. 416
Боднар В. 39
Боднар І. 39, 243
Божок Г. 415
Бойко Ю. 344
Бокшай 214
Болдижар М. 43, 47, 50, 51, 125, 151,
239, 240, 268, 274, 277, 279–281,
292, 295, 300, 313, 329
Больцано 178
Бонне Жорж 326
Борканюк О. 140, 150, 244, 250
Борковський І. 344
Бориш-Кум'ятський Юлії 440, 443
Бочковський О. І. 55, 112
Брадач І. 179
Брацайки, брати 449
Брацайко Михайло 43, 45, 48, 186,
223, 234, 237, 245, 271, 377
Брацайко Юлії 46, 47, 59, 151, 152,
234, 237, 321, 324, 396, 414, 441, 456

Брейха Я. 57
 Бродії А. 239, 244, 251–253, 268–274,
 279, 286, 290, 347, 390, 399, 410, 428,
 429
 Бургард Освальд (Юрій Клен) 347
 Бюлер К. 175

В

Вагилевич І. 183, 184
 Вайда Микола 357, 416
 Вайндорф 225, 361
 Вайс К. 241
 Вака В. 47, 188, 189
 Ванат І. 38, 40, 50, 56, 78, 458
 Василина Н. 284
 Василиха Віра 421
 Васильів М. 344
 Василь Степанович 388
 Вегеш М. М. 17, 19, 32–34, 37, 45, 46,
 52, 54, 64, 66, 94, 102, 103, 106, 118,
 131, 138–140, 147–150, 155, 163,
 189, 217, 251, 255, 266, 271, 277, 290,
 297, 303, 308, 310, 313, 315, 330, 343,
 350, 354, 357–360, 367, 370, 378,
 419, 420, 442
 Вернадський В. І. 33
 Верхратський І. 30
 Виготський Л. 175, 178
 Висіцька Таміла 427
 Вишнянський 222
 Вівчар С. 379, 428, 429
 Віднянський С., Віднянський С. В.
 (Виднянский, *рос.*) 26, 36, 39, 52,
 54, 66, 85, 111, 114, 254, 255, 340,
 345
 Вільманн О. 175
 Вінч Майкл 418
 Власіч Дюла 132
 Вовк Ф. 30
 Возняк М. 179
 Войтович Л. 20
 Володимир Великий 324
 Володимир Мономах 183
 Володислав (Володислав IV,
 Володислав Половець, король) 17,
 19, 22
 Волошини, подружжя 93

Волошин Іван, батько 91, 93, 98, 99
 Волошин Іван, дід 91
 Волошин Ірена (Волошин Ірина,
 Петрик Ірина) 103, 104, 106–109,
 393, 421
 Волошин Максиміліян
 (псевдо Кириєнко) 434
 Волошин Євгенія 93
 Волошин Елена (Волошин Гелена) 93,
 103, 355, 356, 369
 Волошин Елеонора 93, 94, 97
 Волошин Корнелія 93
 Волошин Марія 93
 Волошин Олена 94, 97
 Волошин Ольга 93, 94, 97, 103, 107,
 369, 421
 Волошинський, рід 91
 Вольтер 178
 Волянський О. 379
 Ворон А. 155, 245
 Врецьона Євген 382
 Вундт В. 175, 178

Г

Габсбургн 24, 221
 Гаврош О. 108, 109, 110, 453, 454, 455
 Гагатко А. 233, 243
 Гаджега В. 30, 155
 Гаджега Ю. 59, 117, 131, 133, 237
 Галезів Микола 138
 Галілей 178
 Галіфакс, лорд 326
 Галнай І. 245
 Галянт, о. 121
 Ганич Оксана 422, 423
 Гардош І. 47
 Гарніш Х. 182
 Гатті Й. 230, 243
 Гаха Е. 274, 307, 321, 322
 Гебей Петро 104, 117, 118, 131, 132,
 133
 Гегель 170, 178
 Гендріх Й. 175
 Генке А. 304
 Генляйн К. 253
 Гербарт Й. 178, 201, 207, 217
 Гержкман Ян 455

Герзанич В. 416
 Германс 281
 Геровський Г. 270
 Герус-Тарнавецька І. 206
 Гете 172, 178
 Гиря В. І. 64, 251
 Гілл 171
 Гітлер А. 141, 265, 284, 319, 320, 326,
 336, 410, 417, 450, 454
 Глеба Микола 429
 Глібов Леонід 144
 Гнатюк В. 30
 Годжа М. 223
 Гойдич Павло 116
 Гоккі К. 253
 Голик Іван 298
 Головацький Я. 32, 183, 184
 Голота Г. 379
 Гомер 179
 Гомонай В. (Гомоннай В.) 155, 163,
 217, 419, 420
 Горбач О. 179, 206
 Горбачевський І. 121, 344, 345
 Горліс-Горський Ю. 436
 Городянин-Лісовський Ю. 296
 Горті М. 320, 326, 450, 454
 Готвальд К. 249
 Гофдінг Г. 175
 Гофман Гамількар 308, 413, 450
 Гоца Е. 173
 Гошук І. 133
 Грабар К. 255
 Гразер І. 182
 Гранчак І. М. 206
 Грибівський Омелян Сенік 404
 Грига Іван 237, 245
 Григашій М. 396
 Григор'єв М. 297
 Гроскопф Єлізавета 189, 289
 Грушевський Михайло 16, 17, 18
 Губчак П. 114
 Гузар-Колодзінський Михайло 417
 Гузар Любомир 10
 Гукаловий Олекса 138
 Гулянич Михайло 394
 Гумбольдт 178
 Гуменюк 357

Гуснай Ю. 244
 Гуссерль 178
 Гуца-Венелін Ю. 23
 Гуцал І. 379

І

Гренджа-Донський В.,
 Гренджа-Донський Василь 98,
 132, 144, 145, 186–189, 272, 280,
 281, 284, 289, 292, 299, 333, 372,
 387–392, 395, 424, 435, 436,
 440–443, 447, 449, 452, 457

А

Дад А. 379, 387, 416
 Данилович Лев, князь 16, 17, 19
 Данилюк Д. Д. 30
 Данталл В. 175
 Дацьків Тома 298
 Дашкевич Ярослав 458
 Девей Джон 216
 Дегарбе 203
 Деже А. 230
 Дейч 450
 Де Камеліс 179
 Декарт 178, 180
 Делеган В. 151
 Демко М. 238
 Демчук Дмитро 382
 Дем'ян Г. 101, 169
 Дешко А. 23
 Деяк І. 234
 Джуморат В. 234
 Дзензелівський Й. 169
 Дзидз С. 296
 Дзямко Семен 394
 Дістервег А. 182
 Дністрянський С. 344, 345
 Добош І. 237
 Добо Ю. 234
 Добрянський А. 22, 24, 25
 Довбуш Олекса 428
 Довгаль С. 291
 Довгович В. 22
 Дожа Дьордь 28
 Долгош І. 448, 449, 450

Долинай Микола 237, 245, 271, 291,
321, 356, 364, 365, 366, 370, 441
Дорошенко Д. 155, 205, 345
Дочинець М. 450, 451, 452
Драгоманов М. П. 30–34, 98, 216
Дртіна 178
Думін О. 298
Дутка А. 292
Дутка Емілія (Тереза; Емілія-Тереза
Михайлівна) 92, 97, 102, 103, 104,
130, 342, 355
Дутка Михайло 369
Дуткова Ольга 365, 366, 367
Духнович О., Духнович Олександр
7, 8, 14, 22, 25, 26, 32, 103, 131, 144,
179, 182, 184, 185, 216, 254, 303, 373,
393, 424, 457
Дюпаклу Фелікс 181
Дюрер 214

Е

Еган Е. 29
Еган Едмунд 28
Ейнштейн А. 138
Ейхельман О. 345
Елеонора 93
Еннок Е. 57
Ередій 434
Еренфельд П. 63, 64

Є

Єгрі Ф. 240, 243
Єфремів С. (Єфремов С.) 412, 414,
456

Ж

Жакато Йосип 181
Жаткович Григорій 47, 49, 50, 56, 59,
63, 64, 133, 224, 226, 235
Жаткович Ю. 29
Живюк А. 436
Жупанин С., Жупанин Степан 185

З

Заброварний С. 205
Задорожний В. Є. 19, 32, 33, 34, 189

Займус Вікентій 100
Заклинський Б. 155
Залцманн Х. 178
Зан М. 418
Заставний Ф. Д. 36
Земаччик І. 23
Зимомря М. І. 155, 163, 169, 185, 206,
217, 419, 420
Зілгалов В. 169
Зозуля Орест 298
Зомборі Андрій 92
Зомборі Емілія Андріївна 91, 92
Зорин Валер'ян 356
Зріні Глона 428
Зубанич Л. 22

И

Илько В. И. (рос.) 76, 78

І

Ібервег 178
Іванцьо Іван 429
Івашко Василь 429
Ігнат А. 179, 419
Ігнатишин-Логош М. 416
Іллеш Б. 230
Ілько В. І. 233
Ірасек Алоїз 397
Ісус Христос 165, 179, 202, 207, 208,
362
Іськів І. С. 431

И

Йосиф II 28

К

Калайчинні, угорський феодал 91
Каминській Й. (Каминський,
Камінський Й.) 49, 224, 227, 238,
254, 267
Камінський Віктор 132, 243, 394
Кампанелла Таммазо 214
Кандиба Олег 384
Канізіус Петро 203
Кант І. 170, 178, 355
Капрас 225

- Капустьянський М. 387
 Карої М. (Кароїі) 38, 39, 222, 223
 Кароль Анжу 18
 Качуряк Михайло 438
 Квінтиліан 179, 208
 Келинка 91
 Келлер 178
 Кершентайнер Георг 216
 Кисілевська Олена 299
 Кишко О. 419
 Кишко С. 419
 Кіндерманн Ф. 178
 Кіров С. 141
 Клапаред Едуард 167, 175
 Клебелсберг 127
 Клемансо Ж. 48
 Клепа Іван 99
 Клепа Михайло 99
 Климент Александрійський 203
 Климпуш В. 232, 293
 Климпуш Дмитро 294, 295
 Климпуш І. 45, 293
 Клім Е. 250
 Ключурак С. 37, 42, 45, 46, 232, 284,
 307, 321, 336, 356, 364, 365, 366, 370,
 390, 416, 449
 Кляп М. 95, 101, 163
 Кобулей Д. 245
 Коваль Василь 429
 Коваль Іван 429
 Ковач І. 206, 303
 Ковач Ф. 206
 Козма М. 26
 Колесса О. 343, 344, 345, 347
 Коллард Ю. 434
 Колодзінський Михайло 410
 Коломан 22
 Комаринський В. 291, 382, 405, 406,
 407
 Коменський 172, 173, 178, 180, 194,
 197, 201, 213, 215, 217
 Кондратович І. 19, 41, 49, 155, 270
 Констанція, королівна 19
 Конт, Конт Огюст 171, 178, 181
 Контлер Ласло 52
 Копернік 178
 Копчак В. 62
 Копчак С. 62
 Кореневич П. 415
 Корлат А. 243
 Корлат Е. 240, 253
 Король І. 51, 64, 251
 Корятович Федір 22, 428
 Коссак Зенон 417
 Кость Панас 210
 Костюк Юрій 433
 Костянтин Острозький 183
 Котляр М. 20
 Коціловський Йосафат 117
 Коцюбинський М. 216
 Кравчук О. М. 321
 Крайчі 178
 Кралицький А. 22, 23, 30
 Крамарж К. 47
 Красицький О. 296
 Крип'якевич Іван 18, 19
 Кріс Л. 379
 Кротон 428
 Крупка А. 84
 Крушельницький А. 141
 Кубійович В. 345, 347
 Кукольник В. 23
 Кукурудза П. 396
 Кулешов 361
 Куліш П. 182, 183
 Кульпе О. 175
 Кульчицька М. 379
 Кульчицький С. 137, 313, 344
 Куртяк І. 239, 243, 251
 Кушинський А. 396, 416, 417
- Λ
- Ладика Василь 117
 Лар Василь, о. 117, 118, 120, 237, 378,
 396, 416
 Ларин 364
 Лашенко Р. 345
 Лев 18
 Левицький Б. 402
 Легеза І. 133
 Лейбніц 178
 Лелекач М. 155
 Лемак В. 281

Лендбель Юрій 150
 Ленкавський С. 417
 Леонардо да Вінчі 214
 Лесів М. 182
 Лизак 395
 Лисняк Омелян 298
 Лисюк К. 291
 Литвинов М. 325
 Лінде Ернст 170, 175, 176, 203
 Лінднер 178
 Ліхтей І. 229, 246
 Лодій П. 23
 Локк Д. 178, 181, 194, 215
 Локота І. 243, 244
 Ломоносов 178
 Лоський К. 345
 Лоський М. 178
 Лотоцький О. 345
 Лоутон Ланселот 319, 320
 Лоце 178
 Луначарський А. 183
 Лучкай Михайло 22, 23, 179
 Любачівський І. 11
 Лютер 180

М

Мавр Рабан 203
 Магочій П. Р. (Магочій П.-Р.,
 Магочі П.-Р.) 73, 78, 245, 248, 253,
 255, 269, 271, 286, 313, 458
 Мазепа Іван 183
 Майороші М. А. 116
 Майор Р. І. 25
 Макаренко А. 216
 Маланюк Є. 436
 Малильо Софія 448
 Мандрик М. 304
 Манн Г. 178
 Манченко П. 296
 Маргітич Іван 12
 Марія Терезія 28
 Маркусь В. (Марко Василь) 53, 204,
 266, 267, 302, 416, 458
 Маркуш О. 182, 442
 Марценюк Н. М. 321
 Марчук В. І. 361, 362
 Марьина В. В. (рос.) 321

Масарик Т. Г. 39, 47, 49, 50, 54–56,
 109, 110–115, 131, 148, 149, 155,
 171, 172, 178, 221, 224, 254, 338, 339,
 372, 388
 Матейко 214, 422
 Матюшенко Б. 345
 Матяцков В. 133
 Махал 68
 Мацяк Є. 416
 Медвідь Іван 100
 Мейманн А. 174, 175
 Меллеш Еміл 126
 Мельник, Мельник Андрій 362, 384,
 387, 404–408
 Мигалка І. 133
 Микита Олександр 203
 Мисишин Антон 298
 Михайлович Г. 304
 Михайлович Ростислав 19
 Михайлюк Іван 298
 Михалевич М. 436
 Мицюк О. 344, 345, 346
 Мишанич Олекса 8, 92, 98, 129, 130,
 143, 155, 156, 221, 227, 244–246,
 330, 380, 457
 Мікеланджело 214
 Мілл Ж. 178
 Мілтон І. 178
 Мірчук І. 206, 344, 345, 347
 Міщанин В. В. 19, 290
 Могорита М. 190, 416, 429
 Молотов 362
 Мольнар М. 206
 Мондич Іван (М. Синевирський) 354
 Мондок Іван 131, 141, 230, 243
 Монтень М. 178, 180
 Мороз М. 182
 Мор Томас 214
 Моторнюк І. 206
 Мункачі 214
 Мускур Осип 438
 Муссоліні 454
 Мушницка М. 458

Н

Нансен Ф. 138, 339
 Наріжний С. 70, 256, 345

Небесник М. 245
 Невицька І. 258
 Неврлий Микола 346, 347
 Немет М. 133
 Нечасв А. 174, 175
 Нечас Яромір 232
 Німайєр А. 182
 Німчук В. 206
 Ніцше Фрідріх 165

O

Огієнко І. 210, 345
 Одинський В. 272
 Олень (Кандиба) О. 435, 436, 437
 Ольжич (Кандиба) Олег 317, 379, 384,
 385, 386, 387
 Орелецький В. 344
 Орлай Іван 14, 23
 Орос О. 179
 Остапчук Я. 231
 Оуєн Р. 215

П

Павлик М. 30
 Павличко Д. 206
 Павлович О. 22, 23, 32, 99
 Пагіря В. 204
 Пагіря О. 319, 326, 327
 Панейко Ю. 344
 Панов А. 111, 114
 Панькевич І. 255, 270, 345, 430
 Пап М. 416
 Пап С. (Пугач) 204, 416
 Папіл А. 126
 Паржизек В. 178
 Парканій І. 268
 Патрус-Карпатський А. 445
 Пачовський Василь 19, 53, 70, 155, 256
 Пашкевич В. 459
 Пашуто В. Т. 338
 Пекар А. 117, 118, 409, 458
 Пеняк П. С. 20
 Пеняк С. І. 20
 Перевузіник Юрій 272, 321, 356, 364
 Песталоцці 172, 178, 181, 194, 197, 201,
 215, 217
 Петєфі Ш. 113, 187

Петранович Спиридон 102
 Петрецький В. 224
 Петрик Ірина Іванівна 97, 102, 103,
 109, 393
 Петрище П. 39
 Петрушевич Є. 45, 221
 Петуїя Петро 28
 Пешек Йозеф 159
 П'єшак Іван 268, 274
 Писарєв Д. 182
 Підгірянка М. 70
 Пілсудський 450
 Піпаш-Косівський В. 433
 Пісєцький Ф. 47
 Піфагор 179
 Пішта Фенцик (Фенцик С.) 428
 Платов 178, 179
 Поганьова (Погань) Анна 104
 Погребенник Ф. 206
 Полівка 68
 Полонська-Василенко Н. 16, 179
 Полянський Олександр 394
 Поп І. 51, 54
 Попович Дмитро 378
 Поштак В. 379
 Прокоп К. 59, 233
 Прхала Л. 275, 307, 308, 376, 401, 453,
 455, 456
 Пуза Є. 45, 59, 232

Р

Равіч Дмитро 382
 Раковський Іван 32, 131
 Рафаель 214
 Ребрик Наталія 449
 Ревай Федір 272, 280, 310, 335, 391
 Ревай Юліан 150, 244, 268, 270–275,
 280, 281, 291, 292, 300, 307, 310, 321,
 336, 366, 394, 404–408, 442
 Решетило С. 415
 Рижак В. 238
 Ричалка М. О. 184
 Ріббентроп 284, 362, 390
 Ріцціотті Дж. 207
 Ровід Генрик 216
 Рогач Іван 142, 187, 287, 292, 374, 379,
 402, 408, 413

Рожкович Костянтин, о. 116
Розспал А. 64, 74, 255
Роман Іван 142, 294, 402
Романенко Н. 379
Росоха, Росоха Степан 238, 292,
311, 313, 314, 323, 349, 357, 374,
379, 387, 396, 402, 408, 409, 424,
458
Роттердамський Еразм 178
Рошкович Е. 133
Руданський Степан 144, 216
Рудий А. 236
Рудловчак О. 184, 206
Рудницький С. 345
Рудницький Я. 345, 347
Русова С. 175
Руссо Ж.-Ж. 164, 166, 172, 178, 181,
215

С

Сабов Євмен 100, 132, 133, 222, 255
Сабов О. 39, 40, 223
Сабол С. (Сабол С. (Зореслав),
Сабол Севастіян (Зореслав),
Сабол (Зореслав) Степан 204, 304,
317, 357, 415, 440, 444
Сайдлер Є. 230
Саксун Йосиф 132
Салига Т. 447, 448
Самчук Улас 436, 437, 449
Самчукова М. 379
Сарвадій І. 402, 415, 424
Сас Ф. 416, 417
Сватек О. 275
Світський 363
Світлик Петро 420
Свобода О. 135, 139, 257, 379
Северина 356
Селлет Р. 139
Семеновський 364
Сен-Сімон 171
Сенько І., Сенько Іван 94, 96, 432, 449,
450
Сергійчук В. 94, 103, 106, 120, 131,
343, 357, 358, 367, 370, 378
Сергійчук В. В. 163
Сигізмунд (Жигмунд) 22

Сидоряк М. 230, 243
Сікура І. 245
Синиця Михайло 429
Сирова Я. 268, 274
Сімович В. 345
Сірополко С. 205
Сковорода Григорій 178, 216
Скоропадський П. 336
Скунць Петро 445, 447
Славік 68
Славутич Яр 434, 435
Сліпий Йосиф 121
Смаль-Стоцький С. 221, 345
Сова П. 270
Сократ 178, 179, 198
Сопко Ю. 238
Спасовський Владислав 216
Спенсер 167, 178
Співак Б. 242
Срезневський І. 30
Сталін Й. 141, 171, 319, 358, 450, 454
Станканинець Ю. 133
Старосольський В. 345
Стерчо П. 49, 53, 210, 267, 302, 327,
392, 396, 404, 405, 458
Стефанів Гнат 138
Стоїка О., єпископ 104, 252
Стояї Д. 320
Стрипський Г. 30
Стрипський Гядор 115, 396
Стрипський Мирон 48, 223, 396, 397
Субота А. 419, 420
Субтельний О. 36, 50, 53, 205
Сулятицький С. 379
Сухомлинський В. 165, 216
Сцитовський Б. 303

Т

Такач Василь, о. 117, 118
Талабіра Ф. 245
Тарасюк В. Ю. 163
Тацинець Федір 142, 429, 432
Телека П. 321
Тенінець І. 234
Терек П. 230, 243, 244
Терлецький О. 30
Тесленко Б. 296

Тимошенко В. 345
 Тиса К. 27
 Тисо Й. 270, 279, 454
 Товт А. 234, 236
 Токар М. Ю. 163, 228, 232, 236, 244,
 246, 253, 259
 Толстой Лев 144, 166, 172, 178, 182
 Томашівський С. 30
 Торонський О. 59
 Традендорф 171, 180
 Трильовський К. 221
 Троцький 141
 Троян Михайло 19
 Тулик М. 335
 Турянця В. 102, 151, 168, 173, 354,
 358, 359, 360
 Тухачевський М. 358

У

Українка Леся 216
 Ушинський 178, 215, 217
 Ушов М. М. 359, 360

Ф

Федака С. Д. 22, 334, 336, 454, 455, 456
 Федик О. 169
 Фединець В. 236
 Федоренко 251
 Федоров С. 295
 Федусь Теодор 298
 Федькович Юрій 144, 183, 216
 Феєр Г. 250
 Фельдеші Ю. (Фельдешій) 2 43, 251
 Фенелонс Ф. 178
 Фенцик С. 143, 244, 253, 254, 268, 269,
 270, 273, 274, 286, 429
 Ференц II Ракоці 28
 Ференц П. 42, 256
 Ферстер Ф. 173
 Філак 289
 Фірцак Юлій 101, 132
 Фіхте 170, 178
 Флоринський Т. 30
 Флягин 361
 Фогорашій Іван 179
 Фодчук Богдан 382
 Франко З. 169

Франко Іван 24, 30, 31, 144, 184
 Франс А. 138
 Фребель Ф. 178, 182, 213
 Фур'є III. 215

Х

Халахан Анастасія 109, 110, 420, 421
 Хвалковський Ф. 270
 Химинець М. 416
 Химинець Юліан 44, 50, 205, 374, 379,
 408–411, 416, 424
 Хланта Іван 427, 429, 430, 431
 Хмельовський Александр 382
 Худан Єлизавета 422
 Худаннич В. 39, 228

Ц

Цвінглі 180
 Цицерон 179
 Ціллер Туїскоп 166, 208, 217
 Цурканович І. 233, 243

Ч

Чаварга І. 354, 358, 359, 360
 Чакаді 395
 Чемберлен Невілл 326
 Ченінг В. 178
 Черкасенко С. 436
 Чижевський Д. 206, 345
 Чижевський Е. 206
 Чирський М. 379
 Чопей Л. 30
 Чумалівський М. 379
 Чургович І. 101
 Чучка І. 133, 143, 221, 379
 Чучка П. 31, 98, 143, 168, 221, 227, 244,
 245
 Чучка Ю. 31, 98, 133, 143, 168, 221,
 227, 244, 245

Ш

Шабліовський Є. 206
 Шаламон К. 241
 Шандор В., Шандор Вікентій 119, 205,
 225, 343, 398–404, 408, 415, 416,
 424, 457, 458

Шанта Юрій 423
Шановал Ю. 2
Шашкевич Маркіян 144, 183, 184
Швегла А. 56
Швіммер Самуїл 289
Шевельов Ю. 169
Шевченко Тарас 115, 128, 144, 172,
182, 183, 184, 186, 187, 198, 214, 216,
217, 322, 445
Шевченко Ф. П. 182
Шевчук В. 205
Шекспір 172, 187
Шелухін С. 344, 345
Шенборн, граф 75, 81
Шентицький Андрей 115.–120, 280,
402, 418
Шерегій Ю. 317, 396–398
Шибайлов 350, 353, 354
Шиллер Ф. 178, 182
Шімон М. 230
Шкоба В. 148
Шмідт Ф. 175
Шолудько Г. 296
Шоу Б. 138
Шпак І. 245
Шпігель А. 241
Штерн В. 175
Штетка 86
Штефан А. 7, 41, 44, 99, 101, 108, 116,
117, 119, 128, 132, 133, 144, 145, 156,
157, 178, 186, 188, 190, 221, 222,
234, 258, 291, 323, 324, 334–336,
342, 348, 349, 350, 356, 364, 365,
393–397, 404, 406–408, 416, 417,
420, 424, 457
Штефан Августин 457
Штець М. 169, 206

Штурм 180
Шуба В. 232
Шуба М. 245
Шуленбург Ф. 325
Шульгін О. 345
Шумицький М. 296
Шутко Ю. 245
Шутяк Е. 419

Ш

Щербаківський В. 344, 345, 347
Щербина Т. 344, 345
Щур Михайло 429
Щур Федір 429

Ю

Юр'єв Ф. 295
Юсип Ю. В. 168
Юхновський Ігор 9

Я

Яворенко Г. 379
Яворницький Дмитро 370
Яворська Імельда 342
Яворська Марія 342
Яковенко С. 210, 396
Яковлів А. 344, 345, 350
Янет П. 175
Янів В. 344
Яншин 363
Ярема Я. 175
Ярмаченко М. Д. 192
Ярослав Мудрий 21
Ясі О. 222, 223
Яцко Павло 377, 394, 457

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	7
<i>Розділ 1.</i> «ЗЕМЛЯ БЕЗ ІМЕНІ» – БАТЬКІВЩИНА МАЙБУТНЬОГО ПРЕЗИДЕНТА КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ	13
<i>Розділ 2.</i> РОДИНА І ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА	89
<i>Розділ 3.</i> ПОЧАТОК РЕЛІГІЙНОЇ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	123
<i>Розділ 4.</i> ПЕДАГОГІЧНА ТА ЛІТЕРАТУРНА ПРАЦЯ	161
<i>Розділ 5.</i> ПОЛІТИЧНА АКТИВНІСТЬ У ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ	219
<i>Розділ 6.</i> ВІД ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРА АВТОНОМНОГО УРЯДУ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ ДО ПРЕЗИДЕНТА САМОСТІЙНОЇ ДЕРЖАВИ – КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ	261
<i>Розділ 7.</i> В ЕМІГРАЦІЇ	331
<i>Розділ 8.</i> УВ'ЯЗНЕННЯ І СМЕРТЬ ПРЕЗИДЕНТА КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ	351
<i>Розділ 9.</i> АВГУСТИН ВОЛОШИН У СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ.....	371
<i>Розділ 10.</i> АВГУСТИН ВОЛОШИН І КАРПАТСЬКА УКРАЇНА В УСНІЙ НАРОДНІЙ ТВОРЧОСТІ ТА ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ.....	425
ПІСЛЯСЛОВО	457
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	460

Науково-популярне видання

Серія

«Політичні портрети»

Заснована в 2018 році

ВЕГЕШ Микола Миколайович
ВІДНЯНСЬКИЙ Степан Васильович

АВГУСТИН ВОЛОШИН –
будівничий української державності за Карпатами

Видання друге

Редакційна підготовка *Ю. П. Дяченко*

Коректура *Т. Ю. Дяченко*

Обкладинка художника *І. В. Женченка*

Технічне редагування та комп'ютерна верстка
О. П. Хлопової

Підписано до друку 01.03.2021.

Формат 60×90/16.

Ум. друк. арк. 29,5. Обл.-вид. арк. 24,83.

Тираж 1500 прим. Вид. № 1342.

Державне підприємство –
Видавництво Верховної Ради України
(Парламентське видавництво)
04053, м. Київ-53, Несторівський провулок, 4
тел. 272-24-77, факс 272-10-18
E-mail: radabook@gmail.com

Свідоцтво Держкомінформу України ДК № 2759 від 07.02.2007 р.

Віддруковано ТОВ «Друкарня "Бізнес-поліграф"»
02094, м. Київ, вул. Віскозна, 8

Тел./факс: 503-00-45

Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України
ДК № 2715 від 07.12.2006 р.

ВЕГЕШ Микола Миколайович — народився 1962 р. в селищі Міжгір'я Закарпатської області. У 1984 р. закінчив історико-педагогічний факультет Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені В. С. Стефаника. Понад 30 років працює в Ужгородському національному університеті (доцент, професор, завідувач кафедри, декан, ректор). З 2016 р. очолює кафедру політології і державного управління УжНУ. Досліджує державотворчі процеси в Україні, новітню історію країн Центрально-Східної Європи, різноманітну політологічну та геополітичну проблематику. Автор понад 600 наукових праць, у тому числі близько 50 індивідуальних і колективних монографій, навчальних підручників і посібників.

Друкувався в Великобританії, Хорватії, Словаччині, Угорщині, Румунії, Польщі, США і Канаді. Найповніше його науковий доробок представлений у двох багатотомних виданнях — «Історичні дослідження: В семи томах» (2000–2001) та «Історія і політика: В чотирьох томах» (2005). Доктор історичних наук, професор, лауреат премій імені Августина Волошина, Василя Гренджі-Донського, академіка Івана Крип'якевича, академік Академії наук вищої освіти України, почесний доктор Прикарпатського національного університету імені В. С. Стефаника, кавалер ордена «За заслуги» 3 і 2 ступенів. Підготував 2 докторів і 17 кандидатів наук.

ВІДНЯНСЬКИЙ Степан Васильович — народився 1951 р. у м. Ужгород, 1973 р. закінчив історичний факультет Ужгородського державного університету і з того часу працює в Інституті історії України НАН України, де пройшов шлях від аспіранта (1973–1976) до завідувача відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України (з 1991 р.). Досліджує широке коло проблем нової та новітньої історії країн Центрально-Східної Європи, історії міжнародних відносин та міжвоєнної української еміграції в Європі, зовнішньої політики і дипломатії незалежної України, історії Закарпаття. Автор (співавтор) близько 600 наукових публікацій, у т. ч. понад 80 індивідуальних і колективних монографій, енциклопедичних видань, навчальних посібників з історії та міжнародних відносин і понад 50 наукових праць, опублікованих за кордоном.

Доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, відмінник освіти України, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, Почесний доктор Ужгородського національного університету, член іноземної секції Угорської академії наук, лауреат премій НАН України, нагороджений знаком МОН України «За наукові досягнення», Почесною грамотою Верховної Ради України «За особливі заслуги перед Українським народом», Почесною грамотою Кабінету Міністрів України та іншими почесними відзнаками. Підготував понад 30 докторів і кандидатів історичних наук.

МЕТОДИЧЕСКАЯ
ГРАММАТИКА
 украинского литературного языка
 для народных школ.
 ПАНЮШЪ
 АВГУСТИНЪ ИВ. ВОЛОШИНЪ,
 кандидатъ наукъ Мельницкаго профессоръ общо-русскаго
 семинара Закарпатъ
 ЧАСТЬ I-я.
 Матеріалъ II-го класса народной школы.

СПОМИНЫ.

КАВКАСЪ
 АВГУСТИНЪ ВОЛОШИНЪ

КНИЖКА РУСИНА Ч. 10.

РЕЛІГІЙНА БІБЛІОТЕКА
 ЧИСЛО 2

Др. АВГУСТИН ВОЛОШИН.

ФАБІЮЛА.

Исторична драма в 4 дѣях, 6 картинахъ
 (За Висеманом).

О ПИСЬМЕННОМЪ ЯЗЫЦѢ
 ПОДКАРПАТСКІХЪ РУСИНОВЪ.

КАВКАСЪ
 АВГУСТИНЪ ВОЛОШИНЪ

ПЕД
 И ДИ
 для учит

ПРАГА
 УКРАЇНСЬК

НАРОДНА БІБЛІОТЕКА ЛОБ РЕДАК.
 ВОЛОДИМИРА КУЛІНИЦЬКОГО.
ПАЛЕНКА-ЗАГУБА
 ПЕРЕКЛАДАНА зъ итал. нарѣченю
 на Иванъ Руск

ЧИТАНКА
 для русьскою молодежи

КАВКАСЪ
 АВГУСТИНЪ ВОЛОШИНЪ

GYAKORLATI
KISOROSZ (RUSZIN) NYELVTAN

○○○

NYELV
 VOLKSEI ISKOLA
 Budapest

○○○

18. KIADÁS.

ЗВУКА

ТО-РУСЬКОГО И ЦЕР-
СЛАВЯНСКОГО ЧТЕНІЯ

АВТОР:
СТІС ВОЛОШИН,
ДИРЕКТОР УЧИТЕЛЬСЬКОГО
СЕМІНАРІА В УЖГОРОДІ

МОС. ВИДАНО

ВЕРХОВАНА 7 КС.

ПАМ'ЯТИ АЛЕКСАНДРА ДУХОВИЧА.

Випуск:
АВГУСТИН ВОЛОШИН

ДВѢ ПОЛИТИЧНѢ РОЗМОВЫ

(Интерв'ю з Александром Духовичем)
(Интерв'ю з Александром Духовичем)

ПЕДАГОГІКА І ПЕДАГОГІКА

МЕТОДИКА
УЧИТЕЛЬСЬКИХ СЕМІНАРІА

АВТОР:
СТІС ВОЛОШИН,
ДИРЕКТОР УЧИТЕЛЬСЬКОГО
СЕМІНАРІА В УЖГОРОДІ

ЧИТАЛЬНЯ.
УЧИТЕЛЬСЬКА ДИД. БИБЛІОТ. УЖГОРОДА.
ТОМО 8.

НАШЪ СТРАШНЫЙ ВОРОГЪ.

Випуск:
АВГУСТИНЪ ВОЛОШИНЪ.

Ціна 70 копійокъ.

КОРОТКА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ УЧИТЕЛЬСЬКИХ СЕМІНАРІА

БОГА ПОРОГА

ТРИХ ДІЯХ

УЖГОРОД 1936.

ЛОГІКА

ВІПУСК
АВГУСТИН ВОЛОШИН
ДИРЕКТОР УЧИТЕЛЬСЬКОГО СЕМІНАРІА В УЖГОРОДІ

ПЕРЕРОБИВ
АНДРІЙ АЛИСКЕВИЧ
ДИРЕКТОР УЧИТЕЛЬСЬКОГО СЕМІНАРІА В УЖГОРОДІ

Ціна 10 копійокъ.

УЖГОРОД

Видавництво Педагогічного Товариства Підкарпаття

АНДРІЙ ВЕРХОВИНСЬКИЙ

МАРУСЯ ВЕРХОВИНКА

ПІСНЯ НА ТРИ ДІІ